ГІСТОРЫЯ
БЕЛАРУСКАЙ (КРЫЎСКАЙ) КНІГІ.

СПРОБА ПАЯСЬНІЦЕЛЬНАЙ КНІГОПІСІ
АД КАНЦА X ДА ПАЧАТКУ XIX СТАГОДЗЬДЗЯ.

АПРАЦАВАЎ В. ЛАСТОЎСКІ.

ВЫДАНА КОШТАМ БЕЛАРУСКАГА ЦЭНТРУ Ў ЛІТВЕ.

АДЦІСНУТА Ў ДРУКАРНІ САКАЛОЎСКАГА і ЛАНА.
: : : : КОЎНА, 1926 ГОД. : : : :

Няма больш занядбанай дзедзіны ў сьветавой пісьменнасьці як гісторыя паняволеных народаў. Вышэйсказанае асабліва кідаецца ў вочы калі ўзяць якую колечы галіну нашай, крыўскай, гісторыі. То знача гісторыі народу, каторы, ня так яшчэ даўно, жыў сваім самаістым палітычным і культурным жыцьцём. Супярэчнасьць між сьведчаньнем гістарычных помнікаў і асьвятленьнем іх сучаснай пісьменнасьцю—прост паражаючая. Бяручы ў рукі гістарычную кнігу часовых нашых пераможцаў, ня ведама чаму больш дзівіцца, ці іх безкрытычнасьці, ці паражаючай умеласьці тэндэнційна выкарыстываць об'ектыўныя сьведчаньні гісторыі.

І, запраўды, сколькі трэба безкрытычнасьці або надуманай волі, каб, прыкладам, з паважнай мінай, чалавек, з імем гісторыка, мог гаварыць аб Русі, як аб нацыі засяляючай усходна-эўропэйскую раўніну! Усякаму ведама, што пад імем Русь, калісь, у IX стагодзьдзі, прышла на ўсходна-славянскія землі нормандзкая вольніца, не славянскага, а нормандзка-нямецкага племя. Гэта нормандзка-нямецкая вольніца дала рожназоўным і рожнамоўным усходна-славянскім плямёнам пануючую дынастыю, эвэнтуальна – вярхі грамадзянства, якія растварыліся ў славянскім моры, і, ўрэшце, даўным даўно зыйшлі з гістарычнай арэны. Яшчэ большую безкрытычнасьць выказуе гісторапісь трактуючы генэзу і істоту літоўскага пэрыоду нашай мінуўшчыны. Тут ужо такое награмаджаньне ачавістых нісянеціц, што найсьвятлейшыя галовы, замест разсьвятляць пануючую цемру, самі пагразаюць у бязвыхадных лабірынтах супярэчнасьцяў, награмаджаючы новыя загаты на шляху надыходзячай патомнасьці. А літоўскі сфінкс, сваей паражаючай масай гістарычных фактаў і матэр'ялаў, высіцца панад кніжнымі і архіўнымі людзьмі роўна не разгаданы і неясны на балонах кронік XVI як і ў найвыдатнейшых працах гісторыкаў XX стагодзьдзя.

Прычына ў тым, што найранейшыя летапісы дахавалі нам не істотную гісторыю, а палітычныя трактаты ілюстраваныя сякімі-такімі жывымі падзеямі, на апраўданьне гістарычных злачынаў і гвалтаў дакананых над вольнымі народамі, тымі або іншымі, дынастыямі і палітычнымі цэнтрамі. Гісторыя дагэтуль была служкай палітыкі пануючых дынастый і дзяржаў. Довадаў на выжсказанае—мільёны, ня толькі з даўных, але з навейшых і найнавейшых часаў. Прыкладам, у гэтай кнізе, на 636 балоне, мы сумысьля зьмесьцілі адзін з такіх „гістарычных сьведчань“, гэта ёсьць мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II, на прылучэньне крыўскіх зямель да Масковіі (перазванай у 1725 годзе ў расійскую імпэрыю). На мэдалі красуецца вымоўны і самапэўны надпіс: „оттор-

женная возвратихъ“ (адарванае вярнула). Крытычнае вока, спазірнуўшы на гэты мэдаль, загарыцца гневам абураньня: бо як сьвет-сьветам ніколі крыўскія землі перадтым не належалі да Масковіі! А знача, надпіс аб звароце адарванага—няпраўда! Але, на апраўданьне няпраўды, імпэрыя паклікала сваю крывапрасяжную сьведку, „гісторыю“ пануючай нацыі, і, яна, не заікнуўшыся і не пачырванеўшы, прысьведчыла цэлай масай дынастычных басень і фальшаваных дакумантаў, праўдзівасьць сказанага; і далей прысьвядчала, на працягу цэлага сталецьця, несчысьленым лікам вусн і друкаў!

Ясна, што пры гэтакай гісторапісі, ў якіх сто гадоў, паняволеныя народы аказваліся ня толькі, саўсім праўна, абязпраўленымі, але і пазбаўленымі сваей слаўнай мінуўшчыны. Шчасьлівыя пераможцы, лепшыя балоны гісторыі паняволенага брата, ўпісывалі ў сваю гісторыю. І, колішні патульны сусед ці нават васал, прыбраўшыся ў зьдзерты, с плеч заняпаўшага, пурпур, станавіўся „пурпурародным“...

Гэтак, нядаўна яшчэ, мы чыталі ў школьных падручніках, празначаных для адукацііі моладзі 120 мільённай Расіі: „Беларусы самая малодшая галіна рускага народу“. „Беларусы загнаныя і панурыя („унылыя“), малаздольныя да культурнага разьвіцьця, але добрыя зямлякопы“. „Беларусы пісьменнасьці сваей ня вытварылі“ і г. д. і г. п.

І родзіцца пытаньне, што гэта: нямаючая граніц безкрытычнасьць, ці несумленнасьць, якая, дзеля сваіх мэт, не перабірае ў спосабах?

Але, ўзгадаванае на падобных „праўдах“, шырокае грамадзянства дагэтуль шчыра пераконана, што: „беларусы пісьменнасьці ня вытварылі“.

Тымчасам, каб не наша старая пісьменнасьць, не было-бы ў Расіі Пушкіна. На нашых помніках разьвівалася і шліфавалася цяперашняя расійская мова, так не падобная да мовы колішняй Масковіі. На нашай мове ўзрастала адраджэньне польшчыны у XV і XVI ст. і сыцілася ў часе заняпаду яе дзяржаўнасьці ў XIX ст.

Дзеля гэтага патрэбен грунтоўны крытчыны перагляд усей гістарычнай пісьменнасьці, створанай нашымі пераможцамі аб нас.

Мэта гэтай кнігі, стяўленая аўторам пры яе апрацаваньні, была паказаць што пісьменнасьць крыўскага народу па сваей даўнасьці сягае X стагодзьдзя, а па багацтву помнікаў займае першае мейсца на ўсходнай славяншчыне. І, дзеля гэтага, ня толькі заслуговуе, але абавязуе сваім зьместам, быць ўведзенай ў курс кождай катэдры славянаведаньня, асабліва ў курс кождай катэдры ўсходна-славянскага моваведаньня і пісьменнасьці.

Праца гэта ёсьць першая спроба даць, памагчымасьці, ўсестароннае паняцьце аб стара-крыўскай (беларускай) пісьменнасьці, само сабой не прэтэндуючы на поўнае пералічэньне ўсіх захаваўшыхся да нашых часаў пісаных крыўскай мовай помнікаў. Бо на поўнае пералічэньне трэ было-бы многа томаў падобных кніг, як гэта. Прыкладам, дакуманты Мэтрыкі в. кн. Літоўскага сабраны ў 556 тоўстых томах; Віленскі Цэнтральны Архіў зьмяшчае аж некалькі мільёнаў дакумантаў. Акром гэтага вялікі лік дакумантаў маецца Вітабскім Цэнтральным Архіве, ў старасховах Менска, Смаленска, Ноўгарад-

Северска і па ўсіх музэях і архівах Расіі, пачынаючы ад Масквы і Петраграда і канчаючы Кіявам, Адэсай, Казаньню, Тыфлісам і нават Томскам. Ня менш багаты старакрыўскімі пісанымі помнікамі музэі і архівы Польшчы—Кракаў, Люблін, Варшава, Познань і інш. У дадатку дагэтуль маецца многа дакумантаў і рукапісных кніг у прыватных сабраньнях і ў фамільных архівах тутэйшых памешчыкаў, а нават у дробнай шляхты ды ў сельскага духавенства.

Пералічаючы помнікі нашай пісьменнасьці мы ўзялі пад увагу толькі абшар заключаны паміж Нёманам, Вяльёй а Дняпром; Прыпяцьцю а Дзьвіной, але ў нашу пісьменнасьць трэба ўключыць яшчэ Северскія землі*) і землі Пскова і Вялікага Ноўгарада**). Адзінства культуры ў пісаных помніках, у малярстве, будаўніцтве і грамадзкім укладзе, праяўляецца на ўсім абшары ад Новагорадка Наднёманскага да Новагорадка Северскага і Вялікага Ноўгараду „тудѣ бо живяху Крывічы", як выражаецца летапісец.

Многія моманты ў разьвіцьці нашай пісьменнасьці прыходзілася трактаваць пабежна, або і саўсім абыходзіць, с тэй прычыны, што распрацоўка нашай пісьменнасьці была роблена дагэтуль толькі чужымі і пад саўсім няпраўдным вуглом погляду: крыўская пісьменнасьць трактавалася не як праява самабытнай культуры Крывічоў, а як галіна, уроенай расійскім цэнтралізмам, агульна-расійскай культуры. Дзеля гэтага перад гісторыкам крыўскай пісьменнасьці, які ня хоча паўтараць старыя спамылкі, на кождым кроку паўстаюць труднасьці, каторыя можна будзе асіліць толькі з разьвіцьцем нашай уласнай гісторапісі. Зрэшта, ў нас дахавалася аграмадная маса юрыдычных дакумантаў, але, ў параўнаньні, толькі нязначныя абломкі кніжнага багацьця; бо рукапісы безжаласна нішчаны былі ў часе нашых рэлігійных закалотаў, якія панавалі ад XVI ст. немаль да нашых часаў, а такжа ў часе частых воен і рэволюцій. Дзякуючы гэтаму, з ланцуга бурных і багатых у пісьменныя помнікі пэрыёдаў, —як пашырэньне каталіцтва пры першых Ягеллонах, пашырэньне сэкты жыдоўствуючых, і рэформацкі рух,—дахаваліся нязначныя абрыўкі, якія можна рэстутаваць толькі пры натужнай працы сталых краёвых вучоных устаноў, якіх не было дагэтуль.

Пры апрацаваньні гэтай кнігі перад аўторам паўставала пытаньне як угрупаваць сабраны матэр'ял. Калі агранічыцца абшарам быўшага в. кн. Літоўскага, то намячаюцца выразна зарысаваныя тры пэрыёды: 1. Крыўска-славянскі да XIII ст., 2. Літоўскі да палавіны XVII ст., і 3. Літоўска-рускі. Але прыймаючы пад увагу, што адкіданьне пісьменнасьці Ноўгарадзка-Пскоўскай і Ноўгарад-Северскай не вытрымлівае крытыкі,—а да згрупаваньня яе меліся

---

*) „Крывічы... былі прабацькамі цяперашніх Беларусаў. ...У найбліжэйшым з імі сваяцтве знаходзіліся Дрыгвічы, якія жылі паміж Прыпяцьцю і Бярэзінай. Гэта была асобная галіна тыхжа Крывічоў, азначанная асобным імем у залежнасьці ад прыроднай ўласьцівасьці занятай імі тэрыторыі („дрыгва"—балота, „трясіна"). ...У цесным сваяцтве с Крывічамі былі Радзімічы, якія жылі на Сожы" (Проф. М. Н. Любавскій: „Основные моменты исторіи Бѣлоруссіи". Москва, 1918 г.).

**) Крывічы з сыстэмы Дняпра выйшлі на поўнач, на начы рэк Волгі і Зах. Дзьвіны, а іх галіна Словене, занялі сыстэму возера Ільменя" (Акадэмік С. Ф. Платоновъ „Учебникъ русской исторіи". Прага 1924).

не дапераможаньня труднасьці, бо кнігу здарылася апрацовываць на эміграціі, ня толькі ня маючы доступу да арыгінальных помнікаў, але нават пры вялікай нястачы найбольш патрэбнай літэратуры,—прышлося выбраць хроналёгічны парадак, як найлягчэйшы да ор'ентаваньнеся ў забытках нашай старой пісьменнасьці і агранічыцца пісьменнасьцю толькі аднэй галіны крыўскага племя. Поўная гісторыя павінна ўключаць помнікі Пскова, Ноўгарада і Северскай зямлі.

Пасколькі пазвалялі маючыяся пад рукамі матэр'ялы, аўтор стараўся даць хоць кароценькія выпіскі з кніг і дакумантаў ня толькі для ілюстрацыі мовы помніка, але і ў надзеі, што гэткім спосабам удасцца зьвярнуць увагу чытаючага грамадзянства на неадзоўную патрэбу ўвясьці ў курс нашых сярэдніх школ, выклад старакрыўскай пісьменнасьці і граматыкі, каб зьвязаць новачасную пісьменнасьць са старымі традыціямі і здабыткамі ў дзедзіне духовасьці.

Для заакцэнтаваньня таго, што старая наша пісьменнасьць і сучасная народная мова адна з другой выплываюць, дадзены ў канцы кнігі слоўнік помнікаў старакрыўскай мовы, бо яшчэ нядаўна можна было сустрэць у друку „вучоныя“ трактаты аб тым, што мова актаў в. кн. Літоўскага і народная беларуская (крыўская) мова, зьяўляюцца двумя рожнымі мовамі. Закід саўсім няслушны, бо наша старая мова, да мовы народнай займае палажэньне гістарычнага дыялекту, падобна як у расійцаў мова часаў Пятра і Кацярыны да сучаснай літэратурнай расійскай мовы, ці як у палякаў мова Рэя, да мовы Словацкага і Высьпянскага, або, адна і другая, ў параўнаньні з іх народнымі дыялектамі. Рожніца атрымаецца ў нас нават меншая, чым, у прыведзеных здарэньнях, у расійцаў і палякаў.

У надзеі, што кніга мая, паміма многіх яе недастаткаў, прынясе карысьць нашай адраджаючайся пісьменнасьці, хоць-бы пабуджаючы другіх да працавітых досьледаў на полі нашай мінуўшчыны, а асабліва пісьменнасьці, працу гэту добрароднай зычлівасьці чытачоў паручаю.

Аўтор.

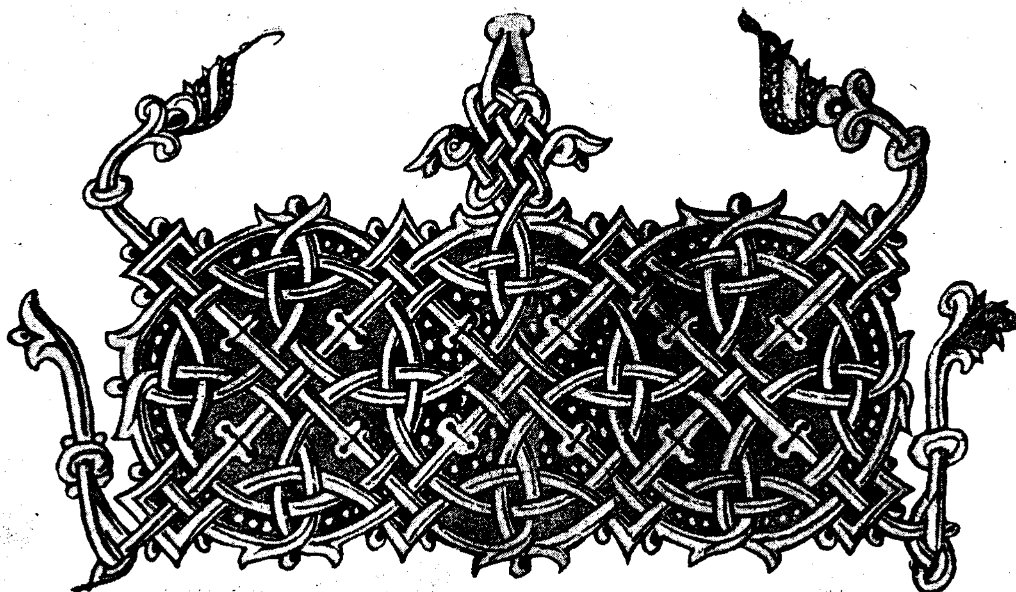

Застаўка з рукапісу XI ст

ЎСТУП.

... „а Словѣни (маюць княжэньне) свое Новѣгородѣ, а другое на Полотѣ, иже Полочане, отъ нихъ же Кривичи иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Днѣпра, ихже град Смоленскъ, [град сей отъ нихъ созданъ (Пераясл. сп.)]: тудѣ бо сѣдять Кривичи; таже Сѣверъ отъ нихъ".

... „а по Двинѣ (шляхъ) въ Варяги, а изъ Варягъ до Рима, отъ Рима же и до племени Хамова".

Пачатны Летапіс, сьпіскі: Лаўрэнціеўскі, Іпаціеўскі, Ніконаўскі, Васкрэсенскі, Тверскі, Софійскі І, Ноўгародзкі і Львоўскі.

Славяне і племя Крывічоў. Першапачатковая калыбка славянаў, адкуль яны разыходзіліся ў розныя староны, знаходзілася паміж сярэднім Дняпром, Прыпяцьцю і Карпацкімі горамі (Niderle „Slovanske starožytnosti", 1902). Валва перасяленьня народаў адрывала часьці славянскага племя і адціскала іх на Захад і Поўдзень. Гэткім чынам, з адзінага славянскага племя, з бегам часу, утварыліся тры групы Славянаў: заходная, (Палякі, Кашубы, Лужычане, Чэхі і Славакі), паўднёвая (Баўгары, Сэрбы, Харваты, Словінцы), ўсходная (Крывічы і Паляне) з іх аднаплемнымі галінамі.

Крывічы, самае большае і сільнейшае усходна-славянскае племя, яшчэ ў дагістарычныя часы аб'ядналіся ў дзяржаўна-палітычную адзінку з галоўным цэнтрам сьпярша ў Тураве, а пазьней у Смаленску, ў землях якога зыходзяцца вярхі чатырох вялікшых рэк скіраваных на ўсход, поўдзень, захад і поўнач (Волгі, Дняпра, Дзьвіны і Волхава). Па гэтых рэках, ад вярхоў у нізы, і ішло разсяленьне Крывічоў. Найдаўнейшай калёніей Крывічоў быў Ізборск, другой зчароду крыўскай калёніяй быў Полацак, які ляжыць на сярэдняй Дзьвіне і трэйцяй—гор. Дрогічын у вярхох Прыпяці, над Бугам.

Калі крыўскія выселкі на поўначы і захадзе абмацаваліся і размножыліся,— яны выдзеліліся ў асобныя, провінціянальныя цэнтры*).

К IX стагодзьдзю па Нар. Хр. Крывічы займалі: ўсё парэчча Прыпяці з галоўнымі гарадамі Туравам і Дрогічынам, верхняе і сярэдняе парэчча Дзьвіны з гарадамі Усьвятам і Полацкам, вярхоўкі Волгі і абшар ад верху да сярэдняй часьці Дняпра з гор. Смаленскам і Любечам, парэччы—Волхава і Вялікай з гарадамі Ноўгарадам і Псковам.

Займаючы такі грамадны абшар, Крывічы сяліліся і на балотах (дрыгве), і ў лясох (дрэвах), і на горках, дзе яны былі, згэтуль па мейсцу разсяленьня свайго Крывічы, якія займалі дрыгвістае Палесьсе, называны былі Дрыгвічамі, каторыя жылі ў лясох, па Бярэзіне і Дняпру, называліся Дрэўлянамі, а Смаленцы, Палачане і Ноўгародцы атрымалі назовы ад галоўных гарадоў сваіх. Акром гэтага, адна галіна крыўскага племя была сарганізавана ў дзяржаву славянскімі прыходцамі з захаду, з Балтыцкага паморья, якія знаходзіліся пад кіравецтвам двох старшын сваіх—Радзіма і Вяткі.

Згуль, пазьней гэта галіна слыла пад назовам Радзімічоў і Вяцьчоў. Што гэта было адзінае племя, раскінутае на вялікіх адлегласьцях, найлепш сьведчыць аднолькавасць мовы, якая і сягоньня чуваць на гэтых абшарах, акром Ноўгарада, Пскова і Любеча, якія, паднаўшы пад чужыя ўплывы, ў значнай меры зацерлі ў сабе крыўскія азнакі.

---

*) „У даўнасьці Беларусы, засяляючыя цяпер большую часьць Паўночна-Заходнага краю Расіі, называліся Крывічамі.

„Славяна-рускае племя Крывічоў было вельмі многачысьленным і раскінута на аграмадным абшары. Палуднёвае узьбярэжжа зямлі крывічоў ішло па водаразьдзелах паміж Прыпяцьцю, Нёманам і Бярэзінай на правай старане Дняпра, і валокамі паміж Дняпром і Сожам, і верхнімі цячэньнямі паўночных прытокаў Дзясны—на левай старане Дняпра. На ўсход зямля Крывічоў пашыралася да Радзімічоў, якія жылі па рацэ Сожу, і Севяран, якія жылі па Дзясьне і Семі (Сейму) і Суле; на паўночна-ўсход трацілася ў лясістым і многаводным верхнім Паволжы; на поўнач даходзіла да разсяленьняў Ноўгародзкіх славянаў. На паўночна-захад Крыўскія пасяленьні ішлі па цячэньню Зах. Дзьвіны да прытнага закрута яе на поўнач ад Дзінабурга (па стараму-Неўгіна), а адтуль на поўдзень ўздоўж літоўскіх пасяленьняў, перамешваючыся з імі ў аколіцах Вялы і Нёмана да самага водаразьдзелу гэтай апошняй ракі з поласьцю Прыпяці. Разкіданае на абшырныя прасторы, племя Крывічоў рана распалася на асобныя землі, галоўнымі цэнтрамі якіх былі Ізборск, Полацак і Смаленск". (П. Н. Батюшковъ „Бѣлоруссія и Литва. Историческія судьбы Сѣверо-Западнаго края". С высочайшаго соизволенія издано при Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ. С.П.Б. 1890 г.).

„Паводле сьведчаньня летапісца (Лет. па Лавр. сп.) Крывічы палілі сваіх нябожчыкаў, а прысок ссыпалі ў урны. Гэткім характарам адрожніваюцца і курганы ў сялібах Крывічоў: у іх знаходзяцца сьляды вогнішчаў і урны з перапаленымі касьцямі. Апрыч таго, курганы часта абводзяцца канаўкамі і абкладаюцца каменьнямі; камяні часам бываюць і ў сярэдзіне курганаў. (Падробнасьці у Голубовскаго „Обозрѣніе нѣкоторыхъ губерній и областей Россіи въ археолог. отношеніи", 20—32 (вып. II,) 1—10 (вып. III.). Пры гэтым больш даўныя курганы, агульныя Палачанам, Смаленцам, і Пскоўцам, маюць яшчэ адну агульную азнаку: яны маюць выгляд валаў да дзесяці сажняў ў доўжкі (Спицынъ „Обозр. нѣк. губ. и обл. Россіи в архел. отн.). Мяркуючы з гэтай азнакі мы можам дагадывацца, дзе спярша аселі Крывічы. Гэткія курганы ведамы каля Пскова і Апочкі, каля Себяжа, Сенны і ў Барысаўскім павеце, ў Смаленскім, Гарэцкім і Духаўшчынскім, а такжа ў Бельскім, ўрэшце Асташаўскім пав. (в. Ізведава).

„Іншыя крывіцкія курганы маюць звычайную паўклубавую форму. Яны сустрачаюцца ў па-

Крывічы, Готы і Русь. Усе немаль, існуючыя дацяпер, вялікія эўропэйскія дзяржавы былі сарганізаваны Готамі—племем, з якога паўстаў нямецкі народ. Разсяляючыся з І-га стагодзьдзя па Нараджэньню Хрыста да IV—V стагодзьдзя, яны ў гэтым часе заснавалі некалькі дзяржаў: Остгоцкае ў Італіі, Франкскае ў межах цяперашняй Францыі, Англа-Саксонскае ў цяперашняй Англіі, а каля IX ст. з Франкскай дзяржавы выдзялілася дзяржава Нямецкая.

Крывічы з Готамі сатнуліся не пазьней VIII стагодзьзя, як аб гэтым сьведчаць знаходкі манэт па Дзьвіне і Волзе, а такжа па Нёману і Прыпяці. У гэтым часе ў нізах Волгі, каля цяперашняй Астрахані, было багатае і сільнае Баўгарскае царства, а ў парэччы Дону—Хазарскае. Для абмену тавараў з гэтымі царствамі і праязджалі Варагі ў нашу зямлю ў VIII—IX стагодзьдзях. Таргровы шлях з Захаду на Усход—па Дзьвіне і Волзе—належыць да найстарэйшых і адносіцца да Гоцкіх часаў **).

Гэтыя гоцкія купцы, побач з таргоўляй, як ўсе тагочасныя купцы, займаліся па дарозе такжа грабежніцтвам, а ў асобных здарэньнях, часам, падбівалі некаторыя плямёны, якія траплялiся ім па дарозе, і засновывалі на іх зямлях дзяржавы. Такое панаваньне Готаў у нас, паводле ўсякай праўдападобіцы, існавала да IX ст., але на пачатку IX ст., пры невядомых нам варунках,

---

ветах Лепэльскім, Сенінскім, Себежскім, каля Браслава ў Новаалександраўскім павеце і часьцю ў суседніх мясцох Смаленскай губ. (у Смал. Духаўшч. Ііарэц. і Бельск. пав.), гэтай-жа адмены курганы трапляюцца у Бранскім пав. Арлоўск. губ., на верхняй Дзясьне. Крыўскіе курганы XI ст., больш познага тыпу, захоплюють яшчэ большы абшар: яны даходзяць да Ржэва і Зубцова на Волзе, да вярхоў Масквы-ракі, Угры і Жыздры, праз Бранскі павет ідуць да верху Дзясны і Сожу; далей граніца іх ідзе на Оршу, Барысаў, Лагойск; на заходзе і поўначы курганы гэтага тыпу сустрачаюцца у Рэжыцкім, Себежскім і Невельскім павеце (Зраўняй: Даниловичъ. „Очеркъ Исторіи Полоцкой земли до конца XIV в. Кіевъ 1896 г.). Калі ўсё сказанае перанесем на карту, то акажацца, што ўся паўночная і паўночна-усходная Беларусь была заселена Крывічамі, і цікаўна, што старасьвецкія межы гэтага племя, ў агульным, акром часьцю поўначы, зыходзяцца з цяперашняй этнографічнай мяжой Беларусаў.

„Не пярэчаць азначаным межам і данныя номэнклятурныя. Мяркуючы па іх, асабліва сьцежучы сялібы „Крывічы“, мы бачым, што калёніі Крывічоў далёка пашыраліся на поўдзень: гэтак ведамы сялібы „Крывічы“ у Лідзкім павеце, Новагрудзкім, Слонімскім і Рэчыцкім“. (Пасяленьні Крывічоў у Лідзкім павеце пацьвярждаюць і данныя археолёгіі гл. Wandalin Szukiewicz. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. Wil. Kraków 1914.“).

Далей праф. Карскі кажа, што калі Ноўгородскія славяне былі Крывічы, як гэта цьвердзіць акадэмік Шахматов (факты сабраны ў яго працы „Къ вопросу объ образованіи Русск. Народа), то яны раней другіх усходна-славянскіх плямён, па Дняпру і Бярэзіне рушылі на поўнач да возера Ільменя.

„За імі пайшлі Крывічы Полацкія і Смаленскія. Можна мяркаваць, што яны жылі пры сутоках р. Прыпяці ў Дняпро. Гэтым можна вытлумачыць і той мяшаны тып курганаў, які адзначыў Завітневіч (Вторая археолог. экскурсія въ Припетск. Полѣсье), і сустрачанае тут мяйсцовае найменьне ў Рэчыцкім павеце „Крывічы“... „Далейшы колёнізацыйны рух Крывічоў быў гэткі: з Дняпра яны ішлі на парэччы Бярэзіны, а далей на Дзьвіну — да Палаты — Палачане; адгэтуль да вярхоўяў Дзьвіны, на верхні Днепр—Смаленск—і ў парэчча Волгі (Голубоўскі, 46—49). Па Бярэзіне, Веліі і Дзьвіне Крывічам прышлося саткнуцца з Літвінамі і Латышамі, якія, іх названьне — Kreeves, пашырылі на ўсіх расійцаў“... (Карскі „Бѣлоруссы“ Вільня 1904).

**) Проф. І. М. Кулишер: История русской торговли до XIX в. Петербург, 1923.

Готы былі прагнаны з краю. Ці ўсе—нет ведама. Здаецца, што ў парэччы Дзьвіны і Нёмана асталіся князі старага паходжаньня. Выгнаўшы ад сябе чужую ўладу, славяне аднак нязд́олелі сарганізавацца, бо рожныя розбойніча-купецкія шайкі не давалі ім спакою. Дзеля гэтага Ноўгародзкія і Пскоўскія Крывічы, на якіх найбольш націскалі выхадцы з поўначы, пастанавілі прыняць ізноў адну з такіх вайскова-купецкіх шаек, для абароны ад іхніх пабратымаў. Зьвярнуліся яны з гэтым да нормандзкага, ці як у нас іх называлі, варажскага, або русскага*) князька. Гэта быў Рурык. Рурык згодзіўся, прыняць на сябе абарону і прыйшоў да Ноўгародцаў з дружынай. Але Варагам, якія прывыклі да разбойнага разгулу, не спадабалася жыцьцё ў народапраўным Ноўгарадзе, дзе ўсімі справамі кіравала веча. І вось, часьць дружыны, пад кіравецтвам аднаго са старшых дружыннікаў Алега (Гельга), аддзялілася ад Рурыка і пайшла на поўдзень, шукаючы сабе больш свабоднага прыпынку. Смаленска асьцярожны Алег не чапіў, бо горад быў добра баронены і людны: „зане бѣ градъ великъ и многолюденъ“... але спусьціўшыся ўніз Дняпром, убачыў слаба боронены гарадок Кіяў; Алег тут спыніўся, пабіў мясцовых князёў і сам апавесьціў сябе князям над славянскім, не надта сільным, як з гэтага відаць, племем Палянаў.

Весьць аб заснаваньні на ўсходзе вольнай нямецкай дзяржавы хутка абляцела землі паўночна-нямецкіх плямён і ўсякая тамэчная вольніца пачала сабірацца каля новага князя. Алег, пасьля першай удачы, задумаў яшчэ большую справу: напасьці на багатую сталіцу Грэціі Візанцію. Набраўшы даволі людзей ён рушыў ў паход. Паход удаўся. Фантастычныя басьні аб гэтым паходзе і карысьцях з яго, ізноў зварухнулі Норманаў і адтуль хлынула новая хваля вольніцы. Паходы на Візанцію не заўсёды бывалі удачны, асабліва пры наступніках Алега, але заваяваньне усходна-славянскіх плямён, давала няўпынную зручнасьць да грабяжа і да выбіраньня з паняволеных даніны. Гэта разьвіло такую энэргію ў Варагаў-Русі, што, да палавіны X стагодзьдзя, яны запанавалі ад Ноўгарада да Карпатаў і ад Дрогічына да Дону. Усе гэты заваяваньні рабіліся ад імені Русі і кождую заваяваную зямлю, Варагі лічылі сваей ўласнасьцю, зямлёй Русаў, якая ставалася такой фактам заваяваньня яе **).

---

*) Копэнгагенскі прафэсар Wilh Thoms.n у кнізе Der Ursprung des Russischen Staates (1879), кажа: што фінскае слова Ruotsi, якім Фіны называлі Варагаў, ёсьць перароблёнае старанямецкае слова Rothsmenn, знача вясьляр, мораплаўшчык, марскі чалавек. Гэты прыметнік Ротс, Рос, Рус, стаўся найменьнем усіх варажскіх высяленцаў на ўсходна-славянскія землі, пазьней, ў X—XI ст. —найменьнем кіяўскага князства (не абыймаючы крыўскіх і ноўгародзкіх зямель), далей,—назовай веры усходнага абрадку, а ўрэшце цэлага конглёмэрату ўсх. сл. плямён.

**) Памершый ў часе ўсясьветный вайны сябра Расійскай Акадэміі Навук, праф. Шахматоў апублікаваў ў 1914 годзе праз Расійскую Акадэмію Навук сваю працу: „Сказаніе о призваніи Варяговъ“, у якой на 56 балонцы аб назове „Русь“ кажа:

„Яшчэ ў XVIII ст. Тунманн зьвязаў гэту назову з фінскім найменьнем для Швэціі Ruotsi. Найменьне гэтае можна прызнаць агульным для ўсіх заходна-фінскіхъ дыялектаў: зраўняй Эстонск. —Rôtsi, Ліўскае—Rùotsi.

„Швэдаў Фіны называюць Ruotsalainen, Эстонцы—Rôtslane, Водь—Rôtslainê, Лівы—Rùotsli.

„Форма „Русь“, як заўважыў і Томсэн, так адносіцца да Ruotsi, як старасьвецкае Сумь

Улада Русаў у Ноўгарадзе была агранічанай, бо яны прыйшлі туды па угодзе, але ў землях заваяваных Нарманы-Русы устанаўлялі ўладу абсолютыстычную: дзе зьявіліся рускія князі, там моўклі славянскія вечы. Зрэшта Русы даражылі Ноўгарадам, як першым этапам, брамай, у славянскія землі, і, дзеля гэтага, стараліся ладзіць з Ноўгародцамі. Калі быў заваяваны Кіяў, паміж Кіявам,—палуднёва-варажскай дзяржавай—і Ноўгарадам,—паўночна-варажскай дзяржавай,—лягла зямля Смаленская, якая іх раздзяляла. Дзеля гэтага другой Крыўскай зямлёй, каторая была заваявана Русамі, сталася зямля Смаленская. Урэшце, ў канцы X ст. (970—980), былі падбіты землі Тураўская і Полацкая, пры чым у Полацку Русы вырэзалі ўсю княжую сям'ю: князя Рагвалода і яго двох сынаў, а дачку Рогвалодаву—Рагнеду, кн. Валадзімер узяў сабе за жонку.

Гэткім чынам, у X ст. на крыўскіх, і, наагул, усходна-славянскіх землях, зьявіўся новы гістарычны чыннік—нармандзкае племя Русь.

Характэрыстыка племя Русь. У старажытнасьці Скандынавія была падзелена на множества дробных зямель, з якіх кождая мела свайго князя (конунга). Па сьмерці конунга ўлада перахадзіла да старшага брата, а малодшыя даставалі кавалак зямлі на ленных правох. Гэтыя малодшыя князі, будучы ў большасьці нездаволенымі, набіралі дружыну з рожнага галцяйства і

(якое сустрачаецца ў летапісных артыкулах XIII ст., у Сынод. і др. сьпісках Ноўгародзк. 1-й)—да фінскага Suomi.

„Мне здаецца, што элемэнтарныя мэтодолёгічныя мяркаваньні не пазваляюць адлучыць сучаснае фінскае Ruotsi ад імя „Русь“.

„З аднэй стараны ясна, што Варагаў, г. зн., Скандынаўцаў запраўды на ўсходзе называлі „Русь“, Rös... Зраўняй зьменку Бэрцінскіх анналаў аб тым, што людзі, якія зьявіліся ў Канстантынопалі ў 839 годзе і якія самі сябе называлі Ros, аказаліся, пасьля патрэбных выведаў, швэдзкага паходжаньня (eos gentis esse Sueonum); пісьменнік X ст. Ліудпранд двойчы атожсамлюе Русаў (Rusii) з Нарманамі (Nordmanni); Канстантын Багранародны процістаўляе Русі (Ros) славянаў (Крывічоў, Лучанаў і др.), а падаючы назовы Дняпроўскіх парогаў, пад rosioli разумее стара-скандынаўскую мову, што відаць і з самых гэтых назоў; арабскія пісьменнікі, прыкл. Ібн-Ласт, так-жа процістаўляюць Русь (Rūs) Славянам.

З другой стараны бачым, што краіна Варагаў, г. зн. Швэдія, называецца „Русь“ Фінамі (Ruotsi) і дагэтуль.

„Дзеля гэтага, ня можа быць, як здаецца, ніякага сумневу, што да тожсамнасьці назову „Русь“, дадзенага Варагамі Славянам, з назовам Ruotsi, які знача ў Фінаў краіну гэтых самых Варагаў.

„Нас можа не цікавіць этымолёгія імя „Русь“; этымолёгія гэтага імя, якой-бы яна ня была, ня можа нарушыць выváду, што Фіны і Славяне назвалі Скандынаўцаў „Русьсю“.

„Пакажу на праўдападобнасьць запазычаньня акурат ад Фінаў гэтага імя для азначаньня Варагаў. Фіны былі тым пасярэднім цэнтрам, праз які Варагі пранікалі да Славянаў. Ўспомнім, што берагі Балтыцкага-Варажскага мора былі заселены фінскімі плямёнамі; па Няве сядзела Водь, якая займала і палуднёвы бераг фінскай затокі, а на усьцях Дзьвіны і па ўзьбярэжжу Рыжскай затокі сядзелі Зямігала, Летгала і Ліві. Ўспомнім, што нават рачны шлях, з Варагаў у Грэкі ішоў на поўначы праз фінскія краіны, толькі часьцю заселеныя Славянамі, якія ўрэзаліся клінам сьпярша, відаць, вельмі вузкім, ў суцэльнае фінскае жыхарства, якое цягнулася ад берагоў Балтыцкага мора да Волгі і далей да ўсходу. Славяне запазычылі у Фінаў імя „Русь“ для азначаньня Варагаў так сама, як яны запазычылі ў іх-жа назовы рэк і вазёраў, засяляючы сабой правечныя фінскія землі. Гэтае імя „Русь“ для азначаньня Варагаў перададзена Словенамі і Крывічамі такжа і палуднёвым Славянскім плямёнам, перададзена так, як передаюцца наагул запазычаныя словы“.

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў навападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Аромiны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, скуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя targовыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным таргowым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і торговы шлях „з Варагу Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіціяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Багародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Заходу. З Заходу, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз торговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж торговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчасьлівая мысьль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэньня хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай" веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Русьсю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленые Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абрадку. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абрадку.

Пераход у новую „рускую" веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую".**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынцып ў стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры адзначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім". Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

Перад хрышчэньнемся Валадзімер адпусьціў жану сваю Рагнеду і сына Ізяслава назад у Крыўскія землі, але да гэтага часу Рагнеда была ўжо хрысьціянкай, дык мабыць, яна вярнуўшыся ў родную зямлю, і апавесьціла тут хрысьціянства афіціяльнай верай, што прыпадае на 990-ты год*). У кождым здарэньні, ў канцы X стагодзьдзя былі заснаваны біскупствы ў Тураве, Полацку, і Смаленску. Заснаваньне гэтых біскупстваў летапісі прыпісуюць Валадзімеру, што аднак жа трэба прыймаць крытычна.

Славянская граматнасьць. Разам з хрысьціянствам усходнае Славянства атрымала славянскую граматнасьць. Славянскія літары былі ўложаны, а справядлівей грэцкія літары дапасаваны да славянскай мовы двумя братамі Кірылам і Міфодзіям, якія былі родам з гораду Солуня ў Македоніі. Славянскія літары былі ўстаноўлены каля 862 году. Поўная абэцэда славянская складалася з 38 літар, з якога ліку 24 былі запазычаны з грэцкага. Злажыўшы абэцэду Кірыл прыступіў да перакладу на стара-баўгарскую мову Евангельля і важнейшых царкоўных кніг. Палуднёвыя славяне—Баўгары, Сэрбы і Мараўцы прынялі хрысьціянства на сто з лішнім гадоў раней (Баўгары каля 865 г., Мараўцы і Сэрбы каля 860-х гадоў), дзеля гэтага да часу прыняцьця хрысьціянства у нас, на сэрба-баўгарскай мове была ўжо даволі багатая рэлігійная літэратура. Літэратура гэта складалася з кніг рэлігійна-маральнага зьместу, як прыкладам: кнігі біблійныя, тлумачэньні айцоў цэркві, літургічныя кнігі, духоўныя песьні, жыцьцёпісы сьвятых, апавяданьні аб хрысьціянскіх мучаніках ў зборніках званых „Чэты Мінэі“ і „Патэрыконы“, пропаведзі і навукі. Да гэтай духоўнай літэратуры належалі такжа апокрыфічныя творы, г. зн.—апавяданьні аб старазаконных і новазаконных падзеях і асобах, якія дапаўнялі або зьмянялі апавяданьні біблійныя, а такжа—кнігі забабоннага характару: астролёгічныя і варажбіцкія.

лася і прасьледавалася, як чартоўскае, ў якім-бы стасунку па істоце яно не было да хрысьціянства. Пад гэтае паняцьце — (чартоўскага, процілеглага хрысьціянству) падтасовывалася гэткім чынам і праяўленьне народнасьці“, (гэта знача,—мова мясцовых плямён іх звычаі і абычаі). М. Н. Сперанскій „Истор. Древ. Русск. Лит.“ Москва 1920. Кіевскій період; балона 286.) І далей, там-жа, кажа гэты самы аўтор, глыбокі знавец старaславянскай пісьменнасьці: „У грэкаў ў стасунку да нас прынцып народнасьці быў падменены прынцыпам праваслаўя“. (Ці праўдзівей, тое і другое—і народнасьць і праваслаўе—падмяняліся імям Русь, якое процістаўлялася паганскаму, „бунтарскаму“, „бесаўскаму“, „сьмярдзячаму“ (зраўняй „смэрд“), якімі прыметамі азначалі Варагі ўсё мяйсцовае—народнае, ўключаючы сюды і мову, і пісьменнасьць, і звычаі, і абычаі).

*) Аб тым, што ў гэты час ня толькі было пашырына у нас хрысьціянства, прынамні ў вярхох грамадзянства, але нават істнавалі ужо манастыры, дае права так думаць Пачатны Летапіс, які передае размову Валадзімера з Рагнедай:

„Посла (Валадзімер пасьля хрышчэньня) къ женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя сице: азъ убо нынѣ крещенъ есмь, и пріяхъ вѣру и законъ Христіанскій, подобаше ми едину жену имѣти, ею же поялъ въ христіанствѣ. Избери убо собѣ отъ вельможъ моихъ его же хощеши, да счетаю тя ему. Она же отвѣщаша рече ему: или ты единъ хощеши царствіе земное и небесное воспріяти, а мнѣ маловременныхъ сихъ и будущаго дати не хощеши. Ты бо отступи отъ идольскія прелести въ сыновленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хощю раба быти земному царю, ни князю, но уневѣститися хощю Христови, и въспріиму ангельскій образъ“. („Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ“ Ѳ. Турчиновича, СПБ., 1857, дапіска 60).

Рагнеда памерла мнішкай ў манастыры Заслаўскім пад імем Анастасіі (Карамзін I).

Апокрыфы карысталіся вялікай пачытнасьцю ў Баўгарыі, як сярод сьвецкіх людзей, так і паміж духавенства. Са сьвецкай літэратуры было перакладзіна на баўгара-сэрбскую мову некалькі візантыцкіх кронік, якія апавядалі аб падзеях ад Адама да пазьнейшых часаў. Да гэтых адносяцца кроніка Малалы, Арматола і Мэтафраста. Трэцьці аддзел баўгарскай літэратуры станавілі гістарычныя повесьці: Аб Траянскай вайне, Александрыя, Варлаам і Іоасаф (хрысьціянская перапрацоўка з жыцьцёпісу Будды) і інш.

Вось, з гэтай літэратурай прыходзіла хрысьціянства да нас, разам з баўгара-сэрбскім духавенствам. А дзеля таго, што для новаактрыванных царквей патрэбны былі кнігі, то адначасова з заснаваньнем біскупстваў, засноўваліся і манастыры, ў якіх вучылі пісаць, чытаць і перапісываць кнігі. Спершапачатку галоўным заданьнем манастыроў было спасобленьне кандыдатаў да духоўнага стану і перапіска літургічных і іншых кніг для засмакаваўшых ў чытаньні вярхоў грамадзянства. Такім парадкам, ўжо ў першым стагодзьдзі пасьля прыняцьця хрысьціянства, у нас свае мяйсцовыя перапісчыкі абслугоўвалі кнігамі цэркві. Пры манастырох, як цэнтрах асьветы і размножаньня кніг, сабіралі кнігі і складалі бібліатэкі. Чым багацейшы быў кнігамі манастыр, тым большая была яго слава.

Кнігі стараліся перапісываць літара ў літару, хоць не глядзя на тое, там-сям пракрадаліся „спамылкі“ сьпярша толькі ў правопісі, а пазьней памалу пачалі ўхадзіць і паасобныя мяйсцовыя словы. Гэтая царкоўна-баўгаршчына, адзіная для ўсяго славянства, паслужыла вялікай зблiжаючай сілай для паасобных мяйсцова-племянных гутарак. Дзеля гэтага ў пэрыёдзе між X—XIII ст. ўсе кнігі, пісаныя на абшарах Усходнай-Славяншчыны, мала чым ад сябе рожняцца. Мова царквы і граматнасьці была ад Карпат да Ноўгарада адна і тая-ж самая царкоўна-славянская, або „руская“. Большыя адступленьні відаць ў мове арыгінальных твораў, пісаных мясцовымі людзьмі, асабліва—ў будове сказаў і часьцю ў слоўніцтве. Значны ухіл да народнай мовы павінен быў быць у лістох і граматах, судзячы паводле прыкладаў, якія дайшлі да нас з пазьнейшых часаў, з XII—XIII ст.

Перапісчыкі кніг. Пісалі кнігі тросьцямі (каламамі), якія прывазіліся з Візанціі. Замест цяперашняй паперы ужывалі толькі пэргаміну, які выраблялся з авечай ці іншай якой скуры, так сама прывожанай з Грэціі і Баўгарыі. Ужываньне паперы пачынаецца толькі з другой палавіны, а сьцісьлей—з апошняй чверці XIV стагодзьдзя. Папера гэна называлася „бомбіцына“ і была вельмі высокага гатунку.

Пэргамінныя кнігі пісаліся у нас пераважна на добрым пэргаміне. Да пісаньня спярша прыгатаўлялі сшыткі, якія лінавалі чым цьвёрдым для азначаньня даўжыні і вышыні пісанага радка, каб ва ўсей кнізе шырыня і даўжыня запісанай балоны была аднастайная. На балонах пакідаліся шырокія чыстыя белягі („полі“). Кнігі ў цэлы аркуш пісалі зазвычай ў дзьве гранкі, а ў поўаркуша ў адну гранку. Пісалі шырока, тоўстымі рысамі, ставілі літары проста, аддзельна адна ад другой. Кождая літара апрацовывалася з поўнай выразістасьцю. Пачатныя літары і агалоўкі малявалі мініяй (чырвонай фарбай)

і аздаблялі рожнымі фігурамі і рысункамі. Перапісчык кнігі мусіў быць адначасна і малярам. Пісалі не на сталах, як мы цяпер робім, а на разгорнутай далоні левай рукі, абапертай локцям аб калена.

Перапісчык. Міньятюра з рукапісу XIII—XIV. ст.

Перапісываньне кніг было справай, вымагаючай ня толькі вялікага умецтва, цярплівасьці, але і зьверхняй помачы. Дзеля гэтага, да пісаньня кніг прыступалі з малітвай; канчаючы перапісываць кнігу, выражалі падзяку Богу, азначалі год, месяц і дзень калі было закончана пісаньне. Дзеля гэтага, што перапісываньне кніг было справай вельмі доўгай і цяжкай, то ў некаторых кнігах маецца падробнае абазначаньне часу, калі была напісана тая або другая кніга. На самае скорае напісаньне кнігі зужывалася многа часу. Апостал 1220 году (240 карцін у кнізе) быў напісаны ў два месяцы бяз некалькіх дзён г. зн. па $4^1/_2$ карцін у дзень. Другія кнігі, якія вымагалі больш акуратнага пісьма, пісаліся яшчэ павальней.

Дзеля гэтага ў канцы кнігі зазвычай маюцца прыпіскі, ў якіх выражае перапісчык радасьць з даконченай працы, прыкладам:

„Як радуецца жаніх, убачыўшы нявесту сваю, так радуецца пісец, бачучы апошнюю балону і як радуецца купец атрыманьню зыску, або корнік— прыбыцьцю ў прыстань, ці падарожнік павароту ў бацькаўшчыну,—так-жа радуецца і перапісчык кнігі даконченьню працы свае“.

У іншых рукапісах сустрачаюцца і такія прыпіскі, ў якіх перапісчык выказуе надзею на збаўленьне душы ў нагароду за сваю працу, і, ў яшчэ іншых прыпісках, просіць перапісчык выбачаньня за свае мімавольныя спамылкі ды пакорна моліць аб тым, каб чытачы па́міналі яго ў сваіх малітвах.

Галоўнымі цэнтрамі перапіскі кніг у Крыўскай зямлі былі: Смаленск, Тураў, Полацак і Новагорадак. З дахаванага да нашых часаў Тураўскага— Евангельля XI ст., перапісыванага, безумоўна, перапісчыкам мясцовага паходжаньня, мы бачым, як у гэтым дзеячасе высока ўжо стаяла тут умецтва перапісываньня кніг.

Характар і мова пісьменных помнікаў. Дзякуючы таму, што мова пісьменнасьці у нас прынялася чужая, то ў помніках гэтай старой пісьменнасьці заўважаецца цікавы працэс асыміляцыі моваў: з аднэй стараны, пісаныя помнікі прыймаюць пад ўплывам жывой мовы яе фонэтычныя і морфолёгічныя азнакі, а з другой—у жывую мову пад уплывам пісьменнасьці, часьцю сьвядома, а часьцю і несьвядома, пранікаюць формы, а асабліва, словы, якія выражалі новыя паняцьці. Славянская мова з самага пачатку заваявала сабе палажэньне мовы царкоўнай, дзеля гэтага, ня толькі пераклад-

ныя богаслужэбныя і царкоўныя кнігі пісаліся па—славянску, але такжа і ўсе арыгінальныя творы, калі яны гаварылі аб рэчах веры і цэркві. У гэтых творах лічылася чамусьці нягожым ужываць народныя звароты. Затое, калі здаралася пісаць што-колечы, ня маючае стычнасьці з царквой, то ў гэткіх творах (граматах, актах) народная крыўская мова прабіваецца з большай сілай.

Дзеля гэтага, чым помнік бліжэйшы да царквы, тым яго мова бліжэй да славяна-баўгарскай і наадварот: чым помнік далей ад царквы, тым яго мова больш блізка да жывой крыўскай мовы. Калі мы возьмем якое—колечы царкоўнае казаньне, прыкл.,—што-колечы са „Слоў" Кірыла Тураўскага і зраўняем прыкладам, са смаленскай граматай 1229 г., то гэта рожніца ў мове стане нам зусім яснай: „Слова" Кірыла Тураўскага напісана царкоўна-баўгарскай мовай, ў якой дзе-недзе трапляюцца крыўскія словы і асобнасьці, тады як смаленская грамата пісана тагочаснай крыўскай, народнай мовай з налётам славянізмаў. Гэты працэс характэрны ня толькі для нашай першапачатнай пісьменнасьці (да XIV ст.), але і для ўсей пазьнейшай пісьменнасьці (да XVIII ст.). Гэта рыса яшчэ ярчэй выступае ў пазьнейшыя часы, прыкладам, ў „Словах" мітрапаліта Грыгора Цамблака і граматах В. Кн. Вітаўта, ці літоўскіх кроніках.

Св. пісаньне. Што тычыцца св. пісаньня, то нашы прадзеды карысталіся доўгі час толькі спадчынай ад Кірыла-Міфодзіеўскіх часаў, перанятай ад Баўгараў. Самаістых перакладаў гэтай пісьменнасьці з гэбрайскіх і грэцкіх арыгіналаў не чуваць да XV ст. Поўны-ж тэкст св. пісаньня зьяўляецца у нас толькі ў пачатках XVI ст. ў перакладзе Фр. Скарыны. Да гэтага часу, калі ў тым кірунку штоколечы і рабілася, то ўсё зводзілася да падноўкі устарэўшых баўгарскіх тэкстаў.

Богаслужэбная пісьменнасьць. Аб гэтай пісьменнасьці можна тое-ж самае сказаць, што і вышэй: богаслужэбнікі старэнна перапісываліся, а пазьней передруковываліся, літара ў літару, з баўгарскіх арыгіналаў, прычым, народнай мовы зусім сьвядома ўнікалі, нават у службах, сваім мясцовым сьвятым. Калі ў гэтыя апошнія службы і пранікаў народны элемэнт, дык толькі дзякуючы няўменьню іх аўтораў выслáвіцца на чыста баўграскай мове.

Богаслоўска-павучаючая пісьменнасьць. Богаслоўская пісьменнасьць патрэбна была, каб вытлумачыць нованавернутым асновы хрысьціянскай веры, а полемічная,—каб абараніць верных ад пабочных уплываў. І тая і другая пісьменнасьць была ў нас даволі пашырана, але не арыгінальнымі творамі, а пераважна пераніцаванымі з баўгарскага. Тыя-ж арыгінальныя павучаючыя творы, якія ў нас пісаліся мясцовыміураджэнцамі, знаходзіліся пад вялікім уплывам перакладаў з грэцкай мовы ў баўгарскай пісьменнасьці і грэцкіх арыгіналаў, так што гэта літэратура не магла мець самаістага разьвіцьця: яна немаль да апошніх часаў была прыпадобленьнем да візантыцкага царкоўнага красамоўства.

Полемічная пісьменнасьць. Да XIV ст. полемічная пісьменнасьць была у нас мала пашырана. Тлумачыцца гэта тым, што са старой славянскай верай змагаліся не пераконываньнем а падбоямі, а такжа тым, што паганства

нашых прашчураў ня было арганізаваным і не магло змагацца з хрысьціянствам сыстэматычна, як асобная ад мясцовай княжай ўлады сіла. Калі сустрачаюцца ў нас паасобныя выпады супроць паганства, то толькі ў павучаючай пісьменнасьці, і гэта—не арыгінальныя выступы мясцовага духавенства, а перапрацоўка грэцкіх „слоў“, сьціраваных супроць грэцкага паганства. Словы супроць лацiньнiкаў мелі пад сабой больш рэальны грунт, бо лацінскія ўплывы ішлі з суседняга нямецкага Захаду праз таргоўлю, але паміж нашым духавенствам, відаць, не было людзей з патрэбнай дагматычнай падгатоўкай, бо арыгінальных твораў ня маем. Уся палемічная пісьменнасьць супроць лацiністаў да XIV ст. ёсць перакладной з грэцкай мовы. Арыгінальная і багатая палемічная пісьменнасьць зараджаецца у нас у XVI ст. з прычыны рожнаверства і Уніі.

Пропаведзь. У гэтай галіне пісьменнасьці мы маемо з даволі раннага часу некалькіх першай вартасьці аўтораў, даволі назваць імёны такіх выдатных пісьменнікаў, як Кірыл Тураўскі і Клім Смаляціч. Яны далі цэлы рад надзвычайна добрых пробак царкоўнага красамоўства. Разумеецца, што гэта красамоўства знаходзілася пад уплывам візантыцкага, але па выкананьню, па жывому пачуцьцю не уступае лепшым грэцкім тагочасным пісьменнікам. Да гэтых двох нашых царкоўных красамоўцаў некатарыя аўторы далічаюць і Грыгора Цамблака, якога стыль вельмі сходны са стылям Кірыла Тураўскага.

Помнікі канонічныя. Гэткімі помнікамі зьяўляюцца „Правило церковное“ мітр. Іоана II і „Вопрошанія Кірыка“. Першы з іх зьявіўся каля 1089 г. спачатку ў грэцкай мове, ў форме адповедзяў нейкаму чорнарызцу Якаву на яго пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўнай практыцы. Іоан II—грэк, ён быў мітрапалітам у Кіяве. Яго „Правило“ належала да вельмі пашыраных у нас кніг у першыя векі хрысьціянства.

„Вопросы Кирика“ і другіх (у іх ліку—і Кліма, мабыць,—Кліма Смаляціча) зьмяшчаюць у сабе адказы на пытаньні аб непаразуменьнях у царкоўным жыцьці нейкага Кірыка (К и р и к, К и р і а к, К и р и л л,—можа гэта Кірыла Тураўскага?).

Гэтыя два помнікі даюць вельмі цікавую характэрыстыку умысловага стану тагочаснага духавенства, але—не нашага выключна, а агульна ўсходнаславянскага. Зрэшта абодвы помнікі зьяўляюцца не чыім-колечы індывідуальным плодам, а формулоўкай царкоўных правіл, робленай рожнымі асобамі.

Жыцьцёпісы. Акром перакладных жыцьцёпісаў сьвятых, мы маем цэлы шэраг арыгінальных помнікаў гэтай галіны царкоўнай пісьменнасьці. Да іх належаць: жыцьцё Барыса і Глеба*), Мэркурыя Смаленскага, Аўраамія Смаленскага, Кірыла Тураўскага, Еўфрасініі Полацкай і інш. Гэта галіна пісьменнасьці дае вельмі багаты і цікавы гістарычны матэр'ял, як да палітычнай так і да абычаёвай гісторыі нашага краю і народу, раскрывае нам круг інтэрасаў і стан асьветы нашага духавенства ў першыя векі хрысьціянства. Па

*) „Життя святыхъ мучениковъ Бориса и Глѣба и службы имъ“ выданы па цэламу раду сьпіскаў і рэдакцій Д. И. Абрамовічам у „Памятники древне-русск. литер. (выд. Акад. Наук) вып. 2 (Петр. 1916 г.) тут сабраны і увесь матэр'ял датычны гэтых сьвятых.

мове, гэта—помнікі царкоўнай пісьменнасьці, а дзеля гэтага ў іх пераважае царкоўна-славяншчына, мяйсцовай, крыўскай рэдакціі. У адных сьпісках крыўскі элемэнт больш значны, ў іншых менш, залежна ад таго, дзе перапісываўся дайшоўшы да нашых часаў экзэмпляр помніка.

Паломніцкая пісьменнасьць. прадстаўлена у нас Данілам паломнікам і Ігнатам Смаленцам. Гэта пісьменнасьць такжа не зьяўляецца паводле мовы народнай, але ў кождым разе значна прыбліжаецца да народнай, а с а б л і в а ў аддзельных некатарых сьпісках.

Кронікі і летапісы. Полацкі, Смаленскі і Тураўскі летапісы загінулі. Найстарэйшы летапіс захаваўся з XIV ст. (Абрамкі), які на асноведзі кіяваноўгародзкага летапісу ўносіць мясцовыя, смаленскія падзеі. Але ўжо гэты летапіс зьяўляючыся сьвецкай пісьменнасьцю, дае мясцамі прыгожую старакрыўскую мову. Далёка лепшую народную старакрыўскую мову даюць т. зв. Літоўскія кронікі. Тут ужо народная мова немаль саўсім ачысьцілася ад баўгарызмаў; лепшую пробку гэтай мовы зьмяшчае т. зв. „Кроніка Быхаўца".

Сьвецкія повесьці. Да найстарэйшых помнікаў гэтай пісьменнасьці належыць „Слова аб палку Ігаравым", якое дайшло да нас у зьлепку, зложаным з некалькіх асобных рыцарскіх песьняў, між якімі выдатнае мейсца займаюць ўплеценыя ў гэту повесьць адрыўкі песьняў аб крыўскіх князёх, як аб Ўсеславе Полацкім і Ізяславе Горадзенскім. Помнікі другіх рыцарскіх повесьцяў дайшлі да нашых часаў толькі ў сьпісках XVI ст.. з якіх „Александрыя" безумоўна істнавала ў XV ст., а можа і раней. Усе гэтыя повесьці пісаны старакрыўскай народнай мовай і для нашай пісьменнасьці маюць першараднае значэньне: яны даюць лепшыя прыклады крыўскай кніжнай мовы XV, XVI і XVII ст.

Юрыдычныя помнікі ўсе немаль бяз вынятку пісаны народнай мовай. Да гэтага ліку помнікаў адносяцца граматы, прывілеі і статуты. Большасьць гэтых помнікаў належаць да арыгінальнай нашай пісьменнасьці і выяўляюць сабой вялікай цаны творы народнага генія, а адначасна—бяздонную капальню матэр'ялу для нашых гісторыкаў, моваведаў і прававедаў. Некатарыя з помнікаў гэтай галіны нашае пісьменнасьці маюць агульна-эўропэйскую славу, як, прыкладам, „Статут Вялікага Князства Літоўскага" або як „Мэтрыка В. Кн. Літоўскага", ня маючае прыкладу ў другіх народаў сабраньне дзяржаўных дакумантаў, якія ў цэласьці становяць найабшырнейшую ў Эўропе дзяржаўную кроніку.

Кнігі для мусульманаў. Сьвятыя мусульманскія кнігі былі, праўдападобна, ў XV ст. перакладзены на крыўскую мову і запісаны арабскімі літарамі. Дагэтуль адчытана толькі адна такая кніга „Аль-Кітаб", але ёсьць весткі, што гэткіх рукапісаў захавалася некалькі ў Ленінградзкай Публічнай Бібліатэцы, і, адзін ці два, ў музеі ім Ябланоўскіх ў Лейпцыгу. Між Ленінградзкімі рукапісамі маецца Аль-Коран. Гэтыя мусульманскія кнігі перакладзены на народную крыўскую мову і, дзякуючы асобнасьцям арабскай абэцэды, даюць вельмі цэнны матэр'ял для нашых моваведаў. Між іншым, мусульманскія рукапісы паказуюць, што асобнасьці крыўскай мовы „дзэканьне"

і „цэканьне“ (ц мяккое) істнавалі ў поўнай меры ў XV ст., а толькі славянскімі літарамі не перадаваліся на пісьме, г. зн.,—што славянская пісьменнасьць умоўна передавала фонэтыку крыўскай мовы.

Кнігі для жыдоў. Падобна мусульманскім рэлігійным кнігам, былі ў XV ст. перакладзены на дзяржаўную мову В. Кн. Літоўскага, знача крыўскую мову, і рэлігійныя жыдоўскія кнігі. Цікавым помнікам гэтай жыдоўскай літэратуры ёсьць Біблія, якая пераховывалася ў Віленскай Публ. біб., перакладзеная з гэбрайскага і разложаная на аддзельныя чытаньні да ужытку ў сынагогах.

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Захаду. З Захаду, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз торговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж торговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчасьлівая мысьль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэньня хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай“ веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Русьсю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленые Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абрадку. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абрадку.

Пераход у новую „рускую“ веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую“.**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынцып ў стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры адзначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім“. Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС. Да сярэдзіны XIX ст. рукапіс гэты пераховываўся ў Супрасльскім манастыры (каля Беластоку), зкуль быў узяты М. Баброўскім. Цяпер 118 лістоў яго знаходзіцца ў Любляне, (Юга-Славія, бібліатэка Копітара); 151 ліст—у бібліатэцы графа Замойскага ў Варшаве; 16 лістоў—у Публічнай Бібліатэцы ў Петраградзе. Агульна вучонымі прызнаецца, што Супрасльскі рукапіс узьнік у канцы X, або ў пачатках XI стагодзьдзя, але пры гэтым некатарыя лічаць, што перапісаны ён са шмат ранейшага яшчэ арыгіналу, які павінен быў сягаць IX стагодзьдзя.

Срезневскій ў сваёй працы „Опыт словаря древнерусского языка“ падае шмат слоў, узятых з Супрасльскага рукапісу, якія і цяпер ужываюцца ў Горадзеншчыне, між іншым,—адзіна ў заходнай часьці Горадзеншчыны ужыванае,—слова „судашаць“, „судосіць“ ў значэньні—сустрачаць, сустрэць. Пры гэтым у Супрасльскім рукапісе маюцца асобнасьці крыўскага аканьня, напрыклад: нѣкога (275.23 *), кога (435.22), коіега (441.20) іега (509.21), всѣкога (487.13).

У некатарых адрыўках гэтага рукапісу маюцца нотныя знакі, паводле якіх пяяліся тэксты.

Пісаны рукапіс на пэргаміне прыгожымі выразнымі літарамі.

Супрасльскі рукапіс складаецца з адрыўку Мінэі-Чецьі, г. зн.,—зборніка жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцох і празначаных да чытаньня на кожды дзень, а такжа—з адрыўку „Златыя чепи“, г. зн., казаньняў на вялікі пост. Усяго ў рукапісе: 24 жыцьцёпісы сьвятых, 20 Слоў Яна Златавустага, Слова Епіфанія Кіпрскага і Слова патрыярха Фоція.

Поўны перадрук Супрасльскага рукапісу выдаў Фр. Міклошыч у Вене ў 1851 годзе: „Monument linguae paleoslovenicae e codice Supraslensi.“ Новае выданьне зрабіў С. Сѣверяновъ: „Супрасльская рукопись, I“ (тэкст) СПБ. 1904 г.

АДРЫВАК СУПРАСЛЬСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ X—XI СТ. Гэты адрывак Евангельля, падобна вышэйпрыведзенаму Супрасльскаму Рукапісу вывезены М. Баброўскім ў сярэдзіне XIX ст. з Супрасльскага Васільянскага манастыра. У канцы XIX і пачатку гэтага стагодзьдзя, да вайны, было больш дзесяці лістоў памянёнага Евангельля ў сабраньні віленскага аматара старасьветчыны Заштаўта, які меў свае сабраньні ў Місіянарскіх мурох. Балонкі рукапісу без аправы, аддзельнымі ня нумараванымі лістамі добрага гладкага пэргаміну, $5^1/_4$ на $4^1/_4$ вяршка. Заставак на захаваных балонах няма, але пачатныя літары старэнна рысаваны і размаляваны чырвонай, сіняй і зялёнай фарбамі. Пісана зьлітна, буйным, „полууставам“ з юсамі, па 14 радкоў на балоне. Выпіска зроблена крыўскім вучоным археолёгам, Іванам Луцкевічам і мной, ў 1912 годзе.

Мова тэксту:

Бѣху же погане нѣции отъ нихъ иже вступиху абыхусе поклонили въ день славен. сиже бѣ отъ Беѳсаиды Галилеискые. и про-

*) Лічбы паказуюць балоны і радкі ў выданьні Сѣверянова.

мѣсѧцѧ марта к҃ѕ мѫченїе стааго иринеа·:

Егда нравъ благъ съ добротѫ естьствьнѣмь
въздрастѣтъ болѣшиихъ же ла а страхъ
божии приимет҄ъ· тъгда бы се иже бѣ
семь житии прѣобида ѣвъ· къ обѣшта
ныихъ благыихъ прнатиѭ подвиза
е сѧ да иже послоушании ъ акы сѫ
штавъ ро ѫ тврьдоѫ вна дав ъ жделѧ·
таже пакы божиѭ славоѭ въсприим
славитѣ господа· иже бѣ истъною блажен
мъ иринене пискоу пѣремнискаа гогра
да· кротостиѭ аданихъ ыа· и же боже
добротовѣнии· дѣлъ ꙇоутврьди нарете
ноѥ· постигъшоу бо гонѥнию· иже бы

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасьльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

сиху и рекуце. гди хощмо видѣти іса. приде пилипп и рече се Андрею. Андрей пакы и пилиппъ рекоста iесусу. Iесусъ отвѣце има река+приде година ать ославися сын чловѣчь. вѣру вѣру правю вамъ. ачь зърно житно падша въ землю не умрло буде. само се останеть. ачь ли буде умрьло многа плод принесе+кто люби душу свою прѣда ю, и кто ненавиди душе свое въ семъ свѣтѣ. въ животъ вѣченъ стрѣже ю.

„О ПОСТАВЛЕНИИ ТУРОВСКОЕ ЕПИСКОПИИ". Гэта ёсьць статут, дадзены Тураўскай біскупіі кн. Валадзімерам у 1005 годзе. Захаваўся ў пазьнейшым сьпіску ў Кіява-Пячэрскім Патэрыку, рэдакціі архімандрыта Трызны (1647—1656). Рукапіс Троіцкай Лаўрскай бібліатэкі № 714, бб. 73, 74. Аб часе устаноўленьня біскупіі сказана:

„третие богомолие епископию постави(х) въ Туровѣ въ лѣто 6513 (!) и придахъ къ ней городы съ погосты въ послушаніе и священіе, и благословеніе держати себѣ Туровской епископіи: Пинскъ, Новгородъ, Городенъ, Берестье, Волковыескъ, Здитовъ, Неблестескъ, Дубровица, Высочко, Случескъ, Копысь, Ляховъ, Городокъ, Смѣдяне, и поставихъ первого епискупа Ѳому, и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки... Святому Спасу и Святѣй Богородицѣ."

У цяперашні час ведамы біскупы Тураўскія: 1) Симеон, 2) Ігнат, 3) Якім і 4) Георгій,—упамінаныя ў „Слове аб Мартыне мнісе Тураўскім", як наступаўшыя адзін па другім. Аб Якіме ведама з летапісаў, што ён быў пастаўлены ў 1144 годзе, і, часова ці назаўсёды, ськінуты ў 1146 годзе. Пасьля 5-м біскупам быў сьв. Кірыла, ведамы пісьменнік, 6—Лаўрын, які ўпамінаецца ў летапісах пад 1182 годам. У пазьнейшых каталёгах („Историко-статистическое описаніе Туровской епархіи, составленое ректоромъ Минской духовной Семинаріи, архимандритомъ Николаем", СПБ., 1864) рад Тураўскіх біскупаў крыху прадоўжаны: Симеон, Ігнат, Якім І-шы, Георгій, Кірыла І-шы (ад 1114 да 1120 г.), Якім ІІ-гі (ад 1144), Іоан (ад 1146 г.), Кірыл ІІ-гі (пісьменнік), Лаўрын.

Гл. Ундоскій „Іосифъ Тризна, Редакторъ Патерика Печерского". Е. Голубинскій „Истор. Рус. церкви". Москва, 1880, бб. 560, 561.

ТУРАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XI СТ. Адкрыта ў Тураве Гразновым, які знайшоў яго ў скрынцы з вугалямі ў 1860-х гадох і перадаў ў Віленскую Публічную бібліатэку. Пісана на крэпкім гладжаным пэргаміне. Фармат 5×4 вяршка. Агалоўкі і пачатныя літары маляваны сіняй, зялёнай і чырвонай фарбамі. Захаваўся толькі адрывак яго—20 балонак.

Гэтае Евангельле належыць да тыпу Евангельляў, званых па грэцку „aprakos", г. зн.,—нядзельныя Евангельлі, распаложаныя ў парадку царкоўнага чытаньня на ўвесь год. Такім чынам, Тураўскае Евангельле ня толькі сучаснае Астраміраўскаму, але зьяўляецца таго-ж самага тыпу богаслужэбнікам.

шанхъовьцѧ азъ їесмь дверьи м
ноıѫ аще кто въниде(т) ь спсеть сѧ
и къниде(т) и изидеть и пажить
обрѧщеть

ВЪ ПѦТЪК Е НЕ ЕВА

от иоана глава з ѕ

Рече гь къ пришьдъшиимъ къ нимъ
моу июдеомъ. се гради мѧ оць люб
ꙗко азъ полагаıѫ дшѫ моıѫ да па
кы прииимоу ıѫ. никтоже възьм
ть ıеıѫ отмене н азъ полагаıѫ о себѣ
о власть во имамъ положити ıѫ и о
власть имамъ пакы прииѧти ıѫ с
ѭ заповѣдь приıѧтъ оца моıего
распьрѧже пакы бысть въ июден
хъ за словеса си глаахѫже мно
зи отних ъ бѣсъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

У Тураўскім Евангельлі ўпісаны 2 наданьні кн. Канстантына Іванавіча Астрожскага 1508 і 1513 г., якімі ён надае Тураўскай Прэабражэнскай царкве некалькі ніў, сенажацяў і сад з пасекай:

„а хто нарушитъ наше наданье, тому судитъ Господь Богъ и Пресвятая Его Мати, и да будетъ причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Св. Отцы на святых седми соборехъ".

„ДІОПТРА". У канцы кнігі маецца прыпіска:

„Сію кнігоу написал Филип(п) философъ во градѣ Смоленскѣ 6603 г. (1095)."

Пісаў гэту кнігу Філіп па просьбе свайго духоўнага айца Калінніка, які такжа жыў ў Смаленскай зямлі. (Сахаров Сказ. Русск. Нар. Т. II, б. III). Хто быў гэты філосаф Філіп,—невядома, ў летапісах аб ім няма зьменкі. Діоптра, слова грэцкае, азначае ў перакладзе зерцало *). Гэта ёсьць паэма, зложаная з пяці кніг або „Слоў", ў якой гутарыць вершам аб дагматычных і маральных пытаньнях душа з целам і такім арыгінальным спосабам, што цела зьяўляецца вучыцелям душы.

Діоптра цешылася ў нас вялікай популярнасьцю, аб чым сьведчаць перадрукі яе: ў Еўю (1612, 1642), ў Вільні (1642), ў Кутэйне (1657—1654), ў Магілеве (1698), ў Чарнігаве (1705).

МЕСЯЧНАЯ МІНЭЯ 1096 г., пісана на добрым пэргаміне ў 4-ку, сшыткамі. У канцы прыпіска буйным уставам.

„Якіме... писано въ лѣто SХД мца марта въ КГ."

На іншым мейсцы гэтага рукапісу.

„стая бце помагай рабоу своемоу дъмъкѣ на многа лѣта".

На прыналежнасьць гэтай Мінэі да крыўскай пісьменнасьці зьвярнуў увагу праф. Янчук у лісьце да мяне, ў 1913 годзе; апісана яна ў Срезнеўскага (Славяно-Русск. Палеогр.).

„О ДѢВАХ СМОЛЕНСКИХЪ КАКО ИГРИ ТВОРИЛИ". Захавалася гэтае апавяданьне ў „Цвѣтнику" 1665 году; рукапіс Сынодальнай бібліятэкі № 908. Перадрукавана ў Буслаева („Древне-Русск. Народ. Литература", бал. 14—15). Нямаючы літэральнага тэксту, падаём тут нашу повесьць у перакладзе на сучасную крыўскую мову. Буслаев адносіць памянёную повесьць да твораў XI ст.

Было гэта ад городу Смаленска за 30 вёрст, па Чарнігаўскай дарозе, здарылася быць на вялікім полі бязстыднаму ігрышчу. Многа дзеў і жон зышліся на чортава зборышча, неразумнае і благое, ў ноч у якую радзілася Прасьветлае Сонца—вялікі Іан Хрысьціцель, першы прапаведнік пакаяньня, дзеля яго-ж ўсякае стварэньне невымоўна цешылася. А гэты акаянныя бесам навучаны былі. І зволіў Гос-

*) Зерцало (діоптра), знадабьбе да вымерываньня высотаў, кшталтам цяперашняй астралябіі

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён прокляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія“ СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтараў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА“. Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Нормaны пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія“ СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА“. Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Нарманы пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

другую старану: ў XII і XIII ст. пранікае на крыўскія землі каталіцтва праз Літву, у XVI ст. шырыцца у нас, запачаткаваная ў Нямеччыне рэформація, а ў XVII-унія. У XVIII, асабліва XIX ст., усходны абрад дае адпор заходнаму на нашых землях.

Пададзеная на рысунку манэта Сьвятаполка належыць да часу яго найвялікшай сілы, калі ён быў Тураўскім князем. На аднэй старане гэтай манэты выбіты славянскімі літарамі надпіс вакол асобы, седзячай на пасадзе: „святополко са столе“, а з другой—гэрб і надпіс: „а се его сребро“.

Плашчаніца XI ст. шытая золатам. Пераховывалася ў Мікалаеўскім саборы ў Вільні. (Перадрук з літаграфіі, памешчанай ў альбоме Батюшкова).

ДАПАЎНЕНЬНЕ ДА ТЭКСТУ „СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС.“ Аб гэтым рукапісе праф. А. І. Соболевскій („Древній Церковно-славянскій язык. Фонетика“. Масква 1891) дадае, што 2 сшыткі (16 лістоў) становяць ўласнасць акадэміка Бычкова. Гэты бычкоўскі адрывак выданы фотолітаграфаваным спосабам „Обществомъ древней писменности“ (пад № 49). На 17 балоне выш згаданай кнігі проф. Соболеўскі кажа: „Супрасльскі рукапіс мае найбольшы лік рожніц раўняючы з другімі“ рукапісамі ў мове. Безумоўна, „славянская мова зьмянялася ў рукапісах пад пяром перакладчыкаў і перапісчыкаў і пад уплывам жывых гутарак.“

Застаўка з Евангельля XVI ст. знойдзенага ў Мікалаеве (каля Дзісны).

XII. стагодзьдзе.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XII. СТ., пісанае на пэргаміне; пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве (па каталёгу Востокова № 103). У Евангельле ўпісана наданьне Вялікага Князя Полацкага Андрэя.

„СТРАННИКЪ БОГОМЪ ПОЧИНАЕМЪ" (Падарожа ігумена Данілы ў Ерузалім). Сьпісак канца XVII ст. знаходзіцца ў зборніку, разам з Псалтыром пісаным крыўскай (беларускай) мовай, пераховуецца ў Румянцаўскім музэі. Другі сьпісак агалоўлены: „Житіе и хожденіе Даніила Рускія земли Игумена", знаходзіцца ў Петр. Публ. Бібліатэцы. На рукапісе маецца надпіс:—ex museo Petri Dubrowsky. Трэцьці сьпісак XVI ст. знаходзіцца ў бібліатэцы Красінскіх, у Варшаве.

Ігумен Даніла адбываў падарожу ў Палестыну ў той час, калі крыжовые паходы адкрылі свабодны ўход у сьвятыя мейсцы.

Хто быў Ігумен Даніла і зкуль ён быў родам,—дагэуль яшчэ акуратна не ўстаноўлена. Апіраючыся на Данілавым параўнаньні Іордану з ракой Сновай, працякаючай ў крыўскай часьці Чарнігаўшчыны (праз Новазыбкаўскі і Гарадоцкі паветы), рабілі вывады, што ён быў ураджэнцам Чарнігаўшчыны. Час яго падарожы ў Палестыну ўстанаўляецца апавяданьнем Данілы аб тым, як ён быў у паходзе разам з каралём Бальдуінам Ерузалімскім. Кароль Бальдуін I выступіў у паход на Дамасак ў 1115 годзе. Акром гэтага Даніла кажа, што ён памінаў многіх „рускіх" князёў пры гробе Хрыстовым, у ліку гэтых князёў называе: Глеба кн. Менскага, Давыда Ўсеславіча і Барыса Ўсеславіча; ўсе тры князі—сыны слаўнага полацкага князя-чараўніка Усеслава.

Хоць падарожаньне Данілы дайшло да нас у рожных сьпісках (найстарэйшы XV ст.), але мова, якой напісана яно, ў некатарых сьпісках, падобна да мовы Смаленска-Полацкіх умоў з Немцамі. Гэныя данныя паказуюць, што Даніла паходзіў з абшараў полацка-крыўскіх зямель, а падарожу сваю адбываў у першай чверці XII стагодзьдзя.

Выпіску падаемо тут з расійскага перадруку:

„Іерданъ же рѣка течеть быстро, берегы же имать обонъполъ прикруты, а отъсюду пологы; вода же его мутьна, и сладъка пити вельми и нѣсть сыти піющимъ воду ту святую, и здрава бысть вода та піющимъ ю, ни съ нея болить, ни пакости въ чревѣ нѣсть; вьсѣмь же есть подобенъ Іерданъ къ рѣцѣ Сновьстѣй, въшире и глубле, лукво же вельми и быстро течеть; болонія же имать, якоже и Сновь рѣка; глубле же есть четырей саженъ среди самоѣ купѣли, якоже самъ собою искусихъ и измѣрихъ и пребродихъ на ону страну Іердана, и много походихъ по брегу тому Іерданову любовію; въшире же есть Іерданъ рѣка, якоже на устьи Сновь рѣка есть. И есть же по сей странѣ купѣли тоя яко лѣсокъ малъ, древіе многа по брегу Іерданову превысоко, яко вербіе есть, и подобьно, но нѣсть верба; выше купѣли, яко лозіе много по брегу Іердана; но нѣсть наша лоза, но инака, яко кисляжи подобно есть.

„СЛОВО О МАРТЫНѢ МНИСѢ ИЖЕ ВЪ ТУРОВѢ У ЦЕРКВИ СВЯТУЮ МУЧЕНИКУ ЕДИНЪ ЖИВЫЙ О БОЗЕ.“ Рукапіс Румянцаўскага Музэю, № CCCXXI.

Зьмест слова:

„Нѣкто старець, именемъ Мартынъ, бывъ преж поваръ епископомь Туровьскимь Суміону, Игнатью Іоакиму. Сего епископъ Георги свободи старости ради, и бывъ мнихъ, пребываше въ епископли монастыри у святую мученику на Болоньи. Единъ живый часто боляше старець лономъ; чрева ему влонь въходяху. И егда бываше, тогда лежаше старець крича немоги въстати и послужити своему тѣлесе. Единою же болящу ему тѣмже недугомъ олежаше вкеліи, отъ жажа водныя изнемогаша, никому же посѣтившу его, ни служащу ему; зане бѣ вода велика около монастыря того. Въ третіи жъ день внидоста къ нему святая мученика Борисъ и Глѣбъ явѣ въ своемъ подобіи, якож и на иконѣ писана еста, и глаголаста: чимъ болиши старче? Онъ же сказа ему недугъ свой. И рѣста: хощеши ли воды? И рече старець: о господина, уже ея давно жадаю. И вземъ единъ ручку, и принесе старцю воды. И вземше корець възлѣяста на старця И рече старець: чья еста дѣтска? Глаголаста: Ярославля. И мнѣвь старець: Георгіевича Ярослава слузѣ еста? *) И рече: Господь Богъ створить вама лѣта многа, господина моя; обаче вземше соль хлѣбъ, ядита; азъ бо не могу служити вама. Она же рѣста: ни, наблюди себѣ на потребу; бѣ уже отъидеве, а ты не боли; но упочини ты, яко невидима быста. Старець же обрѣтеся здравь, и се самъ въставъ прославити Бога и свята мученика, и пребы до того же года здравъ. И се самъ сказа духовному отцю.“

ПАСЛАНЬНЕ КЛІМА СМАЛЕНЦА ПРЭЗБІТАРУ ТОМУ, дайшло да нас у пазьнейшых сьпісках.

Клім Смаленец (Клімъ Смолятичъ) манах-схімнік, а пазьней, выбраны саборам мяйсцовых біскупаў-мітрапаліт кіяўскі (1147—1154). Як сьведчаць летапісы, Клім быў вельмі асьвечаны чалавек і філёзаф „бѣ философъ якого не бяшеть въ

*) Яраслаў Георгіевіч, унук Сьвятаполка і праўнук Ізяслава, князь Пінскі, спамінаецца ў летапісе (Іпат. сп.) пад 1183 годам.

Руси“. Выбары Кліма ў мітрапаліты прынясьлі яму многа непрыемнасьцяў ад духавенства і некатарых князёў, якія лічылі, што мітрапаліт можа быць стаўлены толькі канстантынопальскім патрыархам.

Клім Смаленец належаў да пладавітых пісьменнікаў, але з яго прац да нашых часаў дайшоў толькі адзін ліст, які ён пісаў да свайго прыяцеля прэзбітара Тома: „Посланіе написано Климентомъ Митрополитомъ русскимъ Ѳомѣ, пресвитеру смоленскому, истолковано Аѳанасіемъ мнихомъ“. З гэтага агалоўку відаць, што ліст гэты дапоўнены нейкім мніхам Атанасам. Такім чынам, пасланьне гэтае не ва ўсіх сваіх часьцях прыналежыць пяру самога Кліма. Не глядзя на гэта, пасланьне раскрывае нам сьветаглад і інтэрасы тагочаснага асьвечанага смаленскага грамадзянства. Аказуецца, што Клім і яго пасьледаўнікі, прыкладам лепшых тагочасных візантыцкіх стылістаў, дапускалі алегорычнае тлумачэньне сьв. Пісаньня, апіраючыся ў сваіх тлумачэньнях на творы Гомэра, Плятона, Арыстотэля. Іншага кірунку быў нехта Грыгоры, такжа „кніжнік“ Смаленскі, які прытрымліваўся літары сьв. Пісаньня. Абедзьве стараны, якія вялі спрэчку, чыталі названых вышэй грэцкіх філёзафаў у арыгінале.

Прычына, якая паслужыла да напісаньня гэтага слова, была ў тым, што Смаленскі князь Расьціслаў адмовіўся прызнаць Кліма мітрапалітам, лічучы яго выбары, паміма канстантынопальскага патрыарха, няпраўнымі. Каб прымірыць з сабой Расьціслава, Клім паслаў яму недайшоўшы да нашых часаў ліст, у якім зачапіў прэзбітара Тома. Пакрыўджаны Том напісаў Кліму дакорлівае пасланьне. Адповедзю на пасланьне Тома і зьяўляецца дайшоўшае да нашых часаў пасланьне Кліма.

Пасланьне гэтае складаецца з дзьвех часьцей. Першая часьць тоўпіць адповедзь Кліма на закіды Тома. Том пісаў, што мітрапаліт Клім у сваім лісьце да Расьціслава „славя себя и творася философомъ“, пісаў не на аснове пісаньняў сьв. айцоў, а ад „Омира“ (Гомэра), Арыстотэля і Плятона. Клім пярэчыць закідам Тома. Ен кажа, што, папершае, ня шукае сьвецкай славы, пагарджае багацьцем і заняты аднэй толькі думкай аб пасьмертным збаўленьні; падругое,—няпраўда, бытцам ён піша, кіруючыся думкамі Гомэра, Арыстотэля, Плятона. Тое, што Том прыймае за ідэі гэтых пісьменнікаў, зьяўляецца алегорычна-сымволістычным тлумачэньнем сьв. Пісьма.

Другая часьць пасланьня, прыналежачая, праўдападобна, пяру мніха Атанаса, складаецца з падробнага яго тлумачэньня, большай часьцю запазычанага з твораў айцоў цэркві і вылажанага ў форме прыповесьцяў і пытаньняў-адповедзяў. Атанасы мніх карыстаўся да гэтага тлумачэньня „Шестодневам“ Іоана экзарха баўгарскага, „Богаслоўем“ Іоана Дамаскіна і асабліва пытаньнямі-адповедзямі на Пяцікніжжа справядлівага Тэадарыта.

Вось прыклады тлумачэньняў:

> Што значыць: я не ўсьцярогся тэй „піявицы“, якая сочыць ня толькі за эгіпцянамі, але і за іерузалімцамі? „Піявица“—гэта ўлада і слава; эгіпцяне—сьвецкія людзі, іерузалімцы-мніхі. Славы і ўлады жадаюць ня толькі сьвецкія людзі, але і мніхі: жаданьне яе прасьледуе нас да магілы.

Морская рыбка эхіна, аб якой ў тыя часы, на аснове легандаў, былі пераконаны, што яна пяром сваім затрымлівае караблі на моры,—дае прычыну да абшырнага тлумачэньня.

> Малая рыба эхіна многаму вучыць марскіх падарожнікаў: яна ведае, калі будзе бура, а калі сьціша. Калі яна прачувае буру, то ўзлязае на цьвёрды камень, як на катвігу. Калі Госпад выказаў сваю клапатлівасьць да эхіны, то ў сколькі разоў большыя яго шчодрасьці да нас, людзей, якія пакладаюць надзею на яго: Госпад прамудра клапоціцца аб нашым збаўленьні і загадуе кождаму выпаўняць тое, чаго Ен хоча. Калі прарок Іона, пасланы Богам прапаведываць у Ніневію аб маючым стацца разбураньні яе, уцёк ад Госпада ў Тарсіс і быў на моры, то эхіна не стрымала карабля, на дне якога спаў Іона. Узьнялася бура, караблю пагражала зьніштожаньне. Бура сунялася толькі тады, калі Іона быў выкінуты ў мора і трапіў ў нутро кіта. Кіт вырыгнуў Іону, і Іона павінен быў выпаўніць Божы загад: іcьці прапаведываць у Ніневію. Жыхары Ніневіі паслухалі Іоны, пакаяліся і збавілі сваё жыцьцё.

Магчыма, што часьць твораў Кліма Смаленца скрываецца пад назовай многіх твораў, прыпісываных сьв. Кліму, біскупу Словенскаму, сучасьніку Кірылы і Міфодзія. Памер Клім Смаленец у 1164 годзе.

СЛОВЫ І КАЗАНЬНІ (ПОУЧЕНІЯ) КІРЫЛЫ ТУРАЎСКАГА,

дайшоўшыя ў сьпісках XIII і XIV ст. (Кормчая 1281 году Маск. Сынод. бібліатэкі).

Кірыла Тураўскі быў сынам багатых тураўскіх мяшчанаў. Калі ён радзіўся нет ведама; думаюць—каля 1130 году. Як сын багатых бацькоў, ён

Пачатная балона слова Кірылы Тураўскага „На възнесение Господне“.

атрымаў старэннае выхаваньне ў сваім родным горадзе, каторы ў тыя часы быў ня толькі адным з выдатнейшых дзяржаўных цэнтраў, які не уступаў Кіяву,

МѢСАЦА МАРТА К҃Ѕ МѪЧЕНИѤ СТААГО ИРИНЕА·
ЕГДА НРАВЪ БЛАГЪ СЪ ДОБРОТѪ ЮСТИНИѤ ЛѢТЪ
ВЪЗДРАСТЪ БОЛЬШИИХЪ ЖЕЛА А СТРАХЪ
БОЖИИ ПРИИМЕТЪ· ТЪГДА БЫСЕ ЖЕ ѤВѢ
СЕМЬ ЖИТИИ ПРѢОБИДѢВЪ· КЪ ОБѢШТА
НЫИХЪ БЛАГЫИХЪ ПРИАТИЮ ПОДВИЗА
И ТЪСѦ· ДАЖЕ ПОСЛОУШАНИИМЪ ДАКЫСѦ
ШТАВѢРОѬ ТВРЪДОѬ ВИДА ВЪЖДЕЛА·
ТАЖЕ ПАКЫ БОЖИИѬ СЛАВОѬ ВЪСПРИИМ
СЛАВИТЪ ГОСПОДА· ИЖЕ БЫСТЪ И ОБЛАЖЕНѢ
МЪ ИРИНЕ ЕПИСКОУПѢ ЕРЕМИИСКААГО ГРА
ДА· КРОТОСТИ РАДИ ЛИХЫИА· И ЖЕ ѤБОЖИИ
ДОБРОГОВѢНИИ· ДѢЛЪ ѤОУТВРЬДИ НАРЕЧЕ
НѤЕ· ПОСТИГЪШОУ БОГОНЕНИЮ· ИЖЕ БЪ

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасьльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

цяпер—у той якраз момант, калі аўтор гавора; б) ён укладае ў вусны дзеючых асоб няраз абшырныя прамовы.

Першы спосаб драматызацыі—выбражэньне біблійных падзей бытцам цяпер адбываючыміся—надзвычай цікавы для характэрыстыкі сьветагляду самога Кірылы Тураўскага і па свайму ўплыву на слухачоў наагул. Гэтага спосабу апісаньня падзей, у цяперашнім часе, Кірыла дасягае пры помачы слоў: „днесь“, „нынѣ“. Гэтак, Кірыла ў казаньні на Вербную нядзелю кажа:

> „Днесь горы и холмы точать сладость, удолія и поля плоды Богу приносятъ, горніи воспѣваютъ а удольнии рыдаютъ. Ангелы дивятся, видяще на землѣ, невидимаго на небесахъ и на жребяти сѣдящаго сущаго на престолѣ херувимстемъ, обступаемымъ народами—неприступнаго для небесных силъ“.

У слове на новую нядзелю па Вялікадні, якое гаварылася вясной, Кірыла кажа:

> „Нынѣ солнце красуяся к высотѣ восходитъ и радуяся землю огреваетъ: взыде бо намъ отъ гроба солнце Христосъ и всѣхъ вѣрующихъ ему спасаетъ“.

Гэткая драматызацыя рабіла вялікае ўражаньне на слухачоў: яны выносілі ўражаньне з гэтых „Слоў“, што запраўды падзеі, апавяданыя Кірылам, адбываюцца ў тыя дні,—калі Кірыла гаварыў свае „Словы“. Гэтае пераконаньне слухачоў Кірылы было так крэпка, што адбілася на вуснай творчасьці Крыўскага народу. Народ дагэтуль пераконаны, што ў ведамыя сьвяты па ўсей зямлі паўтараюцца зьвязаныя з імі падзеі. Гэтак, на Каляды „Хрыстос выходзіць на зямлю і ходзіць па хатах“, на Вадохрышча „вада калыхаецца“ і г. пад.

Другі спосаб драматызацыі—дыялёгі дзеючых асоб. Прыкладам, у „Слове“ на новую нядзелю па Вялікадні Хрыстос кажа да Тамы (ў перакладзе):

> Падай руку тваю і глядзі прабіцьцё рэбр маіх і вер, што я сам тут. І раней патрыархі і пракокі верылі майму ўчалавечаньню... Дакткніся да мяне, што Я сам тут, як перш датыкаўся Сымэон і з верай прасіў адпушчэньня ў спакою. І ня будзь няверны, як Ірад, каторы, дачуўшыся аб маім нараджэньні, казаў валхвом: дзе Хрыстос родзіцца, хай я пакланюся яму, а ў сэрцы сваім думаў забіць мяне... Дай палец твой і абач на рукі мае, каторымі я адкрыў вочы сьляпым, глухім дараваў слух, а нямым вярнуў мову; глянь на ногі мае, каторымі я хадзіў па моры перад вамі; і яўна ступаў па паветру, зыходзіў ў падысподнюю і, патаптаўшы імі пекла, ішоў з Кляопам і Лукой да Эммауса, і нябудзь няверны.

Тама адпавядае Хрысту:

> Веру, Госпадзі, што ты ёсьць Хрыстос, Бог мой, аб каторым пісалі правідзіўшы духам прарокі, каторага празьвесьціў ў законе Майсей, ад каторага адрынуліса фарызэі з сьвятарамі, над каторым насьміхаліся жыды з кніжнікамі, каторага асудзіў на распяцьце Пілат з Каяфам, але каторага Бог Айцец ўваскрасіў з мертвых. Бачу бок, з якога Ты вытачыў ваду і кроў—ваду, каб ачысьціць анячысьціўшуюся зямлю, кроў,—каб асьвяціць істоту чалавечую. Бачу рукі твае, ка-

торымі Ты тварыў ўсякае стварэньне, насадзіў рай, стварыў чалавека, каторымі благаславіў патрыархаў, каторымі памазаў цароў, каторымі сьвяціў прарокаў... I я, Госпадзі, веру, што ты ёсьць Бог.

Уасобленьне адвалочных паняцьцяў—такжа адзін са спосабаў красамоўства Кірылы Тураўскага. Гэтак, у „Словѣ на Вознесение“ уасабляецца паганская царква, якая прадстаўлена быўшай пры ўзнясеньні Хрыста:

> Тутжа была і паганская царква, як абручніца Хрыстова; бачучы Хрыста, узнёсшагася на неба, яна смуціцца, стогне сэрцам і кліча славамі Саламона: зранена я каханьнем тваім, жанісе нябесны.

У „Словѣ на Антипасху“ Кірыла кажа аб нядзелі, як аб „царыцы дней“. Гэткае уасобленьне зыходзілася з сьветаглядам слухачоў, пераконаных у тым, што нядзеля—гэта істота жывая, падобная да тых багоў, веры ў каторых яны яшчэ не пазбыліся.

Як практычны і добра павытараны ў красамоўстве, Кірыла ў сваіх творах ужывае такжа антытэзы, г. зн.,—процістаўляе адну чыннасьць другой, адну рэч—іншай рэчы. У „Словѣ на Пасху“ Кірыла кажа:

> Перад учарашнім днём Ісус Хрыстос, як чалавек, быў распяты, а як Бог, зацямніў сонца, месяц у кроў перамяніў, і цемра сталася па ўсей зямлі; як чалавек, ўсклікнуўшы, дух свой аддаў, але, як Бог, устрое зямлю, і камяні разсыпаліся; як чалавек, быў прабіты ў бок, але як Бог, разадраў заслону першага закону; як ягнец, праліў кроў з вадой замест ягняцоў колатых перш на жэртву, але сабой прынёс жэртву Богу Айцу за збаўленьне сьвету; як чалавек быў паложаны ў гроб, але, як Бог, асьвяціў аўтар паганскай царквы.

Сымвалізм у Кірылы Тураўскага бывае траякі: 1) сымвалістычнае тлумачэньне зьявішчаў прыроды, 2) сымвалістычнае тлумачэньне сьв. Пісьма і 3) сымвалістычнае тлумачэньне абрадаў.

Гэтак у „Словѣ на Ѳомино воскресеніе“ абнаўленьне прыроды вясной выбражаецца, як сымвал абнаўленьня чалавечай прыроды хрысьціянскай верай. Неба—апосталы; сонца—Хрыстос; месяц, які зьнікае пры сонцы,—стары закон, які уступіў Евангельлю; бурныя ветры—грэшныя помыслы; земля—чалавечая натура; семя, якое вырастае на зямлі,—слова Божае і г. д..

Урэшце прыповесьці („Притчи“) сустрачаюцца ў творах Кірылы.

Вышэй пададзеныя асобнасьці прамоў і твораў Кірылы Тураўскага былі разлічаны не на шэрую народную гушчу, якая не магла-бы пасьцігнуць яго высокага стылю, а на дабраны круг высокаасьвечаных слухачоў, каторыя маглі быць толькі пры князю. Вышэй было згадана, што ў той час у Тураве бавіла нямала грэкаў, якія, адыйшоўшы ад прыдворнага Візантыцкага клуму, праводзілі тут у спакою час, сярод узгадаванай імі на грэцкай культуры мяйсцовай інтэлігенціі, вось на гэты прыдворны круг асьвечаных слухачоў і былі разьлічаны прамовы Кірылы Тураўскага.

ЖЫЦЬЦЕПІС СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ (+ 23. V. 1173 г.). Напісана мніхам Спаскага манастыра ў Полацку, для ігуменьні та-

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

го-ж манастыра, што можна бачыць са слоў жыцьцёпісу. „Игумeньи монастыря святаго Спаса и Пречистыя Его Матере, иже во Полотсцѣ градѣ. Благослови, отче“ (Рукапісны зборнік XVI ст. Троіцкай Лаўры, балонкі 206—225). У гэтым жыцьцёпісе сказана аб сьв. князёўне, што прабываючы ў „каменномъ голбцѣ“ пры царкві сьв. Сафіі, „нача книги писати своима руками“. Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні мае ў сабе шмат цікавых гістарычных данных, датычных гор. Полацка і духоўнага тагочаснага жыцьця ў ім, што паказуе на чыста мяйсцовае паходжаньне аўтора. Жыцьцёпіс гэты быў напісаны не пазьней канца XII ст.

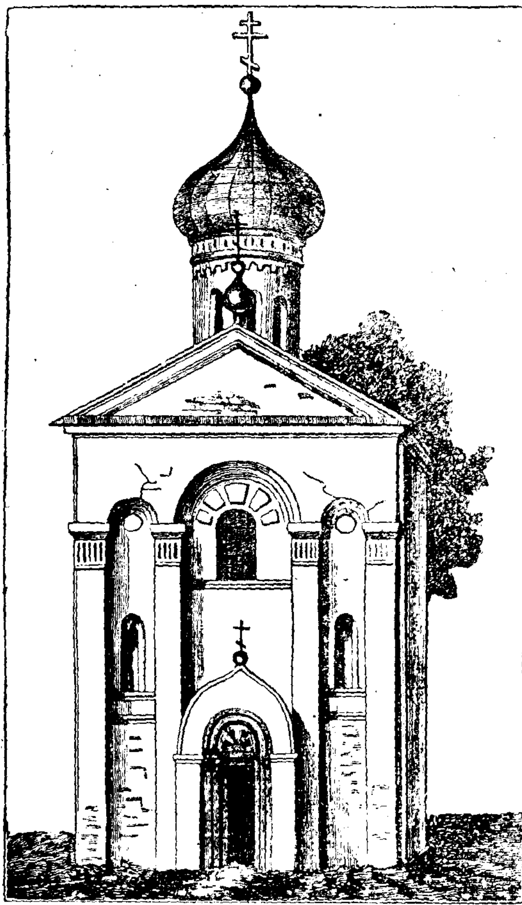

Спаская царкоўка, будаваная сьв. Еўфрасініяй кн. Полацкай ў палавіне XII ст. ў Сяльцы, каля Полацка.

Еўфрасінія, ў сьвеце Прадслава, была ўнучкай слаўнага полацка-крыўскага князя Ўсеслава Брачыславіча (+ 1101) і дачкой малодшага з сыноў Ўсеслававых—Юрья-Сьвятаслава. Змалку яна выказала гэткую ахвоту да навукі, што дзівіла сваіх бацькоў. А ў дванадцать гадоў, калі многа якія з акалічных князёў пачалі шукаць яе рукі, і бацькі думалі заручыць яе з найбольш годным, яна цішком уцякла ў адзін жаночы манастыр (як ён называўся,—няведама), дзе была мнішкай яе родная цётка, жана кн. Рамана Ўсеславіча. У гэтым манастыры Прадслава была падстрыжана ў мнішкі. Нейкі час маладая князёўна прабыла ў гэтым манастыры пад кіравецтвам свае цёткі. Пасьля упрасіла полацкага біскупа Ільлю, каб той пазволіў ёй жыць у келятцы, прыбудаванай да полацкай катэдры сьв. Сафіі *). Тут на адзіноце маладая мнішка перапісывала кнігі і плату, атрыманую за іх, раздавала бед-

*) Польскі гісторык Несецкі кажа, што полацкая біскупская катэдра з царквой і дзявочым манастыром на Верхнім замку заснавана каля 1000 году. Гэта самае паўтарае і другі гісторык Стэбельскі (Zywot SS. panien Eufrosinii i Parascewii), дадаючы, што катэдра Полацкіх біскупаў і царква на Верхнім замку заснаваны Валадзімерам сьв. або Ізяславам. Урэшце, аўтор „Степенной книги“ ў жыцьцёпісе справядлівай Еўфрасіні кн. Полацкай кажа, што ў часы Барыса, роднага

Перад хрышчэньнемся Валадзімер адпусьціў жану сваю Рагнеду і сына Ізяслава назад у Крыўскія землі, але да гэтага часу Рагнеда была ўжо хрысьціянкай, дык мабыць, яна вярнуўшыся ў родную зямлю, і апавесьціла тут хрысьціянства афіціяльнай верай, што прыпадае на 990-ты год*). У кождым здарэньні, ў канцы X стагодзьдзя былі заснаваны біскупствы ў Тураве, Полацку, і Смаленску. Заснаваньне гэтых біскупстваў летапісі прыпісуюць Валадзімеру, што аднак жа трэба прыймаць крытычна.

Славянская граматнасьць. Разам з хрысьціянствам усходнае Славянства атрымала славянскую граматнасьць. Славянскія літары былі ўложаны, а справядлівей грэцкія літары дапасаваны да славянскай мовы двумя братамі Кірылам і Міфодзіям, якія былі родам з гораду Солуня ў Македоніі. Славянскія літары былі ўстаноўлены каля 862 году. Поўная абэцэда славянская складалася з 38 літар, з якога ліку 24 былі запазычаны з грэцкага. Злажыўшы абэцэду Кірыл прыступіў да перакладу на стара-баўгарскую мову Евангельля і важнейшых царкоўных кніг. Палуднёвыя славяне—Баўгары, Сэрбы і Мараўцы прынялі хрысьціянства на сто з лішнім гадоў раней (Баўгары каля 865 г., Мараўцы і Сэрбы каля 860-х гадоў), дзеля гэтага да часу прыняцьця хрысьціянства у нас, на сэрба-баўгарскай мове была ўжо даволі багатая рэлігійная літэратура. Літэратура гэта складалася з кніг рэлігійна-маральнага зьместу, як прыкладам: кнігі біблійныя, тлумачэньні айцоў цэркві, літургічныя кнігі, духоўныя песьні, жыцьцёпісы сьвятых, апавяданьні аб хрысьціянскіх мучаніках ў зборніках званых „Чэты Мінэі" і „Патэрыконы", пропаведзі і навукі. Да гэтай духоўнай літэратуры належалі такжа апокрыфічныя творы, г. зн.—апавяданьні аб старазаконных і новазаконных падзеях і асобах, якія дапаўнялі або зьмянялі апавяданьні біблійныя, а такжа—кнігі забабоннага характару: астролёгічныя і варажбіцкія.

лася і прасьледавалася, як чартоўскае, ў якім-бы стасунку па істоце яно не было да хрысьціянства. Пад гэтае паняцьце — (чартоўскага, процілеглага хрысьціянству) падтасовывалася гэткім чынам і праяўленьне народнасьці", (гэта знача,—мова мясцовых плямён іх звычаі і абычаі). М. Н. Сперанскій „Истор. Древ. Русск. Лит." Москва 1920. Кіевскій період; балона 286.) І далей, там-жа, кажа гэты самы аўтор, глыбокі знавец стараславянскай пісьменнасьці: „У грэкаў ў стасунку да нас прынцып народнасьці быў падменены прынцыпам праваслаўя". (Ці праўдзівей, тое і другое—і народнасьць і праваслаўе—падмяняліся імям Русь, якое процістаўлялася паганскаму, „бунтарскаму", „бесаўскаму", „сьмярдзячаму" (зраўняй „смэрд"), якімі прыметамі азначалі Варагі ўсё мяйсцовае—народнае, ўключаючы сюды і мову, і пісьменнасьць, і звычаі, і абычаі).

*) Аб тым, што ў гэты час ня толькі было пашырына у нас хрысьціянства, прынамні ў вярхох грамадзянства, але нават існавалі ўжо манастыры, дае права так думаць Пачатны Летапіс, які передае размову Валадзімера з Рагнедай:

„Посла (Валадзімер пасьля хрышчэньня) къ женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя сице: азъ убо нынѣ крещенъ есмь, и пріяхъ вѣру и законъ Христіанскій, подобаше ми едину жену имѣти, ею же поялъ въ христіанствѣ. Избери убо собѣ отъ вельможъ моихъ его же хощеши, да счетаю тя ему. Она же отвѣщаша рече ему: или ты единъ хощеши царствіе земное и небесное воспріяти, а мнѣ маловременныхъ сихъ и будущаго дати не хощеши. Ты бо отступи отъ идольскія прелести въ сыновленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хощю раба быти земному царю, ни князю, но уневѣститися хощю Христови, и въсприіму ангельскій образъ". („Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ" Ѳ. Турчиновича, СПБ., 1857, дапіска 60).

Рагнеда памерла мнішкай ў манастыры Заслаўскім пад імем Анастасіі (Карамзін I).

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасьльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

съборъ с(в)тыхъ отць. и боуди емоу часть съ июдою: иже прѣда Хса. кто же дрьзнеть сътвори с.... властелинъ. или князь или пискоупъ. или игумѣнья, или инъ которыи любо члвкъ а буди емоу клятва си. офросинья же раба Хва. стяжавъши крстъ сии. прииметь вѣчную жизнь съ всѣ... и с...“

У самым нізе крыжа напісана:

„ + ги помози рабоу своему лазорю нареченомоу богъши съдѣлавшемоу крьстъ сии црькви стаго спаса и офросиньи.“

Гэты шацоўны помнік крыўскай культуры XII ст., зроблены мяйсцовым полацкім майстрам Богшам, па мастацкасьці выкананьня не ўступае найлепшым гэтага роду помнікам Візантыцскім і заходна-эўропэйскім.

СЛОВЫ ЕФРЭМА СІРЫНА. Два рукапісы—адзін XII, а другі XIII ст. знаходзяцца ў бібліатэцы Троіцкай Лаўры, першы—пад № 12, а другі—пад № 7.

Ефрэм Сірын (ураджэнец Сірыі + 372 г.) пакінуў пасьля сябе многа догматычна-полемічных, маральных, аскэтычных і другіх рэлігійных твораў. У іх Ефрэм Сірын выказуе глыбокую веду сьв. Пісьма і вялікую вучонасьць. Акром вучонасьці, Ефрэм Сірын абладае і паэтычнай здольнасьцю: большая часьць яго твораў мае форму песьняў і вершаў. Не выдзяляючыся зьнешняй апрацоўкай, яго вершы маюць многа пачуцьця, пераважна—пачуцьця раскаяньня, мысьляў аб сьмерці і аб загробным судзе.

„Мінае дзень, сьледам за ім ідзе другі, і калі не гадаеш—сьмерць ужо стаіць над галавою тваей... Дзе мудрацы, якія напісалі кнігі і пісаньнямі сваімі напоўнілі сьвет? Дзе тыі каторыі дзівілі сьвет сваім словам і творамі, аваражывалі сваімі думамі?... Дзе тыі, каторыі пышыліся дарагімі шатамі, спачывалі на пурпуровых ложах. Дзе тыі, каторыі здзіўлялі сваей прыгожасьцю? Дзе рукі, якія аздабляліся пэрламі? Дзе тыі, перад загадамі якіі трухлелі і якіі паняволівалі зямлю страхам свае ўлады? Скажы зямлі, і яна пакажа табе, дзе яны; спытай магіл, і яны табе пакажуць, куды яны паложаны. Во, ўсе яны разам ляжаць у зямлі, ўсе абярнуліся ў прысок, і не разрожніш, дзе астанкі багатага і дзе парахно убогага“... „Бачыў я, як лачная магіла пажырае і заўсёды ня сыта; чым больш нябожчыкаў ў яе ўходзіць, тым шырэй разяўляецца яе пашча. Нязлічоныя тысячы ляжаць там і багатых, і бедных, нязлічоныя соймы бачыў я ляжачых там... Ціха ляжаць яны ў дамоўках...“

З твораў Ефрэма Сірына найбольшай папулярнасьцю карыстаўся „Парэнезис“. Гэта зборнік слоў і навук Ефрэма Сірына. З памешчаных тут слоў асабліва многа чытаны былі тыя, якія гаварылі аб скančэньні сьвету.

„Трэба будзе вялікай натугі для верных, каб устаяць супроць цудаў і знакаў, якія ён (Антыхрыст) здзеіць, калі ў страшных відзежах пакажа сябе падобным Богу, будзе лётаць па паветры, і ўсе бе-

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасьльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

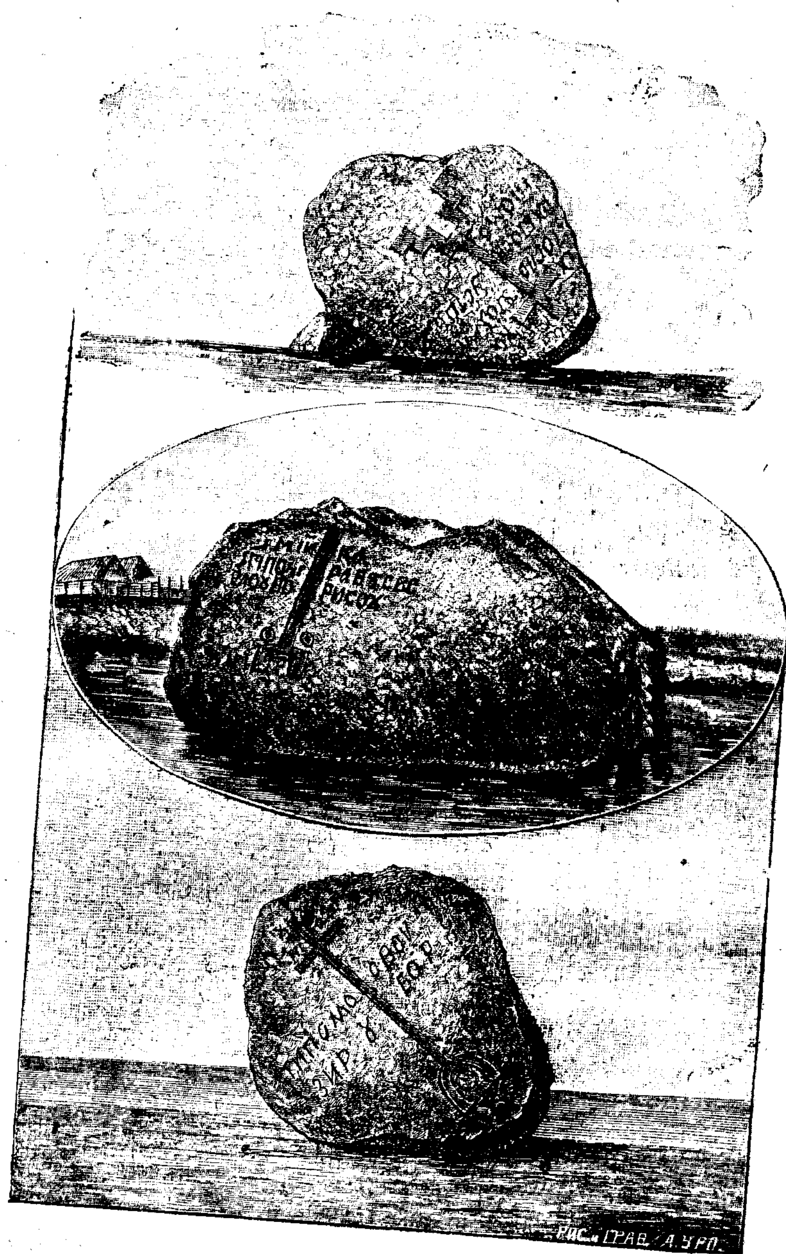

Дзьвінскія камяні кн. Барыса полацкага, жыў каля 1128 г.

самым беразе Дзьвіны пры сутоках яе з Павянужкай. Ў пяросярад камень мае 2 аршыны. На ім высечаны чатырохканечны крыж. Надпісы па бакох трудна вычытаць. Можна разабраць у пачатку: „Госпо“... і канец надпісі „помози“.

Другі камень (паказаны пасярэдзіне рысунка) так сама ляжыць у Дзьвіне, за 5 вёрст ад гор. Дзісны, наўпроць вёсак: з правай стараны Кавалёў, а з левай-Бярозаўкі. Камень у вышыню $2^1/_3$ арш., у даўжыню $5^1/_2$ арш. На гэтым камяні высечаны крыж, а абапал крыжа надпіс:

“Господи помози рабоу соему Борису.“

У 1818 годзе, калі ачышчалі дно Дзьвіны ад камянёў, гэты камень быў пашкоджаны ўзрывам.

Трэцьці камень (паказаны ўнізе рысунка) знаходзіцца ў двох вёрстах ад г. Дзісны, наўсупроць вёскі Балоткі, немаль на сярэдзіне ракі. Ен мае $3^1/_2$ арш. ўвышкі, $5^1/_4$ ўдоўжкі і каля 8 сажняў ўнаўкол. На плосмай паверхні яго высечаны шасьціканечны крыж, абапал якога зроблены надпіс:

„Господи помози рабоу своему Борисў“.

Чацьверты Барысавы камень знаходзіцца ў Высокім-Гарадцы, б. Сененскага павету. Гэты апошні камень ў 1880 годах быў панішчаны пры такіх варунках. Мяйсцовы праваслаўны сьвятар старэтныя славянскія літары прыняў за лацінскія, і, зразумела, прылажыў рукі каб помнік „польскасьці“ зьнішчыць. На гэтым камяні, акром звычайнай надпісі на барысавых камянях: „Господи помози рабоу своему Борису“, мелася яшчэ і другая зваротка, ад якой асталіся толькі: „многая..... енва.....“

На якую памятку паложаны гэты камяні нет ведама. Некатарыя гісторыкі дагадываліся, што гэта гранічныя камяні, але хутчэй за ўсё паложаны яны на памінаньне памершага. Дагэтуль у нас на кладках і мастох ёсьць звычай выразаць ступні ног. Кожды, хто праходзіць праз такую кладку ці мост, абавязан сказаць па адрэсу тых, што будавалі мост ці кладку: „Памажы Божа“.

Князь Барыс, сын Усеслава, кн. Полацкі, памер у 1128 годзе. Безумоўна,—надпісі гэтыя зроблены па яго загаду, а знача,—не пазьней першай чверці XII ст.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ РАСЬЦІСЛАВА МСЬЦІСЛАВІЧА, ДАДЗЕНАЯ СМАЛЕНСКАЙ БІСКУПІІ Ў 1150 ГАДУ (30 ВЕРАСЬНЯ). У гэтай грамаце Расьціслаў спярша сказаўшы, што ён, з волі бацькі свайго Мсціслава ўстанавіў ў Смаленску біскупію, якой перш не было, надае рожныя прывілеі новаму біскупу і яго саборнай царкве і устанаўляе крыніцы для утрыманьня іх. Гэткіх крыніц паказана пяць. Першая:

> „Се даю,—кажа князь,—св. Богородицѣ и епископу прощенники, съ медомъ и съ кунами и съ вирою и съ продажами, и ненадобѣ ихъ судити никакому же человѣку“.

Пад найменьнем „прощенниковъ“ тут разумеюцца, мабыць, нявольнікі, прошчаныя, або адпушчаныя на волю сваімі валадарамі: становячы асобную клясу ў грамадзянстве яны аддаваліся цяпер князям пад загад біскупа. Другая крыніца—дзесяціна грашыма:

> „Се даю св. Богородицѣ и епископу десятину отъ всѣхъ даней смоленскихъ, что ся въ нихъ сходить истыхъ кунъ, кромъ продажи, и кромъ вири, и кромъ полюдья“.

Пасьля падробна вылічаецца, сколькі дані йшло князю з рожных мейсц смаленскай зямлі *) і сколькі павінна выдзяляцца бісупку з іх, так што агульна выходзіла для біскупа 308 грывень і 3 нагаты; аб некатарых толькі мяйсцох заўважана: „сколькі з іх дані няведама, але сколькі бы не прыйшло, дзесяціна біскупу“. Трэцяя крыніца — дзесяціна харчамі: князь дае сьв. Багародзіцы і біскупу дзесяціну ад усіх рыб, якія ішлі да яго з рожных мейсц і наагул,—ад усіх падобных даняў, вялікіх і малых, якія прыходзілі для князя і для княгіні са ўсей Смаленскай зямлі. Чацьвёртая крыніца—сёлы і землі і рожныя зямельныя ужыткі: князь надаў біскупу і саборнай царкве два сёлы—Дросенскае і Ясенскае з зямлёй і сяланамі („изгоями“); а ў іншых мяйсцох—толькі зямлю, вазёры з сенажацямі, гароды і з ўласнага двара акрэсьленую меру воску на асьвятляньне царквы. Урэшце, пятая крыніца—царкоўныя суды, за якія плата ішла ўся ў пажытак біскупскі, а часам дзялілася з князям або пасаднікам. Аб'екты гэтых судоў пералічаны ў гэткім парадку: развод, хто водзіць дзьве жоны, няпраўныя жанідзьбы, умыканьне дзеў (пры гэтым заўважана: „што возьме князь,—з біскупам папалам, або што возьме за суд пасаднік,—з біскупам папалам“), атручаньне і душагубства, бойка дзьвёх жон, ўсе праступкі людзей царкоўных і інш. У канцы граматы Расьціслаў упамінае ізноў аб аткрыцьці ім смаленскай біскупіі і кажа, што зрабіў гэту пастанову разам з біскупам сваім Мануілам, што ў суды біскупскія не павінен ніхто з сьвецкіх людзей умешывацца, што ці будуць зьмяншацца ці павялічацца князевы дані,—заўсёды дзесяціна з іх павінна выдзеляцца саборнай царкве, і заклінае каб ніхто і па яго сьмерці не зьмяняў гэтай устаўнай граматы і ніхто не асьмяляўся ў будучым закрыць новаадкрытай ім біскупіі і злучыць яе з Пераяслаўскай, як было перш. Грамату гэту пацьвердзіў сваей прыпіскай і грознымі закляцьцямі і Мануіл, першы біскуп Смаленскі.

Не глядзя на запэўненьні граматы і на мянаваньне біскупа Мануіла сябе першым Смаленскім біскупам, маюцца сьляды, што князь Расьціслаў толькі аднавіў біскупію, заснаваную ў Смаленску ў самых пачатках XI ст. Відаць, біскупія гэта была заняпаўшы і нават злучана ў адно з Пераяслаўскай. У

---

*) У даны кругабег часу Суздальская зямля знаходзілася ў леннай залежнасьці ад Смаленска, што відаць са слоў граматы: „Суждалі залѣская дань, але воротить Гюрги, а что будетъ въ ней, изъ того Святой Богородицѣ десятитна“.—Істнаваньне гэткай дані,—кажа акад. Шахматаў: („Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“ Ж. М. Н. П. ч. СССХХІІ, 1899 г. б. 337, а такжа: Бѣляевъ „Какъ образовалось великорусское племя.“ Изв. антроп. отд. общ. люб. ест. естествознанія І. М. 1865),—„як гэта ужо адзначана гісторыкамі, паказуе на залежнасьць Суздаля ад Смаленска і тлумачыцца тым, што перасяленцы ў зямлю Меры ішлі з зямлі Крывічоў“.

Іпаціеўскім сьпіску Пачатнага Летапісу пад 1101 годам чытаем: „въ се же лѣто Володимеръ заложи церьковь у Смоленьсцѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епископью“.

Грамата перадрукавана ў „Дополненіяхъ къ Акт. Истор.“ Т. І, № 4. Вышэй пададзеная выпіска ўзята з „Истор. Русск. Церкви“ Макарія СПБ. 1868. Т. III, бб. 240, 241.

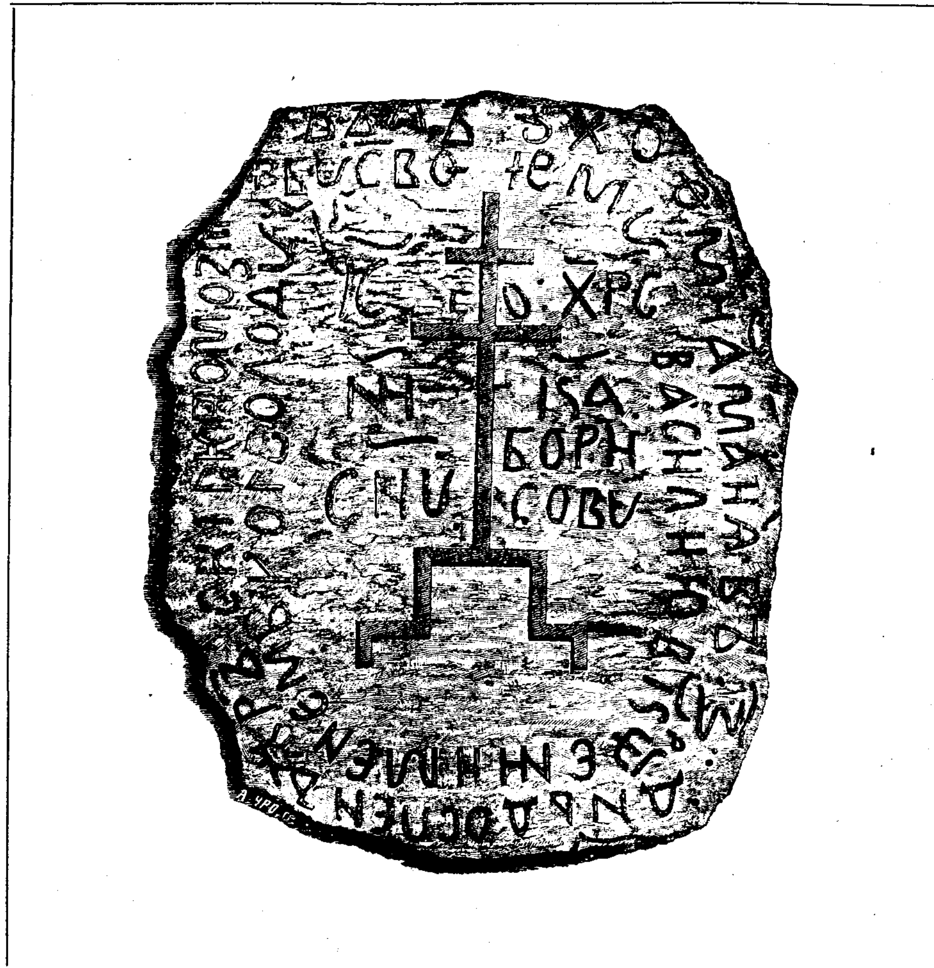

Камень Васіля (Рагвалода) Барысавіча 1171 г.

ЗАПІС КНЯГІНІ ЎДАВЫ ГЛЕБА ВАСІЛЬКАВІЧА МЕНСКАГА КІЯВА-ПЯЧЭРСКАМУ МАНАСТЫРУ, (да 1159 г.). (Срезневскій „Слав.-Русск. Полеогр.“). Князь Менскі Глеб памер у Кіяве, як палоннік кіяўскіх князёў, і быў пахаваны ў Пячэрскім Кіяўскім манастыры; ўдава запісам закупіла модлы за яго душу.

КАМЕННЫ КРЫЖ ПОЛАЦКАГА КН. РАГВАЛОДА 1171 г. Камень гэты ляжыць ў в. Дзятлаўцы, б. Аршанскага павету, пры даро-

зе з Друцка ў Оршу. На гэтым кямяні высечаны, пасярэдзіне, шасьціканечны крыж, абапал крыжа надпіс:

„іс хрс ни-ка сну борисову“ а наўкол крыжа:

„Въ лѣ(то) ЅХОД (6679—1171) мца мая въ 3 день доспенъ кръ сиї ги помози рбу своему василию въ крщени именемь рогьволоду.“

Рагвалод-Васілі Барысавіч быў полацкім князям да 1160 году, але пасьля няўдатнага паходу на Менск быў выгнаны з Полацка і пасяліўся ў Друцку. У гэтым часе ім тут і „доспен“ гэты крыж.

ЧАРА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ДАВЫДАВІЧА ЧАРНІГАЎСКАГА. Чара сярэбраная, пазалочаная з надпісам:

„а се чара кня володимерова давыдовча кто из нее пь тому на здоровье. а хваля Бога своего осподаря“.

Паўночна-заходная часьць Чарнігаўшчыны і цяпер заселена крывічамі (беларусамі). Праф. Карскі адносіць да этнографічна беларускага абшару 5 паветаў Чарнігаўшчыны: Старадубаўскі, Суражскі, Новазыбкаўскі, Мглінскі і Гараднянскі. У XII ст. граніца гэта ішла шмат далей на поўдзень, займаючы горад Любеч. Пасьля татарскай навалы жыхарства кіяўскіх зямель нахлынула на захад і поўнач. Дзеля гэтага помнікі Чарнігаўшчыны да XIII ст. прыналежаць безумоўна да помнікаў крыўскай культуры. А пасьля Андрусаўскага міру Чарнігаў стаўся мейсцам прыпынку для праваслаўных крыўскіх культурных і рэлігійных працаўнікоў, адкуль яны шырылі свае ўплывы за граніцу Рэчыпаспалітай.

АЎРААМІ СМАЛЕНСКІ (+ 1221 г.). Аўраамі радзіўся ў Смаленску з багатых бацькоў. Быў выхаваны „ў страху божым і научэньні кніжным.“ Па сьмерці бацькоў, ён раздаў ўсю іх маетнасьць царквам, манастырам і ўбогім, адзеўся ў зрэбьбя і хадзіў, як убогі і бажавольны, гэтак апавядае аб Аўраамію яго вучань Ефрэм. Пасьля Аўраамі паступіў у манастыр Прасьв. Богародзіцы, які быў у адлегласьці пяці вёрст ад Смаленска, ў Селішчы. Аўраамі, выпаўняючы рожныя манастырскія паслугі, аддаваўся чытаньню пісьма сьв. Айцоў, асабліва—Яна Златлавуста, Ефрэма Сірына, а такжа жыцьцёпісаў сьвятых: Антоняга Вялікага, Еўфімія, Савы, Тэадоса палэстынскіх і друг. Бачучы пабожнасьць і вучонасьць Аўраамія, ігумен пераканаў яго прыняць сьвятарскі стан і дазволіў яму прыймаць богамольцаў і гаварыць ім казаньні. Гэта было ў дні князя Мсціслава (1197—1215). Але хутка насталі для справядлівага дні напасьцяў. Некатарыя спаміж духавенства, заздросьцячы яго славы і таму, што яго высокая вучонасьць і красамоўства прыцягалі многіх, як мніхаў, так і сьвецкіх з гораду,—пачалі выдумляць на справядліўца рожныя няпраўды і рабіць яму рожныя непрыемнасьці, якія ён перанасіў з найвялікшай пакорай у прадоў-

шанхъ овьцѧ азъ несмь двьрьмь
ноѭ аще къто вънидеть съпсеть сѧ
икънидеть низдеть. ипажить
обрѧщеть

ВЪПѦТЪК Е НЕ ЕВА

ѿ иоана глава ѕ

Рече гь къ пришьдъшимъ къ нне
моу июдеомъ. се городи мѧ оць люб
гь ꙗко азъ полагаѭ дшѫ моѭ да па
кы приимоу ѭ. никъто же възьм
ть ие ѿ мене н азъ полагаѭ о себѣ
овласть во имамъ положити ѭ. и о
власть имамъ пакы приѩти ѭ. с
ѭ заповѣдь приѩтъ оца моего
распьрѧ же пакы бысть въ июден
хъ за словеса си глаахѫ же мно
зи ѿ нихъ бѣсъ имать и нести

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

аб сасланьні дожджу. Справядлівец Божы, пакорна высказаўшы сваю недасканальнасьць, не адмовіўся, аднак, выпаўніць архіпастырскі загад. І перш, чым ён дасьцігнуў свайго манастыра, сільны дождж напаіў засмагшую зямлю. Усе ўбачылі ў гэтым сілу малітвы справядліўца і сьпяшылі выпрасіць у яго дараваньне. А біскуп Ігнат, пабудаваўшы каля гораду новы манастыр у чэсьць палажэньня рызы Прасьв. Богародзіцы, даручыў ігуменства ў ім Аўраамію і ўшанаваў яго сваей прыязьню. Як і перш, пачалі сходзіцца да яго баяры і просты народ, багатыя і убогія, каб слухаць яго навукі. Многа было жадаючых пастуціць у яго манастыр, але справядлівы прыймаў з вялікім пераборам і то—пасьля толькі папярэдніх выпрабаў, так што, ў яго лічылася ўсяго 17 чалавек брацьці. Аўраамі перажыў свайго прыяцеля і дабрадзея біскупа Ігната, і пасьля пяцідзесяцілетняга мнішага жыцьця, спакойна апачыў ў Богу.

Як відаць з павыжшага, жыцьцёпіс Аўраамія не дае безпасярэдных дат, але, паводле прыблізнага ліку, Аўраамі жыў у XII і першай чверці XIII ст. Жыцьцёпіс апавядае, што Аўраамі жыў пры біскупе смаленскім Ігнаце і яго наступніку біскупе Лазару, а Лазар быў смаленскім біскупам у першай чверці XIII ст., што відаць з пасланьня сучасьніка яго, Сымона, да Палікарпа („Пам. Росс. Слов.“ XII в., бал. 255). Сам Ігнат упамінаецца ў летапісах пад 1206 г. (Карамз. III. увага 11). Гаворыцца яшчэ ў жыцьцёпісе, што Аўраамі стаўся іераманахам у дні смаленскага князя Мсціслава, а князь Мсціслаў Раманавіч панаваў у Смаленску ад 1197 да 1215 году.

Што ў асобе Аўраамія Смаленскага ўсходная славяншчына мае аднаго з найвыдатнейшых культурных дзеячоў канца XII ст.,—можна мяркаваць са зьменак аб ім яго жыцьцёпісьменніка Ефрэма і другіх старасьвецкіх пісьменнікаў. Аўраамі Смаленскі быў „хитръ божественнымъ книгамъ и вся вѣдый и проходя“, так што ніхто не важыўся перад ім „от книгъ галаголати“. Сам Аўраамі любіў з вялікай пільнасьцю займацца чытаньнем і перапіскай кніг: „отъ всѣхъ избирая и списая ово свою рукою, ово многими писцы“. Яму была дадзена прасьвяда Божая „не токмо почитати, но и протолковати, яже мнозѣм не свѣдущимъ, и отъ его наказанія разумети всѣм, и слышащимъ къ сему изъ устъ и памятію сказах.“ (Жыцьцё прэп. Аўраамія. Рукапіс Ноўгар. Сѳф. бібл., XVI, бал. № 322). Аўраамі быў ня толькі письменнікам, але і мастаком малярам.

Акром гэтага, з жыцьцёпісу Аўраамія чэрпаем важную вестку аб тым, што ў яго часы істнавалі ўжо ў Смаленску правільна сарганізаваныя школы для дзяцей: калі Аўраамі падрос, бацькі яго „даста и книгам учити“, што ён „не увываше, якоже прочая дѣти, но скорымъ прилежаніемъ извыче, сему же на игры со инѣми не исходяше“.

Аўраамію Смаленскаму прыпісуюць „С л о в о о н е б е с н ы х ъ с и л а х ъ, ч е с о р а д и с о з д а н б ы с т ь ч е л о в ѣ к ъ“. („О словѣ, приписываемомъ Авраамію“.—Изв. Акад. Наукъ VIII, 326; IX, 182—192).

Д в а н а д ц а ц ь с л о ў, я к і я з а х а в а л і с я ў П р а л о г у Н о ў г а р. Соф. б і б л і а т э к і, пісаным не пазьней 1250 году, і ў другім Пралогу тэй-жа бібліатэкі XIII—XIV ст.: пяць слоў на конадні вялікіх сьвят і

сем—на самыя сьвяты. Усе дванадцаць гэтых казаньняў вельмі кароткі і напісаны з асаблівай прастатой: відаць, што яны дапасаваны да паняцьцяў хрысьціянаў, яшчэ нядаўна навернутых, якімі і былі тады нашы прадзеды. Чытаючы гэты навукі, прыходзіш да мысьлі, што ўсе яны ўложаны неякім адным пісьменнікам і паводле аднаго стылю, тым больш, што навукі на перадсьвяточныя дні нават пачынаюцца аднымі і тыміж словамі: „ад есте вѣдуще, братіе, яко въ сій день“... (Ист. Русск. Церк. Митр. Макарія Т. III, 212).

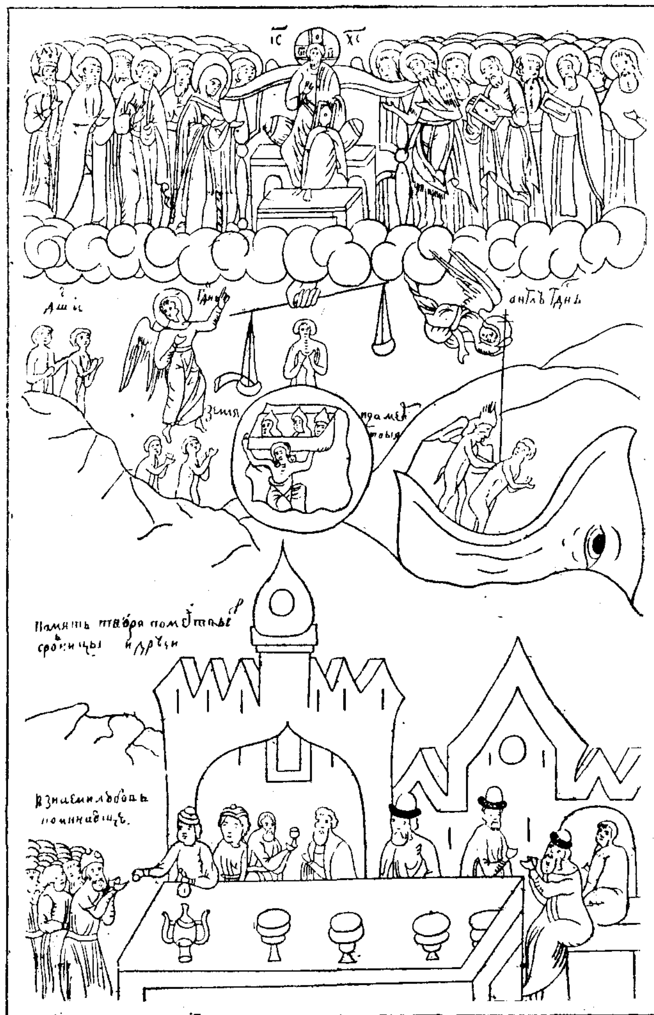

Страшны суд; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага.

„Слово о мытарствах и страшном судѣ“. Надрукавана ў Калайдовіча ў „Пам. Росс. Словес., XII в.“ і прыпісана Кірылу Тураўскаму („Истор. Русск. Слов.“ Лекціи Шевырева. ч. III, 1858 г., які робіць папраўку да Калайдовіча).

„Сказанія о загробной жизни“ (Рукаісны зборнік бібл. Уварова XVIII ст. № 823). Гэты апошні зборнік дайшоў да нас у вельмі позным сьпіску, але зьяўляецца нязьмерна цікавым помнікам таму, што зложаны з міньятур з кароткімі апавяданьнямі аб выхадзе душы з цела і аб напаветравых мытарствах, сьведчучы нам, што да апошняга часу іконапісныя матывы, якія апрацовываў Аўраамі Смаленскі, карысталіся папулярнасьцю ў прадоўжаньні многіх стагодзьдзяў. (Буслаевъ, „Истор. очерки Рус. Нар. Словес.“ Т. II, 120).

Для прыкладу падаемо паводле Буслаева некалькі артыкулаў з гэтага зборніка:

„Исход душы праведного“. Анел прыходзіць па душу з радасьцю і бярэ з чэсьцю, благаслаўленьне бывае душы тэй, дьявал-жа ўцякае з сорамам ад таго мейсца.

„Исход душы грѣшного“. Тады анел-вартаўнічы душы тэй стаіць засмучаны і плача, дьявал прыйшоўшы радуецца і паказуе сьпіскі вялікіх спраў яе.

„У трэцьці дзень усходзіць душа пакланіцца Хрысту, і дзеля таго творым памяць за памершых.“

„Два дні душа бывае ношана па зямлі дзе хоча, або дамоў, або назад.“

„Трацьціны чынім, бо ў трэцьці дзень чалавек выглядам перамяняецца.“

„Дзевяціны чынім, бо ў той дзень ўсё цела распадзецца, толькі адно сэрца цэлае.“

„Саракавіны чынім, бо ў той дзень і само сэрца гіне і косьці распадаюцца.“

„Пасьля загадае Госпад анелу паказаці душы тэй рожныя райскія прыгожасьці і жылішчы сьвятых. Калі справядлівая душа, то радуецца, а калі грэшная, то вельмі смуціцца, што гэткай шчаснасьці пазбаўлена.“

„ Калі сьвятар адпраўляе паніхіду і моліцца аб атрыманьні тэй душы мейсца сьветлага і мейсца супакойнага, тады анел-вартаўнічы радасна на неба ўсходзіць.“

„І ўзышоўшы на неба, запісуе імя тое ў вечных сялібах.“

„Тады анел Госпадаў сходзіць ў цёмныя мейсцы і зносіць душы тэй сьвятло нябеснае і асьвятляе яе.“

„Калі сьвятар адпраўляе літургію і памінае імя памершага, тады анел Божы стаіць з радасьцю.“

„У Дзевяты дзень па сьмерці ўсходзіць справядлівая душа на неба пакланіцца Хрысту, і анелы сустрачаюць яе на першым небе з радасьцю і пачнуць душу хваліць, мовячы: шчасьлівая ты душа. Бо жыла ты паводле закону Божага, і цяпер прыходзіш у вечны пакой. І радасна душа тая.“

„Также ўсходзіць і грэшная душа на неба пакланіцца Хрысту. Сустрачаюць яе анелы з плачам, мовячы: О многагрэшная душа і праклятая! жыла ты на зямлі не па закону Божаму, цяпер-жа ідзеш на вечныя мукі. І смутная бывае душа тая.“

„У саракавы дзень душа грэшная ўсходзіць на пакланеньне Хрысту, і гнеў Божы прыходзіць на душу тую, і шасьцікрылатыя хэрубімы закрываюць аблічча Божае, і рызамі аўтар Божы, ня хочучы паказаць славы аблічча Госпадавага. І выганяна бывае душа тая агністым мячом.“

Да кождага артыкулу маецца тагож зьместу рысунак-міньятура, адтвараючая ў наіўных абразох гэту хрысьціянскую паэму аб блуканьні душы па выхадзе яе з цела.

У расійскай літэратуры многа разоў было гаворана аб мастацка-малярскіх здольнасьцях Аўраамія Смаленскага. Тэмы, якія выбіраў гэты сьвяты муж для сваіх іконапісных твораў, былі самымі папулярнымі ў сярэднавеччы і ў нас і на Захадзе: гэта страшны суд і загробнае жыцьцё памершых, або на-

паветраныя мытарствы душ. Тая і другая тэма вельмі падробна вылажаны ў жыцьцёпісе Васілія Новага, які (жыцьцёпіс) з першых дзён хрысьціянства быў распашыраны між нашымі продкамі і меў уплыў на нашага смаленскага іконапісца.

У апавяданьні аб „Мытарствах" (г. зн., граніцах, дзе бяруць мыта) выводзіцца пабожная жанчына Тэадора, якая дасьцігшы глыбокай старасьці, памёрла. Аўтор яе вельмі паважаў і пасьля яе сьмерці мучыўся пытаньнем, што сталася з душой Тэадоры. Раз у ночы Грыгораму паказалася відзежа. Нейкі маладзён павёў Грыгора ў жытло Тэадоры, і Тэадора сама расказала Грыгораму, як яна перайшла сьмяротную муку і як абмінула напаветраных напасьнікаў, г. зн.,—бесаў. Вось яе апавяданьне:

> Як я магу павядаць табе ўсё тое і як выабразіць ў розуме сваім? Са страху і дрыжаньня шмат што забылася: бачыла я відовішчы, якіх перш ніколі ня відзела, чула я словы, якіх да туль ніколі не чувала. Як разкажу я табе аб муках цялесных, аб вялікай бядзе і нудзе, якую церпяць уміраючыя? Ведай жа: хто нагі уходзіць у страшны агонь і згарае, памалу палены распадаецца; гэткая і боль сьмяротная, і люта разлучэньне душы з целам. Калі прыблізілася я да канца жыцьця,—ўбачыла, як прыступіла да майго ложа многа зьверападобных эфіопаў. Страшна глядзелі яны на мяне сваімі касавурымі і крывавамі вачыма; абліччы іх былі выкрыўлены, а самі чорныя, горш смалы. І трымалі яны аграмадныя зьвіткі сьпісаныя і адвівалі іх, усяк пужаючы мяне. Калі была я ў гэткім неапісаным помірсе і ніадкуль не спадзявалася сабе ратунку, раптам станулі перада мной двоя прыгожых маладзікоў, у залатых вопратках, з белымі, як сьнег, валасамі. Я невымоўна ўсьцешылася, і адзін з гэтых сьветлых маладзікоў, грозна зьвярнуўшыся да тых амарочных праклятых, сказаў ім, каб яны адступіліся, таму што нябудзе тут ім здабычы. Але яны, бязстыднікі, сталі вылічаць ўсе мае грахі з першых дзён моладасьці і да сьмерці і многа мяне зьнеunion зьневажалі і напасьць чынілі. Пасьля прыйшла сама сьмерць, сьмерць як леў рыкаючы, помірсна-страшная, але чалавечай будовы. І насіла яна на сабе ўсякае знадабьбе—і мячы, і нажы, пілы, сярпы, стрэлы і іншыя многія няведамыя прылады, якімі яна мучыць. Убачыўшы гэтае страшнае відовішча, спамерсла душа мая, а маладзён сказаў сьмерці: „Што марудзіш? Развяжы зьвязі!" Тады сьмерць падышла да мяне і ўзяўшы малы аскордзец, стала адсякаць мне ногі, пасьля рукі, а іншай прыладай другія мае цялесныя суставы, а іншай іншыя, і так разарвала ўсе зьвязі і чэлясы цела майго і двадцаць пазнокцяў маіх раздзерла. І амярцьвела ўсё цела маё, і ня мела я ўжо ні рук, ні ног і не магла рухацца. Пасьля, узяўшы сякеру, адцяла мне галаву. Пасьля сьмерць наліла нечага ў кубак і дала мне піць. О, сын мой Грыгоры! Як горкі быў той кубак! Так горкі, што ў той-жа момант вырвалася душа мая і скочыла з цела, як птушка з рук лаўца. Тады тыя двоя прыгожых маладзікоў прынялі мяне вопраткамі на свае рукі. І зірнула я назад і ўбачыла цела маё, якое ляжала бяздушна і непарушна і бязпочаўна; бытцам хто, скінуўшы з сябе вопратку, рынуў яе і стаіць, узіраючыся.

Пасьля гэтага павялі маладзікі душу Тэадоры па мытарствах. Першае мытарства абмовы і другое насьмешкі былі шчасьліва пройдзены. Трэйцяе

мытарства зайздрасьці также мінулі. У пятым пробавалі Тэадору ў гневе і лютасьці. У шостым—гордасьці—нічога не знайшлі, бо Тэадора была убогай рабыняй. Сёмае—пустаслоўя. Урэшце, апошняе,—двадцаць другое,—і душа Тэадоры, мінуўшы гэта, трапіла ў краіну шчасьця і радасьці.

У гэтым самым стылю апавяданьне аб страшным судзе.

СЛОВА АБ ПАЛКУ ІГАРА. Повесьць гэта знойдзена была ў канцы XVIII стагодзьдзя ў рукапісным зборніку другой палавіны XVI ст. У часе пажару Масквы ў 1812 годзе, зборнік са „Словам аб палку Ігара“ згарэў. З таго часу другога старога сьпіску „Слова“ ня знойдзена, і да нашых часаў дайшло яно толькі ў одпісе, зробленым для царыцы Кацярыны і ў першадруку, выданым з арыгіналу ў 1800 годзе.

„Слова аб палку Ігара“, гэта знача—повесьць аб паходзе князя Ігара на Полаўцаў. Паводле маючыхся ў ім данных, было напісана ў 1187 годзе. Ці вышэй пададзены агаловак быў паложаны самім аўторам, ці прыпісаны пазьнейшымі перапісчыкамі,—нет ведама. У тэксце аўтор называе гэты свой твор повесьцю і песьняй ды зраўнівае яго з былінамі ранейшых часаў.

Паводле свайго зьместу і формы, гэта ёсьць героічная паэма, пісаная прыпадковымі рымамі.

Апавядаецца ў гэтай паэме аб няўдатным паходзе аднаго з рускіх (варажскіх) князёў на Полаўцаў і аб уцёку яго з палавецкага палону. Полаўцы—качавы народ, які меў свае качоўі ў палёх (стэпах) паміж Донам і Дняпром. Зьявіліся яны ў палавіне XI ст., выцісноўшы спярша качаваўшых там Печанегаў, і, ў свой чарод, самі былі вынішчаны татарскай навалай. Як тагочасныя рускія, так і палавецкія князі і іх дружыны галоўнай крыніцай свайго дабрабыту лічылі грабежніцкія напады на суседзяў. Дзеля гэтага Полаўцы часта нападалі на славянскія землі, ў якіх панавалі русы (варагі), і, наадварот, Русы нападалі на Полаўцаў. Адзін з падобных нападаў Русаў на Полаўцаў і паслужыў тэмай аўтору „Слова.“ Кіяўскі князь Сьвятаслаў Ўсеваладавіч, з роду чарнігаўскіх князёў, у 1183 і ў 1184 годах зрабіў два ўдатныя напады на Полаўцаў. Заздросьцячы яму здабычы і славы, адзін з тыхжа чарнігаўскіх князёў, князь Ноўгарад-Северскі, Ігар Сьвятаславіч, паставіў разбагацець на палавецкіх здабычах, і, ціхачом ад другіх рускіх князёў, у 1185 годзе выступіў са сваімі сваякамі ў паход. Першая стычка з Полаўцамі была вельмі ўдатнай: „узорачамі палавецкімі і кажухамі гацілі гаці праз балоты“. І каб Русы з гэтай дабычай уцяклі, ўсё было-бы добра, вярнуліся-бы дамоў са славай і здабычай, але яны асталіся на полі пабеды нанач. За ноч Полаўцы змоцніліся, сабралі больш людзей дый акружылі ў стэпах Русаў. Гэты апошнія пастанавілі адступаць з боем і першы дзень дружына Ігарава білася добра, але на другі дзень пусьцілася наўцёкі. Ігар хацеў іх стрымаць, але адбіўся ў старану і быў злоўлены Полаўцамі разам з іншымі трымя князямі. Дружыны іх былі часьцю перабіты, часьцю трапілі ў палон. З усей дружыны здолела ўцячы з поля бітвы ўсяго толькі каля 30 чалавек. Пасьля гэтай перамогі Полаўцы зрабілі адначасова два напады на славянскія землі: на парэчча ракі

Сойма ў Чарнігаўшчыне і на Пераяслаўль-Чарнігаўскі. Тым часам Ігар, пры дапамозе аднаго полаўца, уцёк з палону і вярнуўся ў свой Ноўгарад.

Аб „Слове“ маецца аграмадная літэратура ва ўсіх славянскіх мовах і побач з гэтым многа рожнаякіх на яго поглядаў. Адны хочуць у ім бачыць народны твор і тэндэнцыйна падтасовуюць не саўсім пэўныя народныя звароткі песьняў ды шукаюць аналёгіі ў адрыўках летапісаў. Другія дабачаюць у ім праяву націянальнага генія, разумеецца-ж—сваей нацыі. Урэшце, стараюцца гэты твор прысвоіць сабе ня толькі Расійцы, але нават Палякі і Чэхі. Падставу да гэтага дае архаічная мова помніка.

Адкінуўшы ўсякія мяркацыі, навеяныя фальшыва-патрыётычнымі пабудкамі, трэба прызнаць, што „Слова аб палку Ігара“, не зьяўляецца творам народным. Гэта ёсьць тыповая песьня князёўскага трубадура ў пахвалу князю. Абычаям тых часаў князі Варагі, што панавалі над славянскімі землямі трымалі пры сабе трубадураў, якія павінны былі чыны іх апяваць. Гэткі трубадур ішоў разам з князям на вайну, прыглядаўся да ўсяго і сьпісываў пасьля вершам пахвалу свайму князю. У XI—XII ст. на захадзе, як і ў нас, пісьменнасьць была немаль выключна духоўная, і, там і ў нас, адзінай сьвецкай пісьменнасьцю былі песьні, выслаўляючыя чыннасьці рыцараў. Князі-Русы былі патомкамі Норманаў і яны ў сваіх паступках стараліся ва ўсім патвараць заходна-эўропэйскаму рыцарству. А як на захадзе рыцар не бываў без пяўца дык і нашы князі также трымалі ў сябе пяўцоў. Сьляды істнаваньня трубадурнай паэзіі знаходзім у старасьвецкіх помніках пісьменнасьці. У Валынскім летапісу пад 1201 г. аўтор праўдападобна мае на ўвазе падобную песьню аб Валадзімеры Манамаху. Даніла Заточнік падае словы з падобнай песьні аб Сьвятаславе, калі кажа: „Сьвятаслаў князь (сын) Ігараў, ідучы на цара з малаю дружынаю мовіў“... Калі у 1251 г. Даніла Раманавіч Галіцкі з братам Васількам вярнуліся з перамогай з ятвяжскага паходу, то: „пѣснь славну пояху има“ і г. д.

Гэта трубадурская паэзія ў славянскай пераробцы дала аснову былінам, якія перайшлі ў народ і сталіся аб'ектам пераробак і дапаўненьняў. Аўтор Слова а палку Ігара, акром сучасных яму князёў, упамінае ў сваёй повесьці яшчэ ранейшых: Мсціслава (+ 1033), Яраслава (+ 1054), Сьвятаслава (+ 1076), Рамана (+ 1079), Ўсеслава (+ 1101), Алега (+ 1115), пры гэтым, гаворачы аб гэных ранейшых князёх, у некалькі мяйсцох сваей паэмы ссылаецца на Баяна, ранейшага за яго пяўца.

Гэткім чынам у „Слове аб п. І.“ мы маем зьлітак дзьвёх паэм: старэйшай—канца XI ст., і навейшый—XII ст., аўторам якой зьяўляецца невядомы па імю трубадур. Для нас найбольшую цікавасьць становіць часьць, у якой упамінаюцца крыўскія князі: Усяслаў Полацкі, Ізяслаў сын Васількаў, Брачыслаў і Усевалад, ўнукі полацкага Ўсеслава, а такжа—гарады: Полацк, Менск, Горадня. Гэтыя зьменкі абыймаюць 6 абзацаў, якія тут і падаемо:

1. „Тогда при Олзѣ, Гориславличи *) сѣяшется и растяшать усобицами; погибашеть жизнь Даждь-Божа внука, въ княжихъ крамолахъ

*) Рагнеду празывалі Горыславай, а яе патомства, полацкіх князёў—Горыславічамі.

шанихъ овьця азъ ѥсмь двьрьимъ
мною аще къто вънидеть съпасеть ся
и вънидеть и изидеть и пажить
обрящеть

ВЪ ПАТЪК Е НЕ ЕВА

ѿ иоана глава зѕ

Рече гь къ пришьдъшиимъ къ ни
моу июдеомъ· сего ради мя оць люб
итъ яко азъ полагаю дшю мою да па
кы прииму ю· никътоже възьм
еть ѭ ѿ мене нъ азъ полагаю ѭ о себѣ
о власть имамъ положити ю и
власть имамъ пакы прияти ю· с
ию заповѣдь прияхъ ѿ оца моего
распьра же пакы бысть въ июде
хъ за словеса си· глаахуже мно
зи ѿ нихъ бѣсъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

часы Усеслававых ўнукаў, добра ведамы справы на крыўскіх землях, як Полацкіх, так Горадзенскіх і Чарнігаўскіх. І дзеля гэтага саўсім слушна кажа Безсонов („Бѣлорусскія пѣсни“. Москва, 1871, б. XIX): „тварэц Слова аб Палку Ігара, ураджэнец, выхадзец або нават жыхар Беларускага краю“. Бо толькі выхадзец або жыхар краю мог так горача апяваць мясцовых герояў, хоцьбы і па былінах старых часаў, і так добра быць пасьвячоным у мясцовыя падзеі і інтэрасы.

Гэткім чынам „Слова аб Палку Ігара“, будучы помнікам не народнай, а дружыннай паэзіі, дзякуючы яго паўстаньню на нашай тэрыторыі і апяваньню ў ім падзей з нашай гісторыі, павінна быць залічана да помнікаў крыўскай пісьменнасьці.

МЭДАЛІ—ЗЬМЕЯВІКІ. Увесь сьветагляд Крывічоў да прыняцьця хрысьціянства быў не хрысьціянскі, а паганскі; але гэты сьветагляд быў народны. Хрысьціянскі-ж сьветагляд быў наадварот не народны (калі і былі ў ім рысы націянальныя, то прыналежалі яны чужой народнасьці, перш за ўсё—грэка-візантыцкай і тым, каторыя уссалі ў сябе гэтае грэка-візантыцтва). Гэткім чынам, з прыняцьцем хрысьціянства пачаўся ў нас выпрацовывацца новы, хрысьціянскі сьветагляд на падвойнай аснове: на стараветна-народнай і

Мэдаль-зьмеявік XII ст., з Менскага Палесься.

хрысьціянскай. Зрэшта ў першыя часы да хрысьціянства належала толькі горстка гарадзкога жыхарства, шырокія масы толькі за некалькі сот гадоў маглі пранікнуцца хрысьціянствам і то—галоўным чынам зьнешнімі яго формамі, ўліваючы ў гэты зьнешнія формы паганскі зьмест. Хрысьціянскія сьвяты прыймаліся гэтай шырокай масай па аналёгіі з паганскімі сьвятамі, хронолёгічна блізкімі з першымі. На хрысьціянскіх сьвятых пераносіліся рысы паганскіх багоў: гэтак на прарока Ільлю, дзень якога сьвяткуецца 20 ліпня, перанесены былі рысы Пяруна, бога грому; на сьв. Юрья (23 красавіка),—рысы Ярылы; на сьв. Власія—рысы бога Велеса і г. д.

Паганства ў асобе валхвоў, чараўнікоў, варажбітаў доўга змагалася за сваё істнаваньне, аб гэтым сьведчаць адрыўкі летапісаў. Але ў паганства было што раз менш кіраўнікоў, і яно павінна было адступаць перад граматным хрысьціянскім духавенствам. Адступаючы, паганства мяшалася з хрысьціянствам. Прапаведнікі-грэкі, а пасьля і духавенства мясцовага паходжаньня на працягу некалькіх першых стагодзьдзяў грамяць „христіан двоевѣрно живущих“, асуджаюць тых, хто мае па дзьве жаны; гоняць за тое, што жон бяруць з танцамі, музыкай („плясаніем и гудѣніем“) і поклясками; абураюцца тым, што складаюць жэртвы балотам, калодзязям і бесам (г. зн.—паганскім багом). Але гэтыя пропаведзі былі бязсільны: паганскі сьветагляд быў у цеснай сувязі з жыцьцёвым укладам народных гушчаў.

Мэдалі-зьмеявікі паходзяць з кругабегу часу „двоеверства“, калі і хрысьціянства прыймалі і паганскіх багоў не выракаліся. Гэткія „зьмеявікі“ найбольш знаходзяць на Палесьсі. На аднэй старане такога „двоевернага“ мэдалю бывае зазвычай выабражэньне фігуры (ці фігур) сьвятога (або сьвятых), а на другой старане—мітычнага зьмея і зазвычай надпіс з жаданьнем шчасьця таму, хто яго носіць. Пададзены тут на рысунку бронзавы мэдаль-зьмеявік, знаходзіцца ў Беларускім музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знойдзены ён у Менскім Палесьсі і адносіцца да XII ст.

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў новападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Аромiны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, зкуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя тарговыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным тарговым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і тарговы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіціяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Богародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

„У горадзе Смаленску жыў нехта малады чалавек—Мэркуры; быў ён богабойны і ў загадах Божых павучаўся дзень і ноч, расквітаў прыкладным жыцьцём, пастом і малітвай, і сьвяціў, як гвязда богаяўная, пасярод усяго сьвету. Быў кволы душой і сьлёзны, часта прыходзіў да крыжа госпадавага маліцца за грамаду (мір), з а в о м ы П я т р о ў с к а г а С т а. А ў той час злыдны цар Батый палоніў рускую зямлю і марыў хрысьціянаў, праліваючы бязвінную кроў, як сільную ваду. І прыйшоў той цар з вялікім войскам на богазбаўчы горад Смаленск, і стануў ад яго на 30 попрышч; многа сьвятых цэркваў папаліў, і хрысьціянаў пабіў, і цьвёрда азброіўся на той горад. Людзі-ж былі ў вялікім смутку, бязвыходна прабывалі ў саборнай царкве Прачыстай Богародзіцы і ўмільна галасілі з вялікам плачам і з многімі сьлязамі да Усемагутнага Бога і да Прасьвятой Богамаці і да ўсіх сьвятых, аб захаваньні гораду таго ад усякага зла“.

„І была відзежа гараджанам. Недалёка ад гораду за Дняпро-ракой, у Пячэрскім манастыры, праслаўна явілася Прачыстая Богародзіца панамару і сказала: „О, чалавеча Божы! ідзі да таго крыжа, дзе моліцца выбранец мой Мэркуры, і скажы яму: кліча цябе Божая Маці!“ Панамар пайшоў; знайшоў яго молючыся каля крыжа, і назваў па імю: „Мэркуры!“—А той адказаў: „Што табе, гаспадзіне мой?“—І сказаў яму панамар: „Ідзі борзда, браце! цябе кліча Божая Маці ў Пячэрскую царкву!“ І пашоў богамудры Мэркуры ў сьвятую царкву, і ўбачыў там Прачыстую Богародзіцу на залатым пасадзе з Хрыстом у абоймах сваіх, акружаную анельскім войскам. І паў ён да ног яе з вялікай пакорай і страхам. Божая Маці падняла яго з зямлі і сказала яму: „Мэркуры, выбраньча мой! Пасылаю цябе! ідзі пасьпешна, ўчыні помсту крыві хрысьціянскай; ідзі, упакор злыднага цара Батыя і ўсё войска яго! Пасьля прыдзе да цябе чалавек, прыгожага аблічча: аддай яму ў рукі ўсю зброю сваю, і ён адсячэ табе галаву; ты-ж вазьмі яе ў руку сваю і ідзі ў свой горад; там прымеш сьмерць, і паложана будзе цела твaё ў маей царкве“. Мэркуры вельмі ўстужыў аб тым і заплакаўшы мовіў: „О Прачыстая Богародзіца, Маці Хрыста Бога нашага! Як-жа я, грэшны і худы, непатрэбны раб твой, магу быць сільны на гэткі чын! Хіба-ж недастала Табе нябесных сіл, о Валадарыца, перамагчы злыднага цара?“ Пасьля ўзяў ён ад яе благаслаўленьне, і ўвесь узброены быў і адпушчаны, і, пакланіўшыся да зямлі, выйшаў з царквы. І знайшоў там прахаробрага каня; сеў на яго і выехаў з гораду. Дасьцігшы палкоў злыднага цара, божай помаччу і Прасьвятой Богародзіцы, пабіваў ён ворагаў, забіраючы палонных хрысьціянаў і адпушчаючы іх у свой горад; і насіўся ён па палкох, як арол лётае па паветры. Злыдны-ж цар, бачучы перамогу над людзьмі сваімі, агорнуты быў страхам і жудасьцю, і хутка ўцёк ад гораду таго без пажытку, з малой дружынай. І ўцёк ён у Угры, і там быў забіты царом Сьцяпанам“.

„Тады зьявіўся Мэркурыю прыгожы ваяр. Мэркуры пакланіўся яму і аддаў ўсю сваю зброю; пасьля нахіліў сваю галаву і быў сьцяты. І, благаслаўлены, ўзяўшы галаву сваю ў адну руку, а другой вядучы каня пад уздцы, прышоў у свой горад абезгалоўлены. Людзі-ж, гледзячы на яго, дзівіліся Божаму устраеньню. І так дайшоў ён да Малогінскіх варот. Нейкая дзеўка, выйшоўшы па ваду, убачыла, як сьвяты ідзе без галавы і пачала яго непрыстойна лаяць. Ен-жа ў тых варотах лёг і чэсна аддаў душу сваю Госпаду, і конь яго зьнік з вачэй“.

„І прышоў архібіскуп таго гораду з крыжамі і з множствам народу, каб узяць чэснае цела сьвятога. І ня даўся ім сьвяты. Вялікі плач быў тады ў людзёх і прычытаньне, што не схацеў сьвяты падняцца; архібіскуп-жа быў вельмі зьдзіўлены, молючыся аб тым Госпаду. І быў да яго голас, мовячы: „О, слуга Госпаду! не смуціся гэтым! Хто паслаў яго на перамогу, той і пахавае“. І тры дні ляжаў сьвяты не пахаваны. Архібіскуп усю ноч бяз сну прабываў, молючыся Богу, каб выявіў яму гэту тайну. І гледзячы ў аконца сваё, проста да саборнай царквы бачыць ён: ясна, ў вялікай сьветласьці, як у сонечнай зарэ, вышла з царквы Прачыстая Богародзіца з Арханеламі Госпадавымі, з Міхайлам і Гаўрыелям, і, дайшоўшы да таго мейсца, дзе ляжала цела сьвятога, ўзяла яго Прачыстая Богародзіца ў палу сваю, і прынясла ў сваю саборную царкву, і палажыла на яго мейсца, дзе дагэтуль, бачаны ўсімі, творыць цуды ў славу Хрысту Богу нашаму, вохнучы як кіпарыс. Архібіскуп-жа, ўвайшоўшы раніцай у царкву, ўбачыў праслаўнае дзіва: сьвяты ўжо ляжаў на сваім мейсцы, спачываючы. Зышоўся народ, і бачучы тое дзіва, праслаўляў Господа Бога“.

Гэткая ёсьць рэдакція „народная“. Важнейшыя пункты, на якія трэба зьвярнуць у ёй увагу, ёсьць ніжэйпісаныя:

1. Мэркуры выступае тут чыста народным героям. Прынамні, ў гэтай рэдакціі няма і сьледу аб рымскім ці нямецкім яго паходжаньні.

2. Усё акружаньне героя ідэальнае. Конь чакае яго пры выхадзе з царквы, зрэшта конь гэты нязвычайны. Абезгалоўлены Мэркуры прывёў яго з бітвы ў горад, дзе ён цудоўна зьнік, стаўся нябачным. Гэты цудоўны конь прыпамінае нам дахрысьціянскае багомленьне коней, якое мае адгалосак у міце аб Сьлейпнару, каню Одына, аб каню Сьвятавіда заходных славянаў, аб вілаватым ці вешчым каню ў сэрбскім эпосе, аб С і ў ц ы—Б у р ц ы—В е ш ч а й Б у л а н ц ы нашых казак і інш. Як-бы там не было, а толькі цудоўны конь Смаленскай пагудкі паказуе на жывы зьвязак яе з народным эпосам.

3. Паводле гэтай рэдакціі сьвяты герой змагаецца не з татарскім волатам, а з усім Батыявым войскам, і, што асабліва важна,—забівае Мэркурага ня сын волата, ў помсту за забойства бацькі, а нехта „чалавек прыгожага аблічча“, або, як сказана ў другім мейсцы, „прыгожы ваяр“. Мэркуры павінен быў, па загаду Богародзіцы, пакорна аддаць яму сваю зброю і, каб быць сьцятым—пахіліць перад ім галаву. Ясна, што не ад татарына, нават не ад звычайнага чалавека прыключылася яму сьмерць, але ад нейкай істоты прыгожай, ад прыгожага ваяра, якімі выабражаюцца ў старасьвецкай літэратуры анелы. Споўніўшы загад Богамаці, выпаўніўшы сваё назначэньне ў сьвецкім жыцьці, Мэркуры павінен быў у расквіце сваіх годаў пазбыцца жыцьця. Сьмерць павінна была накінуць сваю таемную паволоку на няведамыя, гэтак сама таемныя стасункі героя з сьветам цудоўнага, няземскага. Народнай фантазіі шкада было выставіць харобрага свайго магута ахвярай татарына. Ен заслужываў лепшай долі, і ўжо калі ня суджана было яму жыць, то няхай лепей самахоць і ціха аддасьць ён сваю душу ў рукі няземскай, сьвятой істоты. Зрэшта пакінута было яму жыцьцё да таго часу, пакуль ён ня дойдзе да свайго гораду. Для гісторыі народнай паэзіі, як здаецца, ня трэба

„І прышоў архібіскуп таго гораду з крыжамі і з множствам народу, каб узяць чэснае цела сьвятога. І ня даўся ім сьвяты. Вялікі плач быў тады ў людзёх і прычытаньне, што не схацеў сьвяты падняцца; архібіскуп-жа быў вельмі зьдзіўлены, молючыся аб тым Госпаду. І быў да яго голас, мовячы: „О, слуга Госпаду! не смуціся гэтым! Хто паслаў яго на перамогу, той і пахавае“. І тры дні ляжаў сьвяты не пахаваны. Архібіскуп усю ноч бяз сну прабываў, молючыся Богу, каб выявіў яму гэту тайну. І гледзячы ў аконца сваё, проста да саборнай царквы бачыць ён: ясна, ў вялікай сьветласьці, як у сонечнай зарэ, вышла з царквы Прачыстая Богародзіца з Арханеламі Госпадавымі, з Міхайлам і Гаўрыелям, і, дайшоўшы да таго мейсца, дзе ляжала цела сьвятога, ўзяла яго Прачыстая Богародзіца ў палу сваю, і прынясла ў сваю саборную царкву, і палажыла на яго мейсца, дзе дагэтуль, бачаны ўсімі, творыць цуды ў славу Хрысту Богу нашаму, вохнучы як кіпарыс. Архібіскуп-жа, ўвайшоўшы раніцай у царкву, ўбачыў праслаўнае дзіва: сьвяты ўжо ляжаў на сваім мейсцы, спачываючы. Зышоўся народ, і бачучы тое дзіва, праслаўляў Господа Бога“.

Гэткая ёсьць рэдакцыя „народная“. Важнейшыя пункты, на якія трэба зьвярнуць у ёй увагу, ёсьць ніжэйпісаныя:

1. Мэркуры выступае тут чыста народным героям. Прынамні, ў гэтай рэдакцыі няма і сьледу аб рымскім ці нямецкім яго паходжаньні.

2. Усё акружаньне героя ідэальнае. Конь чакае яго пры выхадзе з царквы, зрэшта конь гэты нязвычайны. Абезгалоўлены Мэркуры прывёў яго з бітвы ў горад, дзе ён цудоўна зьнік, стаўся нябачным. Гэты цудоўны конь прыпамінае нам дахрысьціянскае багомленьне коней, якое мае адгалосак у міце аб Сьлейпнару, каню Одына, аб каню Сьвятавіда заходных славянаў, аб вілаватым ці вешчым каню ў сэрбскім эпосе, аб Сіўцы—Бурцы—Вешчай Буланцы нашых казак і інш. Як-бы там не было, а толькі цудоўны конь Смаленскай пагудкі паказуе на жывы зьвязак яе з народным эпосам.

3. Паводле гэтай рэдакцыі сьвяты герой змагаецца не з татарскім волатам, а з усім Батыявым войскам, і, што асабліва важна,—забівае Мэркурага ня сын волата, ў помсту за забойства бацькі, а нехта „чалавек прыгожага абліччa“, або, як сказана ў другім мейсцы, „прыгожы ваяр“. Мэркуры павінен быў, па загаду Богародзіцы, пакорна аддаць яму сваю зброю і, каб быць сьцятым—пахіліць перад ім галаву. Ясна, што не ад татарына, нават не ад звычайнага чалавека прыключылася яму сьмерць, але ад нейкай істоты прыгожай, ад прыгожага ваяра, якімі выабражаюцца ў старасьвецкай літэратуры анелы. Споўніўшы загад Богамаці, выпаўніўшы сваё назначэньне ў сьвецкім жыцьці, Мэркуры павінен быў у расквіце сваіх гадоў пазбыцца жыцьця. Сьмерць павінна была накінуць сваю таемную павалоку на няведамыя, гэтак сама таемныя стасункі героя з сьветам цудоўнага, няземскага. Народнай фантазіі шкада было выставіць харобрага свайго магута ахвярай татарына. Ен заслужываў лепшай долі, і ўжо калі ня суджана было яму жыць, то няхай лепей самахоць і ціха аддасьць ён сваю душу ў рукі няземскай, сьвятой істоты. Зрэшта пакінута было яму жыцьцё да таго часу, пакуль ён ня дойдзе да свайго гораду. Для гісторыі народнай паэзіі, як здаецца, ня трэба

меннасьці, так сама як і ў народнай паэзіі. Але тут памяць аб Печанегах мае не малаважнае значэньне. Ужо неаднаразовае упамінаньне гэтага найменьня, і пры гэтым у хваласьпевах, адкідае ўсякае дапушчэньне аб прыпадковай памылцы або апісцы перапісчыка. Безумоўна, што так, а не йначы пеялася ў пахвалах Мэркурыю смаленскаму і Прачыстай Богародзіцы, заступніцы горада Смаленска супроць бязбожнага Батыя. Калі-б гэтае памяшаньне Татараў з другім народам ня мела ніякага грунту, то, ведама, што не с Печанегамі, а хутчэй с Полаўцамі трэ было-б чакаць гэтай прыпадковасьці—бязсэнсоўнага памяшаньня. Памяць аб Полаўцах была яшчэ сьвежай, калі ўкладаліся апавяданьні аб Татарах, тады як Печанегі даўно ужо зышлі са сцэны гістарычных падзей. Аткуль-жа маглі ўзяцца ў пахвалах Мэркураму гэткія упорныя, многаразовыя звароты да народу, здавалася-бы даўно ўжо забытага? Нашто змагаецца Мэркуры з волатам? Гісторыя народнай літэратуры дае нам многа зьліжэньняў рожных падзей і эпох, па сходству ідэй ці нават некатарых падробнасьцяў у двох або некалькіх пагудках, аддзеленых адна ад другой стагодзьдзямі.

У кождым здарэньні ў „Печанегах“ смаленскай легенды захаваўся сьлед старэйшай легенды, т о л ь к і н е г і с т а р ы ч н а й, а п о э т ы ч н а й.

Даўныя стасункі с Печанагамі, перадаваныя з вусн у вусны ў народных показках, жывы былі яшчэ тады, калі складалася легенда аб перамозе Мэркурым Батыя. Гэткім чынам у смаленскай легендзе-пагудцы, скрозь пазьнейшыя падзеі даходзіць да нас голас народнай пагудкі з тэй раннай эпохі, да якой прыналежаць многія баечныя апавяданьні летапісца Нэстара аб змаганьні Русі з Печанегамі.

Другая падробнасьць, унесеная ў літэратурную рэдакцію аповесьці, мабыць, такжа належыць да старадаўных эпічных народных пагудак. Гэта—сымвалічнае уасобленьне зямлі, як асобы жывой, з самой Богародзіцай. Як-бы там ня было, толькі поэтычны плач М а ц і-З я м л і і пачынаецца і канчаецца малебным зваротам да Б о г а м а ц і. Гэта мейсца ў пахвалах Мэркурыю заслужывае асаблівай увагі для гісторыі паэзіі ў зьвязку з народнай верай. Вось яно:

> „Маці Цара і Госпада славы, Маці Бога Эмануіла, Маці, якая радзіла ўсяго жывога Стварыцеля, Маці, якая радзіла Збавіцеля і Спаса душ нашых, цябе істую Богародзіцу ўсе роды выслаўляем“.

Зараз за гэтым зваротам ідзе 6-я песьня гэткага зьместу:

> „Калі было злых Ізмаліцянаў вялікае паняволеньне, тады зямля ўсплакалася, як якая дзеталюбівая маці, мы-ж тады ўзрадаваліся і ўзвесяліліся, бачучы Божае міласердзе і Прачыстай Богародзіцы абарону, і мукі ваяра хрыстовага пабожна хвалім“. „Калі было ад няверных прававерным стагнаньне, вялікая маркота і крык да Госпада Бога, тады наша маці зямля жарлом (г. зн. горлам, голасам) застагнала, клічучы: Дзеці мае! дзеці мае! угнявілі Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога! Мы-ж тады да Госпада Бога і да Прачыстай Богародзіцы пакорна ўсклікнулі, кажучы: заступніца наша Гаспаджа Богародзіца! збаў нас ад барбарскай навалы і злога паняволеньня. Тады зямля бачучы (гэта) заплакала, што ад пазухі яе прававерныя адрываны і пасяканы былі; тагды мы рукі ўзьняўшы са ўздыханьнем сьлёзы пралівалі, молючыся Хрысту Богу і

Прачыстай яго Маці, клічучы і кажучы: Слава Табе Ісусе сыне Божы! Слава Табе, сьвятая Багародзіца, збаў нас ад агаранскага гвалту і горкага тамленьня! Калі-ж нам даравала стократнае і міласэрнае заступніцтва, Гаспаджа і Богародзіца, тады ўсклікнулі да Богародзіцы шчыра молючыся, сьлёзы праліваючы і кажучы: Прасьвятая Гаспаджа і Богародзіца! Ты збавіла род хрысьціянскі ад пякельных мук, і цяпер нас збавіла ад паганскай навалы, і злога і агіднага паняволеньня і пасячэньня! Мы-ж Цябе, Богародзіцу, сьпевамі славім і вялічаем і пакланяемся Прачыстаму Твайму абразу“.

Перш, пакуль установім літэратурнае значэньне гэтага мейсца, трэба дзеля яснасьці прыпомніць, што мастацкая форма усабленьня зямлі, хоць і згаджаецца з народным мітолёгічным выбражэньнем аб Маці Сырой Зямлі, але ў нашу духоўную літэратуру увайшла праз Візантыю і падтрымлівалася старахрысьціянскай літэратурай (Зраўняй „Златоструй“ у 135 слове „Плач зямлі і мора“).

Поэтычнае усабленьне зямлі ў вачох нашых пабожных прашчураў ня толькі ня мела ў сабе нічога паганскага, але нават прыпаміналa сьвятарныя выбражэньні мастацтва і літэратуры. У гэтым здарэньні, як і ў шмат якіх другіх, народныя, сваяземныя вераньні знайшлі сабе пацьверджаньне ў чужаземнай штучнай літэратуры, здаўна прынесенай да нас у перакладах. Якія-бы не былі погляды пры усабленьні зямлі ў смаленскай легендзе, мясцовыя, крыўскія, ці візантыцкія,—у кождым здарэньні мясцовае і гістарычнае дапасаваньне іх дае ім чыста народны характар. У данным здарэньні тут разумеецца толькі Зямля Крыўская. Яна жаліцца на навалу татарскую, як на няшчасьце, робленае як бы жыхарамі не зямлі, а нейкай другой, бязбожнай планэты. Гэткае нелёгічнае звужаньне паняцьця аб зямлі, гэткае зацесьненьне паняцьця да вядомага краю,—самы звычайны сьветагляд у эпічнай паэзіі. Праўдзівая зямля—толькі тая, на якой жыве крыўскі народ, гэта—крыўская зямля; ўсё іншае, што акружае гэтае жыльлё праўдзівых людзей, праўдзівых хрысьціянаў—напоўнена варажымі, парклятымі сіламі, нягоднымі збаўленьня і засужданымі на вечную пагібель.

І вось, усабленьне ў смаленскай легендзе, з паняцьцем зямлі, злучаеца з выбражэньнем зямлі крыўскай. Яна,—дзеталюбівая маці ўсіх прававерных, зн. крывічоў—бачучы як ад пазухі яе прававерныя вырываюцца і пасякаюцца, застагнала і клікнула: „О, дзеці мае! загнявілі вы Госпада свайго, а майго Стварыцеля і Бога“. Але, калі так смуцілася зямля—і прававерныя зьвярталіся з удзячнай малітвай да Богародзіцы і яе справядліўца Мэркурага аб ратаваньні горада Смаленска і ўсей зямлі Крыўскай, то ў гэтым урочыстым лірызме сьпеву, жыва чуецца, як „Маці-Сыра-Зямля“, гэта—Маці ўсіх людзей, пакорна перадае сваё заступніцтва Маці Нябеснай.

Плач і тамленьне зямлі ад навалы татарскай шчырасьцю і сьвежасьцю лірызму, прымушае думаць, што гістарычныя асновы смаленскай легенды злажыліся ў эпоху змаганьня з татарамі. Калі народная рэдакцыя смаленскай легенды пераносіць нас у дагістарычныя часы народнага эпосу, і калі Печанегі, што ўпамінаюцца ў пахвалах, паказуюць на сляды яшчэ старэйшых пагудак,—

то плач Крыўскай зямлі, аб гібелі прававерных, ёсьць адзін з найдаражэйшых помнікаў нашай паэзіі.

Цяпер зьвернемся да другіх падробнасьцяў у пахвале Мэркураму. Усе, пахвалы, як вышэй заўважана, увайшлі ў літэратурную рэдакцію легенды выключаючы дзьве, аб якіх мова будзе ніжэй.

Народная рэдакція нічога ня ведае аб паходжаньні магута, ці прынамні не гаворучы аб гэтым—лічыць Мэркурага Крывічом. Але ў пахвалах ён называецца ўжо Рымлянінам: „Рым пакінуўшы, да нас прыйшоў ты; багацьце рымскае пакінуў і прыняў багацьце на нябёсах і цяпер з анелемі пасяліўся“... „Рымскае княжэньне і славу марную за нішто палічыўшы, пакінуў княжэньне, і прыняў царства нябеснае і цяпер жывеш з асобамі анельскімі“... „Рымскіх бацькоў сваіх пагардзіў, адзін зажадаўшы за веру Хрыстову кроў сваю праліці і за прававерных, веручых у Госпада, і дзеля гэтага весялішся ў сёлах нябесных“... „Рымлянін родам будучы, але верай праўдзівай аслонены, а не палуверьем хворы; хітрага ваяра застыдзіў, волата з сынам пабіў, і вянечнік Хрыстоў явіўся і да славы радаснай далучыўся: дзеля гэтага сьвятарную яго памяць сьвяткуем цяпер“.

У пахвалах гаворыцца аб узросьце героя: „малады целам, сьвяты душою, вераю пабожны, па добрачэсьлівасьці паборнік, за прававерніцтва мучанік“.

Падробнасьці самой легенды перадаюцца гэткім чынам:

> „Пачнем датыкаці духоўнай бясёды, мукі ўспомнім справядліўца і мучаніка Хрыстовага Мэркурага, калі агідны і богапраціўны цар Батый напаў на горад наш з многім множствам барбараў, хочучы горад наш спустошыць, а нас загубіць; але Богам і Прасьвятой яго Маццю і мукамі справядліўца, ваяра Хрыстовага, уратаваны быў горад і людзі. З прасьвяды Сьвятой Багародзіцы, прыйшоў сьвяты ў Богародзіцкую царкву і знайшоў сьвячу гарашчую перад самой іконай Гаспаджы Богародзіцы; ад яе вышаў голас панамару, і паўшы сьвяты перад абразом цудоўным, пачаў маліцца: „Гаспаджа Богародзіца! будзь памочніцай на супраціўных гэтых. І такжа голас быў ад іконы Прасьвятой Богародзіцы і была відзежа сьвятому, мейсца бязбожных знаходжаньня, і паслала перамагчы іх сілай Хрыстовай. Ад цудоўнай іконы Прачыстай Богародзіцы быў голас мовячый: слуга мой Мэркуры! ідзі злачыннага Батыя і ізмаіліцкіх людзей агразі; нявольных звольні дарам Хрыстовым; дом мой і горад і людзей бязбеднымі ўчыні. Ад прачыстага і цудоўнага абраза Прасьвятой Богародзіцы быў голас прадобраму ваяру Хрыстоваму: Слуга мой Мэркуры! ідзі і забі сільнага волата, злачыннага цара Батыя і паганых Агаранаў пражані; Божай прасьвядай людзі і горад ад іх уратуюцца. Прачыстая Гаспаджа і Богародзіца! руплівая наша заступніца! крэпкая дзяржава, неперамożны ваявода гораду нашага, маючы ў сваім горадзе гэтага ваяра і справядліўца свайго Мэркурага, і так сьвятога пасылала агразіць і перамагчы злаверных і прагнаць ад абліччa нашага“... „Калі прайшоў сьвяты гарадзкія вароты і сьцены безперашкодна (ў арыгінале: „бещука“, без „ущука“) і дайшоў злоіменнага цара Батыя, ўжахнуўся і немаччу абложанага сільнага волата перамог, а іншых ізмаіліцкіх людзей мячу аддаў, і астаўшыя кінуліся на ўцекі; і вярнуўся сьвяты да сьветлага вянца радуючыся“ ...„Прышоўшы сьвяты на месца, дзе

сказала сьвятая Богародзіца, і тут перамог многа войск татарскіх, і астаўшыяся барбары разьярыліся сэрцамі і разгарэліся марнадумнымі душамі на богахоўны горад Смаленск. І бачылі жанку правялікую і прасьветлую, сонцападобную, з множствам войск нябесных, і спужаўшыся, скора ўцяклі ад нас".

Аб забіцьці сьвятога ў адным мейсцы сказана глуха:

„Калі злыя Агаране адсеклі галаву сьвятому Мэркурыю, і ўзяў яе сам сьвяты і прынёс у горад, перад усімі людзьмі гаварыла і пяяла галава, як адбывалася перамога і якое ад Богародзіцы заступніцтва і сьвятому ад яе дапамога".

Але ў другім мейсцы больш акрэсьлена:

„Скончаўся сьвяты ад волата; Мэркурыю мячам усечана галава".

З пададзеных выпісак відаць, што песьні гэты былі ўложены ў Смаленску, які дзеля гэтага і называецца заўсёды: н а ш г о р а д. Што датыча да часу, калі складаліся гэтыя пахвалы ў іх даканчальным выглядзе, то трэба аднясьці іх да першай палавіны XVI ст. У гэтым-жа часе была ўложана і літэратурная рэдакція смаленскай легенды, якая увайшла ў Макар'еўскія „Четьи Минеи." Аб гэтым сьведчаць наступныя мейсцы літэратурнай рэдакціі:"... у с х о д н а й с т а р а н е б ы л о в я л і к а е р а д а в а н ь н е у с е й р а с і й с к а й з я м л і с а м а д е р ж ц у г а с у д а р у н а ш а м у ц а р у вялікаму князю".—„І цяпер сьвяты выпрасі ц а р у і г а с у д а р у н а ш а м у вялікаму князю здароўе і на супастатаў перамогу".

Што да зьместу, дык літэратурная рэдакція рожніцца ад пахвальных вершаў у трох пунктах:

1) прапушчана вестка аб Печанегах;

2) прапушчана апавяданьне аб уцяканьні Батыя ў Угры;

3) дададзена аб забойстве Мэркурага сынам паваленага ім волата.

Зрэшта, апошні пункт, які не ўвайшоў ні ў народную рэдакцію, ні ў хваласьпевы, здаецца, ня цьвёрда быў яшчэ устаноўлены, калі смаленская легенда была ўнесена ў Макарьеўскую Чэцьёю-Мінэю; дзеля гэтага аб забойцы Мэркурага ў ёй сказана глуха: „варварын лют или сын того исполина". Але пасьля гэта неакрэсьленнасьць была заўважана і папраўлена; па сьпіску XVII ст. разьдзяляючы злуч „или" выкінуты, і забойства прыпісана „лютому варвару, сыну исполина".

Разглядзіўшы галоўныя матывы смаленскай легенды аб Мэркурым, ў выніку спробуем даць вывады.

1) У аснове смаленскай легенды захаваўся найдаўнейшы народны міт аб маладым веснавым сонцу, якое ў постаці ярага грамавіка пабівае агіднага волата—духа цемры і холаду. Калі-ж пад уплывам новай хрысьціянскай веры даўныя багі пачалі замяняцца ў людзей, то мясцовы міт прыбраў рысы націянальнага героя, і яго дзеяньні былі зьвязаны з даўнымі, але яшчэ памятнымі народу змаганьнямі з Полаўцамі. Як ведама, Смаленская зямля ня была паярэмлена Татарамі,—і гэтае апошняе здарэньне само-сабой было народам прыпісана сьвятому Мэркураму. Згэтуль атрымалася памяшаньне ў хваласьпевах Полаўцаў і Татараў. Дамешка ў гэту гісторыю Ізмаіліцян і Агаран па-

казуе на тое, што сьпевы і нават т. з. народная легенда, прайшлі праз рукі кніжнікаў і былі перанесены духавенствам на грунт хрысьціянскі. Літэратурная рэдакція, ўнесеная ў Чэцьі-Мінэі, апрацавана была пасьля завояваньня Смаленска Масквой, знача—пасьля утраты Смаленскам свае незалежнасьці. Націянальны міт завояванай зямлі, заваёўнікі зрабілі спробу анэктаваць, пераносячы яго цалком на грунт змаганьня паярэмлянай Русі з Татарамі. Гэткую, меней-болей, эволюцію прайшоў смаленскі міт (аб Ярым Пяруну, пабіваючым Кашчу зімы і халадоў) у сваім гістарычным паходзе, ад часоў глыбокай паганшчыны да хрысьціянства, і, ўрэшце,—да часаў утраты Смаленскам свае незалежнасьці.

2) Смаленская легенда аб Мэркурым носіць глыбока націянальныя рысы: гэта—герой выключна Крыўскай зямлі, які дбае выключна аб сваім горадзе і сваім народзе прававерным, ў стасунку да якога ўсе акружаючыя яго зьяўляюцца няверныммі, барбарскімі. Сьвяты Мэркуры, паводле легенды, зьяўляецца няўсыпным старожам свае зямлі. На яго гробе смаленцы пераховывалі яго зброю і копье, якія служылі націянальнымі рэгаліямі, бо іх надзявалі на вянчаных крыўскіх князёў ня толькі Смаленскіх, але і Полацкіх, дзеля якой мэты ў важнейшых крыўскіх цэнтрах у мясцовых сьвятынях пераховываліся, як націянальная рэліквіі, часьці зброі сьв. Мэркурага. *) Вера ў тое, што націянальны Крыўскі герой уставаў з гробу, ўзбраіваўся ў сваю зброю, садзіўся на вешчага каня і выступаў у кождай вайсковай патрэбе краю, падсунула мысль Крывічом выбражаць сьв. Мэркурага на дзяржаўных пячатках і дзяржаўных сьцягах. І, запраўды, на ўсіх княжых пячацях часоў дзяржаўняй самаістасьці крыўскіх зямель, мы бачым два выбражэньні: Богародзіцу з аднэй стараны і сьв. Мэркурага на белым кані з другой стараны.

Што датыча імя героя—Мэркуры,—то яно праўдападобна падменена ў хрысьціянскія часы, такжа, як у зах. славянаў, дзе замест паганскага Сьвятавіда, атрымаўся сьвяты Віт. Аснова *мр* у імені Ільі Мурамца і Мэркурага дае падставу думаць, што абодвы гэты імёны маскуюць сабой з падобнай-жа асновай паганскае імя, ці эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца—Ільля дае просты на гэта паказ, бо ўсе атрыбуты Пяруна, як ведама, народ пад уплывам духавенства перанёс на сьв. Ільлю. У Кіяўскім Пячэрскім манастыры між іншымі грабніцамі сьвятых і слаўных людзей, як ведама, істнавала і грабніца „блажэннага“ Мурамскага ваяра Ільлі. Раннае завояваньне Кіява варагамі прычынілася да пeратварэньня мітычнай постаці Украінскага героя Ільлі ў княжага слугу, і, наадварот, сэпэратыстычны (а пазьней, па доўгім змаганьні, цалком незалежны) Смаленск з мітычнай постаці мясцовага магута вытварыў ідэальную постаць націянальнага героя, а з часам, згодна з духам часу,— націянальнага сьвятога.

Што датыча сьцяцьця Мэркурага сьветлай нябеснай постацьцю, то абясьненьне гэтага эпізоду знаходзім у былiннай аповесьці аб тым, як перавяліся магуты на Русі. Пры пераходзе ад стараславянскай мітолёгіі да хрысьціянскай, старыя багі павінны былі замерці, бо мейсца іх заступалі новыя,

*) У Полацку пераховываўся пояс сьв. Мэркурага.

У Тураўскім Евангельлі ўпісаны 2 наданьні кн. Канстантына Іванавіча Астрожскага 1508 і 1513 г., якімі ён надае Тураўскай Прэабражэнскай царкве некалькі ніў, сенажацяў і сад з пасекай:

> „а хто нарушитъ наше наданье, тому судитъ Господь Богъ и Пресвятая Его Мати, и да будетъ причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Св. Отцы на святых седми соборехъ".

„ДІОПТРА". У канцы кнігі маецца прыпіска:

„Сію кнігоу написал Филип(п) философъ во градѣ Смоленскѣ 6603 г. (1095)."

Пісаў гэту кнігу Філіп па просьбе свайго духоўнага айца Калінніка, які такжа жыў ў Смаленскай зямлі. (Сахаров Сказ. Русск. Нар. Т. II, б. III). Хто быў гэты філосаф Філіп,—невядома, ў летапісах аб ім няма зьменкі. Діоптра, слова грэцкае, азначае ў перакладзе зерцало *). Гэта ёсьць паэма, зложаная з пяці кніг або „Слоў", ў якой гутарацъ вершам аб дагматычных і маральных пытаньнях душа з целам і такім арыгінальным спосабам, што цела зьяўляецца вучыцелям душы.

Діоптра цешылася ў нас вялікай популярнасьцю, аб чым сьведчаць перадрукі яе: ў Еўю (1612, 1642), ў Вільні (1642), ў Кутэйне (1657—1654), ў Магілеве (1698), ў Чарнігаве (1705).

МЕСЯЧНАЯ МІНЭЯ 1096 г., пісана на добрым пэргаміне ў 4-ку, сшыткамі. У канцы прыпіска буйным уставам.

> „Якіме... писано въ лѣто SХД мца марта въ КГ."

На іншым мейсцы гэтага рукапісу.

> „стая бце помагай рабоу своемоу дъмъкѣ на многа лѣта".

На прыналежнасьць гэтай Мінэі да крыўскай пісьменнасьці зьвярнуў увагу праф. Янчук у лісьце да мяне, ў 1913 годзе; апісана яна ў Срезнеўскага (Славяно-Русск. Палеогр.).

„О ДѢВАХ СМОЛЕНСКИХЪ КАКО ИГРИ ТВОРИЛИ". Захавалася гэтае апавяданьне ў „Цвѣтнику" 1665 году; рукапіс Сынодальнай бібліятэкі № 908. Перадрукавана ў Буслаева („Древне-Русск. Народ. Литература", бал. 14—15). Нямаючы літэральнага тэксту, падаём тут нашу повесьць у перакладзе на сучасную крыўскую мову. Буслаев адносіць памянёную повесьць да твораў XI ст.

> Было гэта ад городу Смаленска за 30 вёрст, па Чарнігаўскай дарозе, здарылася быць на вялікім полі бязстыднаму ігрышчу. Многа дзеў і жон зышліся на чортава зборышча, неразумнае і благое, ў ноч у якую радзілася Прасьветлае Сонца—вялікі Іан Хрысьціцель, першы прапаведнік пакаяньня, дзеля яго-ж ўсякае стварэньне невымоўна цешылася. А гэты акаянныя бесам навучаны былі. І зволіў Гос-

*) Зерцало (діоптра), знадабьбе да вымерываньня высотаў, кшталтам цяперашняй астролябіі

во, Мати Божія, иже град Смоленскъ всегда свѣтло радуется о тебѣ, хвалитсе тобою, избавляемъ отъ всякыя бѣды. Радуйся градѣ Смоленскъ отъ всѣхъ находящихъ золъ избавляемъ молитвами Пресвятыа Богородица и всѣхъ святыхъ сил"...

Жыцьцёпіс Аўраамія надрукаваны ў „Прологу" і „Чет. Мин." пад датай 21 жніўня, а також—ў „Истор. Росс. Іерарх.", III, б. 65; „Истор. Русск. церкви" е п. Макарія. Т. III, бал. 47; у Буслаева, „Древне-руск. народ. лит. и искуст." СПБ. 1861.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПОЛАЦКА З НЕМЦАМІ 1200 ГОДУ.

Гэту грамату ў ліку загінуўшых падае І. Срезневскій („Славяно-русская палеографія" СПБ. 1884, б. 168).

Усходныя пабярэжжы Балтыцкага моря здавён-даўна былі вядомы Норманам. Сагі перапоўнены апавяданьнямі аб таргоўлі з Гардарыкам (Усх. Славяншчынай) і Гольмгардам (Ноўгарадам). Старая готляндзкая сага дае пэўнае сьведчаньне, што адважныя готляндзкія маракі езьдзілі ў Візантыю па Дзьвіне. „Гуто-сага" апавядае, што „Гутляндзію" адкрыў Тьельвар (Thie'war); у сына яго, Кафті, былі тры сыны, з якіх размножыўся народ на Готляндзе, так што зямля не магла пракарміць усіх. Яны кінулі берці: іcьці з зямлі кождаму трэцьцяму чалавеку. Адправіліся на Авечы востраў (Far-oy). Але і тут не маглі пракарміцца, а дзеля гэтага адправіліся на востраў каля Айстляндзіі (Aistland—Эсція), які называўся Даго (Dagaiti), і там пасяліліся, але і там ім стала цесна. „Тады яны паехалі ўверх па вадзе, якая называецца Дзьвіна (Dyna), і далей праз Рызалянд (Ryzaland—Русь); так далёка ехалі яны, што прыбылі ў Грыкляндзію (Grikland—Грэція); тут прасіліся яны ў грэцкага конунга пасяліцца („Историческій Вѣстникъ", 1875 г.. № 3 і 1885 г. апрѣль).

Другая сага „Krisnisaga" апавядае: „Торвальд, сын Кодрана, і Стэфнер сын Торгільса, былі ў зямлі Ерузалімскай (Jorsaloheim), пасьля у Канстантынопалі (Miklagardas), а ўрэшце сьціраваліся праз усходныя краіны па рацэ Дняпру (Nepr) у Кіяў (Koenogards). Каля Полацка (Pallteskiu), Торвальд памер і быў пахаваны на высокай гарэ „Drafne", каля царквы сьв. Іана.

Усходныя славяне, а перадусім Крывічы з найдаўнейшых часаў шырока карысталіся шляхам па Дзьвіне для праезду на Захад. Крывічы езьдзілі па Балтыцкаму пабярэжжу і на востраў Готлянд. Востраў Готлянд „вока Усходнага мора" ляжыць пасярод Балтыцкага мора, паміж Швэдзіяй і Латвійскім узбярэжжам. Заснаваны ў VIII ст. на Готляндзе горад Вісбі, ў якім пасьля было да 200.000 жыхароў, быў асяродкам абшырнай таргоўлі Захаду з Усходам. Сюды пераважна і высылаліся тавары з крыўскіх зямель з гарадоў Ноўгарада, Смаленска, Вітабска і Полацка. Сюды прыбывалі і нямецкія купцы. Урэшце, нямецкія купцы пастанавілі завязаць беспасярэдныя стасункі з народамі, якія жылі па ўсходным узбярэжжы Балтыцкага мора. Выпраўлены імі карабель бурай прыбіла ў Рыжскую затоку. Купцы прайшлі шэсьць міль у глыб краю і пабудавалі на гарэ гарадок для басьпечнасьці таргоўлі. Гэты гарадок быў названы Ікскулям.

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не зналі гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка" (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёўніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

> „пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імю Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу".

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Ікскулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тыя часы плацілі дань. Кроніка ,Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

> „Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы"...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчоных Лівонцаў, Мэйнгард зьвярнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасьля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Ікскулі, дзеля адлегласьці ад мора—небаспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Вояроў Хрыстовых" (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе также землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасьля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина" Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэткія падробнасьці:

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія“ СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА“. Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Норманы пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

сиху и рекуце. гди хощмо видѣти іса. приде пилипп и рече се Андрею. Андрей пакы и пилиппъ рекоста іесусу. Іесусъ отвѣце има река+приде година ать ославися сын чловѣчь. вѣру вѣру праву вамъ. ачь зьрно житно падша въ землю не умрло буде. само се останеть. ачь ли буде умрьло многа плод принесе+кто люби душу свою прѣда ю, и кто ненавиди душе свое въ семъ свѣтѣ. въ животъ вѣченъ стрѣже ю.

„О ПОСТАВЛЕНИИ ТУРОВСКОЕ ЕПИСКОПИИ“. Гэта ёсьць статут, дадзены Тураўскай біскупіі кн. Валадзімерам у 1005 годзе. Захаваўся ў пазьнейшым сьпіску ў Кіява-Пячэрскім Патэрыку, рэдакціі архімандрыта Трызны (1647—1656). Рукапіс Троіцкай Лаўрскай бібліятэкі № 714, бб. 73, 74. Аб часе устаноўленьня біскупіі сказана:

„третие богомолие епископию постави(х) въ Туровѣ въ лѣто 6513 (!) и придахъ къ ней городы съ погосты въ послушаніе и священіе, и благословеніе держати себѣ Туровской епископіи: Пинскъ, Новгородъ, Городенъ, Берестье, Волковыескъ, Здитовъ, Неблестескъ, Дубровица, Высочко, Случескъ, Копысь, Ляховъ, Городокъ, Смѣдяне, и поставихъ первого епискупа Ѳому, и придахъ села, винограды, земли бортныя, волости со всѣми придатки... Святому Спасу и Святѣй Богородицѣ.“

У цяперашні час ведамы біскупы Тураўскія: 1) Симеон, 2) Ігнат, 3) Якім і 4) Георгій,—упамінаныя ў „Слове аб Мартыне мнісе Тураўскім“, як наступаўшыя адзін па другім. Аб Якіме ведама з летапісаў, што ён быў пастаўлены ў 1144 годзе, і, часова ці назаўсёды, сьскінуты ў 1146 годзе. Пасьля 5-м біскупам быў сьв. Кірыла, ведамы пісьменнік, 6—Лаўрын, які ўпамінаецца ў летапісах пад 1182 годам. У пазьнейшых каталёгах („Историко-статистическое описаніе Туровской епархіи, составленое ректоромъ Минской духовной Семинаріи, архимандритомъ Николаем“, СПБ., 1864) рад Тураўскіх біскупаў крыху прадоўжаны: Симеон, Ігнат, Якім І-шы, Георгій, Кірыла І-шы (ад 1114 да 1120 г.), Якім ІІ-гі (ад 1144), Іоан (ад 1146 г.), Кірыл ІІ-гі (пісьменнік), Лаўрын.

Гл. Ундоскій „Іосифъ Тризна, Редакторъ Патерика Печерского“. Е. Голубинскій „Истор. Рус. церкви“. Москва, 1880, бб. 560, 561.

ТУРАЎСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XI СТ. Адкрыта ў Тураве Гразновым, які знайшоў яго ў скрынцы з вугалямі ў 1860-х гадох і передаў ў Віленскую Публічную бібліятэку. Пісана на крэпкім гладжаным пэргаміне. Фармат 5×4 вяршка. Агалоўкі і пачатныя літары маляваны сіняй, зялёнай і чырвонай фарбамі. Захаваўся толькі адрывак яго—20 балонак.

Гэтае Евангельле належыць да тыпу Евангельляў, званых па грэцку „aprakos“, г. зн.,—нядзельныя Евангельлі, распаложаныя ў парадку царкоўнага чытаньня на ўвесь год. Такім чынам, Тураўскае Евангельле ня толькі сучаснае Астраміраўскаму, але зьяўляецца таго-ж самага тыпу богаслужэбнікам.

Другі сьпісак напісаны такжа на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў дзьве гранкі: на першым—70 радоў, на другім—81, а на адвароце—7 радоў. На захаванай аднэй пячаці (на сярэбранай бляшцы) з абодвых старон выабражэньне нейкага чалавека і літар: ꙖꙖ | ѢК.

Час напісаньня азначаны гэткім чынам.

У першым сьпіску:

> Коли ся грамота псана и(с)шл был от Рожства Гня до сего лѣта *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т) и *И* лѣ(т) и *К*.

У другім сьпіску:

> А си грамота писана бы(с) от распятья было *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т и *Л* лѣ(т) без лѣта.

Абодвы сьпіскі пісаны адзінай вялічыні даволі буйным нявычурным уставам, першы—больш разьдзелены па літарах, а другі—больш сьцісла.

а б в г д є ж ꙁ и ꙗ ѥ ꙗ к л м н о ѿ
ꙁ и ꙗ н ѡ
ꙁ ꙗ
п р с т оу ф х ч ѵ ш ъ ъı ь ѣ ю ѧ
р оу ч
ѵ ч

Літары першага сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

а б в г д е ж ꙁ и ꙗ к л м н о ѡ п
є ж ꙁ к л м н
ж ꙁ
р с т оу ф х ч ѵ ш щ ъ ъı ь ѣ ю ѧ
р оу ѣ ѧ

Літары другога сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

У абодвых сьпісках мова народная, крыўская.

Вось пачатак першага сьпіску:

> „Что ся дѣетѣ по вѣремьнем. то отидето по вѣрьмьнемь. приказано боудѣте добрым людѣм. а любо грамотою оутвѣрдять. Како то боудѣте всем вѣдом. или кто посль живыи останеться. того лѣ(т) коли Альбрахт влдка Ризкий оумьрлъ. Уздоумалъ князѣ Смольнескый Мьстислав. Двдвъ снъ. прислал въ Ригоу своего лоучьшего попа (і)еремея. и с нимь оумна моужа Пантелья. из своего горда Смоль-

Другі сьпісак напісаны также на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў дзьве гранкі: на першым—70 радоў, на другім—81, а на адвароце—7 радоў. На захаванай аднэй пячаці (на сярэбранай бляшцы) з абодвых старон выабражэньне нейкага чалавека і літар: ꙗꙃ | ѢК.

Час напісаньня азначаны гэткім чынам.

У першым сьпіску:

> Коли ся грамота псана и(с)шл был от Рожства Гня до сего лѣта *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т) и *И* лѣ(т) и *К*.

У другім сьпіску:

> А си грамота писана бы(с) от распятья было *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т и *Л* лѣ(т) без лѣта.

Абодвы сьпіскі пісаны адзінай вялічыні даволі буйным нявычурным уставам, першы—больш разьдзелены па літарах, а другі—больш сьцісла.

Літары першага сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

Літары другога сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

У абодвых сьпісках мова народная, крыўская.

Вось пачатак першага сьпіску:

> „Что ся дѣетѣ по вѣремьнем. то отидето по вѣрьмьнемь. приказано боудѣте добрым людѣм. а любо грамотою оутвѣрдять. Како то боудѣте всем вѣдом. или кто посль живыи останеться. того лѣ(т) коли Альбрахт влдка Ризкий оумьрлъ. Уздоумалъ князѣ Смольнескый Мьстислав. Двдвъ снъ. прислал въ Ригоу своего лоучьшего попа (і)еремея. и с нимь оумна моужа Пантелья. из своего горда Смоль-

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў навападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Аромін Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, скуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя targовыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным targовым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і targовы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіціяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, царквi Пр. Богародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

за рану—1½ гр.; за віну смаленца ў нямецкай зямлі і Немца ў Русі ў дыбу або ў пограб не саджаць; калі зрэшта ня будзе парукі, то акаваць у зялеза можна. Доўжнік абавязаны плаціць свой доўг перш за ўсё чужаземцу. Калі бы князь вялеў канфіскаваць яго маемасьць, то ўсё-ж сьпярша павінен быць заплачаны доўг. Калі хто памрэ не заплаціўшы, хоць-бы і халоп, то плаціць павінен той, хто атрымлівае спадак па ім. Пры судзе павінны быць два сьведкі (послухі): адзін—мясцовы, другі—Немец. Бяз згоды абедзьвех судзячыхся старон ня можа быць паміж мясцовым і немцам суда ні зялезам гарачым, ні паядынкам. Каліж на паядынак выступаюць немцы паміж сабой у Русі, або рускія ў нямецкай зямлі, то нікому ў гэта не мяшацца.

За зьнявагу жанчыны муж атрымлівае 10 грыв. серабра; за зьняволеньне свабоднай жанчыны: чэснай—5 грывень, не саўсім чэснай—1 гр. сер.; рабы, калі будуць сьведкі—1 гр. сер.

За зьвязаньне без віны—3 гр. сер.

Пры неаплаце доўгу трэба ўзяць дзецкага і цівуна, каб той памог узяць доўг, і калі дзецкі ня кончыць у 8 дзён, то вымагаць парукі ад гараджан; а калі гараджане звольняць даўжніка, то яны і плацяць доўг.

Пры прыходзе лацінскіх гасьцей да валокаў (ад Дзьвіны да Дняпра) цівун павінен паслаць людзей для перавозу тавару. Калі пры перавозе штоколечы згіне, то плацяць шкоду ўсе валачане.

У горадзе дазваляецца свабодна прадаваць ўсё. Свабодна можна вязьці тавары і на старану, ў другое князьства: Русіну да Любэкі.

Калі хто купіць у госьця тавар, то вяртаць яго назад ужо нельга.

Судзіцца госьць толькі ў Смаленску, а Русін толькі ў Рызе і на Гоцкім беразе.

Нельга прыклікаць ні на немца дзецкага, ні на русіна бірыча, не заявіўшы перш старасьце тых часьцей, з каторых каго колечы вінавацяць.

Госьця нельга прымушаць ісці на вайну.

Са злоўленым злодзеям, свая воля.

Перасуду няма: раз перад судзьдзямі і перад добрымі людзьмі кончана справа, то яна ня можа быць узьнята ў другім горадзе.

Шлях паміж Гоцкім берагам і Смаленскам усім свабодны, бяз мыта.

Лацінскія госьці, прыйшоўшы ў Смаленск, даюць княгіні ў дар постаў часьціны, а валоцкаму цівуну—рукавіцы, каб ён памог перавязьці тавар без затрымкі.

Застаўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца", катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля" (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія" СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтараў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА". Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.", балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ". Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Норманы пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

дити въ желѣза. Или нѣмецкый гость извинится.., не лзѣ его вереци въ погребъ; оже не будеть понь порукы, лзѣ его всадити въ желѣза.

6. Оже Нѣмечкый гость дасть свой товаръ въ долгъ въ Смоленьскѣ, а Русинъ будеть долженъ Руси, ино Нѣмцичю напереди взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ.

7. Аще Князь взверьжеть (гнеў) на Русина, и повелить его розграбити съ женою и съ дѣтьми, а Русинъ будеть долженъ Нѣмцичю, (то Нѣмцичю) напередъ взяти, а потомъ како Богови любо и Князю. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ берегу.

8. Или Нѣмечкый гость дасть холопу Княжю или Боярьску, а кто задницю (спадак) его возметь, то у того Нѣмцичю товаръ взяти. Таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ.

9. Русину же не лзѣ.. вести одинаго Русина въ послушьство, ни двою. Таже правда буди Нѣмцемъ въ Смоленскѣ.

10. Русину же не лзѣ имати Нѣмчина на желѣзо (катаваньне гарачым жалезам) такоже и Нѣмцичу Русина; аже возлюбить самъ своею волею, то.. его воля.

11. Русину же не лзѣ позвати Нѣмцича на поле (біцца адзін з другім) въ Смоленскѣ ни Нѣмцичю въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ, или Нѣмечкый гость битися въ Руси межи собою меци или сулицами, Князю то ненадобѣ и никакому Русину, а... правятся сами посвоему суду...

12. А.. иметь Русинъ Нѣмчица у своей жены, ино за соромъ 10 гривенъ серебра: такоже.. Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ берегу.

13. Аще который Нѣмцичь учинить насилье надъ вольною женою въ Смоленскѣ, а дотолѣ было не слышати бладнѣ ей, 10 гривенъ серебра за соромъ; таже правда буди Русину въ Ригѣ и на Готьскомъ березѣ..

14. А како услышить Волочкый Тіунъ, еже гость Нѣмечкый пріѣхалъ въ Смолняны на Волокъ, послати ему своего человѣка вборзѣ къ Волочаномъ, ать перевезуть Нѣмечкый гость.. съ товаромъ; а никтожь иметь имъ пакостити, занеже въ той пакости велика пагуба бываеть Смолняномъ отъ поганыхъ. И Нѣмцемъ метати.. жеребьи, кому пойти.. напередъ. Аще иный гость будеть Рускый, тому пойти позади.

15. А како будеть гость Нѣмечкый въ городѣ, дати имъ Княгини поставъ частины, а Тивуну Волочкому рукавичь перьстатый Готьскый (рукавіцы з пальцамі).

16. А который Волочанинъ вскладываеть товаръ Нѣмечкый или Смоленскый на кола своя чересъ Волокъ везти, а что погынеть того товара,.. всимъ Волочаномъ платити. Таже правда буди Русину.. и на Готьскомъ березѣ.

17. А како будеть Нѣмечкый гость въ Смоленьскѣ городѣ, тако ему продати свой товаръ безо всякія борони (без перашкоды); а какъ будетъ Рускый гость въ Ризѣ и.. на Готьскомъ березѣ, вольножь ему продати... безовсякой борони.

18. Аще который Нѣмчиць хочеть пойти съ своимъ товаромъ въ иный городъ, Князю не боронити, ни Смолняномъ; или который Русинъ всхочеть.. съ Готьского берега въ Нѣмечкую землю въ Любокъ (Любэку), Нѣмцемъ не боронити.. пути того.

19. Аще который Русинъ возметъ товаръ у Нѣмчица, о понесеть товаръ изъ двора, тый товаръ не ворочаеться; или который... то-

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

Двину волену отъ о устья доверху по водѣ, и по берегу всякому гостю Рыжьскому и Нѣмечькому ходящимъ внизъ и верхъ.

Богъ того не дай, аще кою притца пріиметь, или ладья уразиться.. Руская или Нѣмечькая, вольно ему свой товаръ привезти къ берегу безъ всякой борони. Аще будеть въ пособленіе людій мало будеть а къ тому.. принаймати людій въ помочь: то, что будеть сулилъ:. найма, черезъ то.. болѣ не взяти. Таже правда буди Русину въ Ризѣ и на Готьскомъ березѣ, и Нѣмчичю въ Смоленьской волости и въ Полотьской и въ Витебьской.

А си грамота написана бысть.. при Попѣ Иванѣ и при Мастерѣ Фулкинѣ и при Рижьскихъ мужехъ, и при многыхъ купчехъ Рыжьскаго Царства, еже есть тѣхъ печать на сей грамотѣ. А се.. суть сему послуси (сьведкі) Регемботъ, Тетартъ, Адамъ, горожане на Готьскомъ березѣ; Мемеберъ, Вередрикъ, Домомъ изъ Люпка (Любэкі)..; Индрикъ,.. Тонлієръ: таже суть изъ Южата (Данцыга?)—Кондратъ кривый, Еганъ Кинотъ: ти.. суть изъ Мунстера (Мюнстэра)—Берникъ и Фолкирь, тиже суть изъ Глугли (Грэнінгена?)—Яремъ,.. Брахтъ: тиже суть изъ Дротмины (Дортмунда),—Индрикъ, Чижикъ: тижи изъ Дрямь (Брэмэна?)—Альбряхъ Слукъ, Берняръ Велетерь, Алеберъ судья Рижскій: тоже суть Рижане. Аще который Русинъ или Нѣмчиць противитися всхочеть сей правдѣ, да тотъ противенъ Богу и сей правдѣ.

Усе сем іставікоў пераховываліся ў Рыжскім гарадзкім архіве. Грамата была друкавана многа разоў: „Собр. Гос. грам. и договор.“, т. II, № 1; „Русско-Ливонскіе акты“ (і дадатак № 1); „Витеб. Старина“ Сапунова. I, б. 15; Літаграфаваным спосабам выдана ў Сахарова „Образцы древней письменности“, табл. XI і XII (другая рэдакція). Пададзены тут перадрук узяты з „Витеб. Стар.“ Сапунова.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, ПАСЛЯ 1230 ГОДУ. Напісана на доўгім кавалку пэргаміну, ўсяго 80 радоў, гранка шырынёй больш пяці вяршкоў, пісана цесна, але даволі прыгожым уставам, немаль такога-ж памеру, як і вышэй разгледжаныя граматы. Пераховывалася ў Рыжскім архіве.

Пры грамаце прывешана пячаць з дзьвёх сярэбраных бляшак: на аднэй —абліччa з абазначаньнем імя, але так нявыразна, што нельга адчытаць ніводнай літары; на другой—такжа выабражэньне сьвятога ў княжай вопратцы і з бакоў яго літары:

о а г і | г а в і
о р

Можна падумать, што гэта скарочанае імя князя, які пацьвярджаў грамату, але, як ведама, ніводзін Смаленскі князь ня меў падобнага імя. У самой грамаце для абазначаньня часу напісаньня яе ёсьць толькі ніжэйпісанае:

„а како будѣть Немьчьскый гъсть Смоленьскѣ. а почнеть ся кто отъ них просити. въ иноую землю. то како то было при моемь отци при Мьстиславѣ. при Романовици и при моемь братѣ при Мьстиславѣ. Онѣмъ ся прашати а мнѣ е по думѣ поущати“.

Мсціслаў Раманавіч быў Смаленскім князям да 1214 г. Пад другім Мсціславам, названым тут, нельга нікога разумець, акром Мсціслава Давыдавіча, ад імені якога заключана была умова 1229 году і каторы памер у 1230 г. Выходзячы з гэтага апошняга, трэба думаць, што грамата пісана пасьля 1230 году, але калі і ад імені якога князя,—трудна сказаць. Хто заступаў мейсца Мсціслава Давыдавіча ў Смаленску безпасярэдна пасьля яго—няведама. У 1232 годзе быў Смаленскім князям Сьвятаслаў Мсціслававіч, сын Мсціслава Раманавіча. Пад 1235 г. упамінаецца Смаленскі князь Ізяслаў, паводле пазьнейшых летапісцаў—сын Рамана Мсціслававіча, а такжа пляменік Мсціслава Давыдавіча. Пад 1239 годам бачым у Смаленску яшчэ ўнука Раманавага, Усевалода Мсціслававіча; пад 1240—яшчэ аднаго ўнука Раманавага, Расціслава Мсціслававіча. Усё гэта пляменікі вышэй успамянутых Мсціславаў. А князь, успомнены ў грамаце, быў братам Мсціслава Давыдавіча, называў-жа сябе сынам Мсціслава Раманавіча мабыць па праву гэтага апошняга, як заступіўшага мейсца бацькі ў родзе, а можа—па духовай роднасьці. Мсціслаў Раманавіч дзейнічае ўжо ў 1178 годзе, выдае дачку замуж у 1195 і паміраё ў 1223 годзе, маючы злішнім 60 гадоў. Мсціслаў Давыдавіч быў, як здаецца, значна маладзейшым і мог лічыцца братам князя, які спамінаецца ў грамаце.

Зьмест гэтай граматы даволі сходзен з папярэднімі, але ёсьць і важныя рожніцы. Вось зьмест граматы.

Пачатку бытцам няма. Першыя словы:

„а ряд мой съ Немьци таков. аже боудоуть мои Смолняне въ Ризѣ. вольное търгованье им въ Ризѣ“...

блізка тое-ж што ў артыкулах III, XXIII, XXXVII граматы 1229 году, толькі карацей і без упамінаньня згоды немцаў, з дадаткам пры гэтым варунку: „а мѣста на корабли вольная како Немѣчичю тако и смоляниноу“.

Далей ідуць такія варункі.

Пасьля забойства „мужа“ або выдаць забойцаў (разбойнікы), або плаціць 10 грывень; за забойства пасла або папа пры тых-жа варункахъ—ўдвая.

За вока, нагу, руку або другую „хромоту“—5 грывень сер., а за зуб—3 грыўні.

За удар дрэвам да крыві ці па абліччы—3 грыўні (паводле умовы 1229 г.—1½ грыўні).

За удар мячом або нажом без „хромоты“—3 грыўні (у грамаце 1229 г.—1½ гр.).

Не садзіць рускага госьця ў дыбу, а калі няма парукі,—пасадзіць у зялезы. Аб праве нямецкіх гасьцей нічога няма.

У здарэньні даваньня тавару напавер і немцам і русінам, перш за ўсё плоціцца доўг русіном немцу, а немцам русіну.

Калі немец, даўжнік смаленца, правініцца перад сваімі і павінен быць пакараны (на маетнасьці), то сьпярша павінен быць выплачаны доўг смаленцу. Аб гэткім-жа праве немцаў не сказана нічога.

Па сьмерці даўжніка—немца, смаленец атрымлівае належнасьць ад спадкаберцаў. Аб гэтым-жа праве немцаў не сказана нічога.

Умова аб сьведках, што яны павінны быць заўсёды з немцаў і смаленцаў, такая-ж, як і ў грамаце 1229 году, але выражана інакш.

Таксама аб судзе зялезам і аб судзе паядынкам.

За нявіннае зьвязаньне і пасаджаньне ў зялеза—тры грыўні сер.

Аб абавязках дзецкага—тое-ж, што і ў умове 1229 г., толькі з большымі падробнасьцямі.

Аб свабодным безплатным праездзе паміж Смаленскам і Рыгай і Гоцкім берагам—тое-ж. І тут-жа аб валоках: „а на волоце како то есть пошло“.

Аб незвароце купленага тавару.

Аб судзе смаленца з немцамі ў Смаленску і ў Рызе —тое-ж; тут-жа абазначана, што гэткі суд ёсьць даканчальны, без перасуда.

Далей за абрыў барады ў госьця—3 гр. сер., а у баярына або кунаемца (зьбірача падаткаў)—5 грывень (ў умове 1229 г. гэтага няма).

Аб пераходзе нямецкіх гасьцей са Смаленска далей- „мнѣ е по доумѣ поущати“ (паводле умовы 1229 г. безумоўная свабода).

За забойства княжага гарадзкога цівуна—20 грывень, як і пасла; ў умове 1229 г. гэтага няма.

Аб зьняважаньні жанок—тое-ж, толькі з пазваленьнем забіць зьняважніка; за зьняволеньне вольнай чэснай жанкі —10 грывень сер., а не—5, як ў умове 1229 г., за зьняволеньне рабы—1 грыўня.

За гэтым ідзе закончаньне:

> „То же есьмь съ вами рядь свои докончал про свое моуже. и про свое смолняны. аже въедеть брат мой которыи въ Смолньск. а оучинится вам свада съ ихъ моужьми. вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ. или гость ис которое земле приедеть. в мои Смолньск. а боудеть вы съ нимь свада. а вѣдаитеся съ ними сами“.

Грамата выдана Срезневским у „Древн. пам. р. п. и языка“... бб. 223—225. „Вит. Стар.“ Сапунова: бб: 1, 19, „Русск. Ливовск. акты“ (ў дадатках № 2).

Паводле грамат заключаных з немцамі крыўскімі гарадамі Смаленскам Вітабскам і Полацкам,—са стараны гэтых апошніх выступае жыхарства пад найменьнем „Русь“, „роуски“, „роусин“. Якой-жа катэгорыі гэта найменьне: дзяржаўнае, племяннае, ці адначасова злучае абодвы паняцьці разам? От-жа гэтыя самыя граматы паказуюць

Пачатак граматы князя Ізяслава Вітабскага і Полацкага (гл. пад 1265 г.).

нам, што найменьне „Русь“, укладаўшымі гэныя граматы дэлегатамі, ўжыта было ў саўсім іншым значэньні.

Для абазначаньня нямецкай стараны ў граматах ужываецца не адно, а два найменьньні „немци“ і „латинеськии“. Першае найменьне ў нашы часы разумеецца як назоў германскай нацii і ўжываецца цяпер толькі ў гэтым значэньні. Даўней-жа тэрмін „немец“ меў значэньне падвойнае: 1) як, наагул, чалавек другой, чужой, незразумелай мовы, з якім нельга было згаварыцца і 2), як спэцiяльная назова для людзей лацінскага (каталiцкага) абрадку. Словы „немецьки“ і „латинеськи“ ў нашых таргoвых умовах стаўляюцца як аднaзначныя, прыкл.: „оу немецкои божницы“, „у латинеськои церкви.“ І гэта саўсім згодна з гісторыяй. У гэткім значэньні словы „немец“, „нямецкая вера“ ўжываліся ў нас да XIV ст. бо немаль адзінымі прадстаўнікамі рыма-каталiцкага абрадку на крыўскіх (беларускіх) землях былі ў тыя часы прыхадзіўшыя з захаду купцы з нямецкіх гарадоў.

Слова „латинеськи“ само сабой ясна,—яно азначае лацінскую веру.

Таргoвыя умовы і граматы названых вышэй гарадоў даюць перавагу слову „латинеськи“ над словам „немецки“.

З гэтага адзіна праўдны вывад, што прадстаўніцтва Ганзэйскіх гарадоў, пры заключаньні умоў з Крыўскімі гарадамі, выступала пад адзінай, злучаючай іх усіх, веравызнаўчай азнакай. У данным здарэньні са стараны Рыгі выступаюць прадстаўнікі не нямецкага „языка“, а лацінскага абрадку аб якіх дзе-недзе зазначана „немцы“.

Калі адна старана выступае, як прадстаўляючая людзей азначанага абрадку, то, паводле законаў лёгікі, і другая старана павінна была ўжыць назоў, які адпавядаў-бы па зьместу першаму, г. зн.—выступіць пад назовам аб'еднуючай рэлiгii. Толькі ў гэткім значэньні тэрміны „латинеськи“ і „русин“, стаячыя побач, будуць натуральны і зразумелы. Калі-ж дапусьціць, што адна старана называе сябе рэлігійнай азнакай, а другая процістаўляе ёй свой этнографічны назоў, то гэткая рожнаякая тэрміналёгія будзе абсурднай у так важным дакуманце.

І гэта тэрміналёгія саўсім згодна з тагочаснымі паняцьцямі. У вачох старадаўнай інтэлігенцii, як заходна-эўропэйскай, так і нашай, рэлігійныя азнакі мелі шмат большае значэньне, чым якія іншыя. Кождая старана, шукала ў элемэнтах, даступных тагочаснаму разуменьню, ў праціўнай старане азнак агульных; гэтыя азнакі былі знойдзены ў пануючых у тэй і другой старане абрадах. Для Крыўскіх дэлегатаў, якія пісалі умову, ўся праціўная старана была, ясна, веры „нямецкай“, або што адно і тое-ж „лацинскай“. Немцы-ж і ў Смаленскай, і ў Вітабскай, і ў Полацкай валасьцёх сустрачалі адзін агульны „рускі“ абрадак.

На гэтай аснове тэрміны „латиньски“, і тэрмін „руски“, былі прызнаны адназначнымі па зьместу, бо першы і другі падкрэсьляюць азнакі рэлігійныя умаўляючыхся старон.

Гэткім чынам таргoвыя умовы XIII—XV ст. з Рыгай даюць нам яшчэ адзін лішні доказ, што тэрмін „Русь“ ужываўся і разумеўся ў нас, не як этно-

мѣсѧца марта кѕ мѫчение ст҃аго иринеа:
Егда нравъ благъ съ доброт ѫ естнѥмъ
въздрастъ большиихъ жела а страхъ
божии приимѣтъ· тъгда вьсенѥ жеьѣ
семь житии прѣобнадѣвъ· къ обѣшта
ныихъ благыихъ прнатнѭ подвиꙁа
и ... ъсада дажепослоу шаниимъ да къ сѧ
шта вѣ роѭ твръ до ѭвна дa въжделa·
тажепакы божиѭ славоѭ въспрним
славити господа· иже бѣ истъно блаженѣ
мъ ири не непискоу пѣ ремиискаа гра
да· кротости ради нихыѩ· и иже божи и
доброговѣнии· дѣлы и оутврьди на рете
ноѥ· постигъшоу богонение· иже бы

Адрывак Четы-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

графічная, а як дзяржаўная (ў тых гарадох дзе панавалі Рурыкавічы) і веравызнаўчая азнака.

„НАПИСАНІЯ АѲАНАСІЯ МНИХА КЪ ПАНКОВИ О ДРЕВѢ ДОБРУ И ЗЛУ И О НАУЗѢХЪ И О СТРѢЛѢ ГРОМНЕЙ“. Рукапіс на пэргаміне, уставам; быў калісь у бібліатэцы Хрэбтовічаў; пісаны ў 6749 (1241) годзе „рукою многогрѣшного дьяка Никиты з Любъчи“; знаходзіўся ў 1890-х годах у Корсакаў у Дзісеншчыне.

УМОВА СМАЛЕНСКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1250—1260 гг. Калі не лічыць нязначных адкланеньняў, то гэта умова зьяўляецца толькі падробнай копіяй умовы 1229 году. Перадрукавана ў „Русско-Ливонскихъ Актахъ“. (Дадатак № 2, балона 448).

ГРАМАТА КНЯЗЯ ГЕРДЗЕНЯ ВІТАБСКАГА І ПОЛАЦКАГА, 22 СЬНЕЖНЯ 1264 ГОДУ.

> Князь Герденъ кланяеться всемь тѣмь, кто видить сию грамоту. Тие люди, што ныне живи суть, а темь, кто напосле приидуть, тѣмь вѣдомо буди, какъ миръ есмы творили промежи местеря и с ратьманы Рижьскыми и с Полочаны и Видьбляны. Тако како грамота написана, тако имъ надо всею землею отступити, што есть Лотыгольская земля, какъ не вътупатися на тую землю, што князь Константинъ далъ местерю съ своею братьею, съ своею грамотою и съ печатью, како боле того на ту землю не поискывати. Верху того про ту пакость, што ся в розмирьи створило, какъ имъ отъ обою сторону отступити, што Руськая земля словеть Полочькая; отъ тое земли местерю и братьи его отступити с всею правдою. Верху того Немечькому гостю въ Полочьскую волно ехати и торговати, купити и продати, такоже Полочаномъ и Видиблянину волно гостити в Ригу и на Готьскы берегъ. А где будеть кто кому виноватъ, в томь городе правити, где тотъ человѣкъ живетъ, инде судъ ему не искати; в которои волости человѣкъ извиниться, ту ему правда дати, или вина его. А старому миру стояти князя Герденя, князь тыихъ, и кто по немъ будеть: што поклепани на рѣзне и што словеть Лотыгольская земля, отъ того ся отступили с всею правдою; местерь такоже братья его отступили, што словеть Полочьская земля со всею правдою. Сию грамоту тогды написана в Ризе, коли Богъ былъ 1000 лѣтъ и 200 и 60 лѣтъ и 4 лѣ по Рожен Божии за три дни.

Перадрукавана Неп'ерскім ў „Грамотах“, Сапуновым—у „Витеб. Старинѣ“. т. I, б. 21.

Гэта ёсьць першая умова, заключаная Полацкам з Рыгай, аддзельна ад Смаленска; цікава яна яшчэ і тым, што князь Гердзень гэтай граматай уступае правы Полацка на Латыгольскую зямлю крыжакам.

У летапісах маецца ведамка (П. С. Р. Л., т. VII), што сын Гердзеня быў біскупам у Тверы: „сын Ерденевъ Семен былъ владыкою в Тѳеры, которій на митрополита на Петра волненіе учинылъ“. Спомнены мітрапаліт Пётр быў першым Кіяўскім мітрапалітам, які жыў у Маскве. Высьвячаны Пётр на міт-

казуе на тое, што сьпевы і нават т. з. народная легенда, прайшлі праз рукі кніжнікаў і былі перанесены духавенствам на грунт хрысьціянскі. Літэратурная рэдакція, ўнесеная ў Чэцьі-Мінэі, апрацавана была пасьля заваяваньня Смаленска Масквой, знача—пасьля утраты Смаленскам свае незалежнасьці. Націянальны міт заваяванай зямлі, заваёўнікі зрабілі спробу анэктаваць, пераносячы яго цалком на грунт змаганьня паярэмлянай Русі з Татарамі. Гэткую, меней-болей, эволюцію прайшоў смаленскі міт (аб Ярым Пяруну, пабіваючым Кашчу зімы і халадоў) у сваім гістарычным паходзе, ад часоў глыбокай паганшчыны да хрысьціянства, і, ўрэшце,—да часаў утраты Смаленскам свае незалежнасьці.

2) Смаленская легенда аб Мэркурым носіць глыбока націянальныя рысы: гэта—герой выключна Крыўскай зямлі, які дбае выключна аб сваім горадзе і сваім народзе прававерным, ў стасунку да якога ўсе акружаючыя яго зьяўляюцца няверными, барбарскімі. Сьвяты Мэркуры, паводле легенды, зьяўляецца няўсыпным старожам свае зямлі. На яго гробе смаленцы пераховывалі яго зброю і копье, якія служылі націянальнымі рэгаліямі, бо іх надзявалі на вянчаных крыўскіх князёў ня толькі Смаленскіх, але і Полацкіх, дзеля якой мэты ў важнейшых крыўскіх цэнтрах у мясцовых сьвятынях пераховываліся, як націянальная рэлііквіі, часьці зброі сьв. Мэркурага. *) Вера ў тое, што націянальны Крыўскі герой уставаў з гробу, ўзбраіваўся ў сваю зброю, садзіўся на вешчага каня і выступаў у кождай вайсковай патрэбе краю, падсунула мысль Крывічом выбражаць сьв. Мэркурага на дзяржаўных пячатках і дзяржаўных сьцягах. І, запраўды, на ўсіх княжых пячацях часоў дзяржаўняй самаістасьці крыўскіх зямель, мы бачым два выбражэньні: Богародзіцу з аднэй стараны і сьв. Мэркурага на белым кані з другой стараны.

Што датыча імя героя—Мэркуры,—то яно праўдападобна падменена ў хрысьціянскія часы, такжа, як у зах. славянаў, дзе замест паганскага Сьвятавіда, атрымаўся сьвяты Віт. Аснова *мр* у імені Ільы Мурамца і Мэркурага дае падставу думаць, што абодвы гэты імёны маскуюць сабой з падобнай-жа асновай паганскае імя, ці эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца—Ільля дае просты на гэта паказ, бо ўсе атрыбуты Пяруна, як ведама, народ пад уплывам духавенства перанёс на сьв. Ільлю. У Кіяўскім Пячэрскім манастыры між іншымі грабніцамі сьвятых і слаўных людзей, як ведама, істнавала і грабніца „блажэннага“ Мурамскага ваяра Ільлі. Раннае заваяваньне Кіява варагамі прычынілася да ператварэньня мітычнай постаці Украінскага героя Ільлі ў княжага слугу, і, наадварот, сэпэратыстычны (а пазьней, па доўгім змаганьні, цалком незалежны) Смаленск з мітычнай постаці мясцовага магута вытвары ідэальную постаць націянальнага героя, а з часам, згодна з духам часу,—націянальнага сьвятога.

Што датыча сьцяцьця Мэркурага сьветлай нябеснай постацьцю, то абясьненьне гэтага эпізоду знаходзім у былінная аповесьці аб тым, як перавяліся магуты на Русі. Пры пераходзе ад стараславянскай мітолёгіі да хрысьціянскай, старыя багі павінны былі замерці, бо мейсца іх заступалі новыя,

*) У Полацку пераховываўся паяс сьв. Мэркурага.

> торымі Ты тварыў ўсякае стварэньне, насадзіў рай, стварыў чалавека, каторымі благаславіў патрыархаў, каторымі памазаў цароў, каторымі сьвяціў пракокаў... І я, Госпадзі, веру, што ты ёсьць Бог.

Уасобленьне адвалочных паняцьцяў—такжа адзін са спосабаў красамоўства Кірылы Тураўскага. Гэтак, у „Словѣ на Вознесение“ уасабляецца паганская царква, якая прадстаўлена быўшай пры ўзнясеньні Хрыста:

> Тутжа была і паганская царква, як абручніца Хрыстова; бачучы Хрыста, узнёсшагася на неба, яна смуціцца, стогне сэрцам і кліча славамі Саламона: зранена я каханьнем тваім, жанісе нябесны.

У „Словѣ на Антипасху“ Кірыла кажа аб нядзелі, як аб „царыцы дней“. Гэткае уасобленьне зыходзілася з сьветаглядам слухачоў, перакананых у тым, што нядзеля—гэта істота жывая, падобная да тых багоў, веры ў каторых яны яшчэ не пазбыліся.

Як практычны і добра павытараны ў красамоўстве, Кірыла ў сваіх творах ужывае такжа антытэзы, г. зн.,—процістаўляе адну чыннасьць другой, адну рэч—іншай рэчы. У „Словѣ на Пасху“ Кірыла кажа:

> Перад учарашнім днём Ісус Хрыстос, як чалавек, быў распяты, а як Бог, зацямніў сонца, месяц у кроў перамяніў, і цемра сталася па ўсей зямлі; як чалавек, ускліknуўшы, дух свой аддаў, але, як Бог, устрое зямлю, і камяні разсыпаліся; як чалавек, быў прабіты ў бок, але як Бог, раздраў заслону першага закону; як ягнец, праліў кроў з вадой замест ягняцоў колатых перш на жэртву, але сабой прынёс жэртву Богу Айцу за збаўленьне сьвету; як чалавек быў паложаны ў гроб, але, як Бог, асьвяціў аўтар паганскай царквы.

Сымвалізм у Кірылы Тураўскага бывае траякі: 1) сымвалістычнае тлумачэньне зьявішчаў прыроды, 2) сымвалістычнае тлумачэньне сьв. Пісьма і 3) сымвалістычнае тлумачэньне абрадаў.

Гэтак у „С л о в ѣ н а Ѳ о м и н о в о с к р е с е н і е“ абнаўленьне прыроды вясной выабражаецца, як сымвал абнаўленьня чалавечай прыроды хрысьціянскай верай. Неба—апосталы; сонца—Хрыстос; месяц, які зьнікае пры сонцы,—стары закон, які уступіў Евангельлю; бурныя ветры—грэшныя помыслы; земля—чалавечая натура; семя, якое вырастае на зямлі,—слова Божае і г. д..

Урэшце прыповесьці („Притчи“) сустрачаюцца ў творах Кірылы.

Вышэй пададзеныя асобнасьці прамоў і твораў Кірылы Тураўскага былі разлічаны не на шэрую народную гушчу, якая не магла-бы пасьцігнуць яго высокага стылю, а на дабраны круг высокаасьвечаных слухачоў, каторыя маглі быць толькі пры князю. Вышэй было згадана, што ў той час у Тураве бавіла нямала грэкаў, якія, адыйшоўшы ад прыдворнага Візантыцкага клуму, праводзілі тут у спакою час, сярод узгадаванай імі на грэцкай культуры мяйсцовай інтэлігенціі, вось на гэты прыдворны круг асьвечаных слухачоў і былі разьлічаны прамовы Кірылы Тураўскага.

ЖЫЦЬЦЕПІС СЬВ. ЕЎФРАСІНІ КН. ПОЛАЦКАЙ (+ 23. V. 1173 г.). Напісана мніхам Спаскага манастыра ў Полацку, для ігуменьні та-

Адрывак Четы-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

шанхъ овьцѧ азъ нѥсмь двьрьі им
но ижаще къто въниде тъ спасетъ сѧ
и къ вънидеть и изидеть и пажить
обрѧщеть

ВЪ ПѦТЪК Ѥ НЕ Ѥ ЕВА

ѿ иоана глава

Рече г(оспод)ь къ пришьдъшиимъ къ нѥ
моу июдеомъ · се го ради мѧ о(те)ць люб
гь яко азъ полагаѭ д(оу)шѭ моѭ да па
кы приимоу ѭ · никътоже възьм
ть ѥѩ ѿ мене н(о) азъ полагаѭ о себѣ
о власть во имамъ положити ѭ ио
власть имамъ пакы прияти ѭ с
ѭ заповѣдь прияхъ о(т) о(т)ца моѥго
распьра же пакы бысть въ июдеи
хъ за словеса си гл(агол)аахѫ же мно
зи ѿ нихъ бѣсъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

мѣсѧца марта кѕ мѫчениѥ с҃тааго иринеа·
(Е)гда нравъ благъ съ доброутѣстиѥмь
въздрастетъ больши нѫжде ла а страхъ
б҃жии приниметъ· тъгда бысени же бѣ
семь житии прѣобидѣвъ· къ обѣшта
ныихъ благыихъ приѧтию подвиза
ѥтъ сѧ да иже послоушаниимъ ѩкы сѧ
штавѣ роѫжтъ въ доѫжвнадавъ дѣла·
таже пакы божиѧ славоѫ въспрниме
славитъ господа· иже бѣ истъно блаженъ
мъ иринеие пискоупъ срѣмискааго гра
да· кротостиѫ дни лихъ ыѧ· ни же о божии
добрѣгоѣнии· дѣлъ оутврьди и нарече
ноѥ· постигъ шоубогоно ѥниѥ· иже бы

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасьскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў новападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Ароміны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела заваяваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, зкуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя тарговыя факторыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным тарговым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і тарговы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіціяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Багародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

Сойма ў Чарнігаўшчыне і на Пераяслаўль-Чарнігаўскі. Тым часам Ігар, пры дапамозе аднаго полаўца, уцёк з палону і вярнуўся ў свой Ноўгарад.

Аб „Словё“ маецца аграмадная літэратура ва ўсіх славянскіх мовах і побач з гэтым многа рожнаякіх на яго поглядаў. Адны хочуць у ім бачыць народны твор і тэндэнцыйна падтасовуюць не саўсім пэўныя народныя звароткі песьняў ды шукаюць аналёгіі ў адрыўках летапісаў. Другія дабачаюць у ім праяву націянальнага генія, разумеецца-ж—сваей нациі. Урэшце, стараюцца гэты твор прысвоіць сабе ня толькі Расійцы, але нават Палякі і Чэхі. Падставу да гэтага дае архаічная мова помніка.

Адкінуўшы ўсякія мяркаціі, навеяныя фальшыва-патрыётычнымі пабудкамі, трэба прызнаць, што „Слова аб палку Ігара“, не зьяўляецца творам народным. Гэта ёсьць тыповая песьня князёўскага трубадура ў пахвалу князю. Абычаям тых часаў князі Варагі, што панавалі над славянскімі землямі трымалі пры сабе трубадураў, якія павінны былі чыны іх апяваць. Гэткі трубадур ішоў разам з князям на вайну, прыглядаўся да ўсяго і сьпісываў пасьля вершам пахвалу свайму князю. У XI—XII ст. на захадзе, як і ў нас, пісьменнасьць была немаль выключна духоўная, і, там і ў нас, адзінай сьвецкай пісьменнасьцю былі песьні, выслаўляючыя чыннасьці рыцараў. Князі-Русы былі патомкамі Норманаў і яны ў сваіх паступках стараліся ва ўсім патварацца заходна-эўропэйскаму рыцарству. А як на захадзе рыцар не бываў без пяўца дык і нашы князі также трымалі ў сябе пяўцоў. Сьляды істнаваньня трубадурнай паэзіі знаходзім у старасьвецкіх помніках пісьменнасьці. У Валынскім летапісу пад 1201 г. аўтор праўдападобна мае на ўвазе падобную песьню аб Валадзімеры Манамаху. Даніла Заточнік падае словы з падобнай песьні аб Сьвятаславе, калі кажа: „Сьвятаслаў князь (сын) Ігараў, ідучы на цара з малаю дружынаю мовіў“... Калі у 1251 г. Даніла Раманавіч Галіцкі з братам Васількам вярнуліся з перамогай з ятвяжскага паходу, то: „пѣснь славну пояху има“ і г. д.

Гэта трубадурская паэзія ў славянскай пераробцы дала аснову былінам, якія перайшлі ў народ і сталіся аб'ектам пераробак і дапаўненьняў. Аўтор Слова а палку Ігара, акром сучасных яму князёў, упамінае ў сваёй повесьці яшчэ ранейшых: Мсціслава (+ 1033), Яраслава (+ 1054), Сьвятаслава (+ 1076), Рамана (+ 1079), Ўсеслава (+ 1101), Алега (+ 1115), пры гэтым, гаворачы аб гэных ранейшых князёх, у некалькі мяйсцох сваей паэмы ссылаецца на Баяна, ранейшага за яго пяўца.

Гэткім чынам у „Слове аб п. І.“ мы маем зьлітак дзьвёх паэм: старэйшай—канца XI ст., і навейшый—XII ст., аўторам якой зьяўляецца невядомы па імю трубадур. Для нас найбольшую цікавасьць становіць часьць, у якой упамінаюцца крыўскія князі: Усяслаў Полацкі, Ізяслаў сын Васількаў, Брачыслаў і Усевалад, ўнукі полацкага Ўсеслава, а также—гарады: Полацк, Менск, Горадня. Гэтыя зьменкі абыймаюць 6 абзацаў, якія тут і падаемо:

1. „Тогда пры Олзѣ, Гориславличи *) сѣяшется и растяшать усобицами; погибашеть жизнь Даждь-Божа внука, въ княжихъ крамолахъ

*) Рагнеду празывалі Горыславай, а яе патомства, полацкіх князёў—Горыславічамі.

СУПРАСЛЬСКІ РУКАПІС. Да сярэдзіны XIX ст. рукапіс гэты пераховываўся ў Супрасльскім манастыры (каля Беластоку), зкуль быў узяты М. Баброўскім. Цяпер 118 лістоў яго знаходзіцца ў Любляне, (Юга-Славія, бібліатэка Копітара); 151 ліст—у бібліатэцы графа Замойскага ў Варшаве; 16 лістоў—у Публічнай Бібліатэцы ў Петраградзе. Агульна вучонымі прызнаецца, што Супрасльскі рукапіс узьнік у канцы X, або ў пачатках XI стагодзьдзя, але пры гэтым некатарыя лічаць, што перапісаны ён са шмат ранейшага яшчэ арыгіналу, які павінен быў сягаць IX стагодзьдзя.

Срезневскій ў сваёй працы „Опыт словаря древнерусского языка“ падае шмат слоў, узятых з Супрасльскага рукапісу, якія і цяпер ужываюцца ў Горадзеншчыне, між іншым,—адзіна ў заходнай часьці Горадзеншчыны ужыванае,—слова „судашаць“, „судосіць“ ў значэньні—сустрачаць, сустрэць. Пры гэтым у Супрасльскім рукапісе маюцца асобнасьці крыўскага аканьня, напрыклад: н ѣ к о г а (275.23 *), к о г а (435.22), к о і е г а (441.20) і е г а (509.21), в с ѣ к о г а (487.13).

У некатарых адрыўках гэтага рукапісу маюцца нотныя знакі, паводле якіх пяяліся тэксты.

Пісаны рукапіс на пэргаміне прыгожымі выразнымі літарамі.

Супрасльскі рукапіс складаецца з адрыўку Мінэі-Чецьі, г. зн.,—зборніка жыцьцёпісаў сьвятых, распаложаных па месяцох і празначаных да чытаньня на кожды дзень, а также—з адрыўку „Златыя ч е п и“, г. зн., казаньняў на вялікі пост. Усяго ў рукапісе: 24 жыцьцёпісы сьвятых, 20 Слоў Яна Златавустага, Слова Епіфанія Кіпрскага і Слова патрыярха Фоція.

Поўны перадрук Супрасльскага рукапісу выдаў Фр. М і к л о ш ы ч у Вене ў 1851 годзе: „Monument linguae paleoslovenicae e codice Supraslensi.“ Новае выданьне зрабіў С. С ѣ в е р я н о в ъ: „Супрасльская рукопись, I“ (тэкст) СПБ. 1904 г.

АДРЫВАК СУПРАСЛЬСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ X—XI СТ. Гэты адрывак Евангельля, падобна вышэйпрыведзенаму Супрасльскаму Рукапісу вывезены М. Баброўскім ў сярэдзіне XIX ст. з Супрасльскага Васільянскага манастыра. У канцы XIX і пачатку гэтага стагодзьдзя, да вайны, было больш дзесяці лістоў памянёнага Евангельля ў сабраньні віленскага аматара старасьветчыны Заштаўта, які меў свае сабраньні ў М і с і я н а р с к і х мурох. Балонкі рукапісу без аправы, аддзельнымі ня нумараванымі лістамі добрага гладкага пэргаміну, $5^1/_4$ на $4^1/_4$ вяршка. Заставак на захаваных балонах няма, але пачатныя літары старэнна рысаваны і размаляваны чырвонай, сіняй і зялёнай фарбамі. Пісана зьлітна, буйным, „полууставам“ з юсамі, па 14 радкоў на балоне. Выпіска зроблена крыўскім вучоным архэолёгам, І в а н а м Л у ц к е в і ч а м і мной, ў 1912 годзе.

Мова тэксту:

Бѣху же погане нѣции отъ нихъ иже вступиху абыхусе поклонили въ день славен. сиже бѣ отъ Беѳсаиды Галилеискые. и про-

*) Лічбы паказуюць балоны і радкі ў выданьні Сѣверянова.

самым беразе Дзьвіны пры сутоках яе з Павянужкай. Ў пяросярад камень мае 2 аршыны. На ім высечаны чатырохканечны крыж. Надпісы па бакох трудна вычытаць. Можна разабраць у пачатку: „Госпо“... і канец надпісі „помози“.

Другі камень (паказаны пасярэдзіне рысунка) так сама ляжыць у Дзьвіне, за 5 вёрст ад гор. Дзісны, наўпроць вёсак: з правай стараны Кавалёў, а з левай-Бярозаўкі. Камень у вышыню $2^1/_3$ арш., у даўжыню $5^1/_2$ арш. На гэтым камяні высечаны крыж, а абапал крыжа надпіс:

“Господи помози рабоу соему Борису.“

У 1818 годзе, калі ачышчалі дно Дзьвіны ад камянёў, гэты камень быў пашкоджаны ўзрывам.

Трэцьці камень (паказаны ўнізе рысунка) знаходзіцца ў двох вёрстах ад г. Дзісны, наўсупроць вёскі Балоткі, немаль на сярэдзіне ракі. Ен мае $3^1/_2$ арш. ўвышкі, $5^1/_4$ ўдоўжкі і каля 8 сажняў ўнаўкол. На плосмай паверхні яго высечаны шасьціканечны крыж, абапал якога зроблены надпіс:

„Господи помози рабоу своему Борисў“.

Чацьверты Барысавы камень знаходзіцца ў Высокім-Гарадцы, б. Сененскага павету. Гэты апошні камень ў 1880 годах быў панішчаны пры такіх варунках. Мяйсцовы праваслаўны сьвятар старэтныя славянскія літары прыняў за лацінскія, і, зразумела, прылажыў рукі каб помнік „польскасьці“ зьнішчыць. На гэтым камяні, акром звычайнай надпісі на барысавых камянях: „Господи помози рабоу своему Борису“, мелася яшчэ і другая зваротка, ад якой асталіся толькі: „многая..... енва.....“

На якую памятку паложаны гэты камяні нет ведама. Некатарыя гісторыкі дагадываліся, што гэта гранічныя камяні, але хутчэй за ўсё паложаны яны на памінаньне памершага. Дагэтуль у нас на кладках і мастох ёсьць звычай выразаць ступні ног. Кожды, хто праходзіць праз такую кладку ці мост, абавязан сказаць па адрэсу тых, што будавалі мост ці кладку: „Памажы Божа“.

Князь Барыс, сын Усеслава, кн. Полацкі, памер у 1128 годзе. Безумоўна,—надпісі гэтыя зроблены па яго загаду, а знача,—не пазьней першай чверці XII ст.

УСТАЎНАЯ ГРАМАТА СМАЛЕНСКАГА КНЯЗЯ РАСЬЦІСЛАВА МСЬЦІСЛАВІЧА, ДАДЗЕНАЯ СМАЛЕНСКАЙ БІСКУПІІ Ў 1150 ГАДУ (30 ВЕРАСЬНЯ). У гэтай грамаце Расьціслаў спярша сказаўшы, што ён, з волі бацькі свайго Мсціслава ўстанавіў ў Смаленску біскупію, якой перш не было, надае рожныя прывілеі новаму біскупу і яго саборнай царкве і устанаўляе крыніцы для утрыманьня іх. Гэткіх крыніц паказана пяць. Першая:

„Се даю,—кажа князь,—св. Богородицѣ и епископу прощенники, съ медомъ и съ кунами и съ вирою и съ продажами, и ненадобѣ ихъ судити никакому же человѣку“.

Руси“. Выбары Кліма ў мітрапаліты прынясьлі яму многа непрыемнасьцяў ад духавенства і некатарых князёў, якія лічылі, што мітрапаліт можа быць стаўлены толькі канстантынопальскім патрыархам.

Клім Смаленец належаў да пладавітых пісьменнікаў, але з яго прац да нашых часаў дайшоў толькі адзін ліст, які ён пісаў да свайго прыяцеля прэзбітара Тома: „Посланіе написано Климентомъ Митрополитомъ русскимъ Ѳомѣ, пресвитеру смоленскому, истолковано Аѳанасіемъ мнихомъ“. З гэтага агалоўку відаць, што ліст гэты дапоўнены нейкім мніхам Атанасам. Такім чынам, пасланьне гэтае не ва ўсіх сваіх часьцях прыналежыць пяру самога Кліма. Не глядзя на гэта, пасланьне раскрывае нам сьветаглад і інтэрасы тагочаснага асьвечанага смаленскага грамадзянства. Аказуецца, што Клім і яго пасьледаўнікі, прыкладам лепшых тагочасных візантыцкіх стылістаў, дапускалі алегорычнае тлумачэньне сьв. Пісаньня, апіраючыся ў сваіх тлумачэньнях на творы Гомэра, Плятона, Арыстотэля. Іншага кірунку быў нехта Грыгоры, такжа „кніжнік“ Смаленскі, які прытрымліваўся літары сьв. Пісаньня. Абедзьве стараны, якія вялі спрэчку, чыталі названых вышэй грэцкіх філёзафаў у арыгінале.

Прычына, якая паслужыла да напісаньня гэтага слова, была ў тым, што Смаленскі князь Расьціслаў адмовіўся прызнаць Кліма мітрапалітам, лічучы яго выбары, паміма канстантынопальскага патрыарха, няпраўнымі. Каб прымірыць з сабой Расьціслава, Клім паслаў яму недайшоўшы да нашых часаў ліст, у якім зачапіў прэзбітара Тома. Пакрыўджаны Том напісаў Кліму дакорлівае пасланьне. Адповедзю на пасланьне Тома і зьяўляецца дайшоўшае да нашых часаў пасланьне Кліма.

Пасланьне гэтае складаецца з дзьвех часьцей. Першая часьць тоўпіць адповедзь Кліма на закіды Тома. Том пісаў, што мітрапаліт Клім у сваім лісьце да Расьціслава „славя себя и творася философомъ“, пісаў не на аснове пісаньняў сьв. айцоў, а ад „Омира“ (Гомэра), Арыстотэля і Плятона. Клім пярэчыць закідам Тома. Ен кажа, што, папершае, ня шукае сьвецкай славы, пагарджае багацьцем і заняты аднэй толькі думкай аб пасьмертным збаўленьні; падругое,—няпраўда, бытцам ён піша, кіруючыся думкамі Гомэра, Арыстотэля, Плятона. Тое, што Том прыймае за ідэі гэтых пісьменнікаў, зьяўляецца алегорычна-сымволістычным тлумачэньнем сьв. Пісьма.

Другая часьць пасланьня, прыналежачая, праўдападобна, пяру мніха Атанаса, складаецца з падробнага яго тлумачэньня, большай часьцю запазычанага з твораў айцоў цэркві і вылажанага ў форме прыповесьцяў і пытаньняў-адповедзяў. Атанасы мніх карыстаўся да гэтага тлумачэньня „Шестодневам“ Іоана экзарха баўгарскага, „Богаслоўем“ Іоана Дамаскіна і асабліва пытаньнямі-адповедзямі на Пяцікніжжа справядлівага Тэадарыта.

Вось прыклады тлумачэньняў:

> Што значыць: я не ўсьцярогся тэй „піявицы“, якая сочыць ня толькі за эгіпцянамі, але і за іерузалімцамі? „Піявица“—гэта ўлада і слава; эгіпцяне—сьвецкія людзі, іерузалімцы-мніхі. Славы і ўлады жадаюць ня толькі сьвецкія людзі, але і мніхі: жаданьне яе прасьледуе нас да магілы.

ныя богаслужэбныя і царкоўныя кнігі пісаліся па—славянску, але такжа і ўсе арыгінальныя творы, калі яны гаварылі аб рэчах веры і цэркві. У гэтых творах лічылася чамусьці нягожым ужываць народныя звароты. Затое, калі здаралася пісаць што-колечы, ня маючае стычнасьці з царквой, то ў гэткіх творах (граматах, актах) народная крыўская мова прабіваецца з большай сілай.

Дзеля гэтага, чым помнік бліжэйшы да царквы, тым яго мова бліжэй да славяна-баўгарскай і наадварот: чым помнік далей ад царквы, тым яго мова больш блізка да жывой крыўскай мовы. Калі мы возьмем якое—колечы царкоўнае казаньне, прыкл.,—што-колечы са „Слоў" Кірыла Тураўскага і зраўняем прыкладам, са смаленскай граматай 1229 г., то гэта рожніца ў мове стане нам зусім яснай: „Слова" Кірыла Тураўскага напісана царкоўна-баўгарскай мовай, ў якой дзе-недзе трапляюцца крыўскія словы і асобнасьці, тады як смаленская грамата пісана тагочаснай крыўскай, народнай мовай з налётам славянізмаў. Гэты працэс характэрны ня толькі для нашай першапачатнай пісьменнасьці (да XIV ст.), але і для ўсей пазьнейшай пісьменнасьці (да XVIII ст.). Гэта рыса яшчэ ярчэй выступае ў пазьнейшыя часы, прыкладам, ў „Словах" мітрапаліта Грыгора Цамблака і граматах В. Кн. Вітаўта, ці літоўскіх кроніках.

Св. пісаньне. Што тычыцца св. пісаньня, то нашы прадзеды карысталіся доўгі час толькі спадчынай ад Кірыла-Міфодзіеўскіх часаў, перанятай ад Баўгараў. Самаістых перакладаў гэтай пісьменнасьці з гэбрайскіх і грэцкіх арыгіналаў не чуваць да XV ст. Поўны-ж тэкст св. пісаньня зьяўляецца у нас толькі ў пачатках XVI ст. ў перакладзе Фр. Скарыны. Да гэтага часу, калі ў тым кірунку штоколечы і рабілася, то ўсё зводзілася да падноўкі устарэўшых баўгарскіх тэкстаў.

Богаслужэбная пісьменнасьць. Аб гэтай пісьменнасьці можна тое-ж самае сказаць, што і вышэй: богаслужэбнікі старэнна перапісываліся, а пазьней перадруковываліся, літара ў літару, з баўгарскіх арыгіналаў, прычым, народнай мовы зусім сьвядома ўнікалі, нават у службах, сваім мясцовым сьвятым. Калі ў гэтыя апошнія службы і пранікаў народны элемэнт, дык толькі дзякуючы няўменьню іх аўтораў выслявіцца на чыста баўграскай мове.

Богаслоўска-павучаючая пісьменнасьць. Богаслоўская пісьменнасьць патрэбна была, каб вытлумачыць нованавернутым асновы хрысьціянскай веры, а полемічная,—каб абараніць верных ад пабочных уплываў. І тая і другая пісьменнасьць была ў нас даволі пашырана, але не арыгінальнымі творамі, а пераважна пераніцаванымі з баўгарскага. Тыя-ж арыгінальныя павучаючыя творы, якія ў нас пісаліся мясцовымі ураджэнцамі, знаходзіліся пад вялікім уплывам перакладаў з грэцкай мовы ў баўгарскай пісьменнасьці і грэцкіх арыгіналаў, так што гэта літэратура не магла мець самаістага разьвіцьця: яна немаль да апошніх часаў была прыпадобленьнем да візантыцкага царкоўнага красамоўства.

Полемічная пісьменнасьць. Да XIV ст. полемічная пісьменнасьць была у нас мала пашырана. Тлумачыцца гэта тым, што са старой славянскай верай змагаліся не пераконываньнем а падбоямі, а такжа тым, што паганства

будавана факторыя нямецкіх купцоў*). Гэта 35 вёрстная адлегласьць нямецкай купецкай факторыі ад усьцяў Дзьвіны пазваляе думаць, што ў самых усьцях Дзьвіны былі іншыя гаспадары, без пазваленьня якіх немцы не маглі нават прыступіць да прапаведываньня хрысьціянства між туземцамі. І, запраўды, чародпай задачай немцаў было заваяваньне гэтага выходнага тарговага пункту, якое наступіла ў 1201 годзе, калі ў усьцях Дзьвіны зьявілася нямецкае войска на чале з біскупам Альбартамъ Буксгеўданам, які засновывае ў 1201 годзе ў гэтых усьцах горад Рыгу і, з дазваленьня Папежа, ўстанаўляе ў Лівоніі манашаскі рыцарскі ордэнъ крыжакаў „дзеля змаганьня з тамтэйшымі паганамі“. Умацаваўшыся ў Рызе і адваяваўшы ад Полацкага князства Лівонскія землі, рыжская купецкая факторыя імкнулася ўзяць на сябе манаполь тарговых стасункаў з крыўскімі землямі. Урэшце-рэшт дайшло да таго, што ў 1478 годзе Рыга проста заявіла Дэвэнтару і другім нямецкім прыморскім гарадом, што ніхто ня можа таргаваць у Полацку, акром Рыгі і прыслухаючых ёй зямель. Вось чаму ўсе захаваныя тарговыя умовы крыўскіх зямель з немцамі роблены былі выключана з Рыгай.

З крыўскіх гарадоў у заключаньні умоў прыймаюць удзел Смаленск, Полацак і Вітабск. Адны з гэтых умоў распашыраюцца ў роўнай меры на ўсе тры землі, ў другіх здарэньнях Смаленск іх заключае асобна ад Вітабска і Полацка. (У часе, калі гэты два апошнія гарады ўвайшлі ў склад фэдэратыўнага В. Кн. Літоўскага).

Найбольш важная умова, 1229**) году, заключаная „с немцами“ Смаленскім князем Александрам, распашыраецца на Вітабск і Полацак: „тая Правда латинескомоу взяти оу Роускои земли оу волости князя Смоленскаго и оу Полоцьскаго князя волости и оу Витбьскаго князя волости“. У гэтай умове устаноўлены ўсе пункты, якімі павінен рэгулявацца тавараабмен паміж абедзьвемі старанамі,—Немцамі і Крывічамі. Пазьнейшыя умовы, выкліканыя закалотамі паміж абедзьвемі старанамі, не даюць нічога новага: зазвычай паўтараецца кожды раз, што шлях павінен быць „чист“, „без рубежа“, і госьці павінны карыстацца апекай, „как братья“. Вынятку з гэтага боку не становіць нават падробная умова 1250-60 г. г., якая хоць і мае многа пастанаўленьняў, але, калі не лічыць нязначных адкланеньняў, зьяўляецца толькі копіяй умовы 1229 г., значна,—зьмяняюцца варункі толькі ў умове 1406 г. і ў дапаўненьні да яе 1498 г., якія азначаюць новы зварот у гісторыі таргоўлі паміж Рыгай і Полацкам.

Гэткім чынам нашае заданьне звужаецца да разгляду умовы 1229 г. з аднатоўкай тых нямногіх адкланеньняў, якія пазьней мелі месца, і да разгляду умоў 1406 і 1498 г. г.

Ва ўсіх параграфах умовы 1229 г., якія трактуюць аб караньні рожных праступкаў—убіўства, пакалечаньне, за раны і біцьцё, чужаложніцтва, гвалт над свабоднай жанчыной ці рабой, самапраўства (парагр. 1—7, 17—20)—устанаўляецца грашовая кара. Забараняецца прымушаць госьця, ў выпадку яго западозраньня, да вырашаньня спрэчкі жалезам („вести ко железу горя-

*) Батюшковъ „Бѣлоруссія и Литва“, бал. 53.

**) Умова ва ўсіх сямі рэдакціях маецца ў „Русско-Ливонских Актах“ Першая рэдакція маецца ў „Владимирскаго-Буданова. Хрестоматія I“ (нумэрація стацьцей па Буданову).

чемоу“), або паядынкам („на поле битися“). У гэтым здарэньні маецца адступленьне ад поглядаў, панаваўшых у Русаў Ноўгародзкіх і Кіяўскіх, права якіх („Русская Правда“) устанаўляла пробу жалезам пры западозраньні ў крадзежы. Паядынкі, гэта быў нямецкі звычай, прыняты іхнім правам.

Пры істнаваньні некалькіх крэдытароў першым павінен быць аплачаны доўг госьця, які даў тавар на павер крывічу (пар. 10—„аже Латинин дасть роусиноу товар свой оу долго оу Смоленск, заплатити немчиноу пьрвыне, хотя бы иномоу комоу виноват был русиноу“).

У прыпадку конфіскацыі князем маемасьці даўжніка („поток“), сьпярша аплачываецца з яго дастаткаў доўг немцу (пар. 11 —„аже разгневаиеться князе на своего члвека, а будете виноват немчицю роусин, а отимьет князе все, женоу и дети оу холопство, первое платити емоу латинину, а потомь князю какъ либо с своимь члвекомь“). Гэтак сама, ў здарэньні сьмерці даўжніка, наступнік павінен перш за ўсё вярнуць доўг госьцю (пар. 12 — „аже латинин дасть княжю холопу в заием или иномоу добромоу члвкоу, оумрете не заплатив, а кто иемльть иего остатьк, томоу платити немчиноу“).

Па поваду спаганяньня доўгу ў умове 1229 г. (як і ў смаленскай умове 1250 г., пар. 6) гаворыцца, што немца ня можна замыкаць у турму. Калі мясцовы купец не заплаціць „Латинескоу“, то апошні зьвяртаецца да цівуна, які даручае „детьскомоу“ спагнаць доўг за тавар. Калі-ж у прадоўжаньні 8 дзён ня будзе заплачаны доўг, то „дати иемоу на сьбе порука“. Але паручыцеля можа ня быць, тады, праўдападобна, наступае прадугледжаная пар. 4-м выдача з галавой крэдытару, або заключэньне даўжніка ў аковы. „Не мьтати его оу погреб, аже не боудите пороуки, то оу жельза оусадить“. Гэткім чынам закаваньне ў аковы лічыцца больш лёгкай карай чым укіданьне ў цямніцу, пры чым, мяркуючы з другіх данных, маецца на мэце памяшчэньне яго ў крэдытара, бо даўжнік аддаваўся апошняму. У 1436 годзе ўпамінаецца аб такім здарэньні, калі Крывіч (Рус) трымаў немца ў сябе пад арэштам за даўгі. Але мясцовыя жыхары могуць сілай ня даць немцу закаваць крывіча (руса); ў гэтым здарэньні яны самі аднавядаюць за доўг (пар. 22—„аже смольняне не дадоуть иемоу воль, смольняномь платити самым, долгь платити“).

У Смаленску мы знаходзім нямецкую факторыю—гасьцінны двор і ольдэрмана, а такжа царкву: ў умове 1229 г. упамінаецца аб вагах, якія знаходзяцца ў „немецькои божници“, у пар. 41—аб вагах, якія пераховываюцца „оу латинескои цркви“; у пар 29-м гаворыцца аб трэцейскім судзе ольдэрмана, „роусиноу не ставити на латинескаго детьскаго, не явивше старость латинескомоу; аже не слушаиет старосты, тоть можеть на него детьского приставити“. У гэтым пастанаўленьні ня толькі выражана істнаваньне арганізаванай факторыі, але і істотнае права, прызнаванае ёй.

Ня менш важнае права ў гэтым кірунку нададзена нямецкай купецкай грамадзе па пар. 16-му: „аже латинескии гость бииеться мьжю собою оу роуской земли любо мьчем, а любо деревомь, князю то не надобе, мжи собою соудити“. Гэта паказвае на істнаваньне ў немцаў уласнага суда ў здарэньнях закалотаў між імі, што значыць, што немцы тут мелі ўласнае самапарадкаваньне ўнутры сваей факторыі.

Ў умове 1229 г. упамінаецца аб перапраўцы прывожаных тавараў праз валок, які злучае Дзьвіну з Дняпрам, дзеля чаго смаленскі цівун абавязан пасылаць ім людзей неадкладна („а не оудержати иему“), іначы яны могуць мець страты („аже оудержить, оу томься можете оучити пагоуба“), калі-ж згіне даручаны валачанам тавар, то яны ўсе разам адпавядаюць за яго (пар. 23—24). Пры гэтым мы даведываемся, што тым-жа шляхам езьдзілі і жыхары Смаленска, якія, відочна, вярталіся з Рыгі; на перавалоках „мьтати жеребеи, кого напьред вести ко Смольньскоу“ (пар. 42). Але гэта датыча толькі немцаў і смаленцаў: і тым і другім даецца перавага перад іншымі купцамі са славянскіх зямель („аже боудоуть людиие из ыноие земль, тых посьль вести“). Відаць, тарговы рух на Смаленск быў вялікі: ён жа ляжаў на пярокрыжы двох вялікіх тарговых дарог—па Волхаву—Дняпру ў Грэцію і на Дзвіне—Волзе на Ўсход.

Вольны шлях па Дзьвіне абасьпячаецца як біскупам Рыжскім, так і магістрам крыжацкім („масьтр Божх дворян“) і ўсім князём прылягаючых да яе зямель па ўсяму яе цячэньню, па вадзе і па берагох („от верхоу и до низоу в море, и по воде и по берегоу всемоу“—пар. 43). Берагавое права не прызнаецца: тавар з затонуўшага вадаплава прыналежыць уласьніку, які можа яго выцягаць з вады, а калі яму трэба, то і наймаць да гэтай работы людзей („оу кого ся избиеть оучан, а любо челн... товар иего свобонь на воде и на березе без пакости всякому; товар иж то потопл, брати оу мьсто своиею дружиною из воды на берего; аже надобе иемоу больше помоги, тоть наймоуи при послоусех“).

Не глядзя, аднак, на ўсе забасьпечаньня свабоднага шляху па Дзьвіне, дарога гэта была далёка не басьпечнай, бо з аднэй стараны Полацак затрымліваў купцоў, якія ехалі ў Вітабск і Смаленск, хочучы, каб яны затрымліваліся ў яго сьценах і тут прадавалі тавары мясцовым купцом („штапельнае права“), а з другой стараны крыжакі перашкаджалі праходу вадаплаваў, затрымліваючы карабельшчыкаў у Дюнамюндэ (Усьць-Дзьвінску), разбойнікі рабілі напады на валоках, дзеля чаго умова вымагае неадкладнай перапраўкі тавараў у гэтым мейсцы.

Правознага мыта ні немцы па дарозе ў Смаленск, ні смаленцы, якія адпраўляюцца ў нямецкія гарады, не павінны плаціць. Гэтакі агульны прынцып. Але ці выпаўняўся ён? Далейшыя пастановы прымушаюць не даверяць гэтаму. Агульнае правіла аб свабодзе ад гэтых падаткаў маецца ў разгляданай умове 1229 г. („всякомоу латинескомоу члвекоу свободен пут е из гочкого берега до Смольнеска без мыта; тая правда иесть Роуси из Смольнеска до Гочкого берега“—пар. 34). Яно паўтараецца і ў умове Смаленска 1250 г. (пар. 16). Але ў апошнім сказана толькі, што ад Смаленска да Рыгі „чистыи путь“, „а не надобе им ни вощець ни мыто“, и дададзена: „а на Волоце како то есть пошло“. Апошняе, мабыць, азначае, што на Валоцы аплачываецца вядомы збор у звыклай меры, а ня толькі плата за перапраўку тавараў. У умове 1229 г. (пар. 35) гэтаму адпавядае павіннасьць гасьцей даць цівуну на валоцы рукавіцы („готскіе рукавицы перстатые“—па другой рэдакціі), „ажбы

Другі сьпісак напісаны такжа на вельмі вялікім аркушы пэргаміну ў дзьве гранкі: на першым—70 радоў, на другім—81, а на адвароце—7 радоў. На захаванай аднэй пячаці (на сярэбранай бляшцы) з абодвых старон выбражэньне нейкага чалавека і літар: ꙗꙁ | ѢК.

Час напісаньня азначаны гэткім чынам.

У першым сьпіску:

> Коли ся грамота псана и(с)шл был от Рожства Гня до сего лѣта *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т) и *И* лѣ(т) и *К*.

У другім сьпіску:

> А си грамота писана бы(с) от распятья было *А* лѣ(т) и *С* лѣ(т и *Л* лѣ(т) без лѣта.

Абодвы сьпіскі пісаны адзінай вялічыні даволі буйным нявычурным уставам, першы—больш разьдзелены па літарах, а другі—больш сьцісла.

а б в г д є ж ꙁ и ꙗ ѥ ік л м н о ѿ
ꙁ и ꙗ н ѡ
ꙁ ꙗ
п р с т оу ф х ц ѵ ш ъ ъі ь ѣ ю ѧ
р тоу ц
ѵ ч

Літары першага сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

а б в г д е ж ꙁ и ꙗ к л м н о ѡ п
є ж ꙁ к л м н
ж ꙁ
р с т оу ф х ч ѵ ш щ ъ ъі ь ѣ ю ѧ
р оу ѣ ѧ

Літары другога сьпіску Смаленскай граматы 1229 г.

У абодвых сьпісках мова народная, крыўская.

Вось пачатак першага сьпіску:

> „Что ся дѣетѣ по вѣремьнем. то отидето по вѣрьмьнемь. приказано боудѣте добрым людѣм. а любо грамотою оутвѣрдять. Како то боудѣте всем вѣдом. или кто посль живыи останеться. того лѣ(т) коли Алъбрахт влдка Ризкий оумьрлъ. Уздоумалъ князѣ Смольнескый Мьстислав. Двдвъ снъ. прислал въ Ригоу своего лоучьшего попа (і)еремея. и с нимь оумна моужа Пантелья. из своего горда Смоль-

чужаземная-ж саўсім не паказана. А яшчэ істотней той варунак, што сустракаюцца такія пастановы, якія могуць быць практыкаваны толькі ў крыўскіх землях, але ня ў лівонскіх гарадох ці на Готляндзе,—як кара за забойства халопа ці за згвалчаньне рабыні, бо ў другіх старонах халопаў у гэты часы ўжо блізка што ня было, або як папярэдняя аплата чужаземнага крэдытара, у здарэньні конфіскацыі маемасьці даўжніка князям і абяртаньне яго ў халопы—мелі месца толькі на ўсходзе, але, хіба, не на захадзе. Гэтак сама і параграфы, якія гавораць аб перавозцы тавараў праз валокі і аб адказнасьці валачанаў (хоць з прычыны гэтай адказнасьці, дзеля поўнай узаемнасьці гаворыцца і аб Крывічох (Русах) у Рызе і на Готляндзе), такжа і аб падатках, браных цівуном, ня могуць мець датычнасьці да таргоўлі крывічоў:— пры пераезьдзе ў Рыгу і на Готлянд ніякай валокі няма, пазамежамі Беларусі. Параграф аб аплаце збору ў карысьць княгіні і другія два аб перахове ваг, наагул, датычуць толькі Смаленска і нават аднаведнага дадатку аб Рызе і Готляндзе тут ужо няма. Няма гэтай узаемнасьці і датычна аплат за важаньне тавараў: мова ідзе толькі аб Смаленску; а з прычыны спозыску доўгу падробна гаворыцца аб цівуне, аб дзецкім, аб павіннасьці смаленцаў плаціць, калі яны не дадуць немцам расправіцца з крыўскім (рускім) даўжніком. Толькі ў заключэньні, пасьля падробнага апісаньня ўсяго гэтага працэсу, дададзены невялікі сказ: „тая правда оузяти роусиноу оу Ризе и на Гочком березе“, але не гаворыца да каго і ў якім парадку „рускі“ крэдытар павінен там зьвяртацца.

З гэтага можна вывесьці дапушчэньне, што на першым пляне была таргоўля немцаў у „рускіх“ землях, тады, як тарговая дзейнасьць крывічоў у лівонскіх гарадох і на Готляндзе мела менш значэньня. Па пытаньню аб пездках „рускіх“ купцоў па-за межы Рыгі нам ведама, што Рыга пазьней, прынамні пад канец XIV ст., рабіла гэтаму ўсякія перашкоды. Яна не хацела прапускаць ні „русаў“ у Балтыцкае мора, ні прыезджых немцаў з вэндзкіх або вэстфальскіх гарадоў уверх па Дзьвіне ў крыўскія землі. Наагул, калі ў умовых Смаленска з немцамі 1229 і 1250 г.г. спамінаецца побач з Рыгай аб Гоцкім беразе, то ў XIV стагодзьдзі няма ўжо мовы ні аб Любэцы, ні аб Готляндзе: „рускія“ купцы езьдзяць толькі ў Рыгу (Götz, бал. 340).

Што датыча другога спамянутага вышэй пытаньня аб свабоднай таргоўлі чужаземцаў, то хоць гэтаму пытаньню адведзены два параграфы (адзін аб свабодзе прадажы тавараў, другі аб свабодзе закупкі), але яснасьці датычна шырокасьці нададзеных правоў не атрымліваецца. „Аже латинескии придеть к городоу, свободно нему продавати, а противоу того не молвити никомоуже“ (пар. 25), латинескомоу есть волно оу Смоленьске который товаръ хочьть купити, без пакости“ (пар. 30). Падобныя-ж агуляныя сказы „волное торгованьне“, „волю ехати“ мы знаходзім ня раз і пазьней.

Асабліва спрэчным зьяўляецца пытаньне аб тым, ці пазвалялася таргаваць госьцю з госьцям. На аснове пратэстаў Рыгі Вітабскаму князю Міхайлу Кастантынавічу ў канцы XIII ст. можна мяркаваць, што гэта таргоўля дазволена. У гэтай заяве Рыгі маецца пратэст і супроць неправільнасьцяў, што

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца“, катораму, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля“ (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія“ СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакціяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных нараканьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА“. Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.“, балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ“. Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Норманы пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

або закаваны ў аковы. Але і выехаць ён ня даў свабодна, а затрымаў іх датуль, пакуль магістр лівонскіх крыжакаў не пакрыў палачанам страт, нарobленых у 1403 годзе.

З перагавораў, якія вяліся пры заключаньні умовы 1306 году, з прапановаў, робленых абедзьвімі старонамі, мы можам бачыць, як істотна разыходзіліся іх пажаданьні і погляды. Умова, ўтвораная на аснове пастановы Вітаўта, зьяўляецца толькі часовым кампрамісам, пасьля якога ішоў шэраг угод; аканчальна спорныя пытаньні былі выясьнены толькі граматай князя Александра 1498 г., якой нададзена было Полацку штапельнае права і азначаны варункі таргоўлі рыжанаў і другіх гасьцей у Полацку.

У прывілеі князя Александра, рыжанам і іншым госьцям, забаронена, пад пагрозай канфіскацыі тавараў, езьдзіць у Вітабск ці Смаленск; яны могуць бываць там толькі дзеля спозыску даўгоў, але не дзеля таргоўлі. Гэтыя паездкі вызываліся тым, што купцы з Вітабска і Смаленска, як і перш, езьдзілі ў Рыгу. Па-за межы Рыгі ні яны, ні палачане, ведама, ня езьдзілі. У кождым здарэньні Полацак стаўся аканечным пунктам нямецкага торгу і асяродкам тавараабмену ў Крыўскіх землях.

Але Полацак гэтым не абмежуецца: торг госьця з госьцям наагул павінен быць спынены і ня толькі па-за межамі горада Полацка ці ў другіх мясцовасьцях, куды-бы немцы маглы езьдзіць, але і ў сьценах самога Полацка. І тут тавары павінны былі ісьці праз рукі мясцовых жыхароў, бо іначы мог-бы атрымацца абход пастановы, згодна якой нельга ехаць міма Полацка, абмінаючы яго жыхароў. Госьці прыязджалі-бы сюды, фармальна выпаўняючы гэтае вымаганьне, але на практыцы нарушаючы яго. Яны таргавалі-бы паміж сабой у самым горадзе, так, што ў выніку абыходзілі-бы гарадзкіх купцоў.

Як мы бачылі, і Вітабск і Рыга ўжо рана пачалі забараняць торг госьця з госьцям, што кожды раз выклікала абураньне праціўнай стараны. За іх прыкладам пашоў Полацак. У сваіх прапановах 1405 году Полацак заяўляе: „а торговати немецкому купцю с гостем Литовьское земли добровольно, а с новгородци немецькому купцю торговати, а промежи има ходити нашему полочанину: занеже нас новьгородци не пустят у немечькии двор торговати без своего новгородца; а с Москвичи торговати вашим немьцем; также нашему полочанину межи има ходити, торговати: занеже на нас москвичи тамьгу емлют“. З літвінамі немцы, знача, могуць таргаваць безпасярэдна, з ноўгародцамі-ж і маскалямі, толькі пры пасярэдніцтве палачанаў. Апошнія, паводле тлумачаньня Нікітскага, былі маклерамі, без якіх ніводная купляпрадажа госьця з госьцям не магла быць зробленай: „между има“—паводле фігуральнага выражэньня помніка—„хадзіў палачанін“.

Урэшце, з абедзьвех старон выяўлялася жаданьне абмежыць дзейнасьць прыезджых купцоў агульніцкімі закупамі, не дапушчаючы рознічных—звычайнае ў тыя часы абмежаньне гасьцей,—і ў прапанове, выходзячай ад Полацка, гаворыцца: „а малое вам торговли не купити у Полотсце порозничи; а корьчмы вам у нас у Полотсце не держати“. І, ў асобнасьці, з прычыны

двох важнейшых аб'ектаў крыўска-нямецкага торгу, воску і кажухоў, дададзена: „купити вам немцам у нас у Полотсце немецькому купцю пол берковска воску, пол тысячы белкы". Супроць гэтага „ратьмане Ризкии" суляць пазволіць немцам „у Полочьку торговати и с гостемь и с полочаны все сполу, то будь мало или велико во всякои торговли какы ли ни был товар". У свой чарод і яны даюць такое-ж абяцаньне: „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити".

Але гэтага яны не дабіліся. Прынцып узаемнасьці вытрыманы. Пастановай Вітаўта таргаваньне ў раздроб не пазволена госьцям ні ў Рызе, ні ў Полацку, ў дадатку аб гэтых пытаньнях павінны быць выданы асобныя пастановы. Прывілей 1468 г. гэты прынцып аканчальна замацаваў: у Полацку ўстанаўляюцца тры двохтыднёвыя кірмашы, ў прадоўжаньні якіх госьцям толькі й пазволена прадажа ў раздробніцу. Гэта звыклае выключэньне, робленае ў сярэднія вякі. Кірмашовая таргоўля знаходзілася на асобных варунках. Дзеля ажыўленьня кірмашу, каб прыцягнуць больш купцоў, што давала значны зыск князю ў форме тарговых пабораў, не рабіліся звыклыя абмежаньні: госьці карысталіся правам прытулку, ніякія рэпрэсаліі не дапушчаліся, спозыскі, зробленых да кірмашу даўгоў, не маглі мець месца, таргаваць пазвалялася ўсім і кождаму, хоць якімі таварамі і хоць у якім ліку.

Але па-за кірмашамі прывілей 1498 г. пазваляе рыжанам таргаваць у Полацку толькі агулам, пад пагрозай канфіскацыі тавараў. Прадаваць можна: сукно—толькі цэлымі штукамі, соль—мяшкамі, мушкатовы квет і мушкатовыя арэхі, галгант, цытварны карэнь, гвоздзікі, шафран і іншыя цэныя пернасьці—фунтамі, сякеры, нажы і г. п. тузінамі, фігі і разынкі—кошыкамі, віно, піва і іншыя прывозныя напіткі—бочкамі, жалеза, волава, медзь, цыну, і мосяж—цэнтнарамі. Гэтак сама закупляць тавары пазволена толькі агулам: воск па 20 фунтаў, кажухі саболіі, кунічыі, янотавыя—па 40 штук, вавёркі, гарнастаі, тхоры, ныркі—па 250 штук, паташ і дзёгаць—цэлымі тоннамі.

Урэшце, ў судовых справах угода 1406 г. робіць круты паварот у тым сэнсе, што суд адбываецца ня ў тым месцы, дзе зроблены праступак, ці усчаты суд, а на бацькаўшчыне праступніка ці даўжніка. Ў умове 1229 г. мы чытаем яшчэ: „ити истьцю к истьцю и взяти емоу та правда, которая то в том городе", і гэтак сама ў мірнай умове з 90-х гадоў XIII ст. гаворыцца: „а где будеть кто кому виноват, в томь городе правити, где тот человек живет; инде суда ему не искати, въ которои волости человек извинится (правініцца), ту ему правда дати".

Наадварот, у грамаце 1330 году, датыкаючай ваг, высказаны ўжо іншы прынцып: „аже привезеть нечистый товар, а не люб будеть, поехати ему назад со своимь товаромь, а свой князь тамо казнить его". Гэта частковая пастанова, тасаваная тут толькі ў здарэньні фальшаваньня тавараў, у 1406 г. атрымлівае агульны характар. „Ратмане Ризькии" просяць „полочаном стеречи немечских купцев, как своя братя... без всякоя хитрости" і заяўляюць, што з свайго боку „тако же мы хочем полочаном у Ризе чинити". А да гэтага яны дадаюць: „аще которы немчин извиниться у Полочьсце, того

„У горадзе Смаленску жыў нехта малады чалавек—Мэркуры; быў ён богабойны і ў загадах Божых павучаўся дзень і ноч, расквітаў прыкладным жыцьцём, пастом і малітвай, і сьвяціў, як гвязда богаяўная, пасярод усяго сьвету. Быў кволы душой і сьлёзны, часта прыходзіў да крыжа госпадавага маліцца за грамаду (мір), з а в о м ы П я т р о ў с к а г а С т а. А ў той час злыдны цар Батый палоніў рускую зямлю і марыў хрысьціянаў, праліваючы бязвінную кроў, як сільную ваду. І прыйшоў той цар з вялікім войскам на богазбаўчы горад Смаленск, і стануў ад яго на 30 попрышч; многа сьвятых цэркваў папаліў, і хрысьціянаў пабіў, і цьвёрда азброіўся на той горад. Людзі-ж былі ў вялікім смутку, бязвыходна прабывалі ў саборнай царкве Прачыстай Богародзіцы і ўмільна галасілі з вялікам плачам і з многімі сьлязамі да Ўсемагутнага Бога і да Прасьвятой Богамаці і да ўсіх сьвятых, аб захаваньні гораду таго ад усякага зла“.

„І была відзежа гараджанам. Недалёка ад гораду за Дняпро-ракой, у Пячэрскім манастыры, праслаўна явілася Прачыстая Богародзіца панамару і сказала: „О, чалавеча Божы! ідзі да таго крыжа, дзе моліцца выбранец мой Мэркуры, і скажы яму: кліча цябе Божая Маці!“ Панамар пайшоў; знайшоў яго молючыся каля крыжа, і назваў па імю: „Мэркуры!“—А той адказаў: „Што табе, гаспадзіне мой?“—І сказаў яму панамар: „Ідзі борзда, браце! цябе кліча Божая Маці ў Пячэрскую царкву!“ І пашоў богамудры Мэркуры ў сьвятую царкву, і ўбачыў там Прачыстую Богародзіцу на залатым пасадзе з Хрыстом у абоймах сваіх, акружаную анельскім войскам. І паў ён да ног яе з вялікай пакорай і страхам. Божая Маці падняла яго з зямлі і сказала яму: „Мэркуры, выбраньча мой! Пасылаю цябе! ідзі пасьпешна, ўчыні помсту крыві хрысьціянскай; ідзі, упакор злыднага цара Батыя і ўсё войска яго! Пасьля прыдзе да цябе чалавек, прыгожага аблічча: аддай яму ў рукі ўсю зброю сваю, і ён адсячэ табе галаву; ты-ж вазьмі яе ў руку сваю і ідзі ў свой горад; там прымеш сьмерць, і паложана будзе цела тваё ў маей царкве“. Мэркуры вельмі ўстужыў аб тым і заплакаўшы мовіў: „О Прачыстая Богародзіца, Маці Хрыста Бога нашага! Як-жа я, грэшны і худы, непатрэбны раб твой, магу быць сільны на гэткі чын! Хіба-ж недастала Табе нябесных сіл, о Валадарыца, перамагчы злыднага цара?“ Пасьля ўзяў ён ад яе благаслаўленьне, і ўвесь узброены быў і адпушчаны, і, пакланіўшыся да зямлі, выйшаў з царквы. І знайшоў там прахаробрага каня; сеў на яго і выехаў з гораду. Дасьцігшы палкоў злыднага цара, божай помаччу і Прасьвятой Богародзіцы, пабіваў ён ворагаў, забіраючы палонных хрысьціянаў і адпушчаючы іх у свой горад; і насіўся ён па палкох, як арол лётае па паветры. Злыдны-ж цар, бачучы перамогу над людзьмі сваімі, агорнуты быў страхам і жудасьцю, і хутка ўцёк ад гораду таго без пажытку, з малой дружынай. І ўцёк ён у Угры, і там быў забіты царом Сьцяпанам“.

„Тады зьявіўся Мэркурыю прыгожы ваяр. Мэркуры пакланіўся яму і аддаў ўсю сваю зброю; пасьля нахіліў сваю галаву і быў сьцяты. І, благаслаўлены, ўзяўшы галаву сваю ў адну руку, а другой вядучы каня пад уздцы, прышоў у свой горад абезгалоўлены. Людзі-ж, гледзячы на яго, дзівіліся Божаму устраеньню. І так дайшоў ён да Малогінскіх варот. Нейкая дзеўка, выйшоўшы па ваду, убачыла, як сьвяты ідзе без галавы і пачала яго непрыстойна лаяць. Ен-жа ў тых варотах лёг і чэсна аддаў душу сваю Госпаду, і конь яго зьнік з вачэй“.

сем—на самыя сьвяты. Усе дванадцаць гэтых казаньняў вельмі кароткі і напісаны з асаблівай прастатой: відаць, што яны дапасаваны да паняцьцяў хрысьціянаў, яшчэ нядаўна навернутых, якімі і былі тады нашы прадзеды. Чытаючы гэты навукі, прыходзіш да мысьлі, што ўсе яны ўложаны неякім адным пісьменнікам і паводле аднаго стылю, тым больш, што навукі на перадсьвяточныя дні нават пачынаюцца аднымі і тыміж словамі: „ад есте вѣдуще, братіе, яко въ сій день“... (Ист. Русск. Церк. Митр. Макарія Т. III, 212).

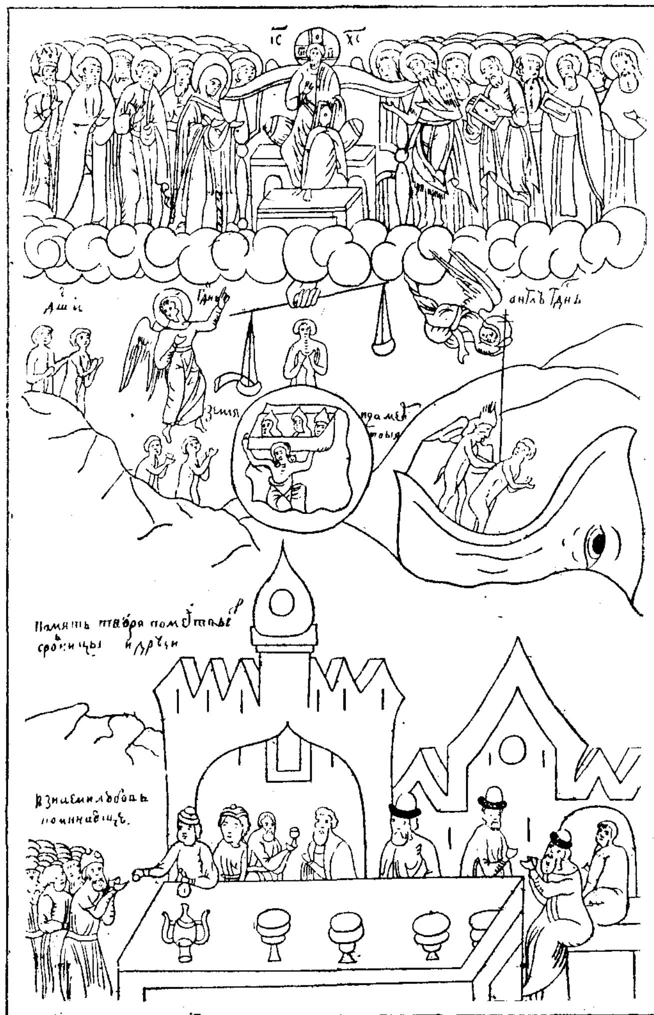

Страшны суд; з іконапісных тэм Аўраамія Смаленскага.

„Слово о мытарствах и страшном судѣ“. Надрукавана ў Калайдовіча ў „Пам. Росс. Словес., XII в.“ і прыпісана Кірылу Тураўскаму („Истор. Русск. Слов.“ Лекціи Шевырева. ч. III, 1858 г., які робіць папраўку да Калайдовіча).

„Сказанія о загробной жизни“ (Рукаісны зборнік бібл. Уварова XVIII ст. № 823). Гэты апошні зборнік дайшоў да нас у вельмі позным сьпіску, але зьяўляецца нязьмерна цікавым помнікам таму, што зложаны з міньятур з кароткімі апавяданьнямі аб выхадзе душы з цела і аб напаветравых мытарствах, сьведчучы нам, што да апошняга часу іконапісныя матывы, якія апрацовываў Аўраамі Смаленскі, карысталіся папулярнасьцю ў прадоўжаньні многіх стагодзьдзяў. (Буслаевъ, „Истор. очерки Рус. Нар. Словес.“ Т. II, 120).

Для прыкладу падаемо паводле Буслаева некалькі артыкулаў з гэтага зборніка:

шаихъ овьцѧ аꙁъ ѥсмь двьрьми
мною аще къто вънидеть съпасеть сѧ
и вънидеть и ꙁидеть и пажить
обрѧщеть

въ пѧтъкъ ѕ҃ нє҃ ѥва

отъ иоана глава ѕ҃

рєчє гь къ пришьдъшиимъ къ нѥ
моу июдеомъ. сего ради мѧ отьць люб
ить. яко аꙁъ полагаѭ доушѫ моѭ да па
кы приимѫ ѭ. никътоже въꙁьм
еть ѥѩ отъ мене. нъ аꙁъ полагаѭ о себѣ
власть имамъ положити ѭ. и
власть имамъ пакы приѩти ѭ. сиѭ
ꙁаповѣдь приѩтъ отъ отьца моѥго
распьрѧ же пакы бысть въ июдеи
хъ ꙁа словеса си. глаахѫ же мно
ꙁи отъ нихъ бѣсъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

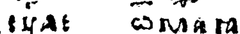

Аршанскае рукапіснае Евангельле XIV ст.

мсца марта кѕ мѫчение стаꙗго иринеа:
гда нравъ благъ съ добротѫ вѣстиѭ лѣ
въздрастъ болѣшиихъ желаа страхъ
божии приимлетъ· тъгда бысть же бѣ
семь житии прѣобнаѣвъ· къ обѣшта
нꙑимъ благꙑимъ пришатию подвиза
и съсадами же послоушании мъ ꙗкꙑ сѧ
шта вѣрои же тврьдо ѩвна дѣвъждела·
та же пакꙑ божииѩ славоѭ въсприимѣ
славитъ господа· иже бꙑстъ иоблаженѣ
мънирииненепискоу пѣремискааго гра
да· кротости ради нанихътꙑиа· и иже божии
доброговѣнии· дѣлъ ю оутврьди нарете
ное· постигъшоу богонѥнию· иже бꙑ

Адрывак Четьі-Мінэі з Супрасльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

отъ олова. а соль вѣсити оу пудный рѣмѣнь. отъ бѣрковьска оузяти іему долгая. отъ рубля дати іему долгая а врязѣ рускому купцѣви отъ вѣса дати іему от бѣрковьска полъ окря. отъ воску. отъ мѣди. отъ олова. отъ хмѣлю. а соль вѣсити пуднымь рѣмѣнемь. отъ бѣрковьска дати іему отъ вѣса любѣцьскый отъ гривны серебра любѣцьскый. а вѣсити чистый воскъ безъ подъсады безъ смолы. безъ сала. какъ верхъ тако исподъ. ажо привѣзеть нечистый товаръ. а нелюбъ будеть. поіехати іему назадъ со своимь товаромь. а свой князь тамо казнить іего. аже найдуть оу немѣць нечистый товаръ оу руской земли. поити іему назадъ стоваромь оу ригу. тамъ іего свой князь судить.·:·

УМОВА ГЕДЫМІНА І ЯГО СЫНОЎ ГЛЕБА (НАРЫМОНТА) І АЛЬГЕРДА З РЫГАЙ 1338 ГОДУ. Сыны Гедыміна княжылі ў гэтым часе ў Полацку і Вітабску, і умова заключана ў targовых справах гэтых гарадоў (А. Сапуновъ, „Рѣка Зап. Двина" Витабск, 1893, б. 275).

ГРАМАТА КН. КЕЙСТУТА І ЛЮБАРТА ТОРУНСКАМУ МЯШЧАНСТВУ ПАСЬЛЯ 1341 Г. Пераховуецца ў Каралевіцкім (Кенігсбэрскім) архіве. Пісана на невялікім шматку пэргаміну ў 8 радоў. Дае права свабоднага шляху з Торуня ў „Лучьск" праз Дрогічын і Мельнік.

Аб часе граматы гаворуць імёны князёў: Кейстут кн. Віленскі і Любарт кн. Валынскі, наступнікі Гедыміна, не маглі даць гэтай граматы раней сьмерці Гедыміна—1341 г.

Грамата дае адну са старэйшых спроб крыўскай стылізацыі скарапісі.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ЛІТОЎСКА-РУСКІХ КНЯЗЁЎ З ПОЛЬСКІМ КАРАЛЁМ КАЗІМІРАМ І МАЗАВЕЦКІМІ КНЯЗЯМІ 1347 Г. „Галоўны Архіў Царства Польскага", № 673. Выд. у „Актахъ Зап. России", I, № 1, ў „Сборникѣ др. русскихъ памятниковъ" А. Смирнова, бал. 58, і праф. Е. Карскім у ст.: „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ" (Древности. Труды Археограф. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ. Т. I, вып. 3, 1889 г.).

Гедымін ажаніў сына свайго Любарта з дачкой апошняга Валынскага князя Бушай, з роду Галіцкіх князёў. А дачку сваю (невядомую па імю) аддаў замуж (ў 1331 г.) за Болеслава Тройданавіча, пляменіка Галіцкага князя Юр'я II. Па сьмерці Льва Юр'евіча, цесьця Любарта, валынскія землі перайшлі ў спадку да Юр'я II Галіцкага, які быў пляменікам нябожчыка Льва-Юрьевіча. Любарт Гедымінавіч, як зяць Льва—Юрьевіча, атрымаў з гэтага спадку толькі адзін Луцк.

У 1335 годзе памер і Юры II; ён быў апошнім з роду галіцкіх князёў па мужской лініі. Спадкаемцамі Юр'я II асталіся а) Болеслаў Тройданавіч і б) Буша—зродная сястра Юр'я, жонка Любарта Гедымінавіча. І яны падзялілі паміж сабой спадак: Галічыну атрымаў Болеслаў Тройданавіч, а Валынь з галоўным горадам Валадзімерам дасталася Любарту Гедымінавічу.

Перад хрышчэньнемся Валадзімер адпусьціў жану сваю Рагнеду і сына Ізяслава назад у Крыўскія землі, але да гэтага часу Рагнеда была ўжо хрысьціянкай, дык мабыць, яна вярнуўшыся ў родную зямлю, і апавесьціла тут хрысьціянства афіціяльнай верай, што прыпадае на 990-ты год*). У кождым здарэньні, ў канцы X стагодзьдзя былі заснаваны біскупствы ў Тураве, Полацку, і Смаленску. Заснаваньне гэтых біскупстваў летапісі прыпісуюць Валадзімеру, што аднак жа трэба прыймаць крытычна.

Славянская граматнасьць. Разам з хрысьціянствам усходнае Славянства атрымала славянскую граматнасьць. Славянскія літары былі ўложаны, а справядлівей грэцкія літары дапасаваны да славянскай мовы двумя братамі Кірылам і Міфодзіям, якія былі родам з гораду Солуня ў Македоніі. Славянскія літары былі ўстаноўлены каля 862 году. Поўная абэцэда славянская складалася з 38 літар, з якога ліку 24 былі запазычаны з грэцкага. Зложыўшы абэцэду Кірыл прыступіў да перакладу на стара-баўгарскую мову Евангельля і важнейшых царкоўных кніг. Палуднёвыя славяне—Баўгары, Сэрбы і Мараўцы прынялі хрысьціянства на сто з лішнім гадоў раней (Баўгары каля 865 г., Мараўцы і Сэрбы каля 860-х гадоў), дзеля гэтага да часу прыняцьця хрысьціянства у нас, на сэрба-баўгарскай мове была ўжо даволі багатая рэлігійная літэратура. Літэратура гэта складалася з кніг рэлігійна-маральнага зьместу, як прыкладам: кнігі біблійныя, тлумачэньні айцоў цэркві, літургічныя кнігі, духоўныя песьні, жыцьцёпісы сьвятых, апавяданьні аб хрысьціянскіх мучаніках ў зборніках званых „Чэты Мінэі“ і „Патэрыконы“, пропаведзі і навукі. Да гэтай духоўнай літэратуры належалі такжа апокрыфічныя творы, г. зн.—апавяданьні аб старазаконных і новазаконных падзеях і асобах, якія дапаўнялі або зьмянялі апавяданьні біблійныя, а такжа—кнігі забабоннага характару: астролёгічныя і варажбіцкія.

лася і прасьледавалася, як чартоўскае, ў якім-бы стасунку па істоце яно не было да хрысьціянства. Пад гэтае паняцьце — (чартоўскага, процілеглага хрысьціянству) падтасовывалася гэткім чынам і праяўленьне народнасьці“, (гэта знача,—мова мясцовых плямён іх звычаі і абычаі). М. Н. Сперанскій „Истор. Древ. Русск. Лит.“ Москва 1920. Кіевскій період; балона 286.) І далей, там-жа, кажа гэты самы аўтор, глыбокі знавец старaславянскай пісьменнасьці: „У грэкаў ў стасунку да нас прынцып народнасьці быў падменены прынцыпам праваслаўя“. (Ці праўдзівей, тое і другое—і народнасьць і праваслаўе—падмяняліся імям Русь, якое процістаўлялася паганскаму, „бунтарскаму“, „бесаўскаму“, „сьмярдзячаму“ (зраўняй „смэрд“), якімі прыметамі азначалі Варагі ўсё мяйсцовае—народнае, ўключаючы сюды і мову, і пісьменнасьць, і звычаі, і абычаі).

*) Аб тым, што ў гэты час ня толькі было пашырына у нас хрысьціянства, прынамні ў вярхох грамадзянства, але нават істнавалі ужо манастыры, дае права так думаць Пачатны Летапіс, які передае размову Валадзімера з Рагнедай:

„Посла (Валадзімер пасьля хрышчэньня) къ женѣ своей Рогнѣдѣ, глаголя сице: азъ убо нынѣ крещенъ есмь, и пріяхъ вѣру и законъ Христіанскій, подобаше ми едину жену имѣти, ею же поялъ въ христіанствѣ. Избери убо собѣ отъ вельможъ моихъ его же хощеши, да счетаю тя ему. Она же отвѣщаша рече ему: или ты единъ хощеши царствіе земное и небесное воспріяти, а мнѣ маловременныхъ сихъ и будущаго дати не хощеши. Ты бо отступи отъ идольскія прелести въ сыновленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хощю раба быти земному царю, ни князю, но уневѣститися хощю Христови, и въспріиму ангельскій образъ“. („Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ“ Ѳ. Турчиновича, СПБ., 1857, дапіска 60).

Рагнеда памерла мнішкай ў манастыры Заслаўскім пад імем Анастасіі (Карамзін I).

Акладка Лаўрышаўскага Евангельля з выабражэньнем Лаўрыша-Войшалка, Міндаўгава сына.

Паганства ў асобе валхвоў, чараўнікоў, варажбітаў доўга змагалася за сваё існаваньне, аб гэтым сьведчаць адрыўкі летапісаў. Але ў паганства было што раз менш кіраўнікоў, і яно павінна было адступаць перад граматным хрысьціянскім духавенствам. Адступаючы, паганства мяшалася з хрысьціянствам. Прапаведнікі-грэкі, а пасьля і духавенства мясцовага паходжаньня на працягу некалькіх першых стагодзьдзяў грамяць „христіан двоевѣрно живущих“, асуджаюць тых, хто мае па дзьве жаны; гоняць за тое, што жон бяруць з танцамі, музыкай („плясаніем и гудѣніем“) і поклясками; абураюцца тым, што складаюць жэртвы балотам, калодзязям і бесам (г. зн.—паганскім багом). Але гэтыя пропаведзі былі бязсільны: паганскі сьветагляд быў у цеснай сувязі з жыцьцёвым укладам народных гушчаў.

Мэдалі-зьмеявікі паходзяць з кругабегу часу „двоеверства“, калі і хрысьціянства прыймалі і паганскіх багоў не выракаліся. Гэткія „зьмеявікі“ найбольш знаходзяць на Палесьсі. На аднэй старане такога „двоевернага“ мэдалю бывае зазвычай выабражэньне фігуры (ці фігур) сьвятога (або сьвятых), а на другой старане—мітычнага зьмея і зазвычай надпіс з жаданьнем шчасьця таму, хто яго носіць. Пададзены тут на рысунку бронзавы мэдальзьмеявік, знаходзіцца ў Беларускім музэі імені Івана Луцкевіча, ў Вільні. Знойдзены ён у Менскім Палесьсі і адносіцца да XII ст.

Канцоўка з крыўскіх рукапісаў XV—XVI ст.

часы Усеслававых ўнукаў, добра ведамы справы на крыўскіх землях, як Полацкіх, так Горадзенскіх і Чарнігаўскіх. І дзеля гэтага саўсім слушна кажа Безсонов („Бѣлорусскія пѣсни". Москва, 1871, б. XIX): „тварэц Слова аб Палку Ігара, ураджэнец, выхадзец або нават жыхар Беларускага краю". Бо толькі выхадзец або жыхар краю мог так горача апяваць мясцовых герояў, хоцьбы і па былінах старых часаў, і так добра быць пасьвячоным у мясцовыя падзеі і інтэрасы.

Гэткім чынам „Слова аб Палку Ігара", будучы помнікам не народнай, а дружыннай паэзіі, дзякуючы яго паўстаньню на нашай тэрыторыі і апяваньню ў ім падзей з нашай гісторыі, павінна быць залічана да помнікаў крыўскай пісьменнасьці.

МЭДАЛІ—ЗЬМЕЯВІКІ. Увесь сьветагляд Крывічоў да прыняцьця хрысьціянства быў не хрысьціянскі, а паганскі; але гэты сьветагляд быў народны. Хрысьціянскі-ж сьветагляд быў наадварот не народны (калі і былі ў ім рысы націянальныя, то прыналежалі яны чужой народнасьці, перш за ўсё—грэка-візантыцкай і тым, каторыя уссалі ў сябе гэтае грэка-візантыцтва). Гэткім чынам, з прыняцьцем хрысьціянства пачаўся ў нас выпрацовывацца новы, хрысьціянскі сьветагляд на падвойнай аснове: на стараветна-народнай і

Мэдаль-зьмеявік XII ст., з Менскага Палесься.

хрысьціянскай. Зрэшта ў першыя часы да хрысьціянства належала толькі горстка гарадзкога жыхарства, шырокія масы толькі за некалькі сот гадоў маглі пранікнуцца хрысьціянствам і то—галоўным чынам зьнешнімі яго формамі, ўліваючы ў гэты зьнешнія формы паганскі зьмест. Хрысьціянскія сьвяты прыймаліся гэтай шырокай масай па аналёгіі з паганскімі сьвятамі, хронолёгічна блізкімі з першымі. На хрысьціянскіх сьвятых пераносіліся рысы паганскіх багоў: гэтак на прарока Ільлю, дзень якога сьвяткуецца 20 ліпня, перанесены былі рысы Пяруна, бога грому; на сьв. Юрья (23 красавіка),—рысы Ярылы; на сьв. Власія—рысы бога Велеса і г. д.

Пачатныя літары Мсціжскага Евангельля XIV ст.

ман, мітрапаліт Новагорадзкі, быў высьвячаны і на мітрапаліта, „ўсей Русі“, з аддачай пад яго зьверхнасьць мітраполіі Новагорадзкай, Галіцкай і Кіяўскай, а такжа біскупіі Маскоўскай.

Гэтага апошняга баялася Масква і са сваe стараны рабіла захады перад патрыархам, каб яе кандыдат, Аляксей, быў высьвячаны на мітрапаліта Кіяўскага і „ўсей Русі“, з мейсцам прабываньня ў Валадзімеры-Суздальскім.

У 1354 годзе Канстантынопальскі патрыархат, атрымаўшы ад абодвых кандыдатаў багатыя дары, абодвых-жа, і Маскоўскага—Аляксея, і Новагорадзкага—Рамана, немаль адначасова, высьвяціў на Кіяўскіх мітрапалітаў і „ўсей Русі“.

З гэтага моманту пачынаецца доўгае і упорнае змаганьне за ўплывы над праваслаўнай царквой паміж Літвой і Масковіяй. Як вынік гэтага змаганьня, утвараецца яшчэ адна новая мітраполія—Валадзімера-Маскоўская. І Масква і Новагорадак імкнуцца заваладзець тытулам Кіяўскага мітрапаліта. Масква з гэтай мэтай пачародна ўсіх першых сваіх мітрапалітаў кананізуе і ставіць на аўтары, акружае іх аўрэолям сьвятасьці, а аб Літве шырыць вестки, што гэта край паганскі, дзе забіваюць і прасьледуюць хрысьціянаў (гл. ніжэй: „Мученіе святыхъ Новоявленыхъ мученікъ родом Літвы Іоанна, Антонія і Еустаѳія“). Адна і другая старана добра разумее, што каля пытаньня аб цэнтры царкоўнага кіравецтва важацца лёсы пад кім об'ядноецца ўсходная Славяншчына —пад нашчадкамі Гедыміна, ці Івана Каліты. Масковія была паярэмлена татарамі, Літва была вольнай. Усе шансы былі на старане Гедымінавічаў.

Ход гісторыі быў павернуты саусім ў іншы бок сынам Альгерда, В. Кн. Літоўскім Ягайлам, які перайшоў у каталіцтва і злучыў Літву з Польшчай. Ягайлавічы сталіся пропагатарамі рымскіх уплываў, а Масква атрымала нечаканы сукцэс: у яе рукі перайшло кіравецтва „рускай верай“ і, —што з гэтага вынікае,—народнасьцю. Вял. Кн. Маскоўскі становіцца адзіным праваслаўным манархам на славянскім усходзе.

Вельмі загадковае і дагэтуль яшчэ выстарчаюча ня высьветленае пытаньне аб „паганстве“

Пачатныя літары Мсціжскага Евангельля XIV ст.

ман, мітрапаліт Новагарадзкі, быў высьвячаны і на мітрапаліта, „ўсей Русі“, з аддачай пад яго зьверхнасьць мітраполіі Новагорадзкай, Галіцкай і Кіяўскай, а такжа біскупіі Маскоўскай.

Гэтага апошняга баялася Масква і са свае стараны рабіла захады перад патрыархам, каб яе кандыдат, Аляксей, быў высьвячаны на мітрапаліта Кіяўскага і „ўсей Русі“, з мейсцам прабываньня ў Валадзімеры-Суздальскім.

У 1354 годзе Канстантынопальскі патрыархат, атрымаўшы ад абодвых кандыдатаў багатыя дары, абодвых-жа, і Маскоўскага—Аляксея, і Новагорадзкага—Рамана, немаль адначасова, высьвяціў на Кіяўскіх мітрапалітаў і „ўсей Русі“.

З гэтага моманту пачынаецца доўгае і упорнае змаганьне за ўплывы над праваслаўнай царквой паміж Літвой і Масковіяй. Як вынік гэтага змаганьня, утвараецца яшчэ адна новая мітраполія—Валадзімера-Маскоўская. І Масква і Новагорадак імкнуцца завааладзець тытулам Кіяўскага мітрапаліта. Масква з гэтай мэтай пачародна ўсіх першых сваіх мітрапалітаў кананізуе і ставіць на аўтары, акружае іх аўрэолям сьвятасьці, а аб Літве шырыць вестки, што гэта край паганскі, дзе забіваюць і прасьледуюць хрысьціянаў (гл. ніжэй: „Мученіе святыхъ Новоявленыхъ мученікъ родом Літвы Іоанна, Антонія і Еустаѳія“). Адна і другая старана добра разумее, што каля пытаньня аб цэнтры царкоўнага кіравецтва важацца лёсы пад кім об'ядноецца ўсходная Славяншчына —пад нашчадкамі Гедыміна, ці Івана Каліты. Масковія была паярэмлена татарамі, Літва была вольнай. Усе шансы былі на старане Гедымінавічаў.

Ход гісторыі быў павернуты саўсім ў іншы бок сынам Альгерда, В. Кн. Літоўскім Ягайлам, які перайшоў у каталіцтва і злучыў Літву з Польшчай. Ягайлавічы сталіся пропагатарамі рымскіх уплываў, а Масква атрымала нечаканы сукцэс: у яе рукі перайшло кіравецтва „рускай верай“ і, —што з гэтага вынікае,—народнасьцю. Вял. Кн. Маскоўскі становіцца адзіным праваслаўным манархам на славянскім усходзе.

Вельмі загадковае і дагэтуль яшчэ выстарчаюча ня высьветленае пытаньне аб „паганстве“

зе з Друцка ў Оршу. На гэтым камяні высечаны, пасярэдзіне, шасьціканечны крыж, абапал крыжа надпіс:

„іс хрс ни-ка сну борисову“ а наўкол крыжа:

„Въ лѣ(то) ЅХОД (6679—1171) мца мая въ 3 день доспенъ кръ сиї ги помози рбу своему василию въ крщени именемь рогьволоду.“

Рагвалод-Васілі Барысавіч быў полацкім князям да 1160 году, але пасьля няўдатнага паходу на Менск быў выгнаны з Полацка і пасяліўся ў Друцку. У гэтым часе ім тут і „доспен“ гэты крыж.

ЧАРА КНЯЗЯ ВАЛАДЗІМЕРА ДАВЫДАВІЧА ЧАРНІГАЎСКАГА. Чара сярэбраная, пазалочаная з надпісам:

„а се чара кня володимерова давыдовча кто из нее пь тому на здоровье. а хваля Бога своего осподаря“.

Паўночна-заходная часьць Чарнігаўшчыны і цяпер заселена крывічамі (беларусамі). Праф. Карскі адносіць да этнографічна беларускага абшару 5 паветаў Чарнігаўшчыны: Старадубаўскі, Суражскі, Новазыбкаўскі, Мглінскі і Гараднянскі. У XII ст. граніца гэта ішла шмат далей на поўдзень, займаючы горад Любеч. Пасьля татарскай навалы жыхарства кіяўскіх зямель нахлынула на захад і поўнач. Дзеля гэтага помнікі Чарнігаўшчыны да XIII ст. прыналежаць безумоўна да помнікаў крыўскай культуры. А пасьля Андрусаўскага міру Чарнігаў стаўся мейсцам прыпынку для праваслаўных крыўскіх культурных і рэлігійных працаўнікоў, адкуль яны шырылі свае ўплывы за граніцу Рэчыпаспалітай.

АЎРААМІ СМАЛЕНСКІ († 1221 г.). Аўраамі радзіўся ў Смаленску з багатых бацькоў. Быў выхаваны „ў страху божым і научэньні кніжным.“ Па сьмерці бацькоў, ён раздаў усю іх маетнасьць царквам, манастырам і ўбогім, адзеўся ў зрэбьбя і хадзіў, як убогі і бажавольны, гэтак апавядае аб Аўраамію яго вучань Ефрэм. Пасьля Аўраамі паступіў у манастыр Прасьв. Богародзіцы, які быў у адлегласьці пяці вёрст ад Смаленска, ў Селішчы. Аўраамі, выпаўняючы рожныя манастырскія паслугі, аддаваўся чытаньню пісьма сьв. Айцоў, асабліва—Яна Златлавуста, Ефрэма Сірына, а такжа жыцьцёпісаў сьвятых: Антоняга Вялікага, Еўфімія, Савы, Тэадоса палэстынскіх і друг. Бачучы пабожнасьць і вучонасьць Аўраамія, ігумен пераканаў яго прыняць сьвятарскі стан і дазволіў яму прыймаць богамольцаў і гаварыць ім казаньні. Гэта было ў дні князя Мсціслава (1197—1215). Але хутка насталі для справядлівага дні напасьцяў. Некатарыя спаміж духавенства, заздросьцячы яго славы і таму, што яго высокая вучонасьць і красамоўства прыцягалі многіх, як мніхаў, так і сьвецкіх з гораду,—началі выдумляць на справядліўца рожныя няпраўды і рабіць яму рожныя непрыемнасьці, якія ён перанасіў з найвялікшай пакорай у прадоў-

Іпаціеўскім сьпіску Пачатнага Летапісу пад 1101 годам чытаем: „въ се же лѣто Володимеръ заложи церьковь у Смоленьсцѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епископью“.

Грамата перадрукавана ў „Дополненіяхъ къ Акт. Истор.“ Т. І, № 4. Вышэй пададзеная выпіска ўзята з „Истор. Русск. Церкви“ Макарія СПБ. 1868. Т. III, бб. 240, 241.

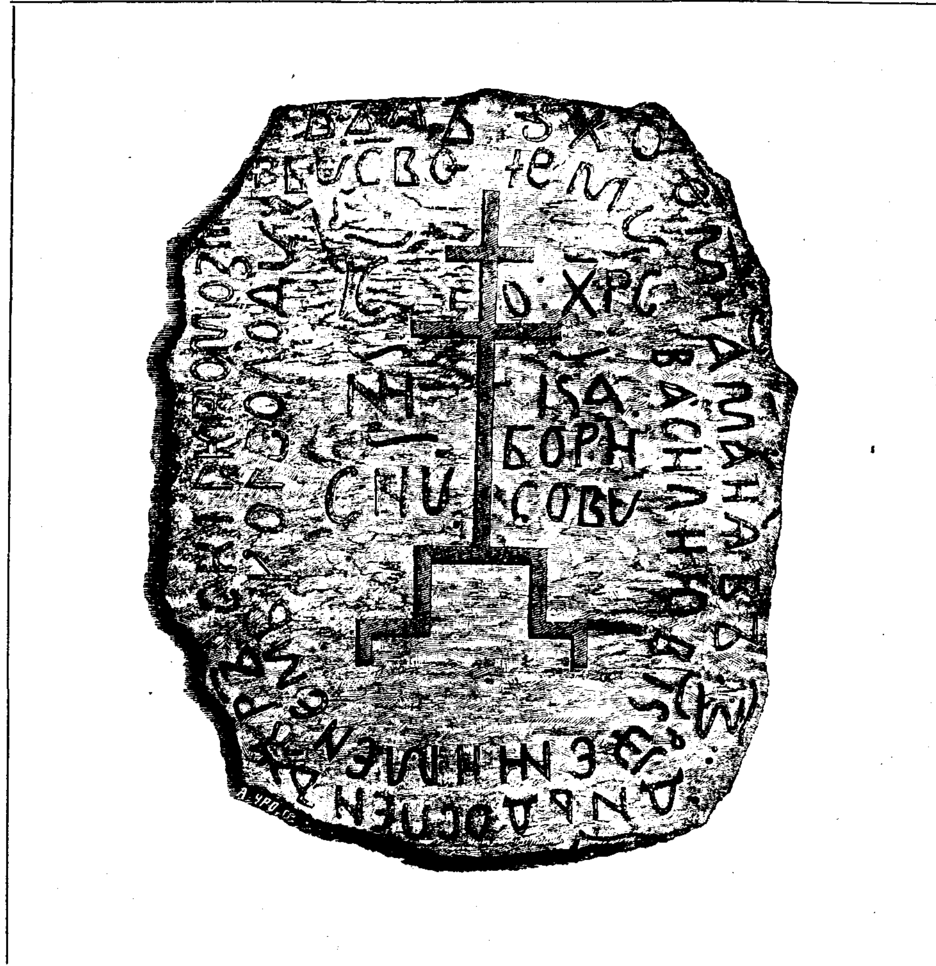

Камень Васіля (Рагвалода) Барысавіча 1171 г.

ЗАПІС КНЯГІНІ ЎДАВЫ ГЛЕБА ВАСІЛЬКАВІЧА МЕНСКАГА КІЯВА-ПЯЧЭРСКАМУ МАНАСТЫРУ, (да 1159 г.). (Срезневскій „Слав.-Русск. Полеогр.“). Князь Менскі Глеб памер у Кіяве, як палоннік кіяўскіх князёў, і быў пахаваны ў Пячэрскім Кіяўскім манастыры; ўдава запісам закупіла модлы за яго душу.

КАМЕННЫ КРЫЖ ПОЛАЦКАГА КН. РАГВАЛОДА 1171 г. Камень гэты ляжыць ў в. Дзятлаўцы, б. Аршанскага павету, пры даро-

„докончалъ есмь по тому докончанью, како то братъ мой старѣйший Кгедиминъ и его дѣти Глѣбъ (Нарымонт) и Алкердъ докончали“.

Смаленск да IX ст. быў галоўным горадам племя Крывічоў. Пасьля таго, як Варагі абасновіліся ў крыўскім Ноўгарадзе, ў хуткім часе сучасьнік Рурыка Алег падбіў і Смаленск. З гэтага часу князяваў тут род варажскіх князёў Рурыкавічаў і Смаленск пераходзіў з рук у рукі да XII стагодзьдзя. У 1127 годзе Смаленск вызваліўся з—пад улады дынастыі кіяўскіх князёў. Першым незалежным князям быў у Смаленску Расціслаў Мсціславіч (1127-1159). З гэтага часу дынастыя Расціславічаў стала князюе ў Смаленску, які ўходзіць у круг інтэрасаў крыўскіх зямель, што раз больш адыходзячы ад кругу інтэрасаў украінскіх і маскальскіх зямель. З канца XIII і да пачатку XV ст. Смаленск змагаецца за сваю незалежнасьць. Нажаль, аб гэтым героічным кругабегу часу захавалася мала вестак. Тлумачыцца гэта тым, што смаленскія летапісы пагінулі ў часе войн і пажараў, а ўсходна-рускія летапісцы не займаліся ўжо Смаленскам, як ня ўходзячым у круг іх інтэрасаў. Калі заходна-крыўскія землі пачалі адбудовываць сваю даўную незалежнасьць пад імем Літвы, Смаленск раней-пазьней павінен быў увайсьці ў склад Літоўска-Крыўскай дзяржавы.

І, вось, пры Александры Глебавічы, як ўжо пачала крэпнуць Масква, якая перш прыслухала Смаленску, то яна стала адрываць да сябе смаленскія гарады. Прыкладам, калі Маскоўскі князь Юры Данілавіч (+1325) адабраў Мажайск, то Смаленск зблiжаецца да Літвы. Ужо з умовы Гедыміна з Рыгай (1338 г.), даведываемося, што Смаленскі князь Іван Александравіч, сын Александра Глебавіча, лічыцца „малодшым братам“ Гедыміна.

Пры Альгердзе, сыне Гедыміна, зблiжэньне Смаленскай зямлі з рэштай крыўскіх зямель, а'бяднаных у вял. кн. Літоўскае так змоцнілася, што смаленскія князі ўступаюць у склад Літвы, як фэдэральная часьць яе. Вялікі кн. Альгерд становіцца крэпкім абаронцам Смаленскай незалежнасьці ад прэтэнсій Масквы: гэтак пры Сімеоне Гордым (1341+1353) Альгерд хадзіў на Маскву, каб вярнуць Смаленску Мажайск, але гэта чамусь не ўдалося; ў 1352 годзе Маскоўскі князь Сімеон выступіў з грамадным войскам супроць Смаленскага князя Івана Александравіча, за якога заступіўся Альгерд і паход кончыўся перагаворамі сьпярша на рацэ Протве, а пасьля—Угры. Бачучы, што сілай ня здужае заваладаць Смаленскам, Масква пачала праз сваіх староннікаў падгатаўляць у Смаленску паўстаньне, якое выбухла ў 1358 годзе, але няўдачна.

У 1359 годзе Смаленскі князь Іван Александравіч памёр; сын яго Сьвятаслаў Іванавіч урочыстай прысягай змацаваў сваё добравольнае аб'яднаньне з вялікім князьствам Літоўска-Рускім (Крыўскім).

За Смаленск, паміж Альгердам і Масквой, былі частыя закалоты, але Масква ў XIII ст. ня была яшчэ паважнай сілай. Ўзаемастасункі тагочаснай Масквы і в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) даволі добра характэрызуе апавяданье аб адным з паходаў Альгерда на Маскву пры Маскоўскім князю

шанихъ овьцѧ азъ есмь двьрьи
ноѩ аще къто вънидетъ спсетъ сѧ
и вънидетъ и изидетъ· и пажить
обрѧщеть

Въ пѧтъкъ е не е ва

ѿ иоана глава ѕ

Рече гь къ пришьдъшимъ къ не
моу июдеомъ· сего ради мѧ оць люб
гь ꙗко азъ полагаѭ дшѫ моѭ да па
кы приимоу ѭ· никътоже възьм
етъ ѭ ѿ мене н азъ полагаѭ о себе
о власть вѣимамъ положити ѭ и о
власть имамъ пакы прияти ѭ с
ѭ заповѣдь приѩтъ оу оца моего
распьрѧ же пакы бысть въ июден
хъ за словеса си глаахѫ же мно
зи ѿ нихъ бѣсъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

бы у него что хотел. И кнзь великиі Олкгирдь [сожалися и] любовь свою над ним учинил [из Москвы его не добывал и] мир с ним взял. И потом смолву [7]) учинивши и сам кнзь великиі Димитреи Иванович к нему выѣхал і с нимъ видялся и дары многие [безчисленно золота серебра и дорогим жемчугом и собольми и инным дорогим, и дивным звѣрем мохнатым князя] великого кнзя Олкгирда даровал и шкоду што он в землю [его] идучи принял то ему заступилъ і затым [8]) кнзь Олкгирдь реквеликому кнзю: (ачкольвек) [9]) есми с тобою и помирилися, но мнѣ ся іноче не годить [10]) а ни достс чт толкѣ хочю под городом твоим Москвою копие свое приклонити, [11]) а ту славу учинити што великиі кнзь Литовскиі и Рускиі и Жемойтцкиі Олкгирдь копие свое под Москвою приклонил. И всѣдши сам на конь и копие свое вземши в руки и приѣхав к(о) городу и копие свое к городу приклонилъ и ѣдучи назад и рѣкъ такъ великим голосом: княже великиі Московскиі памятуи то, што [12]) копие Литовское стояло под Москвою. И потом кнзь великиі Олкгирдь со всѣми воиски своими с великою честию і со многимъ [полоном и невымовным добытком звоевавши [13]] и городы многие побравши и границу учинил по Можаескъ а [14]) по Коломну и много людеи попленил [и зо всими людьми своими в цѣлости во свояси отыде].

ГРАМАТА КНЯЗЯ АЛЬГЕРДА КАНСТАНТЫНОПАЛЬСКАМУ ПАТРЫЯРХУ 1371 Г. (Срезневскій, „Славяно-русская палеографія“).

У пачатку 1371 г. Альгерд прасіў Канстантынопальскага патрыярха назначыць асобнага мітрапаліта для Літоўскай праваслаўнай царквы, бо Маскоўскі мітрапаліт Аляксей:

> „благаслаўляе масквіцян на праліцьцё крыві... хто прысягаў мне і ўцёк у Маскву, з таго мітрапаліт зьнімае прысягу“.

„М(У)Ч(Е)НІЕ СТЫХ НОВОЯВЛЕНЫ(Х) МЧНКЬ РОДО(М) ЛИТВЫ ІОАННА, АНТОНІЯ І ЕУСТАѲІА. ЛИТОВСКАЯ(Ж) ИМЕНА КРУГЛЕЦЬ, КОУМЕЦЬ, НЕЖИЛО“.

Захавалася ў Пралогу 1512 году (Вілен. публ. бібліатэкі), напісаным і апраўленым у Любчы. Жыцьцёпісы мучанікаў былі сьпісаны праўдападобна ў Маскве перад канонізацыяй, каля 1355 году. Астанкі гэтых мучанікаў, як кажа пр. Карскі („Белорусы“ Т. III), былі для канонізацыі перавезены ў 1374 годзе ў Канстантынопаль і там канонізаваны патрыярхам Філафеям, паводле-ж жыцьцёпісу,—пахаваны ў Вільні ў царкве сьв. Мікалая. Першапачатковы рукапіс загінуў. Для канонізацыі мусіў быць пераклад жыцьцёпісаў і на грэцкую мову ды такжа не захаваўся; захавалася нейкім чынам сэрбская рэдакція з XV ст.

Зьмест гэтай легенды такі. Манах, па імені Нэстар, навярнуў у хрысьціянства двох віленскіх Альгердавых дваранаў, родных братоў Кумца і Нежыло. Гэты браты, прыняўшы хрысьціянства, перасталі прытрымлівацца паганскіх абычаяў і, пэўне, трымалі сябе вызываюча ў стасунку да паганскай абраднасьці і духавенства. Альгерд загадаў пасадзіць іх у вязьніцу. Кумец і Нежыло (у хрышчэньні Іоан і Антоні), будучы ў вязьніцы абярнулі яе ў мейсца пропаведзі, чым выклікалі замяшаньне ў горадзе. У выніку захадаў

паганскай партыі Кумец і Нежыло былі павешаны за горадам у дубовым гаю, дзе цяпер стаіць Сьв.-Троецкі манастыр. Хрысьціяне зьнялі целы павешаных за хрысьціянства, а, знача, мучанікаў і пахавалі іх у царкве сьв. Мікалая. Гэта было каля 1346—7 году. Праз некалькі месяцаў пацярпеў на тым-жа мейсцы сваяк Кумца і Нежылы, лоўчы Куклей (іншыя называюць—Міклей), па пазьвішчу Круглец, які быў прыняўшы хрысьціянства пад імем Астапа (Еустаѳія). Сумнае здарэньне Масква пасьпяшыла выкарыстаць для сваіх палітычных мэт перад Канстантынопальскім патрыархам. Маскоўскі мітрапаліт Аляксей у 1355 годзе прызнаў іх сьвятымі. У выніку вышла, што ў в. кн. Літоўскім пагане мучаць хрысьціянаў. Гэты аргумант ў тыя часы быў вельмі важны, бо і Масква і Вільня вялі змаганьне за патранат над усходнім праваслаўем. Маскве важна было утрымаць патрыарха ў пераконаньню, што літвіны—„агнепаклоннікі“, пагане, не глядзя на тое, што і сам Альгерд быў хрысьціянінам і яго пасад быў акружаны хрысьціянамі таго-ж усходнага абрадку. Гэта нетасоўнасьць гістарычных данных з жыцьёпісам мучанікаў прымусіла навейшых праваслаўных гісторыкаў высунуць гіпотэзу, што Кумец, Нежыло і Круглец былі замучаны не пры Альгердзе, а пры Гедыміне (гл. „Истор. оч. православія, католич. и уніи въ Бѣлорус. и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 17 ссылка). Ад 1347 і да 1826 году ніякіх пэўных данных аб рэліквіях гэтых сьвятых няма.

Рэліквіі былі знойдзены ў 1826 годзе ў сьв.-Духаўскай манастырскай царкве, тагочасным архімандрытам і выстаўлены на пакланеньне з урочыстымі цэладнеўнымі набажэнствамі манахаў. Але гэта чамусьці непадабалася Віленскаму генерал-губэрнатару Рымскаму-Корсакову, і па яго загаду ў царкву прыйшоў паліцмайстар і патрэбаваў каб рэліквіі былі паложаны ізноў у склеп. Архімандрыт пажаліўся на гэта Менскаму архібіскупу Анатолію, якому прыслухаў тады Віленскі сьвятадухаўскі манастыр. Архіб. Анатолі патрэбаваў ад архімандрыта тлумачэньня, па чым ён пазнаў, што гэта ёсць рэліквіі тых самых сьвятых. Архімандрыт даў патрэбчае тлумачэньне, якое пайшло ў Сьвятарнейшы Сынод. Сынод назначыў Менскага архібіскупа Анатолія і біскупа Нежынскага і Чарнігаўскага Лаўрына упэўніцца на мейсцы, ў Вільні, аб праўдзівасьці рэліквій. Названыя біскупы, агледзіўшы, прызналі рэліквіі праўдзівымі. З вывадам біскупаў згодзіўся і Сынод. („Живописная Россія под рэдакціей Семенова“ СПБ. 1882, бб. 134—144). Гэткім чынам імёны пабітых за „рускую веру“ яшчэ раз былі выкарыстываны, але ўжо пры другіх ўзаемастасунках Масквы і Вільні.

ВИЛЕНСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIII-XIV СТ. Гэтае Евангельле ў пачатках XIX ст. бачыў у Прачысьценскай царкве гісторык Нарбут, які знайшоў у ім цікавы для гісторыі запіс:

> „Великіи литовскій князь Андрей Гедыминовичъ, въ святой схимѣ Алексій, усопши на память Палтона и Романа“.

Нам здаецца, што аднак запіс ня быў акуратна расчытаны Нарбутам, бо імя Альгерд ёсць выводнае ад „Александр“, а не ад „Андрэй“.

ПОЛАЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацк. Прадцечанскаму манастыру, цяпер у Петраградзкай Публ. бібліатэцы („Кат. библ. Толст.“, II, № 3). Пісана уставам.

ВІТАБСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Прыналежала полацкаму Прадцечанскаму манастыру. Ў пачатках XIX ст. забрана ў Петраградзкую Публічную бібліатэку. (Аддзел I, № 2).

ГРАМАТА КНЯГІНІ ЮЛЬЯНІІ, ЖАНЫ В. КН. АЛЬГЕРДА, КАЛЯ 1377 ГОДУ. Грамата ўпісана ў Евангельле XIV ст., якое пераховуецца ў Петр. Публ. бібліатэцы („Кат. библ. гр. Толст.“ II, № 3). Грамату гэту даем тут у адбітцы. Кн. Юльянія, другая жана в. кн. Альгерда, жыла пасьля яго сьмерці ў Вітабску (+1377), як дажывотная валадарка Вітабскага князьства. У часе бытнасьці ў Вітабску Юльянія заснавала пры царкве Сьв. Духа, пабудаванай яшчэ Альгердам, жаночы Духаўскі манастыр, дзе пастрыглася ў манахіні, прыняўшы імя Марыя.

Княгіня Ульянія якабы пахавана ў Вільні ў Прачысьценскім саборы. У 1810 годзе, пры перабудоўцы гэтага сабору на анатомічны тэатр, была знойдзена сярэбраная нагробная дашка, на якой было імя „Ульянія“, дашку ўзяў тагочасны рэктар віленскага унівэрсытэту Малеўскі, і яна, як непажаданы помнік мясцовай (ня—польскай) гісторыі, недзе зьнікла. („Сборн. пост. по мин. нар. просв.“, Т. I., бал. 456). Ў „Собр. Др. грам. и акт.“, Вільня, 1843 г. сказана „была выкапана бляшаная дашка з рускім надпісам імені княгіні Ульяны“.

ТРОЦКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТ. Пісанае ў чацьвёрку, ў адну гранку, уставам. Выдана літаграфаванымі табліцамі.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА ТРОЦКАМУ БОГАРОДЗІЦКАМУ МАНАСТЫРУ, 1384 Г.

„Мы велики князь Витовт нареченный во святомъ крщени Александеръ, дали мы на просьбу и на жоданье княгини нашое великое Ульяны, къ монастыру нашому троцкому рожеству светое пречистое, озера троцкого луку аж до великое дороги, гдеж и камень на горе казали есмо передъ собою положити, а други камень за озеромъ противъ того каменя казали есмо положити, близко рогу, што на горе положонъ, маеть игуменъ по тую границу тую луку держати и вживати и его потомки на вечные часы а втот монастыръ и в тую луку, не мають се вступовати, ни митрополитъ, ани владыка, ани воевода троцки ани ихъ наместники“.

(„Собр. Др. грам. и акт.“, ч. II, № 55).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА КН. АНДРЭЯ КРЫЖАЦКАМУ ОРДЭНУ, 1385 Г.; захавалася ў летапісе. (Срезневскій „Славяно-русск. палеографія“, б. 226).

Па сьмерці Альгерда (+1377 г.) асталося 12 яго сыноў і сем дачок.

[illegible]

Укладная грамата княгіні Ульяніі, жаны Альгерда.

З першай жанідзьбы з Мар'яй Яраславаўнай, князёўнай Вітабскай, Альгерд меў 6 сыноў: Валадзімера князя Кіяўскага, Іана Задзевіта князя Падольскага, Сымона-Луквёна (Лыгвенія) кн. Мсціслаўскага і намесьніка Ноўгародзкага, Андрэя-Вінгальта кн. Полацкага, Канстантына-Карыгайлу кн. Чарнігаўскага, пятага—Чартарыйскага і шостага—Борыса-Буттава.

З другой жанідзьбы з Юльяніяй, князёўнай Тверскай, такжа меў 6 сыноў, у іх ліку Ягайлу (пазьней па хрышчэньні ў каталіцтва—Уладыслава, караля Польскага), які быў Вітабскім князям. Альгерд, пад уплывам княгіні Юльяніі, уміраючы назначыў Ягайлу сваім наступнікам на Віленскі вялікакняжаўскі пасад. Гэта ўразіла другіх, старшых сыноў Альгерда, а найболей —найстаршага сына з першай жанідзьбы, князя Андрэя Полацкага, які ня толькі не прызнаў Ягайлы вялікім князям, але адкрыта паўстаў супроць яго, лічучы сябе праўным наступнікам вялікакняжаўскага пасаду. Дзеля гэтага, першым актам Ягайлы па заняцьці вялікакняжаўскага пасаду была вайна з Полацкім князям Андрэям. Падтрыманы дзядзькам сваім Кейстутам, Ягайла разьбіў Андрэя, які пасьля гэтага ўцёк у Пскоў. У Полацку-ж Ягайла і Кейстут пасадзілі князям Кейстутавага сына Андрэя Гарбатага.

Пскоўцы абралі Андрэя Альгердавіча на Пскоўскага князя, але не хацелі ваяваць з Ягайлам і Кейстутам за адзысканьне Андрэю Полацкага княства. Тады Андрэй кінуў Пскоў і падаўся ў Маскву да в. кн. Дзьмітра, які пры першай весьці аб сьмерці Альгерда стаў ваяваць крыўскія землі (Карамз., IV, б.199 Narbut, V, б. 77). Князь Маскоўскі з радасьцю прыняў Андрэя і абяцаў яму сваю помач войскам. У сьнежні 1369 году Андрэй з маскоўскім войскам падышоў да Трубчаўска (Северская зямля), дзе тады быў князям брат Андрэя, Дзьмітры Карыбут Альгердавіч, які Андрэя і быўшага разам з ім Маскоўскага князя Дзьмітра, сустрэў з хлебам і сольлю. Гэта яшчэ больш усьцешыла Маскоўскага князя, бо ўжо другі сын Альгерда перайшоў на яго старану, і ён шчодра наградзіў за гэта Дзьмітра-Карыбута, даўшы яму ў удзел княства Пераяслаўска-Залескае, а Андрэю даў занятыя імі Трубчэўск і Ноўгарад-Северскі. Гэткім чынам уступленьне на пасад Ягайлы адразу значна ўзмоцніла Маскву, а княства Літоўска-Рускае (Крыўскае) утраціла значную часьць Северскай зямлі.

Хітры, але недалёкі Ягайла, сеўшы на вялікакняжаўскі пасад, задумаў атабраць землі ад дзядзькі свайго Кейстута і з гэтай мэтай у 1380 годзе зрабіў сэкрэтную умову з крыжакамі, вечна цікуючымі на літоўскія землі. І, як вынік гэтай умовы, аддаў Полацак брату свайму Скіргайлу.

Полацкае веча, якое прыймала князёў толькі па дабравольнай угодзе, бачучы ў гэтым назначэньні князя нарушэньне сваіх правоў, прыняло Ягайлавага брата дужа ветла, як госьця, але калі той заявіў свае прэтэнсіі на Полацкі пасад, то палачане найперш узялі з яго прысягу, што ён ніколі больш не пакажацца ў Полацку, а пасьля, прывязаўшы на хрыбет вадавознай кабылы, з насьмешкамі вывезьлі з гораду (Narbut, V, б. 238).

Разгневаны гэтым Ягайла паслаў у 1382 г. пад Полацак войска, да якога далучыліся і крыжакі пад камандай Конрада Родэнштэйна. Полацак вытры-

ехалі з ей у сьвет шукаць шчасьця: або ў адкрытае мора грабіць купцоў і падарожных, або нападалі на ўзморныя гарады і забіраліся па рэках глыбока ў чужыя краі, падбіваючы тамтэйшыя плямёны.

Адны з гэткіх конунгаў, выбраўшы з падбітых даніну і прадаўшы набраных нявольнікаў, варочаліся назад да сябе, другія, наадварот, стараліся ў новападбітым краю умацавацца назаўсёды. Да апошняга тыпу належалі скандынаўскія дружыны, якія звалі сябе Русьсю.

У славянскіх крыніцах аб племю Русь гаворыцца мала, затое аб гэтым племі больш падробна знаходзім у арабскіх пісьменнікаў. Усе гэтыя пісьменнікі (Ібн-Ростах, Гардізі, Аль-Бэкры і іх пазьнейшыя комэнтатары) аднагалосна сьведчаць, што гэта было купецка-разбойніцкае племя, якое, акром вайны, разбою і прадажы дабытага гэтым промыслам дабра, нічым іншым не займалася. Ібн—Ростах, арабскі пісьменнік IX—X ст. так аб іх апавядае: „Русь мае цара, які называецца Хакан-Русь. Яны робяць напады на Славянаў: пад'язджаюць да іх на чаўнох, выходзяць на бераг і палоняць народ, які адпраўляюць ў Хозэран і да Баўгараў і прадаюць там. Аромiны Русь ня мае і корміцца толькі тым, што дабывае ў зямлі Славянаў. Калі у каго з Русі родзіцца сын, бацька бярэ голы меч, кладзе яго перад дзіцяцяй і кажа: не пакіну табе ў спадку ніякай маемасьці,—будзеш мець толькі тое, што дабудзеш сабе гэтым мячом“.

Характар заваёўнікаў паказуе, якую сыстэму мела завайваньне славянаў Русамі.

Крывічы і Грэкі. Грэцкія купцы вельмі рана зналі шлях па Дняпру і Дзьвіне да берагоў Балтыцкага мора, зкуль яны вывозілі самы дарагі ў тыя часы тавар—бруштын. Грэцкія багатыя выселкі ў Крыме з гарадамі: Херсонэсам, Тэадосіяй, Пантыкапэяй, Фанагорыяй, Танаісам і інш., як паказуюць знаходкі грэцкіх манэт, высылалі сваіх купцоў у крыўскія землі ўжо V—VI ст. па Н. Х.; яны тут мелі, праўдападобна, і свае сталыя торговыя фактoрыі. Смаленск, каторы слыў у Грэкаў пад найменьнем Мілітэск, быў у VIII ст. галоўным торговым цэнтрам для абмену тавараў, якія прыходзілі з Грэціі (па Дняпру), з Баўгарыі, Хазарыі і Пэрсыі (па Волзе і Дону) і са Скандынавіі (па Дзьвіне і Волхаве).

Калі-ж Варагі-Русь заселі на сярэднім Дняпры, ў Кіяве, гэтыя стасункі Крывічоў з Грэкамі перайшлі мала-памалу ў рукі кіяўскіх Варагаў-Русі. А дзеля таго, што падзьвінскія крыўскія землі утрымалі сваю незалежнасьць, то і торговы шлях „з Вараг у Грэкі“, абмінаючы Дзьвіну, пайшоў з Кіева праз Волхаў і Ноўгарад у Фінскую Затоку.

Гэтыя прадаўныя стасункі крыўскіх зямель з высокакультурнай і хрысьціянскай Грэціяй, мелі вялікі культурны ўплыў на усх. славянаў і спрычыніліся да таго, што хрысьціянства было вельмі рана занесена ў Крыўскія землі. Скандынаўскія сагі апавядаюць аб істнаваньні, яшчэ да афіціяльнага прыняцьця хрысьціянства, недзе ў аколіцах Полацка, на гарэ, цэркві Пр. Багародзіцы (гл. Сапуновъ „Рѣка Зап. Двина“). Гэткім чынам, да X ст. між Крывічамі, як і між іншымі усходна-славянскімі плямёнамі, хрысьціянства было

„докончалъ есмь по тому докончанью, како то братъ мой старѣйший Кгедиминъ и его дѣти Глѣбъ (Нарымонт) и Алкердъ докончали“.

Смаленск да IX ст. быў галоўным горадам племя Крывічоў. Пасьля таго, як Варагі абасновіліся ў крыўскім Ноўгарадзе, ў хуткім часе сучасьнік Рурыка Алег падбіў і Смаленск. З гэтага часу князяваў тут род варажскіх князёў Рурыкавічаў і Смаленск пераходзіў з рук у рукі да XII стагодзьдзя. У 1127 годзе Смаленск вызваліўся з—пад улады дынастыі кіяўскіх князёў. Першым незалежным князям быў у Смаленску Расціслаў Мсціславіч (1127-1159). З гэтага часу дынастыя Расціславічаў стала князюе ў Смаленску, які ўходзіць у круг інтэрасаў крыўскіх зямель, што раз больш адыходзячы ад кругу інтэрасаў украінскіх і маскальскіх зямель. З канца XIII і да пачатку XV ст. Смаленск змагаецца за сваю незалежнасьць. Нажаль, аб гэтым героічным кругабегу часу захавалася мала вестак. Тлумачыцца гэта тым, што смаленскія летапісы пагінулі ў часе войн і пажараў, а ўсходна-рускія летапісцы не займаліся ўжо Смаленскам, як ня ўходзячым у круг іх інтэрасаў. Калі заходнакрыўскія землі пачалі адбудовываць сваю даўную незалежнасьць пад імем Літвы, Смаленск раней-пазьней павінен быў увайсьці ў склад Літоўска-Крыўскай дзяржавы.

І, вось, пры Александры Глебавічы, як ўжо пачала крэпнуць Масква, якая перш прыслухала Смаленску, то яна стала адрываць да сябе смаленскія гарады. Прыкладам, калі Маскоўскі князь Юры Данілавіч (+1325) адабраў Мажайск, то Смаленск зьбліжаецца да Літвы. Ужо з умовы Гедыміна з Рыгай (1338 г.), даведываемося, што Смаленскі князь Іван Александравіч, сын Александра Глебавіча, лічыцца „малодшым братам“ Гедыміна.

Пры Альгердзе, сыне Гедыміна, зьбліжэньне Смаленскай зямлі з рэштай крыўскіх зямель, а'бяднаных у вял. кн. Літоўскае так змоцнілася, што смаленскія князі ўступаюць у склад Літвы, як фэдэральная часьць яе. Вялікі кн. Альгерд становіцца крэпкім абаронцам Смаленскай незалежнасьці ад прэтэнсій Масквы: гэтак пры Сімеоне Гордым (1341+1353) Альгерд хадзіў на Маскву, каб вярнуць Смаленску Мажайск, але гэта чамусь не ўдалося; ў 1352 годзе Маскоўскі князь Сімеон выступіў з грамадным войскам супроць Смаленскага князя Івана Александравіча, за якога заступіўся Альгерд і паход кончыўся перагаворамі сьпярша на рацэ Протве, а пасьля—Угры. Бачучы, што сілай ня здужае заваладаць Смаленскам, Масква пачала праз сваіх староннікаў падгатаўляць у Смаленску паўстаньне, якое выбухла ў 1358 годзе, але няўдачна.

У 1359 годзе Смаленскі князь Іван Александравіч памёр; сын яго Сьвятаслаў Іванавіч урочыстай прысягай змацаваў сваё добравольнае аб'яднаньне з вялікім князьствам Літоўска-Рускім (Крыўскім).

За Смаленск, паміж Альгердам і Масквой, былі частыя закалоты, але Масква ў XIII ст. ня была яшчэ паважнай сілай. Ўзаемастасункі тагочаснай Масквы і в. кн. Літоўска-Рускага (Крыўскага) даволі добра характэрызуе апавяданье аб адным з паходаў Альгерда на Маскву пры Маскоўскім князю

пад Бог пакараць іх у навуку людзём, і паслаў да іх св. Вялікамучаніка Ягорья. Сьвяты зьявіўся перад імі і казаў ім, каб яны спыніліся ад гэтай чартоўшчыны, але яны глупа пярэчылі яму з вялікім бязстыдзтвам. Тады ён пракляў іх, і ўсе яны ў той час акамянелі, і дацяпер на полі тым бачны, стаяць як людзі: ў навуку нам грэшным, каб так не рабілі, каб не былі з чортам засуджаны на вечную муку.

„Повесьць гэта, будучы ў ачавістай сувязі з пагудкамі аб перамене харобраў-волатаў ў камяні, звыш таго, годна вялікай увагі дзеля цікавага памяшаньня паганскага элементу з хрысьціянскім, дзе гэты элементы зьмяшаны да такой меры, што „Прасьветлае Сонца", каторому, паводле паганскіх абрадаў запраўды сьвяткавалі дзень Купалы, аднесена як эпітэт на Іана Хрысьціцеля" (Буслаевъ „Русская Народ. поэзія" СПБ. 1861).

ЖЫЦЬЦЁПІС БАРЫСА І ГЛЕБА, захаваўся ў Пачатным т. зв. Нэстаравым летапісу і асобнай рэдакцыяй. Стыль жыцьцёпісу Барыса і Глеба зыходзіцца з жыцьцёпісамі, пісанымі ў Смаленску. Як літэратурны твор, апавяданьне аб Барысу і Глебе вырожніваецца усільным імкненьнем аўтора да драматызму, якое выяўляецца ў тым, што ён укладае Барысу і Глебу многія і доўгія прамовы, якія, дзеля чакаючай іх горкай сьмерці, складаюцца з жаласных наракан̧ьняў і малітваў да Бога. Што да стылю, гэтыя прамовы не безвартныя, але ў іх заўважаецца штучнасьць. Гэты самы стыль мы заўважаем і ў другіх творах пазьнейшых смаленскіх аўтораў і нават у Кірылы Тураўскага. На гэтай аснове праф. Перэтц робіць вывад, што жыцьцёпіс Барыса і Глеба пісаны Смаленцам у Смаленску ў хуткім часе пасьля забойства гэтых князёў.

„ЖИТІЕ КОДРАТА МУЧЕНИКА". Захаваліся дзьве карціны (Востоков. „Учен. Записки II. Отд. Акад. Наук, кн. II, вып. 2, бал. 65. Срезневскій. „Древн. пам. Рус. пис. и яз.", балон. 21; тутжа зьнімкі з арыгіналу).

„ЖИТІЕ ФЕКЛЫ ПЕРВОМУЧЕНИЦЫ". Захаваліся дзьве карціны. Апісана ў Востокова и Срезневскага ў цытатах пад жыцьцёпісам Кодрата.

МАНЭТА ТУРАЎСКАГА КНЯЗЯ СЬВЯТАПОЛКА. У сябе дома Норманы пачалі прыймаць рымскае хрысьціянства з 826 году. У гэтым годзе хрысьціўся пры дварэ франкскага імпэратара Людвіка адзін з дацкіх князёў, па імю Гэрыольд або Гаральд, выгнаны са свайго пасаду другімі дацкімі князямі. Хрышчэньне Гэрыольда збудзіла ў імпэратары жаданьне устанавіць місію для навяртаньня Норманаў і выпаўніцелям яго жаданьня явіўся сьв. Ансгары, мніх Новакарвэйскі, ад 831 да 865 г. першы Гамбурскі архібіскуп, які працаваў над пашырэньнем хрысьціянства ў

Манэта тураўскага кн. Сьвятаполка.

„I прышоў архібіскуп таго гораду з крыжамі і з множствам народу, каб узяць чэснае цела сьвятога. I ня даўся ім сьвяты. Вялікі плач быў тады ў людзёх і прычытаньне, што не схацеў сьвяты падняцца; архібіскуп-жа быў вельмі зьдзіўлены, молючыся аб тым Госпаду. I быў да яго голас, мовячы: „О, слуга Госпаду! не смуціся гэтым! Хто паслаў яго на перамогу, той і пахавае“. I тры дні ляжаў сьвяты не пахаваны. Архібіскуп усю ноч бяз сну прабываў, молючыся Богу, каб выявіў яму гэту тайну. I гледзячы ў аконца сваё, проста да саборнай царквы бачыць ён: ясна, ў вялікай сьветласьці, як у сонечнай зарэ, вышла з царквы Прачыстая Богародзіца з Арханеламі Госпадавымі, з Міхайлам і Гаўрыелям, і, дайшоўшы да таго мейсца, дзе ляжала цела сьвятога, ўзяла яго Прачыстая Богародзіца ў палу сваю, і прынясла ў сваю саборную царкву, і палажыла на яго мейсца, дзе дагэтуль, бачаны ўсімі, творыць цуды ў славу Хрысту Богу нашаму, вохнучы як кіпарыс. Архібіскуп-жа, ўвайшоўшы раніцай у царкву, ўбачыў праслаўнае дзіва: сьвяты ўжо ляжаў на сваім мейсцы, спачываючы. Зышоўся народ, і бачучы тое дзіва, праслаўляў Госпада Бога“.

Гэткая ёсьць рэдакцiя „народная“. Важнейшыя пункты, на якія трэба зьвярнуць у ёй увагу, ёсьць ніжэйпісаныя:

1. Мэркуры выступае тут чыста народным героям. Прынамні, ў гэтай рэдакціі няма і сьледу аб рымскім ці нямецкім яго паходжаньні.

2. Усё акружаньне героя ідэальнае. Конь чакае яго пры выхадзе з царквы, зрэшта конь гэты нязвычайны. Абезгалоўлены Мэркуры прывёў яго з бітвы ў горад, дзе ён цудоўна зьнік, стаўся нябачным. Гэты цудоўны конь прыпамінае нам дахрысьціянскае багомленьне коней, якое мае адгалосак у міце аб Сьлейпнару, каню Одына, аб каню Сьвятавіда заходных славянаў, аб вілаватым ці вешчым каню ў сэрбскім эпосе, аб Сіўцы—Бурцы—Вешчай Буланцы нашых казак і інш. Як-бы там не было, а толькі цудоўны конь Смаленскай пагудкі паказуе на жывы зьвязак яе з народным эпосам.

3. Паводле гэтай рэдакціі сьвяты герой змагаецца не з татарскім волатам, а з усім Батыявым войскам, і, што асабліва важна,—забівае Мэркурага ня сын волата, ў помсту за забойства бацькі, а нехта „чалавек прыгожага аблічча“, або, як сказана ў другім мейсцы, „прыгожы ваяр“. Мэркуры павінен быў, па загаду Богародзіцы, пакорна аддаць яму сваю зброю і, каб быць сьцятым—пахіліць перад ім галаву. Ясна, што не ад татарына, нават не ад звычайнага чалавека прыключылася яму сьмерць, але ад нейкай істоты прыгожай, ад прыгожага ваяра, якімі выабражаюцца ў старасьвецкай літэратуры анелы. Споўніўшы загад Богамаці, выпаўніўшы сваё назначэньне ў сьвецкім жыцьці, Мэркуры павінен быў у расквіце сваіх годаў пазбыцца жыцьця. Сьмерць павінна была накінуць сваю таемную паволоку на няведамыя, гэтак сама таемныя стасункі героя з сьветам цудоўнага, няземскага. Народнай фантазіі шкада было выставіць харобрага свайго магута ахвярай татарына. Ен заслужываў лепшай долі, і ўжо калі ня суджана было яму жыць, то няхай лепей самахоць і ціха аддасьць ён сваю душу ў рукі няземскай, сьвятой істоты. Зрэшта пакінута было яму жыцьцё да таго часу, пакуль ён ня дойдзе да свайго гораду. Для гісторыі народнай паэзіі, як здаецца, ня трэба

Іпаціеўскім сьпіску Пачатнага Летапісу пад 1101 годам чытаем: „въ се же лѣто Володимеръ заложи церьковь у Смоленьсцѣ святоѣ Богородицѣ камяну, епископью“.

Грамата перадрукавана ў „Дополненіяхъ къ Акт. Истор.“ Т. I, № 4. Вышэй пададзеная выпіска ўзята з „Истор. Русск. Церкви“ Макарія СПБ. 1868. Т. III, бб. 240, 241.

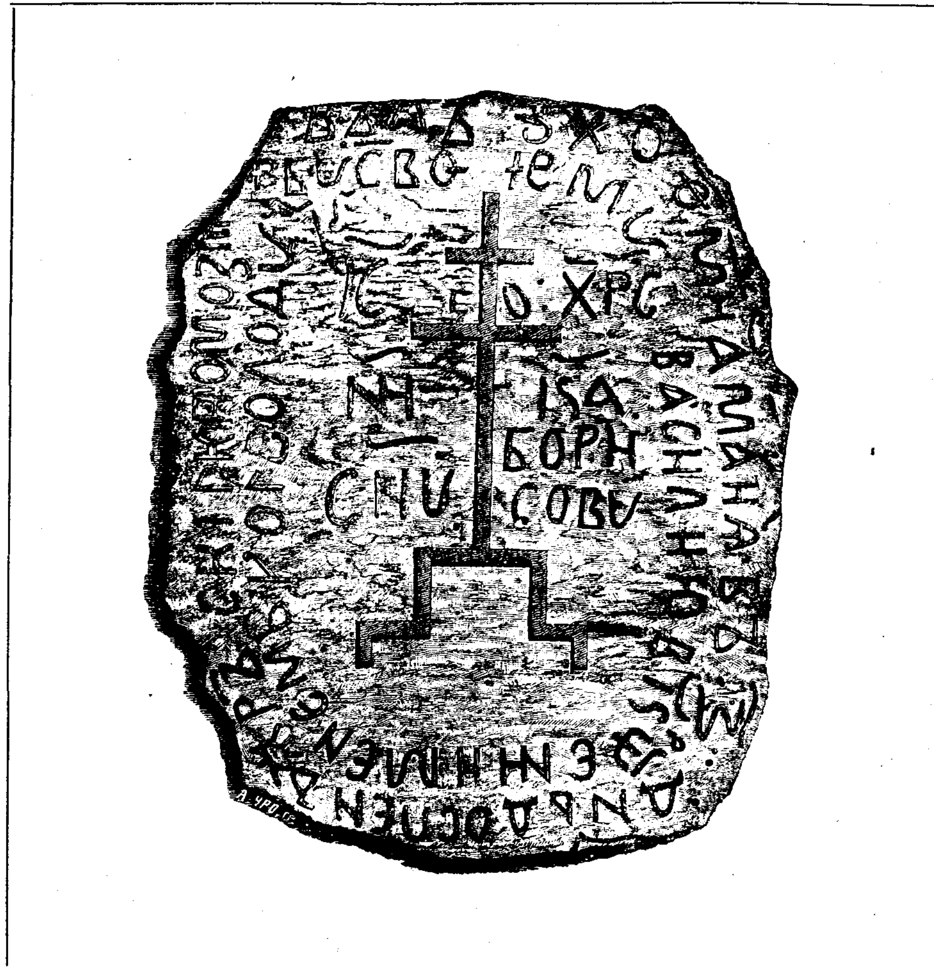

Камень Васіля (Рагвалода) Барысавіча 1171 г.

ЗАПІС КНЯГІНІ ЎДАВЫ ГЛЕБА ВАСІЛЬКАВІЧА МЕНСКАГА КІЯВА-ПЯЧЭРСКАМУ МАНАСТЫРУ, (да 1159 г.). (Срезневскій „Слав.-Русск. Полеогр.“). Князь Менскі Глеб памер у Кіяве, як палоннік кіяўскіх князёў, і быў пахаваны ў Пячэрскім Кіяўскім манастыры; ўдава запісам закупіла модлы за яго душу.

КАМЕННЫ КРЫЖ ПОЛАЦКАГА КН. РАГВАЛОДА 1171 г. Камень гэты ляжыць ў в. Дзятлаўцы, б. Аршанскага павету, пры даро-

Гэты рукапіс, які ня мае роўнага сабе па аздобнасьці выкананьня, распадаецца на дзьве часьці: на Псалтыр і Часасловец. Першая часьць пісана прыгожым, сьціслым, просталінейным, буйным уставам ў адну гранку, а другая палавіна—дробным уставам ў дзьве гранкі, чарнілами каштанаватага колеру. Характар пісьма пэўны, мастацкі. Асабліва вялікую сьмеласьць і рожнаякасьць тасуе пісец, калі ён крэсьліць тайнопіс, якой у кнізе даволі многа і якая дагэтуль яшчэ не прачытана.

Псалтыр аздоблены 3 міньятурамі, 22 застаўкамі і больш 150 аздобнымі колернымі і часьцю залочанымі пачатнымі літарамі: імі пачынаецца кожды псальм і кожды верш.

„Як вытвар рук смаленца, разгляданы Псалтыр служыць наўзвочным довадам таго, як высока стаяла ў старым Смаленску ў XIV ст. умецтва кнігапісаньня і маляваньня, а такжа іконапіснае мастацтва“ (К. Г. Богуславскій „Замѣчательный памятникъ древней Смоленской писменности XIV вѣка и имѣющійся въ немъ рисунокъ символико-политическаго содержания“. „Древности“. Труды Имп. Моск. Арх. Общ. Т. 21. Вып. I, М. 1906, бб. 77—88+ Табл. XII—XX).

Міньятуры нашага помніка вызначаюцца надзвычайнай мастацкасьцю рысунка і закончанасьцю композыціі. Гэта самае можна сказаць і аб застаўках і агалоўных літарах. Асаблівае багацьце фантазыі, нязвыклую тэхніку і характэрнае злучэньне фігур выказаў аўтор у маляваньні паасобных людзей і груп.

Мужчынскія фігуры на аднэй з міньятур выбражаны ў сьвітах з гузікамі, чырвоных ботах і шлыкох на галовах, прыклякнутыя з паднятымі малебна ўверх рукамі. У аднэй з пачатных літар (літара *Б*) зьвісаючыя ступні ног паслужылі матэр'ялам да прыгожай арнамэнтыкі. Літара *Н* ўложана з дзьвёх фігур, намаляваных на сіняй асноведзі яе бакавых ліній. Адна з гэтых фігур стаіць на каленях, правая рука паднята да чала, а левая выцягнута і трымае другую фігуру—рыбу, якая стаіць на хвасьце і гэткім чынам левая рука служыць папярэчніцай для літары. Сымволізм, уложаны аўторам ў гэты рысунак, астаецца загадкай. Такжа загадкова кампазыцыя літары *В*. Тут выбражана фігура жанкі, якая раскошна разселася на складным услончыку з паложанай на яго падушкай. У паднятых руках жанчына трымае рог; ногі яе ўсунуты ў кальцо з нейкай незразумелай рэччу, якую Богуслаўскі лічыць замком. Абастоўка, якая акружая жанчыну, збыткоўная.

Асабліва цікавы рысункі сабак, хвасты якіх пераходзяць у завіткі аканту або пёраў. Цікава кампазыцыя льва, стылізацыя якога, паводле С. О. Долгова, прыпамінае ўсходныя арнаманты эпохі Сасанідаў. У адзін з рысункаў літары *Б* ўстаўлена цэлая лавецкая сцэна.

На адвароце 72 балоны памешчана сымволіка-палітычны рысунак, значэньне якога зьяўляецца таксама загадковым. На балоне нарысаваны 4 дзіватворы з надпісамі: Рымскі цар, Македонскі цар, Вавілонскі цар і антыхрыст, а пасярэдзіне, паміж імі,—фігурка нейкага малога зьвярка, здаецца,—зайца. Богуслаўскі тлумачыць гэты рысунак у тым сэнсе, што тут выбражана цяж-

Адрывак Четы-Мінэі з Супрасьльскага рукапісу, канца X або пачатку XI ст.

часы Усеслававых ўнукаў, добра ведамы справы на крыўскіх землях, як Полацкіх, так Горадзенскіх і Чарнігаўскіх. І дзеля гэтага саўсім слушна кажа Безсонов („Бѣлорусскія пѣсни“. Москва, 1871, б. XIX): „тварэц Слова аб Палку Ігара, ураджэнец, выхадзец або нават жыхар Беларускага краю“. Бо толькі выхадзец або жыхар краю мог так горача апяваць мясцовых герояў, хоцьбы і па былінах старых часаў, і так добра быць пасьвячоным у мясцовыя падзеі і інтэрасы.

Гэткім чынам „Слова аб Палку Ігара“, будучы помнікам не народнай, а дружыннай паэзіі, дзякуючы яго паўстаньню на нашай тэрыторыі і апяваньню ў ім падзей з нашай гісторыі, павінна быць залічана да помнікаў крыўскай пісьменнасьці.

МЭДАЛІ—ЗЬМЕЯВІКІ. Увесь сьветагляд Крывічоў да прыняцьця хрысьціянства быў не хрысьціянскі, а паганскі; але гэты сьветагляд быў народны. Хрысьціянскі-ж сьветагляд быў наадварот не народны (калі і былі ў ім рысы нацыянальныя, то прыналежалі яны чужой народнасьці, перш за ўсё—грэка-візантыцкай і тым, каторыя уссалі ў сябе гэтае грэка-візантыцтва). Гэткім чынам, з прыняцьцем хрысьціянства пачаўся ў нас выпрацовывацца новы, хрысьціянскі сьветагляд на падвойнай аснове: на стараветна-народнай і

Мэдаль-зьмеявік XII ст., з Менскага Палесься.

хрысьціянскай. Зрэшта ў першыя часы да хрысьціянства належала толькі горстка гарадзкога жыхарства, шырокія масы толькі за некалькі сот гадоў маглі пранікнуцца хрысьціянствам і то—галоўным чынам зьнешнімі яго формамі, ўліваючы ў гэты зьнешнія формы паганскі зьмест. Хрысьціянскія сьвяты прыймаліся гэтай шырокай масай па аналёгіі з паганскімі сьвятамі, хранолёгічна блізкімі з першымі. На хрысьціянскіх сьвятых пераносіліся рысы паганскіх багоў: гэтак на прарока Ільлю, дзень якога сьвяткуецца 20 ліпня, перанесены былі рысы Пяруна, бога грому; на сьв. Юрья (23 красавіка),—рысы Ярылы; на сьв. Власія—рысы бога Велеса і г. д.

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Захаду. З Захаду, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз тарговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж тарговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчасьлівая мысьль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэньня хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай“ веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Русьсю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленые Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абрадку. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абрадку.

Пераход у новую „рускую“ веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую“.**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынцып ў стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры адзначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім“. Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

ПОВЕСЬЦЬ АБ БІТВЕ КН. ВІТЎАТА З ЦАРОМ ТАМІР КУТЛУЕМ, 1399 Г. (Срезн. „Славян.-Русск. палеографія“).

Зьмест повесьці (Паводле сьпіску графа Рачынскага):

„Того-ж лѣта князь великии Витовт пошлеть Промчислава и кнзя Глѣба Светославовича на Тимиртиклуя, а сам князь великии Витовт со всим воиском за ним(и) пойдеть, а цар Тактомыш со всимъ людом поидеть Витовту на помоч: Литва, Нѣмци и Ляхове и Татарове, и с ним было кнзей пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского, и похвалилися на Орду. Витовтъ реклъ: подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тымирътиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои. И мовившы то и поишли на Татар воевати, а в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими [с кнзи и съ уланы ордынскими] [1]) и стрѣтилися с кнземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворклѣ и была имъ битва великая лѣт 6907 (1399), мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и кнзь великии Витовт побежит у малои дружине. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев, и стоял подъ Киевом тры дни и Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ, и Тимиртиклуй Татарскую орду роспустилъ по великому кнзству Литовскому воевати, [воевали Татарове] [2]) олижъ до Великаг Луцка, и много лиха учинили великой земли Литовскои, и опять пошли у свою землю. А которыхъ побито кнзеи Литовских имена: кнзь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а брат ег кнзь Дъмитреи Браньскии, кнзь Иван Дъмитреевичъ, кнзь Андреи пасынокъ его, кнзь Іванъ Борысовичъ Киевскии, кнзь Глѣбъ Светославович Смоленскии, кнзь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его кнзь Семен, кнзь Михаило Подъберезскии, а брат его кнзь Дъмитреи, кнзь Ѳедор Патрыкѣевич Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии“.

Грамата в. кн. Вітаўта віленскім канонікам 1399 г.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. ЛІТОЎСКАГА ВІТАЎТА ВІЛЕНСКІМ КАНОНІКАМ, 1399 Г. У Петраградзе ў Рымска-Кат. духоўнай акад. У „Вѣстникѣ Европы“ 1828 г., № 22. Зьмешчаны зьнімак, узяты

1) Ўстаўка з Румянцаўскага сьпіску.
2) Ўстаўка з Румянцаўскага сьпіску.

Умова аб сьведках, што яны павінны быць заўсёды з немцаў і смаленцаў, такая-ж, як і ў грамаце 1229 году, але выражана інакш.

Таксама аб судзе зялезам і аб судзе паядынкам.

За нявіннае зьвязаньне і пасаджаньне ў зялеза—тры грыўні сер.

Аб абавязках дзецкага—тое-ж, што і ў умове 1229 г., толькі з большымі падробнасьцямі.

Аб свабодным безплатным праездзе паміж Смаленскам і Рыгай і Гоцкім берагам—тое-ж. І тут-жа аб валоках: „а на волоце како то есть пошло".

Аб незвароце купленага тавару.

Аб судзе смаленца з немцамі ў Смаленску і ў Рызе —тое-ж; тут-жа абазначана, што гэткі суд ёсьць даканчальны, без перасуда.

Далей за абрыў барады ў госьця—3 гр. сер., а у баярына або кунаемца (зьбірача падаткаў)—5 грывень (ў умове 1229 г. гэтага няма).

Аб пераходзе нямецкіх гасьцей са Смаленска далей „мнѣ е по доумѣ поущати" (паводле умовы 1229 г. безумоўная свабода).

За забойства княжага гарадзкога цівуна—20 грывень, як і пасла; ў умове 1229 г. гэтага няма.

Аб зьняважаньні жанок—тое-ж, толькі з пазваленьнем забіць зьняважніка; за зьняволеньне вольнай чэснай жанкі —10 грывень сер., а не—5, як ў умове 1229 г., за зьняволеньне рабы—1 грыўня.

За гэтым ідзе закончаньне:

> „То же есьмь съ вами рядь свои докончал про свое моуже. и про свое смолняны. аже въедеть брат мой которыи въ Смолньск. а оучинится вам свада съ ихъ моужьми. вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ. или гость ис которое земле приедеть. в мои Смолньск. а боудеть вы съ нимь свада. а вѣдаитеся съ ними сами".

Грамата выдана Срезневским у „Древн. пам. р. п. и языка"... бб. 223—225. „Вит. Стар." Сапунова: бб: 1, 19, „Русск. Ливовск. акты" (ў дадатках № 2).

Паводле грамат заключаных з немцамі крыўскімі гарадамі Смаленскам Вітабскам і Полацкам,—са стараны гэтых апошніх выступае жыхарства пад найменьнем „Русь", „роуски", „роусин". Якой-жа катэгорыі гэта найменьне: дзяржаўнае, племянное, ці адначасова злучае абодвы паняцьці разам? От-жа гэтыя самыя граматы паказуюць

Пачатак граматы князя Ізяслава Вітабскага і Полацкага (гл. пад 1265 г.).

ГРАМАТА ПОЛАЦКАГА ВЯЛІКАГА КН. АНУФРАГА ПОЛАЦКАМУ ПРАДЦЕЧАНСКАМУ МАНАСТЫРУ, КАЛЯ 1399 Г. Грамата гэта ўпісана ў пэргамiннае Евангельле XIII—XIV ст., якое пераховуецца ў Петрагр. Публ. бiблiат., аддзел I, № 17. Надрукавана ў „Актахъ Зап. России“, I, № 14. Пiсана прыгожым уставам з мастацкiмi застаўкамi i пачатковымi стылёвымi лiтарамi (гл. „Витеб. Стар.“ Т. V., ч. I., б. 11—14).

Прадцечанскi манастыр быў на востраве пасярод Дзьвiны; заложаны гэты манастыр кн. Ануфрыям, як гэта вiдаць з яго граматы, а такжа з опiсу царкоўных i манастырскiх зямель, якiя знаходзiлiся ў воеводзтве полацкiм i былi аддадзены С. Баторым полацкай езуiцкай калегii. Опiс зроблены Скумiным Тышкевiчам ў 1580 годзе. Цяпер гэтага манастыра няма (гл. „Витеб. Стар.“ Т. V, ч. I-я, бал. 11).

Аб Полацкiм князю „Онуфрii“ летапiсцам нiчога няведама.

ЎКЛАДНАЯ IВАНА НIКАНАВIЧА XIV СТ. Еванг. XIII—XIV стаг. СПБ. Публ. бiб. „Собр. Погодина“ № 12, л. 128 б. Выдана А. I. Сабалеўскiм, „Р. Ф. В.“ XV, 14.

ЎКЛАДНАЯ АНДРЭЯ ДАНIЛЬЕВIЧА XIV СТАГ. ЕВАНГ. XIII—XIV СТАГ. у СПБ. Публ. бiб. „Собр. Погод.“ № 12, л. 35 об. Выдана А. I. Сабалеўскiм Р. Ф. В., XV, 14.

МСЬЦIЖСКАЕ ЕВАНГЕЛЬЛЕ XIV СТАГ.; знаходзiлася ў Вiлен. Публ. бiбл., № 2.

У канцы чытаем: „зъ Менска Василей Микитичъ Лахъ, бурмистръ мѣста Менского, до Мстижи до Юрья светого отдалъ до храма Божьяго“.

Пiсана на гладжаным пэргамiне уставам XIV ст. ў дзьве гранкi па 24 радкi ў кождай. Усяго ў Евангельлi 358 балонак. Рукапiс добра захаваны. Асаблiвай увагi годны застаўкi i пачатковыя лiтары, рысаваныя з вялiкiм мастацтвам, выабражаючыя ў дзiўных i рознаякiх формах птахаў, зьвераў, зьмеяў i iнш. Судзячы па стылю заставак i лiтар, гэтае Евангельле магчыма ранейшага часу.

ПСАЛТЫР XIV СТАГ. на пэргамiне, знаходзiцца ў СПБ. Публ. бiбл. (F. 1. 2).

У канцы рукапiсу ёсць прыпiска, што кнiгу гэту дала Ульяна, ў мнiстве Елена, ў царкву арх. Мiхайлы на памiнак:

> ... „сию книгоу дала раба бжиа ульяна нареченая во иноческом житьи Елена црквиı чюд стго архангела михаила на поминохъ господину своему князю великому Глебу Смоленоскому и мнѣ инокини Еленѣ і нашимъ дѣтем“.

З гэтай прыпiскi можна бачыць, што рукапiс быў дараваны ў нейкую царкву сьв. Мiхайлы, ад Смаленскай княгiнi Ульяны, жонкi Смаленскага кн. Глеба.

У мове рукапiсу вiдаць крыўскiя асобнасьцi.

Балона Мсьціжскага Евангельля XIV ст,

„БЕСѢДА ГРИГОРІЯ ПАПЫ РИМСКОГО“ XIV СТ. Рукапіс Супрасльскага манастыра, (Кипріяновичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

АДРЫВАК ПІНСКАГА ЕВАНГЕЛЬЛЯ XIV СТ. Кипріановичъ. „Истор. очеркъ православія, катол. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ТРОЦКІ ЗБОРНІК XIV СТ. З ЧЫТАНЬНЯМІ АПОСТАЛА І ТРОПАРАМІ СЬВЯТЫМ НА 12 МЕСЯЦАЎ. (Кипріяновичъ „Истор. очеркъ православія, католичества и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“ Вільня, 1899, б. 22).

ОКТОІХ XIV СТ. МЕНСКАЙ КАЦЯРЫНІНСКАЙ ЦАРКВЫ. (Кипріановичъ „Истор. очеркъ правосл., католич. и уніи въ Бѣлоруссіи и Литвѣ“, Вільня, 1899, б. 22).

ПОЛЕМІЧНЫ ЗБОРНІК СУПРОЦЬ ЛАЦІННІКАЎ XIV СТ. Рукапіс Петр. Публ. бібл. (Толст. Аддзел III, № 65).

У Масковіі пісалі палеміку супроць лацпіннікаў па наслыху, не стыкаючыся з імі; ў нас, пасьля хрышчэньняся Ягайлы і вітчнага шырэньнеся каталіцтва, пісалі трактаты ва ўласнай абароне. Да гэткіх належыць названы зборнік, які быў уложаны: „на обличение и на посрамление ляховомъ и латынамъ“.

ТВОРЫ МІТРАПАЛІТА КІПРЫЯНА (+1406.) Мітрапаліт Кіпрыян быў выключна рэлігійным пісьменнікам, пісаў многа, але з яго твораў дахавалася мала. З таго, што дахавалася, ведама:

1. „Посланіе къ игуменомъ и попомъ и діакономъ, и ко мнихомъ, и ко всѣмъ православнымъ христіаномъ“. („Полн. собр. русск. лѣт.“, IV, 99). Пасланьне знаходзіцца ў рукапісе Сынодальн. бібл. № 228. (Шевыревъ. „Истор. Русск. слов.“, лекція XIII, увага 10).

2. „Посланіе къ игумену Афанасію“. („Акт. Истор.“ I, балон. 481. Макарій. „Ист. Рус. церкви“. Т. V, бал. 185).

3. Есьць яшчэ надрукаваны чатыры пасланьні мітр. Кіпрыяна („Правосл. Собесѣдн.“, 1861 г. II, 75—106). а) „Да ігумена Сергія“, ў якім Кіпрыян паведамляе аб сваей падарожы з Кіява ў Маскву на мітраполію б) „Пасланьне да ігумена Федара“, ў якім апісуе крыўды і непрыемнасьці робленыя яму па дарозе ў Маскву па загаду вял. князя Маскоўскага Дзьмітра Іванавіча, паказуе на непраўнасьць прэтэнсій ахрімандрыта Міцяя на Маскоўскую мітраполію, тлумачыць сваю нявіннасьць перад вял. князям і сваю дзейнасьць у Літве. б) У трэцім і чацьвертым—павядамляе аб сваёй падарожы ў Канстантынопаль. Першы і два апошнія лісты вельмі кароткі і малаважны, але другі вельмі цэнны для гісторыі.

Мсціслаў Раманавіч быў Смаленскім князям да 1214 г. Пад другім Мсціславам, названым тут, нельга нікога разумець, акром Мсціслава Давыдавіча, ад імені якога заключана была умова 1229 году і каторы памер у 1230 г. Выходзячы з гэтага апошняга, трэба думаць, што грамата пісана пасьля 1230 году, але калі і ад імені якога князя,—трудна сказаць. Хто заступаў мейсца Мсціслава Давыдавіча ў Смаленску безпасярэдна пасьля яго—няведама. У 1232 годзе быў Смаленскім князям Сьвятаслаў Мсціслававіч, сын Мсціслава Раманавіча. Пад 1235 г. упамінаецца Смаленскі князь Ізяслаў, паводле пазьнейшых летапісцаў—сын Рамана Мсціслававіча, а такжа пляменік Мсціслава Давыдавіча. Пад 1239 годам бачым у Смаленску яшчэ ўнука Раманавага, Усевалода Мсціслававіча; пад 1240—яшчэ аднаго ўнука Раманавага, Расціслава Мсціслававіча. Усё гэта пляменікі вышэй успамянутых Мсціславаў. А князь, успомнены ў грамаце, быў братам Мсціслава Давыдавіча, называў-жа сябе сынам Мсціслава Раманавіча мабыць па праву гэтага апошняга, як заступіўшага мейсца бацькі ў родзе, а можа—па духовай роднасьці. Мсціслаў Раманавіч дзейнічае ўжо ў 1178 годзе, выдае дачку замуж у 1195 і памірае ў 1223 годзе, маючы злішнім 60 гадоў. Мсціслаў Давыдавіч быў, як здаецца, значна маладзейшым і мог лічыцца братам князя, які спамінаецца ў грамаце.

Зьмест гэтай граматы даволі сходзен з папярэднімі, але ёсьць і важныя рожніцы. Вось зьмест граматы.

Пачатку бытцам няма. Першыя словы:

„а ряд мой съ Немьци таков. аже боудоуть мои Смолняне въ Ризѣ. вольное търгованье им въ Ризѣ“...

блізка тое-ж што ў артыкулах III, XXIII, XXXVII граматы 1229 году, толькі карацей і без упамінаньня згоды немцаў, з дадаткам пры гэтым варунку: „а мѣста на корабли вольная како Немѣчичю тако и смоляниноу“.

Далей ідуць такія варункі.

Пасьля забойства „мужа“ або выдаць забойцаў (разбойнікы), або плаціць 10 грывень; за забойства пасла або папа пры тых-жа варункахъ—ўдвая.

За вока, нагу, руку або другую „хромоту“—5 грывень сер., а за зуб—3 грыўні.

За удар дрэвам да крыві ці па абліччы—3 грыўні (паводле умовы 1229 г. —1½ грыўні).

За удар мячом або нажом без „хромоты“—3 грыўні (у грамаце 1229 г.— 1½ гр.).

Не садзіць рускага госьця ў дыбу, а калі няма парукі,—пасадзіць у зялезы. Аб праве нямецкіх гасьцей нічога няма.

У здарэньні даваньня тавару напавер і немцам і русінам, перш за ўсё плоціцца доўг русіном немцу, а немцам русіну.

Калі немец, даўжнік смаленца, правініцца перад сваімі і павінен быць пакараны (на маетнасьці), то сьпярша павінен быць выплачаны доўг смаленцу. Аб гэткім-жа праве немцаў не сказана нічога.

Па сьмерці даўжніка—немца, смаленец атрымлівае належнасьць ад спадкаберцаў. Аб гэтым-жа праве немцаў не сказана нічога.

Аб мітрапаліце Кіпрыяне ведама што, ён быў ураджэнцам Літвы (гл. „Полн. прав. богосл. энциклоп. словарь“, VIII, 1276), жыў доўга на Афоне і быў урадоўцам у Канстантынопальскага патрыярха, які асабіста яму даручыў разабраць на мейсцы спрэчку вял. кн. Альгерда з Маскоўскім мітрапалітам Аляксеям. У тыя часы істнавала аўтокефальная Літоўская мітраполія (Новагорадзкая) і Альгерд, падбіўшы Кіяў, стараўся перад патрыархам, каб Новагорадзкі мітрапаліт Раман (Вітабскі князь, брат жонкі Альгерда) меў адначасова тытул мітрапаліта Кіяўскага і ўсей Русі. Маскоўскі-ж князь гэтага самага тытулу стараўся для свайго кандыдата—Маскоўскага мітрапаліта Аляксея. Умелай палітыкай Кіпрыян памог Альгерду адсунуць Аляксея і дабіцца перад патрыархам назначэньня Рамана. Па сьмерці Аляксея, мітрапаліта Маскоўскага, патрыарх назначыў Кіпрыяна быць мітрапалітам Кіяўскім і ўсей Русі. Баючыся, што Кіпрыян, як ураджэнец Літвы, будзе больш спрыяць апошняй, Маскоўскі вял. кн. Дзьмітры Іванавіч не прызнаў яго. Паміма гэтага, Кіпрыян паехаў у Маскву, дзе, са згоды в. кн. называў сябе тады мітрапалітам архімандрыт Міцяй. Выгнаны з Масковіі, Кіпрыян паехаў у Канстантынопаль, шукаючы патрыаршага суда. Праціўнікі зрабілі тое-ж самае: пабывалі ў патрыарха, падкупілі ўплывовых асоб і дабіліся, што замест памершага Міцяя патрыарх назначыў мітрапалітам ўсей Русі Пімена. Але Маскоўскі князь пасадзіў за штосьці Пімена ў манастыр і запрасіў урэшце Кіпрыяна, які ўрочыста 23-V-1381 г. уехаў у Маскву. Пасьля гэтага Кіпрыян быў другі раз выгнаны князям з Масквы і толькі ў 1389 годзе аканчальна асеў у Маскве, дзе прабыў да сьмерці (1406 г.).

Кіпрыян належаў да надзвычайна ўмелых палітыкаў; маючы сваю мітраполію, як мітрапаліт Кіяўскі і ўсей Русі, часьцю ў Масковіі, часьцю ў Літве ўмеў ладзіць і з Літоўскім і з Маскоўскім князям, а галоўнае,—дзякуючы яму, трывала ўзгляднная згода між гэтымі князямі. Вітаўт і Ягайла адносіліся з вялікай пашанай да Кіпрыяна і ў важнейшых выпадках засягалі яго рады. Вял. кн. Маскоўскі, Васілі Дзьмітравіч, выказываў такжа вялікую пашану мітр. Кіпрыяну.

Кіпрыян славіўся, як знавец літэратуры і пісьменнік, „всякого цѣломудрія і разума божественного преисполненъ и вельми книженъ“. Ен быў знаўцом царкоўных канонаў, а так-жа стройнасьці царкоўнай службы. Акром арыгінальных казаньняў, навук і розных грамат, перакладаў шмат з грэцкага. Пісаў пераважна царкоўна-славянскай мовай. Памёр у Маскве, пахаваны ў Успенскім Саборы. У 1472 годзе быў канонізаваны і ўлучаны ў почат сьвятых.

Застаўка з Мікалаеўскага Евангельля (каля Дзісны).

XV стагодзьдзе.

Умысловае жыцьцё крыўскага народу ад X да XV ст. будавалася на супярэчнасьцях і памяшаньні самых рожнаякіх паняцьцяў. Спрычыніліся да гэтага награмаджаньня супярэчнасьцяў і памяшаньня паняцьцяў, вялікія пераварoты ў палітычным і рэлігійным жыцьці. Чужая, варажская ўлада руйнавала старадаўны уклад грамадзкага і палітычнага жыцьця, ламала незалежныя усходна-славянскія дзяржавы, пабудаваныя на племянных, магчыма да-хрысьціянскіх рэлігійных, асобнасьцях і экономічных асновах, зьліваючы ўсіх ў адну арганізацію, пад адным чужым імем, нішчучы палітычныя і грамадзкія вярхі. Хрысьціянства давяршыла гэты пераварот, выварачываючы ўверх дном стары сьветагляд Усходнага славянства і памагаючы варажскай ўладзе да аб'яднаньня разьбітага палітычна Усходнага славянства. Як сьвецкая, так і духоўная ўлада не хацелі лічыцца ні з мясцовымі гістарычнымі і палітычнымі традыціямі, ні з паасобнымі культурамі, ані з жывой мовай падуладных ім народаў. Для княжай улады мясцовыя народныя традыціі былі бунтарствам; для царквы—мясцовая культура і багі былі антытэзай хрысьціянства. Сьвецкая ўлада і царква йшлі рука ў руку пад штандарам „рускай“ ўлады, „рускай“ веры, нясучы новую ўладу, новую веру, новае імя, новыя вярхі грамадзянству падбітых плямён.

У самым заранью гісторыі Крывічы трацяць найперш сваю асобную крыўскую дынастыю, бо ўжо патомства з Рагнеды-Крывічанкі і Валадзімера-Варага, не магло мець і ня мела аўрэолі нацыянальнай дынастыі. Змагаючыся з Варажскімі навалами за незалежнасьць Крыўскага народу, полацкія князі ня

Умова аб сьведках, што яны павінны быць заўсёды з немцаў і смаленцаў, такая-ж, як і ў грамаце 1229 году, але выражана інакш.

Таксама аб судзе зялезам і аб судзе паядынкам.

За нявіннае зьвязаньне і пасаджаньне ў зялеза—тры грыўні сер.

Аб абавязках дзецкага—тое-ж, што і ў умове 1229 г., толькі з большымі падробнасьцямі.

Аб свабодным безплатным праездзе паміж Смаленскам і Рыгай і Гоцкім берагам—тое-ж. І тут-жа аб валоках: „а на волоце како то есть пошло“.

Аб незвароце купленага тавару.

Аб судзе смаленца з немцамі ў Смаленску і ў Рызе —тое-ж; тут-жа абазначана, што гэткі суд ёсьць даканчальны, без перасуда.

Далей за абрыў барады ў госьця—3 гр. сер., а у баярына або кунаемца (зьбірача падаткаў)—5 грывень (ў умове 1229 г. гэтага няма).

Аб пераходзе нямецкіх гасьцей са Смаленска далей- „мнѣ е по доумѣ поущати“ (паводле умовы 1229 г. безумоўная свабода).

За забойства княжага гарадзкога цівуна—20 грывень, як і пасла; ў умове 1229 г. гэтага няма.

Аб зьняважаньні жанок—тое-ж, толькі з пазваленьнем забіць зьняважніка; за зьняволеньне вольнай чэснай жанкі —10 грывень сер., а не—5, як ў умове 1229 г., за зьняволеньне рабы—1 грыўня.

За гэтым ідзе закончаньне:

> „То же есьмь съ вами рядь свои докончал про свое моуже. и про свое смолняны. аже въедеть брат мой которыи въ Смолньск. а оучинится вам свада съ ихъ моужьми. вамъ ся вѣдати съ ними самѣмъ. или гость ис которое земле приедеть. в мои Смолньск. а боудеть вы съ нимь свада. а вѣдаитеся съ ними сами“.

Грамата выдана Срезневским у „Древн. пам. р. п. и языка“... бб. 223—225. „Вит. Стар.“ Сапунова: бб: 1, 19, „Русск. Ливовск. акты“ (ў дадатках № 2).

Паводле грамат заключаных з немцамі крыўскімі гарадамі Смаленскам Вітабскам і Полацкам,—са стараны гэтых апошніх выступае жыхарства пад найменьнем „Русь“, „роуски“, „роусин“. Якой-жа катэгорыі гэта найменьне: дзяржаўнае, племяннное, ці адначасова злучае абодвы паняцьці разам? От-жа гэтыя самыя граматы паказуюць

Пачатак граматы князя Ізяслава Вітабскага і Полацкага (гл. пад 1265 г.).

шанхъ овьця азъ есмь двьрьи
мною аще къто вънидеть спсеть ся
и вънидеть и изидеть и пажить
обрящеть

ВЪ ПАТЪК Є НЄ ЄВА

ѿ иоана глава ӡ ѕ
Рече гь къ пришьдъшиимъ къ не-
моу июдеомъ. сего ради мя оць люб-
ить яко азъ полагаю дшю мою да па-
кы приимоу ю. никътоже възьм-
еть ея отъ мене. нъ азъ полагаю ю о себе
область имамъ положити ю. но
власть имамъ пакы прияти ю. сию
заповедь приятъ оца моего
распьря же пакы бысть въ июде-
хъ за словеса си. глаахуже мно-
зи отъ нихъ бесъ имать и неисто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

малодшага, але свабоднага ад татарскай навалы, і гэты новы асяродак становіцца прыцягаючай сілай, якая ў першы чарод зьбірае каля сабе ўсе крыўскія землі, а, ўрэшце, абыймае і калыбку Ўсходнага хрысьціянства—Кіяў. Новагорадзка-Віленска-Кіяўская царкоўная ўлада стараецца аб кіраваньне ўсім Усходным славянствам і падбівае на гэта сьвецкую ўладу. Але паволжская—Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь—засланяецца патужнай апекай сваіх заваёўнікаў татараў і выступае на змаганьне супроць Літвы-Крывіі за царкоўнае кіравецтва. „Людзі крыві і лесьці" як у адным, так і ў другім абозе разумеюць, што ў чыіх руках будзе вера, ў тых руках рана-позна апынецца і ўлада над усім Усходным славянствам. Усе шансы былі па старане Літвы-Крывіі, аднак калясо гісторыі ізноў павярнулася ў другі бок, і амбітныя надзеі нашых прапрашчураў разьбіліся: в. кн. Літоўска-Крыўскі і Рускі Ягайла прыняў лацінскі абрадак. Ростава-Суздальска-Маскоўская Русь выйграла: яна асталася адзінай праваслаўнай дзяржавай на Усходзе, носьбіткай і шчытом благачэсьця супроць насуваючагася „рымского полуверия".

Так закончыўся першы кругабег гісторыі хрысьціянства ў крыўскіх землях, награмаджаючы новы бязвыхадны круг, праўдзівы лабірынт, супярэчнасьцяў.

Апынуўшыся ў межах злучанай дзяржавы, Крывічы і Палякі павінны былі няўнікнёна ўплываць адны на адных. У момант зьбліжэньня крыўскіх зямель з Польшчай першыя прыходзілі з ачавістым духовым дабыткам у постаці значнага засабу духоўнай пісьменнасьці, выробленай мовы, калі не народнай, то блізкай да мовы народу і ў кождым здарэньні, пры нават слабым высілку, зразумелай яму, а також—з адміністратыўна-дзяржаўнай пісьменнасьцю. Гэта адбылося ў той час, калі Польшча яшчэ і нядумала аб сваім вызваленьні з пут мёртвай сярэднявечнай лаціны. Двор Ягайлы з ужыванай пры ім у канцэлярыях і ў дыплёматыцы крыўскай мовай і пісьменнасьцю спрычыніўся з аднаго боку да адраджэньня польскай мовы, з другога боку —да паўстаньня першых помнікаў польскай пісьменнасьці.

Уплыву „рускай" (крыўскай і украінскай) мовы на польскую не адкідаюць лепшыя польскія моваведы і гісторыкі. Прыкладам, вядомы пісьменнік і гісторык польскі Крашэўскі кажа: „Ważną epokę w dziejach języka (польскага) stanowi złączenie Litwy i Rusi z Polską za Władysława Jagiełły. Z tym prawie czasem w języku ludu ustaje trwający od X w. wpływ bezpośredni Niemców i Czechów, a nastaje Ruski.—Stosunki na wschòd otwierają się, dwór mòwi po Rusku, język ten staje się pośrednikiem między Litwą a Polską... Jego (Александра) panowanie i stosunki z Rusią przytrzymały czas jakiś język w formach więcej Słowianskich, mieszając go często z dialektem pobratymczaj, a mniej zdenaturalizowanej kulturą zachodnią, Rusi. Pobyt dworu i panów w Litwie także się do tego przykłada". („Nowe studja literackie", Варшава, 1843).

Першыя пераклады духоўных кніг на польскую мову былі роблены калі не вылучна са славянскіх арыгіналаў, крыўскай ці украінскай рэдакцыі, то пад сільным іх уплывам. Гэтак, адзін з найстарэйшых помнікаў польскай пісьменнасьці, т. зв. Флёрыянцкі псалтыр (канца XV або пачатку XVI ст.), мае ў сабе сільныя рускія, а нават, судзячы паводле некатарых слоў, крыўскія ўплывы. У псалтыры сустрачаюцца гэткія ня польскія словы;

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не знаді гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка“ (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёўніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

> „пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імю Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу“.

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Ікскулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тыя часы плацілі дань. Кроніка .Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

> „Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы“...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчоных Лівонцаў, Мэйнгард зьвярнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасьля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Ікскулі, дзеля адлегласьці ад мора—небяспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Ваяроў Хрыстовых“ (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе такжа землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасьля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина“ Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэткія падробнасьці:

казуе на тое, што сьпевы і нават т. з. народная легенда, прайшлі праз рукі кніжнікаў і былі перанесены духавенствам на грунт хрысьціянскі. Літэратурная рэдакція, ўнесеная ў Чэцьі-Мінэі, апрацавана была пасьля заваяваньня Смаленска Масквой, знача—пасьля утраты Смаленскам свае незалежнасьці. Націянальны міт заваяванай зямлі, заваёўнікі зрабілі спробу анэктаваць, пераносячы яго цалком на грунт змаганьня паярэмлянай Русі з Татарамі. Гэткую, меней-болей, эволюцію прайшоў смаленскі міт (аб Ярым Пяруну, пабіваючым Кашчу зімы і халадоў) у сваім гістарычным паходзе, ад часоў глыбокай паганшчыны да хрысьціянства, і, ўрэшце,—да часаў утраты Смаленскам свае незалежнасьці.

2) Смаленская легенда аб Мэркурым носіць глыбока націянальныя рысы: гэта—герой выключна Крыўскай зямлі, які дбае выключна аб сваім горадзе і сваім народзе прававерным, ў стасунку да якога ўсе акружаючыя яго зьяўляюцца няверными, барбарскімі. Сьвяты Мэркуры, паводле легенды, зьяўляецца няўсыпным старожам свае зямлі. На яго гробе смаленцы пераховывалі яго зброю і копье, якія служылі націянальнымі рэгаліямі, бо іх надзявалі на вянчаных крыўскіх князёў ня толькі Смаленскіх, але і Полацкіх, дзеля якой мэты ў важнейшых крыўскіх цэнтрах у мясцовых сьвятынях пераховываліся, як націянальная рэліквіі, часьці зброі сьв. Мэркурага. *) Вера ў тое, што націянальны Крыўскі герой уставаў з гробу, ўзбраіваўся ў сваю зброю, садзіўся на вешчага каня і выступаў у кождай вайсковай патрэбе краю, падсунула мысль Крывічом выбражаць сьв. Мэркурага на дзяржаўных пячатках і дзяржаўных сьцягах. І, запраўды, на ўсіх княжых пячацях часоў дзяржаўняй самаістасьці крыўскіх зямель, мы бачым два выбражэньні: Багародзіцу з аднэй стараны і сьв. Мэркурага на белым кані з другой стараны.

Што датыча імя героя—Мэркуры,—то яно праўдападобна падменена ў хрысьціянскія часы, такжа, як у зах. славянаў, дзе замест паганскага Сьвятавіда, атрымаўся сьвяты Віт. Аснова *мр* у імені Ільы Мурамца і Мэркурага дае падставу думаць, што абодвы гэты імёны маскуюць сабой з падобнай-жа асновай паганскае імя, ці эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца—Ільля дае просты на гэта паказ, бо ўсе атрыбуты Пяруна, як ведама, народ пад уплывам духавенства перанёс на сьв. Ільлю. У Кіяўскім Пячэрскім манастыры між іншымі грабніцамі сьвятых і слаўных людзей, як ведама, істнавала і грабніца „блажэннага“ Мурамскага ваяра Ільлі. Раннае заваяваньне Кіява варагамі прычынілася да ператварэньня мітычнай постаці Украінскага героя Ільлі ў княжага слугу, і, наадварот, сэпэратыстычны (а пазьней, па доўгім змаганьні, цалком незалежны) Смаленск з мітычнай постаці мясцовага магута вытварыў ідэальную постаць націянальнага героя, а з часам, згодна з духам часу,—націянальнага сьвятога.

Што датыча сьцяцьця Мэркурага сьветлай нябеснай постацьцю, то абясьненьне гэтага эпізоду знаходзім у былінная аповесьці аб тым, як перавяліся магуты на Русі. Пры пераходзе ад старaславянскай мітолёгіі да хрысьціянскай, старыя багі павінны былі замерці, бо мейсца іх заступалі новыя,

*) У Полацку пераховываўся пояс сьв. Мэркурага.

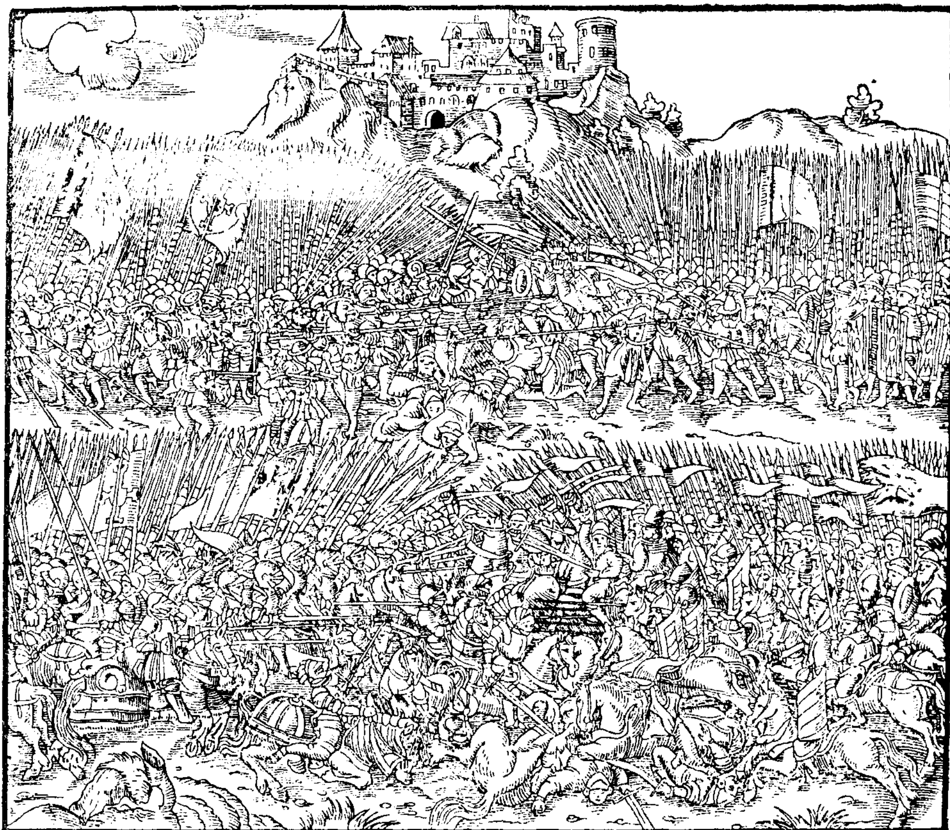

Грунвальдзкая бітва, рыс. з „Кронікі Польскай“ Марціна Бельскага, 1597 году.

а пана Ильинымъ людемъ следу небрати. А и роспустокъ владыцы не давати. А хто соль везеть—отъ воза грошъ мыта, а коли оминеть, гроша (не) дав, еда (едучи) через его землю—двадцать грошей промыты отъ воза. А притомъ были светки, рада наша: воевода виленскій пан Дидикголдъ, панъ Остикъ, панъ Бутримъ, панъ Кгезкгалъ. Псан у Вильни, въ лѣто 6915, маи 20 ден. А для твердости вышей писаныхъ речей къ сему листу приложили печать нашу.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. Исторіи и древ. россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“. 1899 годъ, кн. IV (191), бал. 2.

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1407 Г. „Акты, собр. Акад. Наукъ“, № 16; „Русско-лив. акты“, № 164, бал. 129-131. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АДРЫВАК ТАРГОВАЙ УМОВЫ ПОЛАЦКА З РЫГАЙ, КАЛЯ 1407 Г.—„Русско-лив. акты“, № 165, бал. 131-132. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. ІВАНА СЫМАНОВІЧА, ПОЛАЦКАГА НАМЕСЬНІКА, ДА МАГІСТРАТУ М. РЫГІ, 1409 Г. „Русско-лив. акты“, № 172, бал. 137—138. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

шанихъовьцѧ азънѣсмьдверьми
ноѭщеквътовънидетьспсетьсѧ
икънидеть инзидеть ипажить
обрѧщеть

ВЪПАТЪК Є НЄ ЄВА

ѡ иоана глава ѕ
Рєгь къпришьдъшиимъкънѥ
моунюдеомъ· сеградимѧоць люб
гь ꙗкоазъполагаѭдшѫмоѭ дапа
кыприимоуѭ никътожевъзьм
тьнѥѩѡменс нъазъполагаѭосебѣ
овластьвоимамъ положитиѭ ио
властьимамъпакыприѩтиѭ с
ѭзаповѣдьприѩтъоцамоѥго
распьражепакыбысть вънюден
хъ засловесаси глаахжемно
зиѿнихъбѣсънилать ине исто

Балонка Тураўскага Евангельля XI ст.

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не зналі гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка“ (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёуніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

> „пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імю Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу“.

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Ікскулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тыя часы плацілі дань. Кроніка ‚Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

> „Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы“...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчоных Лівонцаў, Мэйнгард зьвярнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасьля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Ікскулі, дзеля адлегласьці ад мора—небаспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Ваяроў Хрыстовых“ (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе такжа землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасьля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина“ Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэткія падробнасьці:

ўжо добра ведама, як роўна была ведама і тая высокая культура, якой абладалі Грэкі. Хрысьціянства заходнага абраду прыходзіла праз варажскія княжыя дружыны; гэтак сама ўсходныя, грэцкія ўплывы прыходзілі праз паходы на Грэцію,—і службу варажскіх дружын у Візанціі, а такжа праз нявольнікаў, запраданых у грэцкія землі, якія, тым ці іншым спосабам, вярталіся назад. Такім чынам хрысьціянства здавён ужо пранікала ў жыцьцё Крывічоў і падгатаўляўся грунт да ўсеагульнага прыняцьця хрысьціянства.

Прыняцьце хрысьціянства. Як вышэй сказана, хрысьціянства пранікала з Усходу і Захаду. З Захаду, праз Варага-Рускія (нямецкія) дружыны, праз торговыя стасункі з нямецкімі землямі і праз нямецкіх прапаведнікаў, якія прыходзілі з Варажскімі дружынамі*). З усходу—праз паходы ў Візанцію, праз тыя-ж торговыя зносіны і, такжа, праз прапаведнікаў з ужо хрысьціянскіх палуднёва-славянскіх зямель—Баўгарыі і Сэрбіі.

І хоць да X ст. хрысьціянства было даволі пашырана, але яно не было выкарыстывана для дзяржаўных мэт. Шчасьлівая мысьль зрабіць хрысьціянства верай дзяржаўнай, была падсунута грэкамі кіяўскаму князю Валадзімеру. У 988—990 гадох Валадзімер прыняў хрысьціянства і, пры помачы грэцкіх сьвятароў, ахрысьціў сваю дружыну і кіяўскіх мяшчанаў. Гэты крок Валадзімера меў страшэнна важныя вынікі: Варагі-Русь ўзялі ў свае рукі ініцыятыву хрышчэньня ўсходных славянаў, або, іначай кажучы, набылі сабе права рабіць падбоі славянскіх плямён пад відам наварачываньня ў хрысьціянства. Больш таго, крыж у руках Варагаў-Русі, акружыў іх аўрэоляй носьбітаў і пашырыцеляў вышэйшай культуры. Кіяў стаўся асяродкам распашырэньня хрысьціянства, а кіяўскі князь, нараўне з мітрапалітам-грэкам, стаўся галавой гэтага хрысьціянства, якое на ўсходна-славянскіх абшарах заслыло пад назовам „рускай“ веры.

У справе замацаваньня варажскіх заваяваньняў на ўсходнай славяншчыне прыняцьце хрысьціянства Варагамі-Русьсю адыграла першарадную ролю. Мала таго, гістарычныя даныя даюць факты, якія гавораць аб тым, што Валадзімер імкнуўся пры помачы хрысьціянства зцэнтралізаваць ўсе зробленые Варагамі заваяваньні. Што ня гэтулькі ішло Кіяву аб само хрысьціянства, як аб дзяржаўны цэнтралізм, найлепш сьведчыць гісторыя Турава. Адначасна немаль з прыняцьцем хрысьціянства ад Грэкаў у Кіяве, тураўскі князь, Сьвятаполк, сын кіяўскага Валадзімера, хрысьціў Тураўцаў пры помачы біскупа немца—Рэйнбэрга паводле заходнага абрадку. Дазнаўшы аб гэтым Валадзімер напаў на Тураў, паланіў кн. Сьвятаполка і біскупа Рэйнбэрга, а Тураўцаў перахрысьціў нанова, па грэцкаму абрадку.

Пераход у новую „рускую“ веру, разглядаўся ў тыя часы, як адначасны пераход ў новую нацыянальнасьць „рускую“.**)

*) А. А. Шахматовъ: Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни.—Научн. Истор. Журнал, 1914, № 4, бал. 30—61.

**) „Візантыцкі рэлігійны прынцып ў стасунку да нехрысьціянскага сьветагляду і яго выражэньню ў літэратуры адзначаўся поўнай непашанай, а ласьне: ён чужога народнага сьветагляду не прызнаваў. Усё, што не ўкладалася ў рамкі хрысьціянства, як яго разумелі візантыйцы, лічылася адрынутым, „бесаўскім“. Усякае выражэньне да-хрысьціянскага вераньня безумоўна асуджа-

Гэткім чынам нямецкія купцы прыпадкова адкрылі усьця Дзьвіны; да таго часу яны зусім не зналі гэтых мейсц, так добра вядомых скандынаўцам. Гэтае здарэньне мела вельмі важныя вынікі.

Прыбыцьцё Немцаў да усьцяў Дзьвіны „Рытмаваная Кроніка" (Reimchronik) адносіць на палавіну XII ст. (раней 1143 году); большасьць гісторыкаў думае, што гэта былі брэмэнскія купцы.

Немцы спярша ня мелі ніякіх заваёўніцкіх мэт, але хутка сталася рэзкая перамена.

Трэба думаць, што нямецкія купцы прыязджалі з таварамі вясной, таргавалі ўсё лета і восеньню вярталіся назад. Разам з купцамі прыбыў неўзабаве сюды:

> „пашаны годны і пасівеўшы ў пабожнасьці муж, бездаганны сьвятар, па імю Мэйнгард, які распаліў слова Божае сярод паганскага народу".

Пропаведзь Мэйнгарда пачалася ў 1186 годзе; да гэтага-ж часу адносяць і пабудаваньне царквы ў Ікскулі (1184—1185).

Мэйнгард умела павёў сваю справу. Перш за ўсё ён пастараўся атрымаць пазваленьне на прапаведываньне хрысьціянства сарод Ліваў, ад полацкага князя Валадзімера, якому Лівы ў тыя часы плацілі дань. Кроніка Гэнрыка Латыша даслоўна так апавядае аб гэтым:

> „Мэйнгард атрымаўшы пазваленьне ад полацкага князя Валадзімера ў якога Лівонцы (Liv), былі ў падданстве і прыняўшы ад яго дары, сьмела прыступіў да Божай справы"...

Пропаведзь Мэйнгарда ўсьціжна шырылася, так што брэмэнскі архібіскуп пасьвяціў яго ў біскупы. Каб утрымаць у паслушнасьці новахрышчоных Лівонцаў, Мэйнгард зьвярнуўся да папежа, які апавесьціў крыжовы паход на Ліваў.

Мэйнгард хутка памер. Наступнік яго, біскуп Бэртгольд, быў забіты ў хуткім часе пасьля прыезду ў Лівонію. Яго наступнікам быў Альбэрт, чалавек шырокага розуму, энэргічны і далёкабачлівы. Бачучы, што бытнасьць біскупаў у Ікскулі, дзеля адлегласьці ад мора—небаспечна, Альбэрт выбраў у 14 вярстах ад мора мейсца, якое Лівы называлі Рыгай, і тут, вясной 1201 году залажыў горад; новы горад быў названы Рыгай.

У 1203 годзе залажыўся вайскова—мнішскі ордэн „Брацьцяў Ваяроў Хрыстовых" (Frater militiae Christi), ведамы пазьней пад назовай Лівонскага ордэну або Крыжакаў; азнакай іх быў чырвоны крыж і меч на белым плашчы. Ужо да 1207 годзе крыжакамі былі заваяваны ўсе лівонскія землі, а ў хуткім часе такжа землі латышскія і эстонскія.

Першую вядомасьць аб таргоўлі рыжскіх Немцаў з Крывічамі знаходзім у тэйжа крыніцы Гэнрыка Латыша. У год заснаваньня Рыгі адзін купец плыў уніз па Дзьвіне, хочучы праплыць паміма Рыгі, але тут быў затрыманы Немцамі і забіты разам з корнікам, пасьля чаго рэшта людзей на вадаплаве павінна была вярнуцца назад. (А. Сапуновъ „Рѣка Западная Двина" Вітабск, 1893 б.б. 264—269).

УМОВА ПОЛАЦКА З РЫГАЙ 1210 Г. Аб гэтай грамаце знаходзім у летапісца Гэнрыка Латыша гэткія падробнасьці:

Казаньні Грыгора даволі абшырны. Мова яго немаль заўсёды—царкоўна-славянская, акром некатарых сказаў і слоў крыўскіх ды некалькіх слоў грэцкіх. Прынамні, такімі знаходзім яго казаньні ў рукапісах, перапісаных у Масковіі. Некатарыя з яго казаньняў, (а можа і ўсе) былі пісаны чыстай літаратурнай стара-крыўскай мовай. Мы ведаем, з другіх прыкладаў, што ў Масковіі і В. Ноўгарадзе, перапісуючы стара-крыўскія творы, перамянялі мову; магчыма, што і тут сталася такая-ж замена мовы ў гэных сьпісках. З рукапісу XVI стагодзьдзя, падаемо адрывак казаньня Грыгора Цамблака „На Прэображэніе Господово“.

„Небу подобно устроися днеси Ѳаворская гора, славы деля Спаса Господа нашого, который ныне зъявилъ естъ на ней. Бозкости своее красу зъявилъ ест на ней, што и Пѣснопевец далеким, пѣснь пѣючи мовилъ: гора Божья, гора усыренная, гора тучная, гора, юже благоволи Богъ жити въ ней. Бовем на тую вшелъ Владыка крестную выявити тайну. На тоей бовем воскресенія светлость показалъ. На тоей хвалу святыхъ ознаймовалъ. На тоей ведомо вчинилъ яко живыми и мертвыми владаетъ. На тоей заздрость Жидовскую выкрылъ и яко небо имъ противно естъ научилъ“.

Грыгоры Цамблак паходзіў з сэрбскай сямьі, якая была асеўшы ў вял. кн. Літоўскім. Пайшоўшы ў духоўны стан, для навук і шырэйшай веды, выехаў у Сэрбію і там быў ігуменам манастыра сьв. Панкрата. Каля 1410 году ізноў вярнуўся ў Літву і тут ў 1416 годзе саборам мяйсцовых біскупаў (полацкага, чарнігаўскага, луцкага, валадзімерскага, холмскага, тураўскага і смаленскага) быў выбраны аўтокефальным мітрапалітам Новагорадзка-Літоўскім. Нававыбранага аўтокефальнага мітрапаліта благаславіў баўгарскі патрыярх, але Канстантынопальскі патрыярх, ад якога аддзялялася Новагорадзкая мітраполія, Цамблака не прызнаў. Мітрапалітальнай сталіцай, акром Навагорадка, была назначана в. кн. Вітаўтам Вільня. У Вільні для мітрапалічай катэдры была прызначана Прачысьценская царква, пабудаваная яшчэ Альгердам.

Нававыбраны мітрапаліт намаўляў Вітаўта кінуць прынятае ім, разам з Ягайлам, каталіцтва і перайсьці ў праваслаўе. Захавалася ў пісьменнасьці цікавая размова Цамблака з Вітаўтам. Цамблак бытцам зьвярнуўся раз да Вітаўта з гэткім пытаньнем:

„Чаму ты, княжа, трымаешся веры лацінскай, а не праваслаўнай грэцкай“?

Вітаўт на гэта адказаў яму:

—„Калі ты хочаш ня толькі мяне, але і ўсіх людзей мае зямлі бачыць у грэцкай веры, то йдзі ў Рым на пяропры з папежам і яго мудрацамі. Калі пераможаш, то ўсе мы прымем грэцкі закон, а ў адваротным здарэньні я ўсіх падданых абярну ў лацінскую веру“.

Словам, ад напору немцаў Літва мусіла ратавацца прыняцьцем каталіцкага абрадку. Гэткі погляд быў запраўды ў многіх тагочасных дзеячоў, якія адзіны ратунак для дзяржавы бачылі ў прыняцьці каталіцтва, якое павінна было забасьпечыць ад нападаў немцаў. Што гэты погляд быў памылковы—паказалі пазьнейшыя падзеі.

У хуткім часе, пасьля выбару ў мітрапаліты, Вітаўт настаяў, каб Цамблак паехаў на сабор у Канстанцу (Швайцарыя). Будучы цьвёрдым праваслаўным дагматыстам, Цамблак не спачуваў аб'яднаньню ўсходнай царквы з заходнай пад старшэнствам папежа, аб чым была гутарка на гэтым саборы. Дзеля гэтага ён, як добры палітык, пастараўся прыбыць на сабор ўжо пад самы канец яго. З Канстанцы Цамблак паехаў у Рым з місіяй ад Вітаўта, каб настроіць папежа прыхільна да Літвы. У лютым 1418 году папеж Марцін урочыста прыняў крыўска-літоўскае праваслаўнае пасольства, і ў катэдры сьв. Пятра была ўрочыста адпраўлена славянская літургія. Ці была ў Рыме мова аб уніі,—нет ведама. У хуткім часе, пасьля паваротy з Рыму, Цамблак памёр (у 1419 г.).

ГРАМАТА ІГУМЕНА ПЕРАСОПНІЦКАГА МАНАСТЫРА, ПІСАНАЯ У СЛУЦКУ 1417 Г. Несьвіжскі архіў князёў Радзівілаў. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

СУДОВЫ ЛІСТ В. КН. ВІТАЎТА ЯКУБОВАЙ СТАНКЕВІЧОВАЙ 1420 ГОДУ. Пераховываўся ў сабраньні Заштаўта ў Вільні ў копіі, ўнесенай у дакумант 1540 году.

„Мы велики(й) князь Витовт(ъ). Жаловала нам боя(р)ка наша пу(н)ская Якубовая Ста(н)кевича Дорота, на боя(р) би(р)къшта(н)скі(х): Матѣя Аловца Я(н)ковичо(в) отом: и(ж) они держа(т) име(н)е бли(з)кость ее(й) на(й)мя Миколая Ятвидовича, которы(й) Микола(й) отецъ ее(й) рожоны(й). Тыи бояре виркъшта(н)скии мовили: тую землю де(р)жимъ за слу(ш)ною причиною кн(я)зь Мотфе(й) Микитини(ч) тую зе(м)лю намъ да(л) наосо(б)ную слу(ж)бу боя(р)скую. Яко(ж) тыи бояре ви(р)къшта(н)скии Матѣи Ало(в)цъ Я(н)кови(чи) указали намъ листъ кн(я)зя Мо(т)фее(в), вкоторо(м) листе описуе(т) иж о(н)тую землю Миколая Ятвидовича да(л) имъ на особную слу(ж)б(у) бая(р)скую [sic]. Пото(м) мы пытали оны(х) бояръ ви(р)къшта(н)ски(х) закого оная Дорота до(ч)ка Микола(я) Ятвидовича заму(ж) пошла? Тыи бояре ви(р)къшта(н)ски(и) поведи(ли), правда естъ: то(т) Микола(й) а(ч)колве дети ме(л)—тые дѣти вси змерли о(д)на она зостала. Мы тыхъ боя(р) виркшъта(н)ски(х) пытали: закаго (sic) тая Доро(та) до(ч)ка Миколаева пошла заму(ж) чи за тягло(г)о члвка, чи за баярина (sic)? Тыи бояре виркшта(н)ски(и) Матѣй Аловцу(й) то(и) Дароте Якубова(й) (sic) Ста(н)кевича несмели ничого мови(ти), а врадникъ нашъ пу(н)ски(и) Ердѣй Швабъ намъ то повѣди(л): и(ж) то(т) Яку(б) Ста(н)кеви(ч) служи(т) службою боярскою коне(м), а(ч)ко(л)ве briefly нача(с) бывa стре(л)цомъ. Зрозумели есмо: естли бы оная Дорота пошла за тяглого члвка тогды немогла бы при(и)ти куо(т)чизне, гды(ж) есть за бояриномъ которого служба естъ яко и зви(р)кшта(н)цо(в) то землю о(т)ца ее(й) Миколае(в)щину ее(й) имужу ее Якубу Ста(н)кевичу Есмо присудили и на то есмо ее(й) и ему сес н(а)шъ листъ дали з нашою печа(т)ю. П(и)са(н) у Пуня(х) на ле(т) Бо(ж)его наро(ж) А. У. К. (1420), мца апре(л) К. С. (26) д(н)е. Индикта.........“

ВАРТСКІ СТАТУТ 1420 Г. Выданы па сьпіску з ноўгародзкага Сафійскага рукапісу ў „Актахъ Зап. Россіи“, т. I, № 1.

Да Ягайлы ўсе статуты польскія, як каронныя так і мазавецкія былі,

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александръ, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў І томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимованы были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти. ино тѣхъ великихъ земль гсдри,
безъ всякого ѡслоушанию, приходять со
всѣми своими силами на помочь и на его
слоужбоу. есть ли паки тѣхъ велики
земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноу
жю немощно было прити, и ѡнъ вся свою
рати и силы посылаше к немоу на помо
чь и на слоужбоу. Тогда бо бяше славныи
гсдрь велики князь александръ, зовомы
и витовтъ. в велицѣ чти и славѣ
пребываше. такоже и ѡтечьство его
литовьская земля в велицѣ чти прѣ
стояше. и всякимъ ѡбильемъ исполня
шеся. такоже и народа бяше много.
в лѣт ҂ѕ ц л ѕ. мца августа, ді. списа
на бы книга сиа, въ богохранимомъ гра
дѣ смоленьскоу. повелѣниемъ смире
наго еппа, кнръ герасима. прежебыв
шаго владимерьскаго волыньскыя зе
мли. родом же москвитина, тїоуна
сына. а колбановича внука. потомъ же
бжию блгтию, и великаго князя але
ксандра. зовомаго витовта, волею и хо
тѣниемъ. и блгвниемъ прчинаго а
рхиеппа. фотиа митрополита, киевь
скаго и всея роуси. тотъ же смиреныи
еппъ, кнръ герасимъ владимерьскии
приведенъ бы со владимерьское еппи

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперьвѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служобе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

„Мы великии князь Жикгимонтъ даемъ вѣдомо всякому сею нашою грамотою пожаловали есмо. виленскихъ мѣстичовъ. ляховъ и руси што имъ мыта не давати. по всей нашои земли какъ издавна не давали а отпустили есмо имъ вся мыта вѣчно А протож штобы есте на всихъ виленских мѣстичох мыта не имали ани которихъ пошлинъ торговыхъ в луцку въ киеве и по подольской земли оу смоленску и оу берестьи в новѣгородку оу мѣнску в ковне и по иным пак мытомъ по рекамъ и по мостом по ставомъ гдѣ инколи будуть мыта“...

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ГОР. ВІЛЬНІ НА МАЙБОРСКАЕ ПРАВА, 1432 Г. ВЕРАСЬНЯ 27.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., I, № 4.

„Во имя стое тройцы амин. К вѣчной памети рѣчии. Высокая княжата рада оуставила штобы безрадством и неуставностью межи речеи штося имуть дѣяти потомъ пакостибы не было, оуставили нато твердости, грамота и сведоки, выкладаючи знамье ижбы то было вѣчно. Протожъ мы Жикгимонтъ божіею млстью великии кнзь литовскии, жомоитскии, рускии и иныхъ, вызнаваемъ тою грамотою всѣмъ которым надобно есть, нинешним людем и которыи потом будуть, которыи сю грамоту нашю оузрять или оуслышать чтучи, иже мы хотяче и жадаюче штобы нашому мѣсту вилъни, всим тым што оу нем живуть бытье лѣпшее оучинити тым оурядом, ижбы за нашего часу счастливого правованья, нашими дрьми и помноженьемъ и помочою и твердостью ижбыся люди множили и ширили справедливостью, тому то нашому мѣсту вилъни и всимъ мѣстичомъ што в немъ суть, нынешнимъ и тымъ хто по том будет, право немецкое, што словет матьборское изнову даемъ и даруемъ и записуемъ на нинешние и на вечные часы всимъ мѣстичом виленским нашое вѣры римское и руским, што суть руское вѣры и всему посполству мѣста виленского во всих своих оурядех того права немецкого в члонкох, роздѣлох розумех держати ихъ потомуж, как мѣсто краковское тое истое право немецкое матьборское держати отдаляючи отъ иныхъ правъ, што суть польская, литовская, руская и отдаляючи вси обычаи, которы ижбы тому праву на пакость были, оттыхъ и иныхъ правъ и обычаевъ выймаемъ и ослобожаемъ, тое мѣсто виленское отовсего права и насилья всихъ воевод и судеи земли нашое литовское и отовсих иных оурядников наших. А передними перед воеводами и судьями, а любо передкоторыми из них не надобе имъ никоторых речей ни великих, ни малых: татьбы, роскрывавленья, нападок, мордованья, зажог а члонковъ охоромленья и всѣх какихъ коли иных неподобных проступокъ: о всякая дѣла ненадобе ихъ зазывати передних, ани имъ перед ними отвѣты давати, ани которых винъ ненадобе имъ платити, но о вся дѣла росправлятися имъ передсвоимъ воитом которыи того часу будет, колиж войта хто позовет пердънас нашою грамотою съ нашою печатью, тогды неиначеи, но ихъ жо правом немецким и маеть отповедити каждому, хто ему вину дасть. Но оу тых то оурядех головных первописанных войтови судити и отсудити, казнити, мстити, на кола бити, стинати, даемъ исполна оусю моць какъ оу том праве оу немецком матборском во всих своихъ члонкох, розумех, роздѣлехъ по ихъ оуставленью и оуряду держати. А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту на-

шому вагу на которой воскъ вѣсять и иныи рѣчи крамныи и какии иньколи товари имут важити, а такъже постриганя сукон, которыи оу мѣстѣ могут быти чотыры, ятки, суконные, а иныи ктому чотыри подлѣ себе оуставленые, а шинкованья и соложенье вина, меду и пива, што полским языком словет шротарство, съ ихъ пожитки и приходы, тыи то мѣстчане наши первореченные оужиток а полепшене нашего мѣста вилни исполна меть володѣти имають. А такъже хочомъ первореченыи мѣстчане плат корчмныи на каждыи рок нам и хто по нас будет, нашим намѣстникомъ имають платити какъ первеи и здавна тот истыи платъ давали и платили, а на вси тые рѣчи и на сведочство, и на знамя, нашю печать къ тои грамоте есмо подвѣсили, а дан оу троцох въ городе нашом под лѣты ис хва рожства тисяча чотыриста тридцат второго, сентяб. 27. Индик. 15.“

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ Л. ЗАРУБІЧУ 1433 Г.—„Археогр. сб.“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ ЦІМАФЕЮ БОГУШУ 1438 Г.—„Акты Зап. Росіи“, I, № 37. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА.

Дана ў Вільні 1442 г.—„Собраніе актовъ Круповича“, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ 1440 Г.

—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 6.

„Казимиръ божьею млстью великіи кнзь литовъскии и руськии. Оузъявляемъ тымъ листомъ, которымься пригодить, иже приступаючи вѣрнымъ службамъ нам, презъ мѣщаны виленьскии, всимъ рымъское вѣры и грѣцькое вѣры, што суть в матборскомъ праве, позычили есмо и дали и нинешнимъ тѣжъ позычаемъ и даемъ тое изволенье во всемъ великомъ княженьи въ литовскомъ и оу рускомъ жадного мыта не давати. А подълуг старого обычая отъ нашихъ штожеа были первоосвѣтченые кнзи, дѣда нашого олькгирда нѣколи будущого великимъ княземъ литовъскимъ и освѣченого владислава, короля польского, тогды тежъ великимъ кнземъ будущого, отца нашого, имъ было то позычено и дано навеки. И мы нине имъ вѣчьно даемъ“...

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ КУПЦОМ 1443 Г.

—„Собр др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 8.

„От великого кнзя казимира королевича. намѣстникомъ нашимъ и тивуномъ и бояромъ всимъ. По обе стороны вельи отъ вилни. и до ковна. которыи коли вилневци. поидуть по вельи с торговлею судномъ. и выбы ихъ пропускали. по нашимъ Езомъ. и по боярскимъ. починяйте ворота. куда судомъ ходити. также и берегъ приволили есмо имъ. со всею нашею радою. по обѣю сторонамъ вельи судно тягнути. и въверхъ. и нанизъ. и выбыимъ и берега не боронили. за-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА АНДРЭЮ ФЕДЗЬКОВІЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 59. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ СІМЕОНУ, КАЛЯ 1456 Г.

„...Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ и о всемъ на немъ познавъ, подивилися есмя, что какъ намъ не по доволу братьства твоего къ нашему смиренію и не по изначалству прежнихъ, твоей братьи, Полотьскыхъ Епископовъ, какъ то исперва писывали къ моей братьѣ, прежебывшимъ Митрополитомъ, олинь и донынѣ; а и отъ тебѣ то нынѣ новоначално учинилося и недоумѣнно намъ показася; не вѣмы убо, еже въ глубоку старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забытьемъ божественныхъ и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надьмѣніемъ и гордостью поднимаяся. А вѣмы сыну, что же старину знаешь, и божественному писанію искусенъ еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашь Христосъ Владыка за гордость и ангелъ своихъ не пощадѣ, но и съ небесь сверже; а намъ достойно есть держати смиреніе, о всемъ исполняти преданная Сьвятыми Отци божественныя заповѣди и съблюдая киждо архіепископъ и епископъ церковную степень, едину по единой, по чину ихъ, какъ то изъ старины предана быша. А посмотри, сыну, самъ разсуди: пригодно ли намъ святому Патріарху писатися „братомъ“, имѣя на собе его рукополаганіе; ни, и не буди то: но онъ, по нашей къ нему великой духовной любви, воленъ, а не долженъ, къ намъ и къ своимъ сыновомъ богомолцомъ писатись, какъ его воля; также и намъ къ вамъ писати, а не мы къ нему, ни вы, наши дѣти, къ намъ, опрочь одиного тщеславія и гордости, а паче безъ ума. А милость Божія на тебѣ. Писанъ Декабря 7“.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. КАЗІМІРА 1457 Г.—Па кодэксу Дзялыньскага выданы ў „Zbiór praw litewskich“..., 28, і ў „Актахъ Зап. Россіи“, I, 73-75; Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Гэты прывілей пацьвярджае ўсе раней дадзеныя, папярэднімі князямі, правы баярам, шляхце і духавенству. Перадрукаваны гэты прывілей у I томе „Актовъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, пад № 61.

Пачынаецца так:

„Мы Казимиръ съ Божіей Милости король Полскии и великій князь Литовскый и Рускый и Жемоитскыи и иныхъ земль, познавше вѣрность уставичную почтивыхъ, достоиныхъ освѣченыхъ, выбраныхъ, мудрыхъ пралатовъ духовныхъ и свецкихъ княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ земль великого княжьства Литовского и Руского, Жемоитского, которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой, какъ жъ то до правого дѣдича и пана прироженого, имѣли и имають, а тако жъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслятъ якож то через осмотрѣніе наше найдено,—достойне умыслили есмо за такии доброты и ласки дары и иными ласками имъ милостиве отдарить: бо тогды потомъ къ намъ и къ нашимъ службамъ найдены будутъ рыхлѣйшими, коли себе узрять такими ласками утѣшоны“.

Тріодь 1466 году, пісаная ў Горадне „повелѣніемь раба бжіа пана Феодора Воловича“.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася также выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Князем нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и боярomъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь- нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім способам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуская земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали исконч[а]ны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы прииманы были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў **1428 г.**

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ человек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

„Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить, альбо чтучи его вслышить, кому потреб того будеть ведати. Бил намъ чоломъ писар нашъ Ѳедко Григоревичъ и просил нас в Полоцку десяти человековъ на имя Полянъ, что служили къ двору нашему къ Чєрсвяцкому. Ино мы, впаметавши его верную службу, и тыхъ людей Полянъ и зъ ихъ землями пашными и бортными, и зъ сеножатьми, и с озеры, и з даню грошовою, и медовою, и со всими входы и приходы, как нам служили, ему дали вечно, и его жоне и ихъ детемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ. Воленъ он отдати, и продати, и къ цєркви записати, и къ своему вжиточному обернути. А на твердость того казали есмо и печать нашу привесити к сему нашому листу. Псан въ Троцех, в лет 7001 мца, дек. 12 день, индик. 11".

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ЛЮБІЧА 1492 Г. „У ВИЛНИ". Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 99. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. „В МЕНСКУ". Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ ЖАМОЙДЗКІ АД КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. З Літоўскае мэтрыкі. Дзялыньскі, 67. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. І КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 ГОДУ. У склад гэтай граматы ў першай палавіне ўходзіць цалком прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., а ў другой палавіне яна зьяўляецца саўсім самаістым правадаўчым актам, абмежуючым уладу гаспадара. Рада в. кн. Літоўскага, якая складалася з ленных князёў і намесьнікаў аддзельных зямель, даўно дабівалася магчымасьці ўзяць дзяржаўнае кіравецтва ў свае рукі. Пры канцы XV стагодзьдзя яна дабілася свае мэты. В. кн. Александр гэтым прывілеям перадаў правадаўчую, адміністратыўную, судовую, грашовую, замежных спраў і вайсковую чыннасьці ў рукі „Рады Господарскои". Гэткім чынам вялікае княства Літоўскае з гэтага часу становіцца арыстакратычнай рэспублікай. Вялікі князь стаўся звычайным старшынёй Рады Гаспадарскай і ня меў права рабіць ніякіх выступленьняў без яе згоды. Гэты прывілей слушна можа быць названы „magna charta libertatum".

ПСАЛТЫР. Бібл. Кіява—Пячэрскай лаўры, № 4. Рукапіс напісаны ў Вітабску, што можна бачыць з гэткага запісу:

„В лѣт .... списана бысь сия кніга рукою многогрѣшного раба божия ортемья дяка рекомая псалтирь толкованая. а списана быс въ градѣ витебьску".

Пісана 1492 г. Мае шмат крыўскіх азнак у мове, між іншым,—выдатнае аканьне.

Балона летапісу Абрамкі, пісанага ў Смаленску, не пазьней 1492 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжія Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое королевство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Іисусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсьць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоуци(м). да марія матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ* чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х)* книга(х) написане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліятэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцыі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис природженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлуг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ины(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея пэратворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нѣбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ“. Рукапіс Маскоўскай Сынод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасьці ў крыўскай мове. Гэта ёсьць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэньнем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster,“ і „Ave Maria“ на лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры“. У зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ“. Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэта ёсьць вельмі папулярны „плач Богародзіцы“ каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВѢ ИЗ МРТВЫХЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацованы быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦѢСАРЮ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Па зьместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасьці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ“. Рукапіс XV ст. пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правапісу—крыўскага паходжаньня. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИНОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных або дазнаных імі, а также аб іх віддзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасьля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНІЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНІЕ О БОГОРОДИЦѢ“. Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„СОБРАНІЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ“. Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНЬЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИИСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО“. Гэта ёсьць слаўнае ў даўныя часы сярод нашага баярства „сказанье“ сьвецкага характару. З численных сьпіскаў Александры адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александры чыстая, з некатарымі царкоўна-славянізмамі.

II. Рукапіс бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькі канец Александрыі. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правопісі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александрыі маецца ў скорапісным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя“. Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягох, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакція гэтага рукапісу надзвычайна выходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

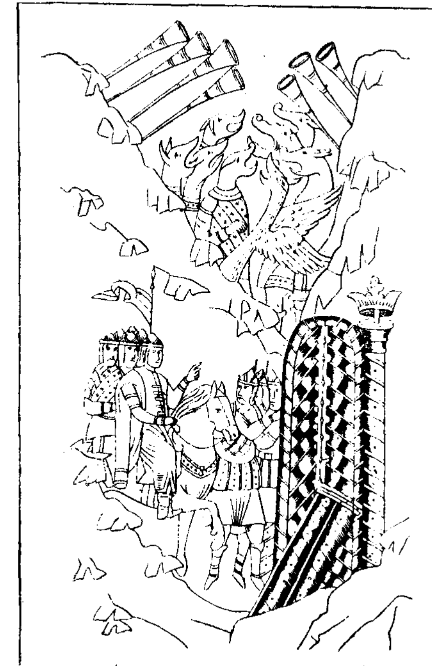

Людзі-зьвяры (з рысункаў да Александрыі).

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, пазначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роусьское и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ецца на першых 85 лістох; другая „Лѣтописецъ великыхъ князей Литовъскыхъ“ —на 85—106 лістох. Першая чаьсць—гэта выбарка з агульна-рускіх летапісных зборнікаў, але зьмяшчае і артыкулы літоўска-крыўскага паходжаньня; канчаецца 1446 годам. Другая часьць—гэта адрывак з арыгінальнай літоўска-крыўскай кронікі, які пачынаецца вылічаньнем сыноў Гедыміна і канчаецца аповесьцю аб пагоджаньні Ягайлы з Вітаўтам. Напісаны быў гэты сьпісак нейкім Грыгорам Іванавічам для князя Сымона Іванавіча Одынцэвіча.

Гэты сьпісак быў двойчы друкаваны ў лацінскай транскрыпцыі, праф. Даніловічам, сьпярша ў „Dziennik'u Wilenski'm“ (1823—1824 г.г.), а пасьля асобнымі адбіткамі с тэй-жа часопісі, пад агалоўкам „Latopisiec Litwy i Kronika Ruska“ (Вільня, 1827).

2. Слуцкі, або Уараўскі сьпісак. Як паказуюць прыпіські датыкаючыя роду слуцкіх князёў, гэты сьпісак знаходзіўся сьпярша ў Слуцку, зкуль праз І. П. Сахарова трапіў у бібліатэку графа Уварова. Зборнік абыймае 107 лістоў, з каторых на 106 лістох памяшчаецца летапіс, які пісаны ў XV ст. Слуцкі летапіс складаецца з тых-жа двох часьцей, як і Супрасльскі сьпісак, але ў адваротным парадку. Першая часьць Слуцкага сьпіску начынаецца з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“; другая дае „Лѣтописецъ о великомъ князи Московскомъ“.

Гэты сьпісак быў надрукаваны (першая часьць) А. Н. Поповым, пад агалоўкам „Лѣтопись великихъ князей Литовскихъ“. („Ученыя записки II Отд. Имп. Акад. Наукъ“, 1854, кн. I отд. III). Другая часьць была надрукавана архімандрытам Леанідам ў „Систематическомъ описаніи славяно-россійскихъ рукописей собранія гр. Уварова“, пад № 1381 (153).

3. Жыровіцкі, або Нікіфараўскі сьпісак. Гэты сьпісак паводле традыцыі вывезены з Жыровіцкага манастыра і ад Н. П. Нікіфорова ў 1902 г. перайшоў на ўласнасць Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11. 16). Большая часьць рукапісу пісана ў XV ст., у маючымся экзэмпляры нестае пачатковых і канцавых лістоў. Жыровіцкі сьпісак вельмі падобны да Супрасльскаго сьпіску, канчаецца 1435 годам. Перадрукаваны быў С. А. Белокуровым („Русскія лѣтописи“, Масква, 1897 г., 19—72 б.б.)

4. Акадэмічны сьпісак. Зьмяшчаецца ў зборніку Акадэміі Навук (шыфра: 45. 11, 1.); пісаным ў XVI ст. Гэты сьпісак немаль зусім зыходзіцца з вышэйпрыведзеным Жыровіцкім або Нікіфараўскім сьпіскам; канцавыя лісты абарваны.

5. Віленскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку, які быў у Віленскай Публічнай бібліатэцы. Надрукаваны ў XVI томе „Полного Собранія Русскихъ Лѣтописей“ пад назовай „Лѣтопись Авраамки“. Пісаны зборнік не пазьней канца XV ст. Апісаньне гл. вышэй пад 1492 годам.

6. Румянцаўскі сьпісак. Знаходзіцца ў зборніку Румянцаўскага і Маскоўскага Публічнага музэяў пад № 435. Рукапіс пісаны ў канцы XVII ст. Літоўскі летапіс займае ў зборніку лісты 19—99. Складаецца з чатырох часьцей, злучаных адным агульным агалоўкам: „Зъ кроиники великаго княжства Литовского и Жомоитского“. Першая часьць, пачынаючыся з Нараджэньня

Хрыста канчаецца славамі: „и до сихъ часовъ Подолье за Ляхи зашло и теперъ держатъ“ (л.л. 12—76). Другая часьць пачынаецца з апавяданьня аб паходзе Вітаўта супроць Темиркутлуя, канчаецца ведамасьцю аб прымірэньні Казіміра Ягайлавіча з в. кн. Маскоўскім. Трэцяя часьць выпажана паштогодна, пачынаючы з 7013 (1505) году і абыймае падзеі 7014, 7015, і 7022 г.г. Чацьвертая часьць канчаецца славамі: „Вѣра закону Римского уставлена въ Литвѣ“, мае кароткія летапісныя ведамкі 1331—1567 г. Канчаецца летапіс апавяданьнем аб паходзе кн. Валадзімера Андрэевича супроць Крымскага хана. Надрукаваны гэты сьпісак Вахевічам („Западнорусская лѣтопись по списку Румянцевского музея“, Адэса, 1903 г. асобная адбітка з XXIV т. „Записокъ Имп. Отд. Общ. ист. и др.“).

7. Сьпісак графоў Красінскіх. Знаходзіцца ў зборніку бібліатэкі графоў Красінскіх у Варшаве, № 408. Рукапіс пісаны у XVI ст., летапіс займае ў зборніку л.л. 64—90. Складаецца з двох часьцей: першая (на л.л. 64—72) зыходзіцца з першай часьцю Румянцаўскага сьпіску, але не дапісана і канчаецца параўнаньнем Тройдэня з Антыохам, Ірадам і Нэронам, пасьля чаго ў рукапісе пакінута пустое мейсца. Другая часьць летапісу (л.л. 73—84) мае агаловак: „Зъ кроиники о великихъ князехъ Литовъскыхъ“ і зыходзіцца з другой часьцю сьпіскаў Супрасльскага і Акадэмічнага, а такжа з першай часьцю Увараўскага сьпіску, а паводле стылю зыходзіцца с першай часьцю Румянцаўскага сьпіску. Гэты сьпісак быў перадрукаваны ў агранічаным ліку экзэмпляраў А. Ѳ. Бычковым, пад агалоўкам: „Литовская лѣтопись по списку, находящемуся въ библіотекѣ графа Красинского“ (СПБ. 1893, 41 бал.)

8. Сьпісак Архэолёгічнага Таварыства. Маецца ў дэфэктным зборным рукапісе, які прыналежыць „Русск. Археолог. Общ.“ у Пецярбурзе, № 43. Летапіс у гэтым зборніку займае лісты 43—73 і пісаны характарам XVI ст. Тэкст гэтага сьпіска без пачатку і канца, з пропускам у сярэдзіне, зыходзіцца з тэкстам Румянцаўскага сьпіску.

9. Патрыаршы, або Баркулабаўскі*) сьпісак. Маецца ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай (Патрыяршай) бібліатэкі № 790. Пісаны характарам крыўскага (беларускага) пісьма канца XVII ст. У гэтым зборніку, пасьля памешчаных на першых 25 лістох артыкулаў катэхічнага характару, на 26—36 лістох упісаны:

„Лѣтописецъ о Руских великихъ князехъ“, вельмі блізкі да тэксту Увараўскага і Супрасльскага сьпіскаў.

На лістох 36—42 маецца: „Сказаніе Саѳона Резанца исписана Рускимъ княземъ похвала“.

На лістох 43—65 памешчана: „Кроиника о великихъ князехъ Литовскихъ“.

На листох 65—67 рад летапісных запісак.

На лістох 67—83 рад артыкулаў не маючых стычнасьці з летапісамі.

На лістох 83—103 адрывак Літоўска-крыўскага летапісу.

*) Баркулабава—мястэчка ў Магілеўшчыне, дзе рукапіс быў напісаны.

На лістох 103—112 рад ведамак аб Маскоўшчыне, без паказаньня годаў.

На лістох 112—135 памешчаны „Лѣтописец вѣры закония
жития поганьства и побоженства князей великихъ Рус-
кихъ“, які зьмяшчае скарочанае апавяданьне аб падзеях ад пачатку Русі
да Маскоўскага ўзяцьця ад Тахтамыша.

На лістох 115—176 адрыўкі літоўска-крыўскіх летапісаў датыкаючыя
падзей 1445 году (паходу в. кн. Казіміра на Маскву), прыезду каралевы Боны
ў Літву (1528); далей аддача замуж Ядвігі і сьмерць Жыгімонта, аб Берась-
цейскім саборы 1545 г. і канчаецца рэестрам гармат, здабытых пры ўзяцьці
Смаленска каралём Ўладыславам.

На лістох 176—178, пісаных іншым характарам, памешчана „Зерцало
царствъ, градовъ и странъ, которые знаменіямъ двуна-
десятымъ небеснымъ въ зодіакѣ будущимъ подданы суть“.

10. Сьпісак Рачынскага. Памяшчаецца ў зборніку графа Ра-
чынскага ў Пазнані, пад № 94. Зборнік пісаны ў канцы XVI ст., каля 1580 г.,
летапіс займае лісты 225—291. Гэты сьпісак зьмяшчае шмат ведамак якіх у
другіх сьпісках няма; канчаецца апавяданьнем аб жанідзьбе Жыгімонта-Аў-
густа і сьмерці Жыгімонта старога.

11. Еврэінаўскі сьпісак. Маецца ў зборніку які прыналежыць
Маскоўскаму Галоўнаму Архіву Міністэрства Заграпічных Спраў, № 76 (101),
куды паступіў ён ад П. Еврэінава ў 1814 годзе. На лістох 441—534 памеш-
чана ў гэтым зборніку, пісаным ў канцы XVII ст.: „Книга великого княже-
ства Литовского и Жеицкого“. Да 1454 году сьпісак гэты сходны са сьпіс-
камі Румянцаўскім і Рачынскага, а другая часьць найбольш сходна са сьпіс-
кам Рачынскага, але іншай, паўнейшай рэдакціі.

12. Альшэўскі сьпісак. Маецца ў польскім зборніку, які належыць
бібліатэцы Хамінскага ў дварэ Альшэва, Сьвянцянскага павету. Зборнік гэты
пісаны ў 1550 годзе. Сьпісак нашага летапісу займае ў зборніку 263—334
балоны. Тэкст першай часьці (да 1446 году) ў агульных рысах зыходзіцца з
тэкстам першай часьці Румянцаўскага сьпіску, а такжа са сьпіскамі Рачын-
скага і Еврэінаўскага. Тэкст другой часьці Альшэўскага сьпіску зыходзіцца
з чацьвертай часьцю Румянцаўскага сьпіску і з чацьвертым адрыўкам Пат-
рыяршага сьпіску, але абрываецца на недакончанай аповесьці 1535 году,
дзеля утраты апошніх лістоў. Сьпісак гэты надрукаваны асобнай кніжкай
Пташыцкім, пад агалоўкам: „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa
Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. (Вільня, 1907 г.)

13. Сьпісак Быхаўца. Гэты сьпісак цяпер затрачаны. Ведамы па
выданьню Нарбута „Pomniki do dziejow litewskich“ (Вільня, 1846). Нарбут апі-
суе яго ў прадмове, кажучы, што ён адносіцца да другой палавіны XVI
або пачатку XVII ст. Сьпісак Быхаўца пісаны крыўскай мовай польскімі літа-
рамі; ў часьці да 6961 году дае тэкст ведамых нам літоўска-крыўскіх лета-
пісаў з многімі і абшырнымі ўстаўкамі з другіх крыніц, між іншым з лета-
пісу сходнага з Іпацієўскім. Гэты сьпісак у многіх мяйсцох зыходзіцца па-
водле выкладу са старэйшымі сьпіскамі—Супрасльскім, Увараўскім, Акадэ-

мічным, Віленскім. Часьць ад 6961 году і да канца сьпіску, які абрываецца дзеля утраты апошніх лістоў на 7015 годзе, немаль не мае сабе падобных у пазьнейшых сьпісках нашых летапісаў. Сходны са сьпіскам Быхаўца летапіс быў у Стрыйкоўскага, кроніка якога служыць цэннай дапамогай да адбудаваньня папсаваных і прапушчаных мейсц у сьпіску Быхаўца.

14. Сьпісак Дуброўскага. Гэткую назову носіць сьпісак СПБ. Публічн. бібліатэкі XVI ст. (шыфра: F. IV. 238), які выяўляе сабой асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, прадоўжанага да 1539 году. Зьмяшчае тры адрыўкі, маючыя безпасярэдную датычнасьць да літоўска-крыўскіх летапісаў. Першы адрывак знаходзім у самым летапісе пад 1341, 1350 і 1377 гадамі, дзе чытаем аб літоўскіх князёх, аб Альгердзе і Ульяніі, аб сьмерці Альгерда і наступіўшых пасьля гэтага ў в. кн. Літоўскім падзеях. Другі адрывак зыходны с першым, але выложаны ў форме зьвязнага апавяданьня, агалоўлены: „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“. Трэцьці адрывак агалоўлены: „Литовскому роду починокъ“, памешчаны ў канцы зборніка. Першы і другі адрыўкі не маюць аналёгічных сабе ў сьпісках нашых летапісаў; трэцьці адрывак—выпіска з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“. (Супр., Увараўск., Красінск. і др.).

15. Ростаўскі сьпісак. Гэтак называецца зборнік Маск. Галоўн. Арх. Мін. Загран. спраў, пачатку XVIII ст., № 20/25, які выяўляе сабой тую асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, які маецца ў сьп. Дуброўскага. У канцы зборніка на лістох 882—885 маецца „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“, а на лістох 875—882 „Литовскому роду починокъ“.

16. Літоўская мэтрыка, III том, т. зв. „Libri legationum“ (пераховуецца ў Маск. Гал. Арх. Мін. Загр. спраў), месьціць лацінскі пераклад літоўска-крыўскага летапісу, пад агалоўкам „Origio regis Jagyel et Wytnoldi ducum Lithuanie“. Тэкст гэтага артыкулу адпавядае „Лѣтописцу великихъ князей Литовскихъ“ і пры гэтым бліжэй за ўсё да рэдакціі сьпіску графоў Красінскіх, хоць мае ўстаўкі рожныя ад апошняга і ад другіх летапісаў.

17. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі (F. I. 476), у якой памешчана пасьля „Слова Исаака Сирина“ пахвала Вітаўту (гл. вышэй, пад 1428 г.).

18. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі, Пагодзінскага сабраньня № 1404а, XVI ст., на лістох 692—700 месьціць стацьцю „Родство великихъ князей Литовскихъ“. Тэкст гэтага артыкулу зьяўляецца пераробкай тэксту „Литовскому роду починокъ“ (сьпіскі Дубровінскі і Ростаўскі), пры гэтым пачатак мае на мэце зьвязаць род Гедыміна з родам Валадзімера Сьвятаславіча пры помачы атожсамленьня Віда з Воўкам, што зьяўляецца ўстаўкай выкліканай артыкулам „Начало государей Литовскихъ“ (зраўняй ніжэй Румянцаўскі сьпісак № 348).

19. Рукапіс Акадэміі Навук № 34. 4. 32, XVII ст. Тут памешчана „Родство великихъ князей Литовскихъ“, саўсім зыходны з Пагодзінскім рукапісам № 1404а.

20. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 348, XVI ст., зьмяшчае на лістох 14—22 „Начало государей Литовскихъ.“.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: наперв…ѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуская земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которочю землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ў летапісах Вітаўт, яркі выразіцель незалежніцкіх імкненьняў; згэтуль і той патрыотызм, які прасякае нашы летапісы.

Пасьля перасяленьня Палемона апавядаецца аб першых князёх літоўскіх да Нарымонта, аб Нарымонтавых сваякох і сыне яго Рыманце-Васілю „прозьвішчо(м) Лаврыш(ш)", які заснаваў манастыр каля Навагарадка, аб змаганьні яго з Доўмунтам, аб князю Вітэне і аб Гедыміне. Урэшце падаецца легенда аб заснаваньні Вільні. Будучы на ловах над ракой „Вилнею", Гедымін забіў на Туравай гарэ тура і заначаваў тут. У ночы бачыў сон:

> „... што(ж) на горе, которую зывали Крывая а тепер Лысая стои(т) волкъ желѣзны(й) велики(й) а в не(м) ревуть як бы сто вилько(в)".

Прахапіўшыся Гедымін расказаў сон свой Ліздэйцы, свайму варажбіту, апошні зрабіў вывад, што на гэтым мейсцы стане вялікі горад, слава якога будзе далёка чуваць. Гедымін залажыў тут горад і перанёс сюды сваю сталіцу.

Апошнія запісі ў летапісах гэтай рэдакціі канчаюцца 1548 годам, што дало повад многім гісторыкам час паўстаньня гэтай рэдакціі адносіць на пачатак, або на першую палавіну XVI ст.

Аднак, высказаная дагадка можа быць прынята умоўна, ў тым значэньні, што паасобныя адрыўкі гэтай рэдакціі існавалі ўжо ў значна старэйшых сьпісках, сягаючых глыбока ў XIV ст.

Што датыча літэратурнай стараны літоўскіх летапісцаў, то яны маюць свой самаісты стыль, саўсім рожны ад Украінскіх і Вялікарускіх летапісаў. Нашы летапісцы складаюцца з асобных, саўсім закончаных і добра апрацаваных повесьцяў, часам саўсім без усякіх дат. Мова летапісаў прыгожая, сочная, а аддзельнымі словамі і сказамі прыбліжаецца да жывой гутаркі.

Літоўскія летапісцы шырыліся ня толькі ў в. кн. Літоўскім, г. зн. у Літве і Крывіі (Беларусі), але імі карысталіся вялікарускія і польскія гісторыкі. Длугош, Бельскі і асабліва Стрыйкоўскі бяруць з іх массу ведамак і нават аддзельных уставак. Хоць апошнімі часамі дасьледаваньне Літоўскіх летапісаў значна пасунулася наперад, але яшчэ дагэтуль няма параўнаўчай іх рэдакціі, не саўсім выясьнены крыніцы паасобных апавяданьняў і найменш выясьнены радаводы літоўскіх князёў.

Значнейшыя працы па дасьледаваньню нашых летапісаў адносяцца да XIX ст., з іх найбольш цэнныя:

И. Тихомировъ, „О составѣ западно-русскихъ, такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей" (Журн. Мин. Нар. Пр. 1901, март и май).

St. Smolka, „Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa Rusko-litewskiego" (Кракаў, 1889).

A. Prochaska, „Latopis Litewski. Rozbiór krytyczny" (Львоў, 1899).

Staroniewicz, „O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwłaszcza o latopisie-„Welikoho kniażstwa Litowskoho i Žomojtskoho" (Кракаў, 1882).

В. кн. Ягайла, паводле старога партрэту (Беларускі музэй ім. І. Луцкевіча ў Вільні).

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(*Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907*).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от почmatку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Ганосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ · Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оныхъ горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, наперввеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему оѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскуюо. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперьвѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореининъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвеценого, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

светое, там жэ ее и положыли. А брат ее княз Глѣбъ Полоцкии у молодых лѣтех своих кнежывшы у Полоцку немного лѣт и вмеръ. И положон естъ у Полоцку у святое Софѣи у Полоцку со отцэмъ своимъ ув одномъ А гробе. Полочане почали потому справоватися, як у Великомъ Новгороде и въ Пъскове, а пана над собою не мѣли.

Скирмонъту ж кнежечы на Новегородцы. И князь Мъстислав Луцкии и Пинскии почнет вальку с князем Скирмонтом, хотечы его выгнати з отъчызны своее: з Берестя, а з Мельника, и з Городна, и з Новагородка. И Скирмонтъ пошлет послов своихъ до великого князя Литовского, што вышол с Китавруса, до Жывибунта, просечы его, абы помоч далъ ему напротивко Руси. И князь великии Литовскии Жывибунтъ пошлеть ему на помочъ сына своего старшого Куковоитя со всими силами своими Литовскими и Жомоитскими. И поидет князь великии Скирмонтъ с Куковотемъ и со всими силами на противку Мъстислава князя Луцкогѳ и Пинского. И на сеи стороне реки Ясельды поразит князь Скирмонтъ князя Луцкого и Пинского на голову, и всю раду Рускую. Толко князь Мстислав в малои дружыне ледве самъ утекъ у город Луцко. А князь великии Скирмонт возметь городъ Пинскъ и город Туров. И заплакала Рус великим плачомъ, иж такъ окружно вси побиты от бэзбожное Литвы. И князь великии Скирмонтъ сына великого князя Литовского Жывинбутова Куковотя чостовавшы и даровавшы безчысленое множество золота и серебра и боръздыми конми и отпустилъ почстиве до отца его до великого князя Жывинбута Литовского.

И коли Куковот прыидеть до отца своего Жывинбута и не много пры отцы своемъ побывшы. И потомъ князь великии Жывинбутъ Литовскии и Жомоитскии умер.

Тогды сын его Куковотъ сѣлъ на великом кнежени Литовском и Жомоитскомъ.

Будучы пак в тот час царемъ Завольским именем Булаклаи и прыслалъ послов своих до великого князя Скирмонта, штобы ему выходы его давалъ и баскаки его ховал по тым городом по тому, як с тых городов хожывали за предковъ его князей Руских. И князь великии Скирмонтъ под тое поддатися не хотѣлъ и тым послом его носы, губы и ушы урѣзати казал и до него отпустилъ.

И тотъ царъ на лѣто собравшися з многими силами своими и оръдами Татарскими и пошолъ на Рускую землю и много зла Рускои земли учынилъ.

А князь великии Скирмонтъ собравшы вси воиска свои и подкал его на границы своеи у Коидонове, и поразил того цара, и всю рать Татарскую побил, и самого цара убилъ. И зъ звитяжствомъ великим пошол на Рускую землю, и взял город Мозыръ, Черниговъ, и Стародубъ, и Корачевъ. И со всими в цэлости звитяжство одержавшы, вернулъся назад. И мѣлъ князь великии Скиръмонтъ трехъ сынов: старшыи Тронята, другии Любортъ, третии Писимонт.

Князь великии Скирмонтъ у великои старости своеи умер. А сын его Любортъ сядет на Корачеве и назовется князь Корачевскии, а Писимонт на Турове сядет, а Тронята на Новегородцэ. И пановали на тых городехъ много лѣтъ.

В тых лѣтехъ мати князя великого Литовского и Жомоитского Куковотева, Поята, умерла у великои старости своеи. И князь великии Куковоить милуючы матку свою и вчынилъ балвана на образъ ее, чынечы еи паметку. И поставил того балвана именем матки своее Пояты вышеи озера Жослии, которыи же образ хвалили и за Бога его мели. А потомъ тотъ балван зъгнилъ, и на том мѣстцы липы выросли, и тые липы хвалили и за Бога их мѣли во имя тое Пояты олижъ и до сего дня. А за тым князь великии Литовскии и Жомоитскии Куковоить, милуючы подъданых своих, и сам умеръ.

И зоставил по собѣ сына на великомъ кнежени Литовском и Жомоитском имени Утенуса, которыи же сын милуючы отца своего великого князя Куковоита и вчынил балъвана на паметь отца своего. И поставил его на горе однои над рекою Святою недалеко Дявилтова, которого ж хвалили и за Бога мели. А потом тот балванъ згнил, и там гаи вырос. И люди тым хвалили и прозвали его именем пана своего Куковоита.

Троняте пануючы на Новегородцэ. И в тот часъ цар Завольскии Курдасъ повстал з многими силами Татарскими на Руские земли. И князь Тронята зберется з братею своею—с княземъ Писимонтомъ Туровским а с княземъ Любортомъ Карачевскимъ—и со всими силами. И к тому обослалъся с князми Рускими: с княземъ Семеномъ Михаиловичомъ Друцкимъ, и с князем Давыдомъ Мъстиславовичомъ Луцкимъ, и Святославом Киевским. И собравшыся с одного и пошли против цара Курадаса и всее рати его Завольское. И поткалися с ним за Мозыремъ на рецэ Окуневъцы, и вдарылися в полки межы собою, и вчынили бои вельми великии от пораня олиж до вечора. И поможеть Бог великому князю Тронэте и княземъ Руским: цара Курдыса и все воиско на голово побили, ледве самъ царъ у малои дружыне втекъ. И в томъ бою убили двух братов князя Тронятиных: князя Писимонта Туровского, а князя Люборта Корачевъского, а князя Семена сына князя Друцкого Михаила, а князя Давыдова сына Луцького Анъдрея и иных бояр много побили. И князь великии Тронята звитяжство одержившы и добытку великого золота, и серебра, и каменя жэмъчугу, и шат дорогих набравшы и пошол у свою землю. А князи Руские также у свои городы пошли.

И пануючы князю Троняте не мало лѣт, потом умер. И зоставилъ сына по собе на великом кнежени Новгородском Олькгимонта. И кнежыв Олькгимонт не мало, потом умер.

И зоставилъ по собе сына именем Рынкголта на великом кнежени Новгородъском.

И кнежечы Рынкголту не мало лѣт на Новегородцы и на иншых городехъ Руских. И вчынять змову межы собою князи Руские почати вальку против великого князя Рынкгольта и хотечы его согнати з отчызны своее городов Руских: напервэй Светослав Киевскии, а Левъ Володымеръскии, и Дмитреи Друцкии. И собравшыся вси тры полки и пошли против великого князя Рынкгольта. И взяли тые Руские князи Татар на помоч собѣ от цара Заволского неколко тысечъ Татар. И князь великии Рынкголъть потъкалъ их на

рецэ Немне на Могильной и вчынилъ з ними бои вельми великии. И билися межы собою велми крѣпко, почонцы от пораня олиж до вечера. И поможе Бог великому князю Рынкголту, ижъ князеи Руских и всю силу ихъ и орду Татарскую на голову побилъ. И самъ звитяжство одержавшы з великимъ весэльем и добыткомъ золота и серебра и з великим набытемъ скарбовъ и прышолъ къ своим городом. И прышедшы до Новагородка, рознемогъся и вмер без плоду. Тут ся докончалъ родъ княжати Рымского Палемона.

А иные поведают рекучы, бы тот Рынкголт прышедшы з оного побоища до Новагородка и был у Новегородцы и якобы мѣлъ уродити трехъ сынов. И зоставит по собѣ на великом княжени Новгородъскомъ именемъ Воишвилака, ино далеи о том Воишвилаку не пишеть.

О княжати Литовскомъ Швинъторозе сыне Утенусове.

По смерти Рынкголтове панове жалуючы господара своего прырожоного. И взяли собѣ господаремъ великого князя Литовъског и Жомоитског сына Утенусова с Китаврусу Швинъторога. И мало княжывшы Швинторогу на Новегородъцы и на Руских городехъ. И отец его князь великии Литовскии и Жомоитскии Утенусъ умер. И сын его Швинъторог по смерти отца своего начнет княжыти на великом княжени Литовском, и Жомоитском, и Новгородскомъ, и Рускомъ. И вродил Швинторогъ сына Скирымонта. И оберет собѣ великии княз Швинъторогъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле реки Вельи, гдѣ река Вилня упадывает у Велю. И просил сына своего Скирымонта, абы на том местцу было жъглищо вчынено, дѣ бы его мертвого сожгли. И прыказал сыну своему, жебы по смерти его на том мѣстцу, где бы его зъжогъ, всихъ князеи Литовскихъ и знаменитых бояр сожъжено было и штобы вже нигдѣ инъде тѣла мертвых не были зъжены, толко там, бо и передъ тымъ жыгали тѣла мертвыхъ на том мѣстцу, хто гдѣ умреть. И прыказавшы тые слова сыну своему Скирымонту, князь великии Швинъторог и вмер.

О великомъ князе Скирымонте.

Великии княз Скирымонт зосталъ по отцы своемъ на великом князстве Литовскомъ, Жомоитском и Руском и подлугъ прыказаня отца своего на том мѣстцы на усти реки Вилни, гдѣ у Велью упадываеть, вчынил жъглищо и там тѣло отца своего зъжогъ, и коня его, на котором еждчывалъ, и шату его, которую ношывалъ, и милосника его, на которого он был ласкавъ, и сокола, и хорта его зъжог. И от тых часов князи великие Литовские тѣла их на томъ мѣстцу жыгали. И для того тое мѣстцо от тых часов прозвано Швинторога на имя того великого князя.

И коли которого князя великог Литовского албо пана сожжено было тѣло, тогды пры нихъ кладывали ногъти рыси албо медвежи, для того иж вѣру тую мели, якобы судныи день мѣлъ быти, и так знаменали собѣ, иж бы Богъ мѣлъ прыити и седѣти на горѣ высокои и судити жывых и мертвых. На которую ж гору трудно будеть узыити бэз тыхъ ногътеи рысих албо медвежыхъ, и для того тые ногти подле их кладывали, на которых мѣли на тую гору лѣзти и на суд до Бога ити. А так ачколвекъ поганы были, а въжды потом себе знаменали и в Бога одного вѣрыли, иж судныи день мѣлъ быти и вѣрыли з мертвыхъ въстаню и одного Бога, которы мѣлъ судити живыхъ и мертвых.

О мужах Латыгольских якъ прышли у Жомоить.

Пануючы великому князю Скирымонту. И собралися мужы Латыголове, которые седели над берегом морскимъ окияномъ моремъ, и прышли в землю Жомоитскую, и шкоды многие почынили, и кровопролитья в людехъ Жомоитских от нихъ много стало. И князь Скирмонт, собравшыся зъ силами своими, и поидеть на нихъ в землю их, и ихъ самыхъ выстинал, а иншых у полонъ вывелъ, и землю ихъ пусту вчынилъ.

И в тот часъ по выеханю князя великого Скирмонта зъ земли Латыгольское прышли Нѣмцы зъ за моря до тое ж земли Латыгольское и тую землю засели, и панове тои Латыголе зостали, и назвалися Иѳлянты. И потом много лѣт пановаль великии князь Скирмонтъ, и зоставил двух сынов: Трабуса а Коликгина. И Трабус почнет княжыти на земли Жомойтскои, а Колйкгин на землй Литовскои и Рускои. И княжыл много лѣт и вмеръ. И почнеть по немъ княжыти сын его Роман и по малом часе умре. Князь великии Жомоитскии Трабус дядко князя Романов.

И по нем почнет княжыти князь великии Романъ на земли Жомоитъскои, и Литовскои, и Рускои. И Роман мѣлъ пяти сынов: старшыи былъ Нарымонтъ, другии Довмонтъ, третии Гольша, четвертыи Кгедрус, пятыи Троииденъ.

О пяти сынех Романовых.

По смерти великого князя Романа почнет княжыти сын его старшыи Нарымонт. И вчынилъ городъ Керновъ и знесеть столец свои з Новагородка до Кернова. И почнеть княжыти и назовется великии князь Литовскии и Новгородскии и Жомоитскии.

А братъ его Довмонтъ седит на отчизне своеи на Утене и назовется князем Утенским.

А третии братъ его Кгедрус зарубил город и назовет его именем своим Кгедроити и прозоветься князем Кгедроитьскимъ.

А четвертыи братъ его Гольша перешедшы реку Велю и нашол гору красную межы горами над рекою Вилнею у мили от устья реки Вельи, гдѣ упадывает в реку Велю против Раконтишок. И вчынилъ город и назоветь его именемъ своимъ Гольшане.

И не много бывши там, и ездечы оттоль у ловы у пущу за десеть миль от того города своего. И наидет гору красную и ровънинами великими обълеглую и обѳитостями наполъненую. И сподобалося ему там и онъ тамъ поселилъся. И на тои горе учынил городъ над рѣчкою Кораблем. И перенесеться оттоле и тамъ почнеть княжыти и назоветься князем Гольшанским.

А пятыи брат Троиидень мешкалъ пры брате своем великом князи Нарымонъте. И довѣдался князь великии Нарымонт, што ж князи Ятвезъские померли, а люди ихъ мешкают без господара.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимaны были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти · ино тѣх великих земль гсдри,
безъ всякого ослоушаниа. приходять со
всеми силами на помочь и на его
слоужбоу · есть ли паки тѣх великих
земль которомоу гсдрю. нѣ за коую ноу
жю немощно было прити, и онъ вся своя
рати и силы посылаше к немоу на помо
чь и на слоужбоу. Тогда бо бяше славныи
гсдрь велики князь александръ, зовомы
и витовтъ. и в велицѣ чти и славѣ
пребываше. такоже и отечьство его
литовьская земля и велицѣ чти прѣ
стояше. и всякимъ обильемъ исполня
шеся. такоже и народна бяше много ·
в лѣт ҂ѕ҃ ... мца августа, ... списа
на бы книга сиа, и въ кго хранимомъ гра
дѣ смоленьскоу · повелѣниемъ смире
наго епспа, кир герасима. прежебыв
шаго владимерьскаго и волыньскыа зе
мли · родомже москвитина, попова
сына. а колвановича внука. потомъже
бжиею блгтию, и великаго князя але
ксандра. зовомаго витовта, и волею и хо
тѣнием. и блгвением прсщнаго а
рхиеппа. фотиа митрополита, киев
скаго и всеа роуси. тотъже смиреныи
еппъ, кир герасимъ владимерьскии
прѣведенъ бы со владимерьского еппи

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkòw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицін князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которокою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и боярomъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ человек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служое божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тимирътиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои“. И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Ѳедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе“), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туровского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Ѳедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Ѳедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ“. И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которোую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Ганосъ, а по Гаиосе—Клаѵдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, також зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного островома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ · Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оныхъ горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, наперввеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему ѳѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимеровового Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, которыи гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрваленое против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

ролю отпирать, а потомъ обачылся, иж моцы такое мѣти не мог, зъехал до Москвы зъ скарбы и з прыятелы своимі до князя великого Московского Василья Ивановича. И много в тот час замковъ Руских подали великому князю Московскому, то ест: княз Михаило Мъстиславскии подался з городомъ своимъ Мстиславлемъ, князи Друцкие подалися з городомъ своимъ Друцкомъ, Оръшу, Крычэвъ и Мозыръ за прыводом Глинского Москва были осѣли.

Король Жыкгимонтъ, будучы в тот час в Полщы, послышавшы о том, и казавшы ся собрати воиску Литовскому и Полскому, люду служэбному, жолнѣромъ, над которыми гэтманом полнымъ был Өирлеи зъ Яновъца. Перве̂и воиско Литовское выправил, а потом и сам пошол за Михаилом Глинским, о чом услышавшы Глинскии, не смѣючы ждати на замкохъ Руских короля Жыкгимонта, побѣгъ къ Москве. А тые князи,—князь Михаило Мъстиславъскии и князи Друцкие з городы своими,—а к тому Оръша, и Крычевъ, и Мозыр опятъ подалися королю Жыкгимонту. И была у Литве после Глинского замятня велми великая, и панов тых имали, которые з Глинскимъ мешкали гораздъ, а нѣкоторых шляхту и мучоно, короли (так у рукапісе) Жыкгимонт вже замъки Руские успокоившы а Глинского от Мѣнска отстрашывшы, бо был вже Мѣнска Глинскии добывати почал; гэтмана Литовского Кишку в землю Московъскую з воискомъ для пустошэня и каженя земли Московское послал, которое воиско не мало волостеи Московъских мечом и огномъ попустошывшы и воиско Московское прогнавшы вцэле вернулися.

Зачымъ князь великии Московскии Василеи Ивановичъ слалъ до короля, просечы о премире. И одержал то, иж прыняли перэмире до жывотовъ своих, вязни з обу сторон собѣ поворочали, князю Михаилу Глинскому жону и прыятели з Литвы до Москвы пустили, которых прыятелеи князя Михаила Глинского яко въ кроиниках Польских пишэть, о двѣсте назад до короля з Москвы повтекало. И кгды корол Жыкгимонт воиска свои роспустил, тогды воиска, назад идучы у свою землю, траѳили воиско Татарское, недалеко от Слуцка. И тое воиско Татарское за помочю Божю Литва побили. И так того року звышъписаного тисеча пят сот осмого от непрыятел своих Москвы и Татар Литва покои з ласки Божое одержали.

Лѣта Бож нарож 1509 Поляцы Волохов поразили.

Лѣта Бож нарож 1510 Татарове воевали в Литвѣ и цэло до орды звернулися.

Лѣта Бож нарож 1512 прынесена королю Жыкгимонту в малжэнство Барбара, дочка Стэфана, воеводы Седмикгродского, о которои пишут кроиникарэ, иж была великое побожности и цноты.

Того ж року Литва и Поляцы воиско Татарское на Лопушне побили. Над Литвою был гэтманом князь Костентин Острозскии, а надъ Поляками Миколаи Каменецкии. Тамъ, пишуть, Татаровъ збитых двадцать чотыры тисечы от малого воиска Польского и Литовского, бо, яко пишуть кроиникаре, иж Польского и Литовского воиска большеи не было, толко шесть тисечеи, гдѣ значна ласка Божя была, кгдыж шеснадцать тисечеи вязневъ отгромили и корысти великие, конеи Татарских около десети тисечеи взяли,

по которои битве цар Перекопъскии с королем згоды потребовалъ и, для упэвненья покою, сына своего Дзалалъдына до Литвы в закладе дал, которыи сын его в Литве борздо вмеръ, за чымъ тэжъ и покои с Татары не долго трвалъ.

Князь великии Московскии Василеи, забывшы перемирья и прысяги своее, до панъства Руского воиско свое всылалъ, и шкоды непрыятельскимъ обычаемъ чынил, и сам з воискомъ своим Московскимъ под Смоленъскъ прыходилъ, и, не добывшы города, на тот часъ прочъ одышолъ.

Лѣта по нароженю Исуса Хрыста сына Божего 1513 королю Жыкгимонту уродилася дочка с королевое Барбары в Познанью, которую названо Едвига.

Того ж року у Вильни замок надольныи згорѣлъ, которыи на он часъ деревеныи былъ.

Лѣта Божого нароженя 1514 мсца мая 16 дня за тыидень по святом Миколе по весне, уво второкъ, прышелъ князь великии Московскии под Смоленскъ и стоялъ под городомъ добываючы и бьючы з дѣлъ дванадцать недѣль. Король Жыкгимонт, услышавшы тое, пошолъ боронити Смоленъска, з Вилни выехал месеца июля двадцать второго дня в суботу, за неделю перед Спасовыми запусты. И Смольняне, не дождавшы обороны, за пракътыками и пострахами Михаила Глинского подали замокъ Смоленскъ князю великому Московскому мсца августа первого дня, а в тот часъ на Смоленску былъ воеводою от короля Сологубовичъ. А былъ под панованьемъ Литовскимъ Смоленскъ от того часу, якъ его Витовтъ взялъ, до поданья Московскому (прапушчана „князю")—девеносто лѣт, в кроиницэ полскои—сто. На тотъ часъ король уже былъ у Мѣньску, кгды Смоленскъ подано, и мало на том маючы, Московскии послалъ люди, воиско великое к Оръшы и ко Друцку, росказавшы имъ глубоко воевати землю Литовскую. А король Жыкгимонт пошолъ з Мѣнска къ Борысову и з Борысова послалъ противъ воиска Московского гетмана своего князя Костенътина Ивановича Острозского з воиском. И сторожовые полъки Литовского воиска з сторожовыми полъки Московскими спотъкалися на Бобрэ рецэ. И тамъ всю Московъскую сторожу побили и много жывых поимали и на Дрови также Москву били и жывыхъ поимали. И нашолъ князь Костенътинъ воиско Московское за Оршою городомъ, за Днепром, на рецэ Кропивницы и переброившыся со всим воискомъ и з дѣлы черезъ Днепръ. И вдарылися воиска межы себе у пятницу месеца сенътябра осмого дня на самыи празникъ Рожества Пречыстое Богоматеры. И былъ бои велми великии, бо не ровно было: Москвы у пять кроть большеи нижли Литвы. И помогъ Богъ королю Жыкгимонту и воиску Литовскому, иж Москву на голову побили и воеводъ што настаршыхъ усихъ поимали, на имя: князя Михаила Ивановича Булъгокова, а брата его рожоного князя Дъмитрея, а Ивана Андрѣевича Челядина, князя Ивана Дъмитреевича Пронского, Дмитрея Васильевича Китаева, Данила Андрѣевича Плещэева, Ивана а Володимера Семеновых детеи Колычова, князя Борыса и сына его князя Петра Ромадановскихъ, князя Ивана Семеновича Селеховского, князя Борыса, и

На лістох 103—112 рад ведамак аб Маскоўшчыне, без паказаньня годаў.

На лістох 112—135 памешчаны „Лѣтописец вѣры закония жития поганьства и побоженства князей великихъ Рускихъ“, які зьмяшчае скарочанае апавяданьне аб падзеях ад пачатку Русі да Маскоўскага ўзяцьця ад Тахтамыша.

На лістох 115—176 адрыўкі літоўска-крыўскіх летапісаў датыкаючыя падзей 1445 году (паходу в. кн. Казіміра на Маскву), прыезду каралевы Боны ў Літву (1528); далей аддача замуж Ядвігі і сьмерць Жыгімонта, аб Берасьцейскім саборы 1545 г. і канчаецца рэестрам гармат, здабытых пры ўзяцьці Смаленска каралём Ўладыславам.

На лістох 176—178, пісаных іншым характарам, памешчана „Зерцало царствъ, градовъ и странъ, которые знаменіямъ двунадесятымъ небеснымъ въ зодіакѣ будущимъ подданы суть“.

10. Сьпісак Рачынскага. Памяшчаецца ў зборніку графа Рачынскага ў Пазнані, пад № 94. Зборнік пісаны ў канцы XVI ст., каля 1580 г., летапіс займае лісты 225—291. Гэты сьпісак зьмяшчае шмат ведамак якіх у другіх сьпісках няма; канчаецца апавяданьнем аб жанідзьбе Жыгімонта-Аўгуста і сьмерці Жыгімонта старога.

11. Еврэінаўскі сьпісак. Маецца ў зборніку які прыналежыць Маскоўскаму Галоўнаму Архіву Міністэрства Загранічных Спраў, № 76 (101), куды паступіў ён ад П. Еврэінава ў 1814 годзе. На лістох 441—534 памешчана ў гэтым зборніку, пісаным ў канцы XVII ст.: „Книга великого княжества Литовского и Жеицкого“. Да 1454 году сьпісак гэты сходны са сьпісками Румянцаўскім і Рачынскага, а другая часьць найбольш сходна са сьпіскам Рачынскага, але іншай, паўнейшай рэдакціі.

12. Альшэўскі сьпісак. Маецца ў польскім зборніку, які належыць бібліятэцы Хамінскага ў дварэ Альшэва, Сьвянцянскага павету. Зборнік гэты пісаны ў 1550 годзе. Сьпісак нашага летапісу займае ў зборніку 263—334 балоны. Тэкст першай часьці (да 1446 году) ў агульных рысах зыходзіцца з тэкстам першай часьці Румянцаўскага сьпіску, а также са сьпіскамі Рачынскага і Еврэінаўскага. Тэкст другой часьці Альшэўскага сьпіску зыходзіцца з чацьвертай часьцю Румянцаўскага сьпіску і з чацьвертым адрыўкам Патрыаршага сьпіску, але абрываецца на недаконччанай аповесьці 1535 году, дзеля утраты апошніх лістоў. Сьпісак гэты надрукаваны асобнай кніжкай Пташыцкім, пад агалоўкам: „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. (Вільня, 1907 г.)

13. Сьпісак Быхаўца. Гэты сьпісак цяпер затрачаны. Ведамы па выданьню Нарбута „Pomniki do dziejow litewskich“ (Вільня, 1846). Нарбут апісуе яго ў прадмове, кажучы, што ён адносіцца да другой палавіны XVI або пачатку XVII ст. Сьпісак Быхаўца пісаны крыўскай мовай польскімі літарамі; ў часьці да 6961 году дае тэкст ведамых нам літоўска-крыўскіх летапісаў з многімі і абшырнымі ўстаўкамі з другіх крыніц, між іншым з летапісу сходнага з Іпаціеўскім. Гэты сьпісак у многіх мяйсцох зыходзіцца паводле выкладу са старэйшымі сьпіскамі—Супрасльскім, Увараўскім, Акадэмічным, Віленскім. Часьць ад 6961 году і да канца сьпіску, які абрываецца дзеля утраты апошніх лістоў на 7015 годзе, немаль не мае сабе падобных у пазьнейшых сьпісках нашых летапісаў. Сходны са сьпіскам Быхаўца летапіс быў у Стрыйкоўскага, кроніка якога служыць цэннай дапамогай да адбудаваньня папсаваных і прапушчаных мейсц у сьпіску Быхаўца.

14. Сьпісак Дуброўскага. Гэткую назову носіць сьпісак СПБ. Публічн. бібліатэкі XVI ст. (шыфра: F. IV. 238), які выяўляе сабой асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, прадоўжанага да 1539 году. Зьмяшчае тры адрыўкі, маючыя безпасярэдную датычнасьць да літоўска-крыўскіх летапісаў. Першы адрывак знаходзім у самым летапісе пад 1341, 1350 і 1377 гадамі, дзе чытаем аб літоўскіх князёх, аб Альгердзе і Ульяніі, аб сьмерці Альгерда і наступіўшых пасьля гэтага ў в. кн. Літоўскім падзеях. Другі адрывак зыходны с першым, але вылажаны ў форме зьвязнага апавяданьня, агалоўлены: „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“. Трэцьці адрывак агалоўлены: „Литовскому роду починокъ“, памешчаны ў канцы зборніка. Першы і другі адрыўкі не маюць аналёгічных сабе ў сьпісках нашых летапісаў; трэцьці адрывак—выпіска з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“. (Супр., Увараўск., Красінск. і др.).

15. Ростаўскі сьпісак. Гэтак называецца зборнік Маск. Галоўн. Арх. Мін. Загран. спраў, пачатку XVIII ст., № 20/25, які выяўляе сабой тую асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, які маецца ў сьп. Дуброўскага. У канцы зборніка на лістох 882—885 маецца „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“, а на лістох 875—882 „Литовскому роду починокъ“.

16. Літоўская мэтрыка, III том, т. зв. „Libri legationum“ (перахоўуецца ў Маск. Гал. Арх. Мін. Загр. спраў), месьціць лацінскі пераклад літоўска-крыўскага летапісу, пад агалоўкам „Origio regis Jagyel et Wytnoldi ducum Lithuanie“. Тэкст гэтага артыкулу адпавядае „Лѣтописцу великихъ князей Литовскихъ“ і пры гэтым бліжэй за ўсё да рэдакціі сьпіску графоў Красінскіх, хоць мае ўстаўкі рожныя ад апошняга і ад другіх летапісаў.

17. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі (F. I. 476), у якой памешчана пасьля „Слова Исаака Сирина“ пахвала Вітаўту (гл. вышэй, пад 1428 г.).

18. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі, Пагодзінскага сабраньня № 1404а, XVI ст., на лістох 692—700 месьціць стацьцю „Родство великихъ князей Литовскихъ“. Тэкст гэтага артыкулу зьяўляецца пераробкай тэксту „Литовскому роду починокъ“ (сьпіскі Дубровінскі і Ростаўскі), пры гэтым пачатак мае на мэце зьвязаць род Гедыміна з родам Валадзімера Сьвятаславіча пры помачы атожсамленьня Віда з Воўкам, што зьяўляецца ўстаўкай выкліканай артыкулам „Начало государей Литовскихъ“ (зраўняй ніжэй Румянцаўскі сьпісак № 348).

19. Рукапіс Акадэміі Навук № 34. 4. 32, XVII ст. Тут памешчана „Родство великихъ князей Литовскихъ“, саўсім зыходны з Пагодзінскім рукапісам № 1404а.

20. Родаводная кніга Румянцаўскага музэю № 348, XVI ст., зьмяшчае на лістох 14—22 „Начало государей Литовскихъ.“.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуща держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицїи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицїи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицïи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицïи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицïи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ней: й котории о(т)вели на(с) пѣніе пойте на(м) о(т) пѣсней сионовы(х):... дочко вавилон(ь)ска зла блг(с)внъ который въздае(т) тобѣ въздание(м) твоимъ яко възд(а)ли есте намъ: блгсвнъ иже держати буде(т) и розбие(т) младенца его оли(ж) о каме(н)".

З кнігі Рут:

„И рекла рутъ маавитенка къ нааміи поиду н(и)нѣ на поле и съберу колосье затымъ оу кого жь наиду милость во очью его и рекла ей по(й)ди дочко: й пошла и пришла й збирала в поли за жатци й пригодилася пригода ее ролья поля боазового иже о(т) роду елимелехового: ажно боазъ приходить о(т) бетлегема й реклъ женцомъ адонаи с вами й рекли ему бл(с)ви тя адонаи: й реклъ боазъ детине што стоить на(д) женьци чия молодица се: й о(т)каза(л) детина то".

Эстыр:

„И было въ днехъ ахашверошовы(х) тотъ то ахашверошь и(ж) цр(с)твова(л) о(т) индіи до муриновъ се(д)мь и 20 и 100 земль: въ днехъ оны(х) осѣ(д)шу црю ахашверошу на столци цр(с)тва своего и(ж) въ шушане гра(д): в лѣто третее цр(с)твуючи ему вчини(л) пиръ вси(м) бояро(м) своимъ й холопьи своеи, войску пер(ь)скому й мадайскому столечнико(м) и бояро(м) земьски(м) пере(д) собою"...

Пераклад быў зроблены не пазьней пачатку XV ст. Ужываньне народнай крыўскай мовы ў сынагогах спрычынілася да таго, што жыдоўская вера пачала шырыцца паміж хрысьціянамі; гэты рух вядомы ў гісторыі пад найменьнем сэкты жыдоўствуючых.

У другой палове XV стаг. (1471 г.) сэкта гэта перакінулася ў Вялікі Ноўгарад і Маскву, дзе была сустрэчана спачатку прыхільна, а пазьней нішчана з нячуваным фанатызмам. У кнізе „Сказанія о новоявившейся ереси Новгородзких еретиковъ" Іосифа Волоцкого, маецца мейсца, з якога відаць адкуль сэкта прышла ў Ноўгарад:

„Быў у тые часы жыд, іменем Схарыя, і гэты быў д'явалаў сасуд і выўчан усякаму зладзейству, чарадзейству і чарнакніжніцтву, звездазаконніцтву і астралогіі, жыў у горадзе Кіяве, ведам быў тады істнуючаму князю званаму Міхайла, сыну Александраву, праўнуку Вольгірдаву (князь Міхайла Олельковіч, намеснік караля Казімера) і гэты князь Міхайла ў 1471 г. прыйшоў у Вялікі Ноўгарад, у дні княжэньня вялікага князя Івана Васілевіча; і з ім прыйшоў у Вялікі Ноўгарад жыд Схарыя.

І той сьпярша спакусіў папа Дзяніса і ў жыдоўства ўвёў. Дзяніс прывеў да яго пратапопа Аляксея... пасьляж прышлі з Літвы іншыя жыды: Шмойла Схаравей, Масей Хануш".

Бяручы пад увагу, што сэкта жыдоўствуючых у сярэдзіне XV стаг. даходзіць свайго росквіту ў вялікім княжстве Літоўскім, а ў трэцяй чверці XV стаг. перакідаецца ўжо ў вялікі Ноўгарад і Маскву і што жыдоўствуючыя, паводле іх слоў, мелі ўсе кнігі сьвятога пісаньня, перакладзеныя на крыўскую мову, бо гэтым яны дакаралі іншым верам, то трэба думаць, што гатовыя пераклады кніг сьвятога пісаньня сэкта жыдоўствуючых мела ўжо не пазьней пачатку XV стаг.

Літэратура: „О ереси жидовствующих". „Новые матеріалы", сабраныя С. Л. Бѣлокуровымъ, С. О. Долговымъ, И. Е. Евсѣевымъ і М. И. Соколовымъ (чтеніе въ И. О. И. и Др. 1902 г., кн. 3). А. И. Соболевскій, „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в." Спб., 1903 г. „Просвѣтитель или обличеніе ереси жидовствующихъ. Твореніе преподобного отца нашего Іосифа, игумена Волоцкаго", изд. 2, Казань, 1882. Н. Рудневъ. „Разсужденіе о ересяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Іоанна Грознаго". М. 1838. Митрополитъ Макарій, „Исторія русской церкви", томъ VI.

СЬВЕДЧАНЬНЕ ПАДДАНЫХ ЖАРАСЛАЎСКІХ АБ ДВАРЭ ЖАРАСЛАЎСКІМ, КАНЦА XV СТ. (до 1502 г.) „Чт. въ Импер. Общ. Истор. и Древн. Росс." кн. IV. Масква, 1899, б. 73. Бяз даты сярод дакумантаў Мэтрыкі Літоўскай 1497 г.

„Сведецтво подданых жорославских з стороны двора Жорославъки.

На память великий княз казал записати. Жерославчане светчили перед паном виленскимъ наместникомъ городенскимъ княземъ Александромъ Юревичомъ, а перед старостю Жомойтскимъ паномъ Станиславомъ Яновичомъ. Имена тымъ жорословчаном: Яковъ Короз, перед тымъ сорочникомъ был въ Жорословце, а тыми разы сынъ его сорочникомъ, Данило Поботеньковъ, Хлебен, Борсукъ Ивановичъ, Иванюк Марковичъ. Светчили перед ихъ милостью тымъ обычаемъ: мы помятуем гораздо, еще за великого князя Витовта, штож великий княз Витовтъ приехал на тое местцо, где тепере двор господаръский Жерославка. А тутъ в тот час на том местцы седели люди господаръскии Городенъскаго повета на имя Олексичи. И великому князю Витовту тое местцо подобалося на двор, и он тыхъ людей своих Олекъсич с того села их звел и посадилъ ихъ на пущи на ихъ же отчине за Веретеею, где и тепер они седять. А на их селищах справил собе двор, и держанъ тот двор Жерославка к Городну, аж и до Витовтова живота. И после великого князя Витовта такеж тот двор Жерославка держан къ Городну во вси лета живота великого князя Жикгимонта, ажъ и до его смерти. А тивуном были в том дворе от великого князя Жикгимонта: перво Муровка, а другий Арод, а третий Мартинъ. Колижъ такъ великого князя Жикгимонта в животе не стало, ино по смерти его приехал Михайло Кголикгиновичъ, и въ тот двор самъ увезался и подержалъ со два годы, корол его милость будучи ещо великимъ княземъ тотъ дворъ Жерословку за ся на себе взял. И Михайло Кголикгиновичъ, што былъ там семьи своее и животины к Жерославце съ своих дворовъ припровадил, то за ся выпровадил. А то мы, панове, светчимъ верне а справедливе. А хто бы хотел о томъ инакъ поведити, нехай господаръ великий княз кажеть насъ с тым перед собою очевисто поставити. Мы хотимъ добрый довод на то вчинити, сами старцы всее волости Городенское; и тежъ и то, панове, поведаемъ вашой милости, што Скиньдир присылал к нам слугу своего, обецаючы намъ по кожуху и по сукни а просечи насъ, абы то светчили, што он намъ кажеть. И мы того не вчинили, боялися есмо Бога и господаря великого князя".

16*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Застаўка с Супрасьльскіх друкаў.

XVI стагодзьдзе.

Збудаванае высілкамі Міндаўга, Альгерда і Вітаўта в. кн. Літоўскае было фізычна вялікім, і, ў выпадках аднадушнасьці, грозным для суседзяў, але ў грунце слабым духова, бо ня мела ні супольнай гістарычнай традыцыі, якая творыць нацыянальную культуру, ні адзінага веравызнаньня, ані аднастайнай жывой мовы. Рожнародны нацыянальны і веравызнаўчы склад дзяржавы, асабліва пасьля зблізэньня с Польшчай і прыняцьця каталіцтва пануючай дынастыяй і многімі магнатамі, стаўся прычынай няўпынных унутраных закалотаў і нездаволеньня, з якіх суседзі—Польшча і Масква—карысталіся для аслабленьня Літвы.

Так яснага і зразумелага сягоньня для нас паняцьця нацыянальнасьці ў тыя часы саўсім не існавала. Паняцьце нацыянальнасьці заступалася паняцьцямі дзяржаўнай прыналежнасьці і веравызнаньня. У дадатку грамадзянства было разьбіта на станы; кожная становая група жыла замкнутым жыцьцём, і пераход са стану ў стан быў надзвычайна трудным. Пачуцьця нацыянальнай еднасьці між паасобнымі станамі ня было. Князі і магнаты трымаліся здалёк ад баярства, а баярства, ў свой чарод, трымалася здалёк ад мяшчанства і сялянства, асабліва—ад апошняга, якое лічылі пахадзячым з іншага Ноевага пакаленьня. Ніводнаму князю, ніводнаму магнату ў галаву не прыходзіла думка, што ён можа быць аднэй і тэй самай крыві з „простым народам", і, наадварот, шырокія народныя масы не пачувалі кроўнай сувязі з князямі і магутамі.

Усходны абрадак, за пяць стагодзьдзяў існаваньня на крыўскіх землях, з накінутай гвалтам чужой веры, здолеў глыбока ўвайсьці ў жыцьцё і прывычкі нашых прашчураў, стаўся роднай, бацькаўскай верай. А як процістаўленьне новазаводжанаму каталіцтву—„польскай веры", усходны абрадак у XV і XVI ст. ст. аканчальна прыбірае назову „рускай веры". Гэты рэлігійны і культурны кантраст („руская вера") быў прыняты больш кансэрватыўнай часьцю грамадзянства за спэцыяльна яму прыналежную і найбольш відомую азнаку народнай асобнасьці ў вачох сваіх і чужых. Дзякуючы гэтаму погляду, царква мала-памалу становіцца асяродкам і вогнішчам разьвіцьця сваеаблічнага сьветагляду і культуры, абапертых на візантыцка-баўгарскай спадчыне мінўшых стагодзьдзяў.

Калі-б усходны абрадак быў выключнай прыналежнасьцю толькі нашага крыўскага народу, то магчыма, што царква стала-бы тым асяродкам, з якога нацыя выйшла-бы адроджанай. Але ўсходны абрадак зьвязываў рожнародныя нацыянальныя, языковыя і палітычныя элемэнты: Крывію, Украіну, Вялікі Ноўгарад і Маскву. Апошняя, прыняўшы на сябе прадстаўніцтва „рускай веры", тым або іншым шляхам старалася мець і мела ўплыў на ўсіх праваслаўных, як крывічоў, так і украінцаў.

Згэтуль падзел у грамадзянстве на „орыентацыі" заўважаецца ад пачатку XV ст. нават ў Радзе Гаспадарскай в. кн. Літоўскага. Пад канец XV ст. немаль закончылася палітычнае аб'яднаньне Масковіі. Вялікі князь Маскоўскі, як у сваіх уласных вачох, так і ў грамадзкай апініі стаўся адзіным на ўсходнай славяншчыне прадстаўніком „рускай веры" і, што з гэтага вынікае,— „рускай" народнасьці, натуральным іх абаронцам і апякуном. Асаблівай аўрэолі ў вачох нашых прашчураў набрала Масква, калі Іван III ажаніўся з Софіяй, пляменіцай апошняга грэцкага імпэратара, і прыняў за гэрб Масковіі двугаловага візантыцкага арла, а такжа тытул „государя всея Руси", а знача —і „Русі" Крыўскай і Украінскай.

Як вынік орыентацыі на Маскву, ў 1481 годзе была ўтворана змова, на чале якой сталі: Слуцкі князь Міхайла Олельковіч, яго зродны брат Фёдар Іванавіч Бельскі і адзін с князёў Гальшанскіх. Змоўшчыкі пастанавілі загубіць в. кн. Казіміра, а каліб гэта не ўдалося зрабіць, то „отсѣсть" ад Вялікага княства са ўсімі землямі па Бярэзіну і злучыцца з Масковіяй.

Не глядзя на ўнутраны распад, да палавіны XVI ст. нашае грамадзянства яшчэ трымалася свае культуры даволі крэпка. Нават у сталіцы в. кн. Літоўскага, Вільні, дзе былі найбольшыя чужыя ўплывы, крыўская мова і граматнасьць займалі першае мейсца ня толькі ва ўсіх урадовых установах, але нават на дварэ каталіцкіх біскупаў і вялікакняжаўскім дварэ. Аб апошнім вымоўна сьведчыць склад бібліатэкі, якую в. кн. Жыгімонт Стары быў сабраўшы ў Крывым замку ў Вільні. У 1510 годзе было ў гэтай бібліатэцы каля 70 пісаных і друкаваных кніг. Найбольшая часьць, праўда, прыпадала на кнігі лацінскія, але ў той час, калі польскіх і чэскіх кніг было ўсяго некалькі, то кірылаўскіх кніг было ў бібліатэцы 27 агалоўкаў. 80 гадоў пазьней лік кірылаўскіх кніг, раўнуючы да другіх, займаў самы нязначны працэнт.

У каталіцкім касьцёле крыўская мова і кірылаўская граматнасьць такжа даволі упорна змагаліся, да першай палавіны XVI ст. за сваё існаваньне, з лацінскай мовай і польшчынай. Пералом на горшае наступіў толькі ў другой палавіне XVI ст. пад навалай чужых уплываў, грунт для якіх быў прыгатаваны рэлігійным і становым падзелам, а такжа бязсэнсоўнай басьняй аб італьянскім паходжаньні сільнейшых краёвых родаў.

Паверыўшы ў сваё італьянскае паходжаньне, магнаты, а за імі баярства і шляхта, лічылі сябе чужынцамі ў роднай зямлі. Падобна летапісцу Міха-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьвярджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоgreнинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;также слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася також выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четьверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаваў школы навытаранымі ў багасloўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у процiўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва*, *па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варажых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі—аб рэлігійнай толеранцыі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т I.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіею милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперврѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, кашталяна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которoую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkow, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформаціі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскалямі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых бьў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у проціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініціятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і ворожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай сялянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечаная ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г.

Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіею милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

Яновичъ; воевода Полоцкий панъ Станиславъ Глѣбовичъ; а гетманъ и маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ а маршалокъ дворный, намѣстникъ Бѣльский, князь Михайло Львовичъ Глинскии; а подчашый, намѣстникъ Новгородский, панъ Олбрахтъ Мартиновичъ и иные многие князи и панове, рады нашы. А для лѣпшого сведомья и болшое твердости и печать нашу маестатную казали есмо привѣсити къ сему нашому листу. Писанъ и данъ въ Берестьи на сойме, въ лѣто 7013 (1505), месеца марта 1 день, индиктъ 8. (Літоўск. Мэтрыкі, кн. Запісаў V, бал. 307—310).

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА НА ПАБУДАВАНЬНЕ Ў ВІЛЬНІ ГАСЬЦІННАГА ДОМУ ДЛЯ ЧУЖАЗЕМНЫХ КУПЦОЎ, 1503 Г., МАРЦА 10. „Собр. древн. грам. и актовъ, т. I, № 13".

„...Били нам чолом войт мѣста виленского, бурмистры и радци и вси мѣщане и поведили перед нами, штож которыи коле гости, купци москвичи, новгородци, пьсковичи тферичи и з инших земль купци чужеземци приежчаютъ с товары своими до мѣста виленского и становятся въ мѣсте подомом, гдѣ которыи хотятъ, никомуся неоказываючи ани обвещаючися и торгуют знемци изыншими купци чужеземци, гость згостем и торговавши так в мѣсте и несколко ден, або недель змѣшкавши изася з мѣста теж безвѣдома выежчають, а межи таковыми купци чужиземци другды могутъ быти и лазуки, або которыи иншии лихии люди. И били намъ чолом абы есмо дозволили им вмѣсте дом одинъ къгостиныи збудовати къ ихъ мѣстскому вжитку, гдебы мѣли купци чужеземци приежчаючи становитися. И мы на их чоломъ битье то вчинили и дозволили имъ одинъ дом гостиныи вмѣсте нашим виленским збудовати"...

ГРАМАТА В. КН. АЛЕКСАНДРА ВИЛЕНСКИМ МЯШЧАНАМ НА ПАБУДАВАНЬНЕ МУРУ КРУГОМ ГОРАДУ, 1505 ГОДУ, ВЕРАСЬНЯ 6. „Собран. древн. грам. и актовъ, т. I, № 14".

„... Били нам чоломъ воитъ и бурмистры и рядци и вси мѣщане мѣста виленского отом, што есмо тыми разы казали им поити наслужбу нашу со всими кнзи и паны и совсею землею панства нашого великого княжьства литовского, и они били нам чоломъ штож тое мѣсто виленское не затвореное и естлибы наслужбу нашу поѣхали тогды, его Боже вховай, штобы тому мѣсту нашому шкоды от поганства не было. Ино для того абыхмо их стое службы нашое вызволили и казали им около мѣста будоватися, хто можеть муром тотбы свою дѣлницу змуровал, а хто натотчас не можеть змуровати дѣлници своеѣ, тотбы парканом попарканилъ. Ино виделося нам и паномъ радѣ нашои тая рѣчь слушная иж тое мѣсто столечное всим мѣстом оу отчине нашой Великом княжствѣ литовском будучи голова, а естлибы бже вховай которая налога была от неприятелей нашихъ на тоѣ панство нашо великое княжьство литовское, а тое мѣсто для таковое неопатрености мѣлобы згинути, дозволили есмо им около мѣста будоватися, каждыи свою дѣлницу, хто можеть муром тотъ нехаи муруеть. А иные нехай порканом порканять"...

...„ Теж говорили нам мѣщане абы для певнейшое сторожи и безпеченства от неприятелеи немного форток было, нежли толко доз-

волили быхмо имъ пять брон змуровати. И мы врозумѣвши штож то слушная рѣчь приказали есмо им улици безлѣпичныи стеною замуровати, а пять брон толко справити, вкоторых маеть быти сторожа завжды, ден и ноч. Первая брона за пана старостиным двором квельи, другая подле матки Божеѣ къ трокам, третея подле Стое Троици, четвертая подле стого Спса, а пятая вгород"...

...„ и приказали есмо воиту и мѣщаном абы там вкаждое броны сторожу мѣли безпрестани, ден и ноч.

Даход на утрыманьне старожы так устаноўлены:

...„ коли которыи люди, чиколве будуть, повезут домѣста пшеницу, гречку, овес, муку и иные рѣчи стравные, штоколве будеть, и дрова и сѣно. Стых со всих велѣли есмо им скаждого воза по пѣнезю брати и за то сторожу втых брон мѣти. А естли которые люди

Вільня пачатку XVI ст.

невсхотят пѣнязеи давати, тые нехай покаменю везутъ до мѣста, по такому какбы мог молодць тот камень узняти и понести"...

Пачынаючы с XIV ст. Вільня падзялялася на 5 палавіц: літоўскую, рускую, купецкую, нямецкую і жыдоўскую. Руская, або крыўская палавіца займала сярэдную і ўсходную часьць Вільні, самую большую і лепшую часьць гораду (Respublica Moskoviae et urbes. Лейдэн, 1580—Балінскі). Палавіца літоўская займала паўночную часьць, купецкая—палудняёвую, нямецкая і жыдоўская—заходную. Гэты палавіцы асабліва ясна азначыліся, калі—пры Гэдыміне і Альгердзе былі абгароджаны сьпярша дрэўлянай, а пасьля, пры в. кн. Александры,—мураванай сьцяной. У пачатку XVI ст. у мураванай сьцяне было пяць брам: 1) Крэўская або Вострая, 2) Полацкая або Спаская—каля

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus“ Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў“ (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; *дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і также займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта“.

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ“, выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ“, 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО“, 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи“, СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

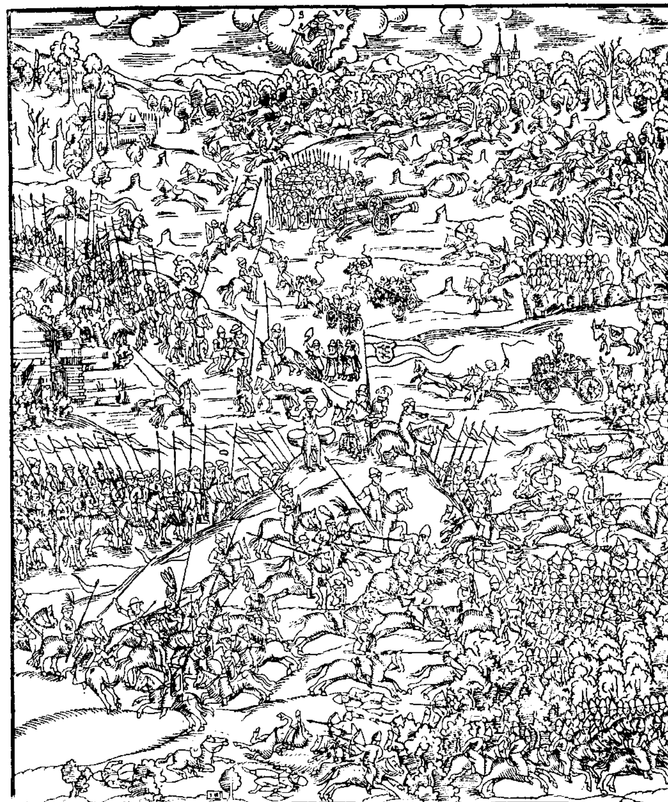

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі“ М. Бельскага.

земъ... и всему посполству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали“...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

заплаты слушноѣ не вчинивши, того маетъ князь гетманъ поиманьемъ карати; а хто бы кого лупилъ того обѣсити. Тежъ хто корда добудетъ на кого, ино рука втять, а кто кого ранитъ, ино шыя втять. Хто поѣдетъ впередъ, въ пищованье, безъ вѣдома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата. А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ, або на немъ ѣздилъ, а потомъ въ кого его познають: тогды маетъ коня лицомъ вернути, а навязки только заплатити тому чій конь, чого онъ стоялъ. Тежъ естлибы хто которую рѣчь знашолъ, а въ себе держалъ, а князю гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймуть: а будетъ вышей полукопья, ино того на шыбеницу. А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдеретъ пчолы, ино заплатити полкопы, а вины князю полкопы жъ грошей; а лезивъ бы съ собою не брали, то маетъ выволано быти, а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маетъ вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи. Тежъ въ корчмита зъ войска высвѣтчити, а виною князь гетманъ казнитъ подлѣ заслуги. А хто бы зъ войска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу. Приказуемъ, абы есте князя Костянтина Ивановича Острозского, гетмана нашого, во всемъ были послушни: бо есмо казали ему послушныхъ чествовати, а упорныхъ и непослушныхъ карати, не мнѣй какъ мы сами панъ господаръ, подлѣ его заслуги. Тежъ, естли князь гетманъ въ которой колвекъ рѣчи послалъ бы дворянина нашого, або земянина, або своего слугу, а хто бы его зсоромотилъ, або збилъ: и естли будетъ человѣкъ добрый знаменитый, того слѣбомъ звязавши до насъ послати, а хто бы ровный былъ, того тамъ скарати, чого заслужилъ. Сторожа маетъ чергою быти, а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а князь гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ другій разъ: тогды маетъ у того негодного коня вземши дати подъ годного. Также у войщѣ (у войску) никто не маетъ смѣти шинковати, не доложившися гетмана, под страченьемъ питья оного. Тежъ, естли бы хто кгвалтомъ отнималъ товары, або стацѣи, которые бы везены до войска, на живность войску, тотъ маетъ смертью каранъ быти. Также, хто бы хоромы, будованье рушалъ, казилъ, жогъ, въ ланцугъ маетъ всажонъ быти, а тому, чіѣ будуть, шкода платити. Тежъ, естли бы чій слуга збожье попасъ, государъ того слуги маетъ тое збожье поплатити, а слуга тотъ маетъ кіемъ каранъ быти. Сталося въ Новѣгородцѣ, на соймѣ, мѣсяца Іюня в 5 день, индикта 11.—При томъ были: воевода Троцкій панъ Миколай Миколаевичъ; гетманъ, староста Луцкій, маршалокъ Волынскоѣ земли князь Костянтинъ Ивановичъ Острозскій; панъ Троцкій, староста Жомоитскій панъ Станиславъ Яновичъ; маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ; подчашій панъ Олбрахтъ Мартиновичъ Кгаштолтъ; маршалокъ, намѣстникъ Волковыскій панъ Янъ Яновичъ Заберезенскій“.

„ЧЛОНКИ, КОТОРЫЕ МАЕТЪ СУДИТИ СТАРОСТА ВЪ ЗЕМЛИ ДОРОГИЦКОЙ“—каралеўскі наказ старасьце Дарагіцкай зямлі аб *судовых справах, якія ён мае права разьбіраць. 1511 г. Чэрвеня 2 дня.* —„Акты, относящіеся къ истор. Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Староста Дорогицкій не маетъ ничого на Замку судити, нижьли только тые чотыри члонки, которые маетъ въ привилью выпысаны:

Мітрапаліт Язэп Солтан.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьціях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиютъ, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

тамъ жо на ратуши маютъ мѣти бочку мѣрную и мѣдницю подъ знаменемъ мѣстскимъ; при томъ жо ратушу и кони маютъ пописывати, которыи будуть продавати. Дозволяемъ тежъ имъ подъ ратушомъ шинковати всякое привозное питье, вино, медъ, пиво, съ которыхъ жо рѣчей вышейписаныхъ вси вжитки и доходы бурмистры и рядци къ оправѣ мѣстской маютъ ховати. Маютъ тежъ въ томъ первореченомъ мѣстѣ Полоцкомъ быти двадцать и чотыри рядскихъ, которыхъ жо маютъ обирати войтъ и бурмистры, половину закону Римского, а другую половину закону Греческого, а маютъ на тотъ врядъ обирати людей годныхъ, набожьныхъ, смысльныхъ, безъ кождыхъ даровъ, подъ сумнѣньемъ; которыи жъ радци зъ войтомъ посполито маютъ промежку себе въ кождый годъ обирати дву бурмистровъ: одинъ маетъ быти бурмистръ закону Римского, и другій Греческого. Также отозванье по ортель войтъ до бурмистровъ и радецъ маетъ допустити, а отъ бурмистровъ и радецъ никоторое отозванье, только къ намъ; а намъ судити ихъ тымъ жо ихъ правомъ Майтборьскимъ. Такожъ владыка Полоцкій нынѣшній, и по немъ будучіи владыки маютъ судити свои дѣла духовныи. А што ся дотычеть тыхъ члонковъ, которыи выписаны въ правѣ ихъ мѣстскомъ, ино то маютъ судити войтъ и бурмистры и рядци, а владыцѣ въ то не вступатися. Тежъ бояре тыи домы, або поля, которыи отъ мѣщанъ кгвалтовнѣ покупили, маютъ мѣщаномъ вернути, а свои пѣнязи зася взяти. Полецаемъ тежъ войту и бурмистромъ и радцомъ вси мѣстца пустыи, въ мѣстѣ и около мѣста, къ осаженью и розмноженью людей. Тежъ добровольно мѣщаномъ на будованье домовъ ихъ и на кухню дерево великое и малое въ лѣсѣхъ и въ борѣхъ брати, около мѣста за три мили, а то имъ не маетъ заборонено быти, окромъ бортного дерева. Тежъ, гдѣ первѣй добытокъ пасывали, и ныне добровольно, безъ кождого нагабанья, тамъ жо маютъ паствити, и тежъ у рѣки Ушати тоежъ доброволеньство даемъ имъ добытокъ свой паствити по давному; а державцовъ нашихъ Полоцкихъ, а ни боярьскихъ коней тамъ не маютъ паствити. Уставили есмо въ мѣстѣ нашомъ Полоцку корчмы мѣти, а платы съ нихъ на насъ; тамъ жо маетъ быти воскобойня, къ мѣсту, а съ того платъ маеть быти на ратушу, къ оправленью мѣста Полоцкого. Тежъ призволяемъ имъ злодѣи имати въ мѣстѣ и около мѣста, чіѣ кольвекъ люди будуть, а карати ихъ маютъ подлугъ ихъ права. Будуть тежъ вольни вси мѣщане Полоцкіи отъ мыта, сухимъ путемъ и водою, черезъ все князьство великое Литовское, какъ же Вильневци и Трочане отъ предковъ нашихъ маютъ собѣ то зъ особливого дозволенья. А коли положимъ ордыньщину на всю землю, ино зъ мѣста Полоцкого маютъ намъ дати ордыньщину по давному. Тежъ дали есмо имъ сѣножать нашу Боръ, гдѣ они маютъ плитницю справити на будованье ратуша и мѣста Полоцкого. Такожъ вызволяемъ вѣчно тымъ нашимъ листомъ всихъ того мѣста людей отъ судовъ и моцы всихъ воеводъ, и пановъ, и старостъ, и судей и подсудковъ, и нашихъ намѣстниковъ и ихъ заказцовъ великого князьства нашого, такъ, ижъ передъ нихъ о которыхъ коли рѣчахъ позвани будуть, не будуть повинни отповѣдати. Также дѣцкихъ намъ и врядникомъ нашимъ по нихъ не давати, кромѣ зрадного дѣла. Тежъ войтъ нынѣшній Полоцкій и потомъ будучыи войтове тамошніи не маютъ въ платы и во вси доходы мѣстскіи, которыи жъ приданы на ратушъ и бурмистромъ, вступатися. Тежъ, што въ ихъ правѣ Нѣмецкомъ нѣкоторыи особливыи вины на бурмистровъ выписаны, ино въ тыи вины

войтъ не маетъ вступатися: нехай тыи вины выбирають бурмистры, подлѣ ихъ писаного права Майтборского. А въ заставу мѣщанъ Полоцкихъ не маютъ посылати: нижьли маютъ они на службу нашу, на войну ѣздити. Тежъ стацей не маютъ они посломъ нашимъ и инымъ никому давати, только олижъ на нашъ пріѣздъ маютъ стацею давати. А надъ то на все, мы намъ вышшое право оставляемъ. Сталося и дано въ Кракове, лѣта Божьего тысяча пятьсотъ десятого, мѣсяца Августа въ 27 день, индикта 13.—При томъ будучимъ: маршалокъ, намѣстникъ Дорогицкій панъ Литаворъ; а маршалокъ и секретаръ, намѣстникъ Витебскій и Браславскій панъ Иванъ Сопѣга; а староста бывшій Дорогицкій панъ Янъ Стецкій; а писаръ, намѣстникъ Довкговскій панъ Богушъ Боговитиновичъ; а писаръ намѣстникъ Жижморскій панъ Копотъ Васильевичъ".

УСТАВА КАРАЛЯ ЖЫГІМОНТА СТАРОГА МОЗЫРСКАЙ ВОЛАСЬЦІ.

Гл. „Чтенія въ Имп. Общ. исторіи и древн. Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ", кн. IV (191), Масква, 1899 г., бб. 144—146.

Жикгимонтъ божю милостью король и великий князь.

Смотрели есмо того дѣла. Стояли передъ нами очевисто, жаловали намъ люди нашы мещане и вся волость Мозырская на намѣстника мозырского пана Андрее Немировича, штожъ бы имъ кривды дѣлалъ и новины уводилъ, бралъ на нихъ на каждую недѣлю по шести копъ грошей собе на страву и сѣно велелъ имъ на себе косити, и дрова возити, и сторожу отъ татаръ стеречи, и послы наши и гонци стацею поднимати, и подводы подъ нихъ давати, а сторожовъ на каждую недѣлю с нихъ по осминадцать биралъ, а децкованья дей казалъ на нихъ слугамъ своимъ по полукопе грошей брати. А намѣстникъ дей его мозырский бралъ на нихъ въ каждую недѣлю по дванадцати грошей, а воротный по чотыри гроши, а медосытци тежъ по чотыри гроши, а кухари по чотыри грошы. И панъ Андрей повѣдилъ передъ нами, ижъ имъ тых кривдъ не дѣлалъ, нижли дей вы сами со мною вмовили давати мне на каждую недѣлю по шести копъ грошей на страву. А што ся тычеть иныхъ пошлинъ, ино дей и первые намѣстники мозырские также з васъ бирывали и службы и дачки есте потомужъ служывали и даивали. И мы тому порозумевшы, ижъ тымъ людемъ нашымъ в томъ тяжкость ся великая дѣеть, встановили есмо имъ врокомъ, чымъ маютъ его и иныхъ намѣстниковъ нашихъ мозырскихъ поднимати. Напервей маютъ ему в каждый годъ давати з места и зъ волости и с каждого дыму по полукопе грошей а по пол-бочце жита. А онъ маетъ с того самъ живность мѣти изъ слугами своими, и послы нашы и гонцы стацею поднимати, и подводы подъ нихъ нанемшы давати и сторожу отъ татаръ стеречи. А который бы чоловекъ осталъ которому человѣку виненъ, справа пол-копы грошей, с права и онъ вины маеть дати толкожъ. А естли будеть платити десять грошей, и онъ вины маеть дати десять грошей. А естли бы хто платилъ кому вышшей того, або менши, тотъ маеть вины толькожъ дати, а децкованя маютъ слуги его брати на милю по грошу. А коли бы посолъ, або гонецъ нашъ взялъ коня в которого данника нашого, або в мещанйна, тогды наместникъ мозырский маеть послати слугу своего и того коня отняти. А естли бы не отнялъ, а тотъ бы конь згинулъ, тогды маеть

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тимирътиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, втемшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туров-

ского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

у супольной вѣрности заховали ся къ предкомъ нашимъ и къ намъ, и хотѣчи имъ тую сталость и вѣру и послугу ихъ щедробливостью нашою паньскою отдати, зъ особливоѣ ласки нашое господарьское, вси тые доброволеньства, листы предковъ нашихъ, и отца и брата нашого, королей и великихъ князей ихъ милости, симъ нашимъ листомъ потвержаемъ, и права вольная хрестіянская добрая и справедливая симъ нашимъ привильемъ на вѣчные часы даемъ. Напервѣй, въ церкви Божьи и въ имѣньи церковные намъ не вступатися, въ домъ Божій Святой Софіи и въ домъ Божій Святого Спаса и въ иные домы церковные намъ не вступатися. А хто кого обвадитъ явно, а любо тайно, ино намъ его не казнити ни одною виною, а ни имѣньемъ, ни нятствомъ, ни сребромъ, ни шыею, олижъ поставити его очи на очи на явномъ судѣ хрестіянскомъ, и того хто вадитъ, и того на кого вадитъ, и досмотрѣвши межъ ними справедливости, хто будетъ што заслужилъ, и какъ право укажетъ такъ его казнити. А который которую вину будетъ заслужилъ, ино того самого казнити по его винѣ, а жоны и дѣтей не займати и имѣнья не рушати, нижьли который будетъ въ томъ дѣлѣ, а то вѣдалъ, тыхъ и казнити: проступитъ ли отецъ, ино отца казнити; проступитъ ли сынъ, ино сына казнити, а отца за сыннюю вину не казнити, а сына за отцову вину не казнити, только того самого казнити, хто виноватъ будетъ. Также хто держить отчизные имѣнья свои, а любо што кому будетъ великій князь Витовтъ далъ, и великій князь Скиргайло далъ, и отецъ и братъ нашъ короли ихъ милость што кому дали, и мы што кому дали, то ему и держати, какъ въ королевствѣ Польскомъ князи и панове и мѣщане держатъ: всхочетъ ли свои имѣнья хто продати, или отдати, или замѣнити съ кимъ, ино намъ, або намѣстникомъ нашимъ явивши, продати и замѣнити. А въ купленины въ Полоцкіе намъ не вступатися, также и въ безадщины ихъ и въ отумерщины не вступатися намъ. Также который бояринъ, а любо мѣщанинъ отойдетъ съ сего свѣта, ино жона тая вдова, доколѣ на вдовьемъ столцѣ сѣдитъ, имѣньемъ мужьимъ володѣетъ; а коли всхочетъ пойти за иного мужа, ино ее силою замужъ не давати, а пойти ей съ тымъ што ей будетъ мужъ записалъ, а штобы то было съ вѣдома племени первого мужа, а любо инымъ добрымъ людемъ, а имѣнье зоставити дѣтемъ, а не будетъ ли дѣтей, ино братьи, а не будетъ братьи, ино ближнимъ первого мужа. Также на боярскіе люди и на мѣщанскіе сябры дѣцкихъ намъ и намѣстникомъ нашимъ не давати; а будетъ ли кому кривда, ино перво у господаря его искати правомъ: пакъ ли не всхочетъ господаръ его подобнымъ рокомъ права ему вчинити, ино намъ и намѣстникомъ нашимъ дѣцкихъ давати; а вина которая будетъ осужена, ино тую вину господарю своему заплатити, а въ люди намъ боярскіе не вступатися. А воеводѣ нашому Полоцкому мѣщанъ одному не судити, судити ему съ бояры и мѣщаны; а черезъ поруку, въ нятство не сажати, а по муцѣ вѣры не няти. А холопу и робѣ вѣры не няти. А въ подводы намъ коней въ Полочанъ не брати, ни въ посельскихъ путниковъ, ни въ сябровъ городскихъ; такожъ зъ боярскихъ и зъ мѣщанскихъ селъ людемъ не надобѣ ни на какую службу тягнути къ нашимъ княжимъ дворомъ. А старыхъ судовъ намъ не посуживати. А въ заставу намъ бояръ и мѣщанъ Полоцкихъ и посельскихъ путниковъ не посылати; а заставъ намъ въ Полтескъ никоторыхъ Полочаномъ николи не давати, безъ ихъ воли. А съ нами имъ быти готовымъ на войну. А по волости нашой вое-

водѣ нашому Полоцкому не ѣздити; а поѣдетъ ли коли въ ловы, ино по становъ не дарити. А доспѣетъ ся въ которого Полочанина татьба, а доищутъ ли ся татьбы, ино господару отдати; а чего не достанетъ, ино татя выдати. А бобры гнати по старой пошлинѣ. Такожъ важницу мѣти въ замку, або въ мѣстѣ нашомъ Полоцкомъ, которую перво того держали бояре посполъ зъ мѣщаны, за предковъ нашихъ и за отца нашого Казимера короля его милости, а потомъ съ тоѣжъ важницы братъ нашъ Александръ король его милость платъ былъ взялъ къ его милости скарбу: ино мы, зъ ласки нашое, зася тую вагу и платъ съ нее дали бояромъ и мѣщаномъ на-полы, по давному, подлѣ суда и уставы отца нашого; мають въ кождый годъ держати по два боярины, а по два мѣщанины, и платъ съ нее выбирати, и свою половину бояре мають обернути на свои потребы. Такожъ которые домы и мѣстца церквамъ Божьимъ здавна наданы отъ предковъ нашихъ, або владыка, и игуменья, и иные князи и бояре, и мѣщане, и люди добрые прикупили къ церквамъ Божьимъ, и тые домы и мѣстца суть въ замку, або середъ мѣста Полоцкого: и будутъ ли за панованья щастноѣ памяти отца нашого Казимера короля его милости, владыка и игуменья на тыхъ звѣчныхъ мѣстцахъ церковныхъ за собою слуги и иные закладни мѣли; мы и теперь владыцѣ и игуменьи дозволяемъ въ тыхъ церковныхъ домѣхъ и на тыхъ мѣстцахъ ихъ слуги и иные закладни за собою мѣти и ихъ садити (па сьпіску Полацкага магістрата—„судити“), а то тымъ обычаемъ, ижь мають имъ служити, а поземъ имъ господаремъ своимъ съ тыхъ мѣстъ мають давати; а будуть ли которые зъ нихъ торгомъ ся обыходити, и они мають серебщизну и ордынщину зъ мѣстомъ нашимъ платити. А которые за мѣстомъ фольварки и поля и сѣножати церковные владыка и игуменья мають, на тыхъ поляхъ и на сѣножатехъ не мають торговыхъ людей, а ни ремеслныхъ за собою садити: нижьли мають садити людей сельскихъ, которые бы тамъ хлѣбъ робили. Такожъ бояре Полоцкіе, тымъ же обычаемъ, которые съ нихъ отчизные свои домы и мѣстца внутри города мають, або на мѣстѣ Полоцкомъ, и тежъ естли будетъ еще за отца нашого Казимера и за брата нашого Александра, королей ихъ милости, отцы ихъ и они сами слушнымъ а врядовымъ обычаемъ которые дворища покупили, або зъ данины ихъ милости мають: тымъ и теперь мы дозволяемъ на тыхъ дворищахъ слугъ и людей за собою садити и ихъ судити потомужъ; а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые мають зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити и иные слушные поплатки, къ пожитку нашому и земскому. А што ся дотычетъ серебщизны, которую войтъ и бурмистры и радци на своѣ потребы кладуть на мѣсто нашо, того церковнымъ и боярскимъ людемъ помогати не надобѣтъ. Тежъ которые бояре будуть мѣти близко мѣста, зъ стародавна, свои лѣсы и боры, и дубровы и гаи, въ тыхъ ихъ лѣсѣхъ и борѣхъ и дубровахъ и въ гаѣхъ не мають мѣщане на свои потребы мѣстские дерева брати, на будованье домовъ и на дрова: нижьли мають мѣщане на свои потребы дерево брати около мѣста, въ нашихъ борѣхъ и лѣсѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ, гдѣ здавна будуть бирали, а въ боярскихъ не мають брати; а естли бы который бояринъ, своею доброю волею, дозволилъ мѣщаномъ у своемъ лѣсѣ и въ борѣхъ и дубровахъ и гаѣхъ дерево брати, ино то есть въ его воли. Также въ которого Полочанина загудятъ воскъ въ Ризѣ или индѣ, а пріѣдетъ до Полоцка: ино Поло-

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы нацыянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходняй Эўропы, так і канстантынопальскі патрыярхат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытараным ў багаслоўі дыдаскалямі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе нацыянальна „рускай", у праціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) куш-

нерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні нацыянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні нацыянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні нацыянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, нацыянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва*, *па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варажых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля установленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасьльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіію милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

Моцна каралася також выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Князем нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперв҄ѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена палёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державшоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, надобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гаворацъ многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; дамы не будуюць ўпарадзь, але так, як у вёсцы, паміж гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гаворацъ сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему посполъству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперввѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім способам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицїи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицїи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимиръткклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои зем и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туровского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоpенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роусьское и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Московьски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которoую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперврѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь- нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу подань будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которроую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь праве̂мъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиціи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьвярджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперврѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, над агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; *дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

> Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

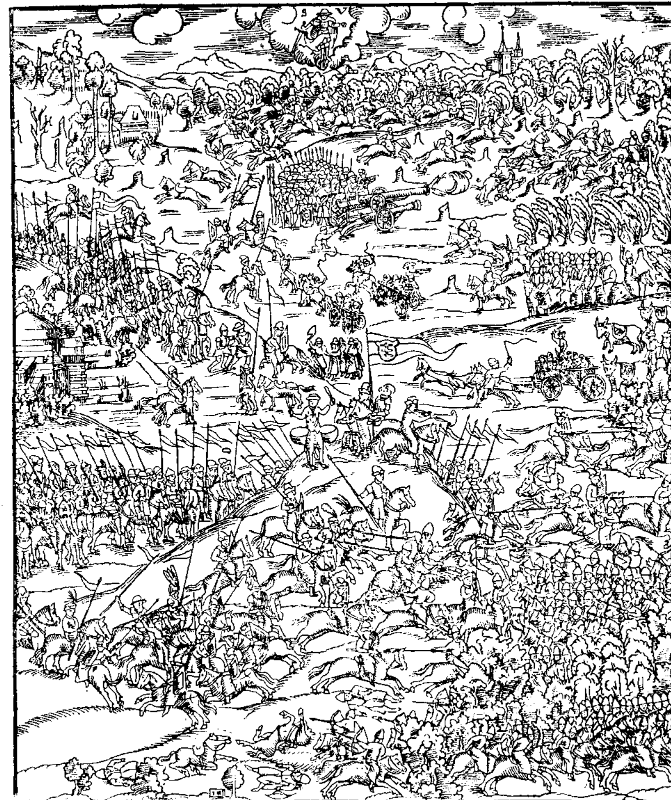

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

> земъ... и всему поспольству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір даваршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь- нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служьбе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицій князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

8. При томъ господарь его милость, со всими паны радами своими, на томъ же вальномъ великомъ соймѣ, установилъ платъ на *всихъ подданыхъ великого князьства, яко на своихъ господарскихъ* людей тяглыхъ и путныхъ, такъ тежъ и на духовныхъ и свѣтскихъ, князьскихъ и панскихъ, для заплаты служебнымъ и для выкупленья замковъ и дворовъ его милости; къ чомужъ зволили господарю его милости вси панове рады его милости, духовныи и свѣтскіи, *платъ* дати со всихъ людей своихъ, съ тяглыхъ и съ путныхъ и съ данниковъ, и зъ волокъ Подляшскихъ, пущаючи ровно, яко тяглого чоловѣка, такъ тежъ слугу путного и данника одного, и волоку одну съ тяглою службою за—одно; и яко повинни зъ таковыхъ осьми служебъ, зъ данниковъ и зъ волокъ выправляти и ставити къ службѣ земской коня, такъ тежъ зъ того коня мають дати плату полторы копы грошей, то есть, съ кождоѣ службы людей 11 грошей и полтретя пѣнязя.

9. А хто бы не мѣлъ людей своихъ осьми служебъ, а мѣлъ бы ихъ шесть або пять, або мнѣй, тежъ бы и одного чоловѣка у службѣ мѣлъ: тогды повиненъ зъ кождоѣ службы дати 11 грошей и полтретя пѣнязя, колько служебъ будетъ мѣти.

10. А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату не повиненъ дати ничого.

11. А господарь его милость со всихъ своихъ людей, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, тотъ платъ потомужъ маетъ казати выбирати, зъ кождоѣ службы по 11 грошей и по полтретя пѣнязя.

12. Такъ тежъ и вси духовныи Римского закону и Греческого, со всихъ людей своихъ, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, изъ волокъ Подляшскихъ, зъ осьми служебъ, также повинни полторы копы грошей дати, яко и свѣтскіи, т. е. съ каждоѣ службы 11 грошей и полтретя пѣнязя[1]).

13. А тыи пѣнязи вси, подъ тымъ способомъ, яко вышей выписано, мають выбираны быти. Кождый князь и паны духовныи и свѣтскіи со всихъ людей своихъ тотъ платъ вышей мененый мають казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ, отъ господаря его милости даныхъ; и тыи пѣнязи выбравши, справедливе мають до скарбу господарского дати на рокъ положоный, по семъ святѣ прыйдучомъ по Велицѣ дни у дву недѣляхъ, а теперь жо мають всей земли тотъ платъ объявити, и листы по всимъ землямъ, по повѣтомъ и хоружимъ мають розосланы быти.

14. При которомъ же тамъ плату земскомъ, господарь его милость особливе, не въ обычай серебщизнѣ, а ни ордынщинъ, але къ помочи посполитоѣ рѣчи земскоѣ, рачилъ положити платъ на вси мѣста свои господарскіи, и на вси тыи люди князьскіи и панскіи духовныхъ и свѣтскихъ, которыи въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ *мѣшкають: то кождый чоловѣкъ повиненъ тотъ платъ дати* безъ кождоѣ вымовы.

[1]) У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „Такъ тежъ што ся дотычетъ мѣстъ князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и мѣстъ неволочныхъ, и тежъ бояръ ихъ и слугъ дворныхъ, которые домки свои мають, и ктому огородниковъ: яко отъ тоѣ службы земскоѣ, такъ тежъ и отъ тыхъ платовъ нынѣшнихъ, съ того почту, тяглыхъ людей выписаныхъ выймуемъ, кромѣ тыхъ мѣстъ Подляшскихъ, въ которыхъ будуть мѣщане волоки свои мѣти; съ таковыхъ мѣстъ, зъ волокъ, повинни службу земскую панове ихъ заступовати, и тотъ платъ нашъ выдати. А што ся дотычетъ мѣщанъ, которыи волокъ не мають, а на огародѣхъ и на малыхъ землицахъ сѣдять: съ тыхъ службы, а никоторого плату быти не маетъ".

15. А особно на всю жидову положены, которыи суть во всемъ великомъ князьстве, нѣкоторыи суммы, которые тежъ въ иншомъ мѣстѣ описаны суть.

16, Зъ которыхъ же пѣнязей, яко... [2]) такъ и зъ мѣстскихъ, напервѣй служебнымъ за службы ихъ маетъ быти плачоно полчетверты тысячи копъ грошей готовыми пѣнезьми.

17. А о другую полчетверты тысячи копъ грошей тымъ же служебнымъ, жедали господаря его милости *вси панове* рады ихъ милость, абы казалъ его милость имъ тую сумму сукны дати зъ коморъ своихъ господарскихъ; а досталь тыхъ пѣнязей плату земского господарю его милости: маетъ ихъ обернути къ выкупленью заставъ, замковъ, мѣстъ и *дворовъ* своихъ господарскихъ.

18. А чого не достанетъ суммы пѣнязей на окупленье заставъ, ино панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли: платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прыйдучоѣ *осени*, о святомъ Мартинѣ, зъ чого бы ся мѣлъ остатокъ заставъ имѣній его милости выкупити, а за сукны служебнымъ, готовыми пѣнязьми до скарбу его милости отложити.

19. Господарь король его милость, и панове, и вся земля зволили: не въ который обычай, одно на выкупленье тыхъ замковъ и мѣстъ и дворовъ, со всее земли, также и зъ мѣстъ, яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на панскихъ, и на всихъ, хто—кольвекъ будетъ въ мѣстѣхъ королевскихъ, въ славныхъ и иныхъ, кромѣ мѣстъ князьскихъ и панскихъ, платъ вчинити:

Зъ мѣста Виленского всего, хто-кольвекъ въ немъ есть, мають ся зложити и дати къ той же потребѣ 1500 копъ грошей; зъ Троковъ, кромѣ жидовъ, 10 копъ грошей; зъ Ковна 300 копъ, съ фольварковъ и съ людей духовныхъ *мѣстскихъ*; зъ *Городна*, кромѣ жидовъ, со всихъ кто въ немъ есть, 180 копъ грошей; зъ Одельска а зъ Кринокъ 15 копъ грошей; зъ Бѣльска со всихъ 100 копъ грошей; зъ Суража 20 копъ грошей; зъ Брянска 10 копъ грошей; зъ Клещелязей 10 копъ *грошей*; зъ Нарвы 5 копъ грошей; зъ Мидейчичъ 10 копъ грошей; зъ Дорогичина 100 копъ грошей; зъ Мельника 20 копъ грошей; зъ Лосичъ 15 копъ грошей; зъ Берестья 150 копъ грошей; зъ Володимера 20 копъ грошей; зъ Луцка 30 копъ грошей; зъ *Кобрына* 10 копъ грошей; зъ Пинска 50 копъ грошей; зъ Клецка 10 копъ грошей; зъ Каменца 100 копъ грошей; зъ Слонима 20 копъ грошей; зъ Парчова 10 копъ грошей; зъ Волковыйска 20 копъ грошей; зъ Новгородка на всихъ 50 копъ грошей; зъ Лиды 10 копъ грошей; зъ Василишокъ 5 копъ грошей; зъ Радуни 5 копъ грошей; зъ Ейшишокъ 5 копъ грошей; зъ Каневы а зъ Дубичъ 5 копъ грошей; зъ Довги 5 копъ грошей; зъ Меречи 15 копъ грошей; зъ Пунь 10 копъ грошей; зъ Жижморъ 5 копъ грошей; зъ Высокого Двора 5 копъ грошей; зъ Кернова 5 копъ грошей; зъ Мойшакгола 5 копъ грошей; зъ Вилькомира 5 копъ грошей; зъ Оникштъ 10 копъ грошей; зъ Утены 5 копъ грошей; зъ Ушполь а Купишокъ 10 копъ грошей; изъ Велены 10 копъ грошей; изъ Вилькеи 5 копъ грошей; зъ Ойракголы 10 копъ грошей; зъ Ошмены 5 копъ грошей; зъ Крева 10 копъ грошей; зъ Менска 50 *копъ грошей*; зъ Могилева 100 копъ грошей; зъ Витебска 10 копъ грошей; зъ Полоцка 5 копъ грошей; зъ Сожи 3 копы грошей; зъ Мостовъ 3 копы грошей.

[2]) Ў арыгінале адно ці два словы сьцерты.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжія Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізкэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;также слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізкэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus“ Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў“ (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; *дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта“.

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ“, выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ“, 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО“, 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи“, СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

> Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

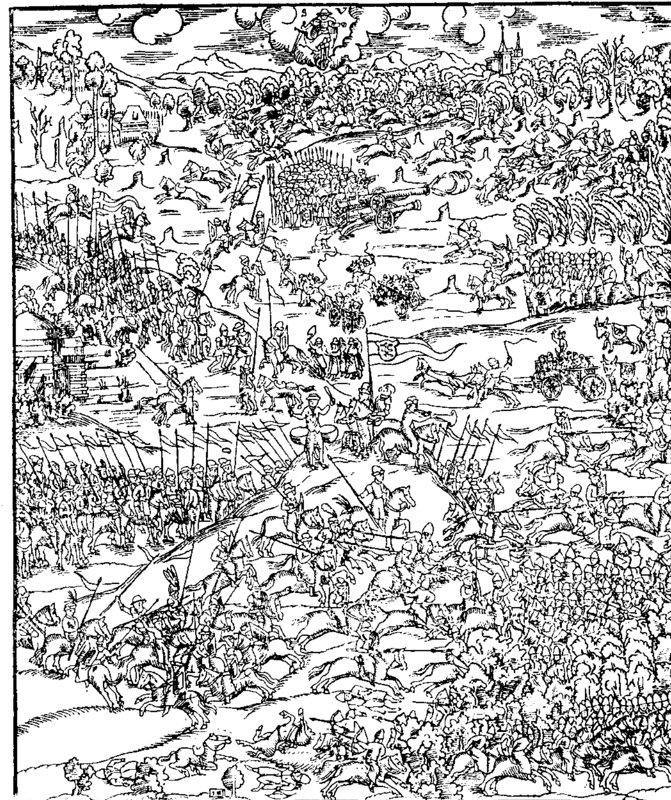

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі“ М. Бельскага.

> земъ... и всему посполъству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали“...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимани были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў **1428 г.**

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькому языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у процівагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста зпажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранцыі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіою милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

„Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить, альбо чтучи его вслышить, кому потреб того будеть ведати. Бил намъ чоломъ писар нашъ Ѳедко Григоревичъ и просил нас в Полоцку десяти человековъ на имя Полянъ, что служили къ двору нашему къ Чєрсвяцкому. Ино мы, впаметавши его верную службу, и тыхъ людей Полянъ и зъ ихъ землями пашными и бортными, и зъ сеножатьми, и с озеры, и з данью грошовою, и медовою, и со всими входы и приходы, как нам служили, ему дали вечно, и его жоне и ихъ детемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ. Воленъ он отдати, и продати, и къ цєркви записати, и къ своему вжиточному обернути. А на твердость того казали есмо и печать нашу привесити к сему нашому листу. Псан въ Троцех, в лет 7001 мца, дек. 12 день, индик. 11".

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ЛЮБІЧА 1492 Г. „У ВИЛНИ". Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 99. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. „В МЕНСКУ". Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ ЖАМОЙДЗКІ АД КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. З Літоўскае мэтрыкі. Дзялыньскі, 67. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. І КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 ГОДУ. У склад гэтай граматы ў першай палавіне ўходзіць цалком прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., а ў другой палавіне яна зьяўляецца саўсім самаістым правадаўчым актам, абмежуючым уладу гаспадара. Рада в. кн. Літоўскага, якая складалася з ленных князёў і намесьнікаў аддзельных зямель, даўно дабівалася магчымасьці ўзяць дзяржаўнае кіравецтва ў свае рукі. Пры канцы XV стагодзьдзя яна дабілася свае мэты. В. кн. Александр гэтым прывілеям перадаў правадаўчую, адміністратыўную, судовую, грашовую, замежных спраў і вайсковую чыннасьці ў рукі „Рады Господарскои". Гэткім чынам вялікае князьства Літоўскае з гэтага часу становіцца арыстакратычнай рэспублікай. Вялікі князь стаўся звычайным старшынёй Рады Гаспадарскай і ня меў права рабіць ніякіх выступленьняў без яе згоды. Гэты прывілей слушна можа быць названы „magna charta libertatum".

ПСАЛТЫР. Бібл. Кіява—Пячэрскай лаўры, № 4. Рукапіс напісаны ў Вітабску, што можна бачыць з гэткага запісу:

„В лѣт .... списана бысь сия кніга рукою многогрѣшного раба божия ортемья дяка рекомая псалтирь толкованая. а списана быс въ градѣ витебьску".

Пісана 1492 г. Мае шмат крыўскіх азнак у мове, між іншым,—выдатнае аканьне.

Балона летапісу Абрамкі, пісанага ў Смаленску, не пазьней 1492 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуская земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимиръткилуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туров-

ского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА АНДРЭЮ ФЕДЗЬКОВІЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 59. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ СІМЕОНУ, КАЛЯ 1456 Г.

„...Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ и о всемъ на немъ познавъ, подивилися есмя, что какъ намъ не по доволу братьства твоего къ нашему смиренію и не по изначалству прежнихъ, твоей братьи, Полотьскыхъ Епископовъ, какъ то исперва писывали къ моей братьѣ, прежебывшимъ Митрополитомъ, олинь и донынѣ; а и отъ тебѣ то нынѣ новоначално учинилося и недоумѣнно намъ показася; не вѣмы убо, еже въ глубоку старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забытьемъ божественныхъ и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надьмѣніемъ и гордостью поднимаяся. А вѣмы сыну, что же старину знаешь, и божественному писанію искусенъ еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашь Христосъ Владыка за гордость и ангелъ своихъ не пощадѣ, но и съ небесъ сверже; а намъ достойно есть держати смиреніе, о всемъ исполняти преданная Сьвятыми Отци божественныя заповѣди и съблюдая киждо архіепископъ и епископъ церковную степень, едину по единой, по чину ихъ, какъ то изъ старины предана быша. А посмотри, сыну, самъ разсуди: пригодно ли намъ святому Патріарху писатися „братомъ", имѣя на собе его рукополаганіе; ни, и не буди то: но онъ, по нашей къ нему великой духовной любви, воленъ, а не долженъ, къ намъ и къ своимъ сыновомъ богомолцомъ писатись, какъ его воля; также и намъ къ вамъ писати, а не мы къ нему, ни вы, наши дѣти, къ намъ, опрочь одиного тщеславія и гордости, а паче безъ ума. А милость Божія на тебѣ. Писанъ Декабря 7".

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. КАЗІМІРА 1457 Г.—Па кодэксу Дзялыньскага выданы ў „Zbiór praw litewskich"..., 28, і ў „Актахъ Зап. Россіи", I, 73-75; Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Гэты прывілей пацьвярджае ўсе раней дадзеныя, папярэднімі князямі, правы баярам, шляхце і духавенству. Перадрукаваны гэты прывілей у I томе „Актовъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", пад № 61.

Пачынаецца так:

„Мы Казимиръ съ Божіей Милости король Полскии и великій князь Литовскый и Рускый и Жемоитскыи и иныхъ земль, познавше вѣрность уставичную почтивыхъ, достоиныхъ освѣченыхъ, выбраныхъ, мудрыхъ пралатовъ духовныхъ и свецкихъ княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ земль великого княжьства Литовского и Руского, Жемоитского, которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой, какъ жъ то до правого дѣдича и пана прироженого, имѣли и имають, а тако жъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслятъ якож то через осмотрѣніе наше найдено,—достойне умыслили есмо за такии доброты и ласки дары и иными ласками имъ милостиве отдарить: бо тогды потомъ къ намъ и къ нашимъ службамъ найдены будутъ рыхлѣйшими, коли себе узрять такими ласками утѣшоны".

Тріодь 1466 году, пісаная ў Горадне „повелѣніемъ раба бжія пана Феодора Воловича".

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; передрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимаsны были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти · ино тѣхъ великихъ земль гдри,
безъ всякого ѡслоушаниꙗ · приходать со
всѣми своими силами на помочь и на его
слоужбоу · есть ли паки тѣхъ велики
земль которомоу гдрю · нѣ за коую ноу
жю немощно было прити, и ѡнъ вся сво
ꙗ рати и силы посылаше к немоу на помо
чь и на слоужбоу · Тогда бо бяше славныи
гдрь велики кназь александръ, зовомы
и витовтъ · въ велицѣ чти и славѣ
прѣбываше · такоже и ѡтечьство его
литовьскаꙗ земля в велицѣ чти прѣ
стояше · и всакимъ ѡбильемъ исполна
шеса · такоже и народна бяше много ·
в лѣ ҂ѕ҃ ц҃лѕ҃ · мца авгоуста, д҃і · списа
на бы книга сиа, въ бгохранимомъ гра
дѣ смоленьскоу · повелѣниемъ смире
наго еппа, кнръ герасима · прежебывь
шаго владимерьскаго волыньскыа зе
мли · родомже москвитина, тиоуна
сына · а колвановна вноука · потомъже
бжиею блгтию, и великаго кназа але
ксандра · зовомаго витовта, волею и хо
тѣниемъ · и блгвениемъ прѣчинаго а
рхиеппа · фотиа митрополита, киевь
скаго и всеа роуси · тотъже смиреныи
еппъ, кнръ герасимъ владимерьскии
прѣведенъ бы со владимерьского еппи

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ пробробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковего, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ каждоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого беруть, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не пересталъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые посельствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

тую кривду ему отказывати и съ права всказаное нагородити, а собѣ на томъ слузѣ шкоды доходити; а который бы врядникъ о такую кривду не отповѣдалъ, альбо нагорожати кривды и шкоды подданымъ не хотѣлъ: то маетъ ревизоръ намъ господарю, а въ небытности насъ, подскарбію ознаймити, не зъѣзджаючи зъ оного вряду, и возметъ науку, яко ся въ томъ заховати.

38. О доходахъ на урядъ и о лежьнехъ. Во всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, гдѣ земли на волоки вже розмѣрены, даемъ зъ ласки нашое господарскоѣ на врядъ нашъ: платъ весь съ десятоѣ волоки; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ гуменъ нашихъ всякого збожья; торговое и помѣрное все, и за лопатки пѣнязми дня торгового; десятая рыба при спущанью ставовъ; вина, коли который подданый на роботу не выйдетъ, грошъ 1 за день, а за другій день барана; записного отъ волоки пѣнезей 14, а гдѣ на насъ овесъ отбираютъ, ино отъ бочки по пѣнезю; вижованья грошъ, отъ присяги 2 грошы, пересуду отъ копы грошей 3, дѣцкованье и помилное слугамъ; куница за дѣвкою и вдовою, коли до другоѣ волости замужъ идетъ, грошей 12; поколодного грошъ, зъ нивъ нашихъ третій грошъ, за скаженье межы 12 грошей. Нижьли врядъ нашъ за вины подданыхъ, заруки, и ни за што иное, лежьневъ въ домы, а ни тежъ по коледы великодные, и пожитки вымышленые, и о скаженье межъ, въѣзджати, а ни всылати на суды не маетъ, чого ревизоръ пильнѣ стеречи и боронити повиненъ.

39. О судеревныхъ лѣсѣхъ и пущахъ, и о бобровыхъ гонѣхъ, и о бортехъ, сѣножатехъ и оступѣхъ, и о лѣсѣхъ размѣреныхъ. Есть нѣкоторые лѣсы, пущы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданые ихъ уступы и входы маютъ, восполокъ съ подданными нашими; о таковыхъ пущахъ и лѣсѣхъ вси врядники наши и ихъ намѣстники маютъ ревизоромъ вѣдомость чинити, и сполнѣ а пильнѣ ся о томъ довѣдывати: хто, за якою справедливостью и яко много служобъ людей входы свои маютъ; и, вывѣдавши певнѣ, яко много того кгрунту маютъ, о томъ справу давати намъ: водлѣ котороѣ вѣдомости, по великости и малости кгрунту нашого, комисаровъ зослати маемъ. А поколь комисары наши на то выѣдутъ, маетъ урядъ подданымъ росказати, уживати тыхъ кгрунтовъ по первому, абы съ держанья не были выпущоны, а пожитокъ до скарбу съ того множити: вѣдь же, гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало болшую, нижьли о волоку, тогды таковые рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо съ помѣрчимъ кончати и становити, не ждучи зосланья комисаровъ отъ насъ, абы ся для такъ ровноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканье не сдѣяло; а врядъ, яко повиненъ, съ пильностью маетъ дозрѣти, ижбыхмо шкоды въ справедливости кгрунту нашого не мѣли. А лѣсы на волоки размѣреные, гдѣ годно, на пашню людми осажати и вольности маетъ давати урядъ на пять, альбо на шесть лѣтъ, ажъ и до десяти, и то маетъ быти тамъ гдѣ чорные лѣсы и тяжкіе къ выробленью; и то даемъ на баченье врядовое, а ревизоръ, пріѣхавши, вольность тую уважитъ и цыншъ постановитъ, по высѣденью воли платити, водлѣ уставы. Вѣдьже таковые лѣсы, гдѣ бы на пашню згодитися не могли, помѣряючи, не маютъ прогоняти и прорубывати волокъ, одно въ-около обмѣривши и границы положивши пописати довгость и широкость шнуровъ, и колько волокъ и моркговъ, яко ся вымѣритъ, и зморкговавши на реистры пописати; а вѣдьже отъ таковоѣ помѣры меньши брати, то есть, отъ десяти моркговъ грошъ 1.

А гдѣ сѣножати въ пущахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничій маютъ давати вѣдомость ревизору, а ревизоръ маетъ, гдѣ бы потреба была, до двора нашого таковые сѣножати привернути, альбо межи подданыхъ на платѣ роздати; а подданые на косьбу вси, колько ихъ поймутъ, однымъ разомъ маютъ ходити, оповѣдавшися лѣсничому. А ручницы, пса, рогатины и ничого, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою. А гдѣ бы межи пущою болота и лѣсы, кгрунту на пашню годного меньши трехъ волокъ было, тамъ людей не садити, для злодѣйства и прокрадыванья мытъ, але на платы роздавати. А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ проробковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы.

Ловы и оступы въ пущахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники, почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и расписати казати маютъ на разные часы, для волнѣйшого перебыванья и вѣдомости о звѣру, и яко много до которого оступу людей потреба, и о далекости, оступовъ, маютъ съ пильностью межи собою то постановивши въ реистръ вписати и на врядѣ зоставити, або за вѣдомостью потребы певноѣ личбы людей, зъ далекихъ волостей ихъ не гнано, кгдыжъ и безъ того обойтися можно. А подданые наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будуть до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити, а поколь въ ловѣхъ нашихъ мѣшкати будутъ, потоль на иньшие роботы ходити неповинни: але хлопята и старые абы въ ловы не ходили. Къ тому тежъ врядъ безъ вѣдомости листу и росказанья нашого, подданыхъ въ ловы выгоняти не маетъ, подъ ласкою нашою.

Бортное дерево наше все абы врядъ въ своей вѣдомости мѣлъ, чого ревизорове доглядати маютъ. Дани тежъ медовые водлѣ старыхъ звычаевъ ити маютъ съ пущъ, а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жаденъ съ подданыхъ плату давати неповиненъ. А за борть шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчолами яко пустая, маетъ быти заплата водлѣ статуту, то есть, за борть пустую 15 грошей, со пчолами 30 грошей; а хто бы заплаты приняти не хотѣлъ, тому вольно борть свою зо пня спустити и взяти.

А во всихъ нашихъ и обчихъ пущахъ, гдѣ передъ тымъ подданые наши бобры на насъ, гонили, и теперь по первому гонити маютъ; а гдѣ бы ся въ рѣкахъ и въ озерахъ нашихъ ново бобры показали, и тамъ ловити маютъ, а за працу ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревье отъ кождого бобра. А гдѣ подданые въ пущахъ нашихъ лазни для входовъ маютъ, при таковыхъ лазняхъ абы конечно быдла и собакъ не ховали, чого имъ врядникъ и лѣсничій боронити маютъ.

Вольность подданые до пущи нашое, хотя жъ и головноѣ, вѣдьже не глубоко маютъ мѣти, по дрова, по хворостъ на гороженьѣ, по дерево на будованье, по лыка на свою только потребу, а не на продажу; а гдѣ для оступовъ закажутъ имъ, ино поколь заграничатъ ревизорове, того уживати, и то такъ, абы на одномъ мѣстцу брали. А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ, овощу лѣсного всякого, ягодъ, и хмѣлю во всихъ пущахъ нашихъ не боронити. А на своихъ волокахъ подданнымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху,

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зblіжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkòw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

въ которомъ имѣньи нашомъ потреба указывала, абы онъ зъ нашого росказанья доглѣдалъ и доѣзджалъ, яко около помѣры, такъ и въ иныхъ рѣчахъ господарьству належачихъ, становячи все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашое господарскоѣ.

II. Тогожъ року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ *поправовати нѣкоторые артыкулы*, въ той уставѣ вышей описаные, съ причинъ певныхъ, отъ пана Петра Фалчевского поданыхъ, и росказуетъ его милость господарь, абы на всемъ тые артыкулы нижей описаные при уставѣ ревизоры оповѣдали и становили:

1. До артыкула 3-го, о *конюхахъ сѣделныхъ и иньшихъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: конюхи, также и вси слуги дворные садити однымъ селомъ въ кождомъ урядѣ, и такожъ волоки мѣрити въ три поля, и въ среднемъ поли ихъ садити какъ и волостныхъ людей.

2. До артыкула 4-го, о *стрѣлцахъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: стрѣлцы садити межи тяглыхъ людей, пересажаючи иньшими людми, ижбы не посполу сѣдѣли.

3. До артыкула 6-го, о осочникахъ. Росказалъ его милость господарь то доложити: осочники на границы Прускіе перенести съ поля, *гдѣ колько потреба*, двухъ або трехъ, а иньшихъ обирати съ тыхъ, которые тамъ перемѣшкиваютъ альбо осажоны будутъ.

4. До артыкула 7-го, о войтахъ. Росказалъ его милость господарь доложити: войты тяглые абы мѣли на войтовскую службу по двѣ волоки вольныхъ отъ всякихъ потяглей и податковъ. А гдѣ села кгрунтами и поселеньемъ прилегли собѣ, тамъ триста и чотыриста волокъ можетъ одинъ войтъ справовати, звлаща, гдѣ осадные люди, а не тяглые; а большей то въ земли Жомойтской маетъ быти, кгдыжъ роботъ, а ни отвозовъ тамъ не встановлено. А при обиранью на войтовства, войтове и лавники присѣгати маютъ, водлѣ первоѣ уставы.

5. До артыкула 9-го, о мѣстѣхъ. То его королевская милость мѣти хочетъ, абы при большихъ мѣстѣхъ войтомъ по двѣ волоки даваны, а въ меньшихъ, звлаща, гдѣ не на гостинцу, войтомъ по одной волоцѣ давати на ихъ службу войтовскую, отъ платовъ и повинностей вольные, абы тымъ хтившими къ порядку были.

6. До артыкула 13-го, о корчмахъ. Доложити его королевская милость росказати рачилъ: корчмы покутные, князскіе и панскіе, звлаща, гдѣ не на гостинцу, абы были гамованы и забираны отъ уряду его королевской милости, хотяжъ бы и листы его милости господарскіе мѣли: бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей.

7. До артыкула 18-го, около отдаванья сѣна и овсовъ. Рачилъ его королевская милость росказати доложити, абы при отдаваньи овсовъ и сѣнъ не давано большъ, одно яко въ уставѣ описано, а войтъ за квитъ не маетъ большъ дати, только одинъ грошъ служебникови конюшого; а конюшій квитъ до каждоѣ державы одинъ маетъ дати, за который 12 грошей брати ему.

8. До артыкула 24-го, о заробленьѣ пашни. По тому его королевская милость заховываетъ, яко вышей описано, ижъ маетъ быти

на кождую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, *на заробленье пашни*. А къ тому, естли бы врядъ розумѣлъ, ижь тыми людми пашни заробити не можетъ, и будетъ ли того потреба, маетъ толоки збирати на хлѣбъ дворный (на што зъ гумна его королевской милости збожье взяти маетъ), а подданые будуть винны на такіе толоки ити; и кгды ревизоръ пріѣдетъ, обачивши, што слушнѣ врядникъ учинилъ, маетъ въ ревизіи описати, абы то было ему на личбѣ принято.

9. До артыкула 27-го, о млынарѣхъ. Росказалъ его милость господарь доложити, абы млынары зъ волоки, которая имъ будетъ дана на млынарство, по два дни тесельскою роботою служили до замку, альбо до двора, а не по одному дню, яко въ уставѣ выше описано.

10. До артыкула 29-го, о коняхъ. То его королевская милость доложити росказать рачилъ: кони врядникъ кождый у своемъ дозрѣнью маетъ мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы: бо то его королевская милость на врядника, а не на машталера здавати рачитъ; для чого при таковыхъ коняхъ маетъ врядникъ своего служебника слати до господаря.

11. До артыкула 36-го, о ревизорахъ. Поправуючи его королевская милость, рачилъ росказати доложити: ревизоры со всею справою своею маютъ ся зъѣзжати до Вильни, на певный часъ, который имъ будетъ ознайменъ; ижьбы тежъ и панъ Фалчевскій на тотъ часъ вызванъ былъ, и при немъ справу ревизіи своей отдавати и справовати ся повинни въ скарбѣ, або кому то его королевская милость поручити рачитъ, и во всемъ ся съ паномъ Фалчевскимъ порозумѣвати маютъ, абы вездѣ одинако справа волочная шла, по тому яко у него у Кнышинѣ.

12. То тежъ особливо его королевская милость хочетъ мѣти, абы на пустыхъ волокахъ вольно было подданымъ паствити быдло, и жаденъ врядникъ абы не смѣлъ грабити быдла подданыхъ на пустомъ, хотя бы и на сѣножати, кромъ збожья засѣяного на пустовщизнѣ, съ чого бы платъ мѣлъ быти.

13. О ревизорахъ до земли Жомойтскоѣ хочетъ его королевская милость мѣти, абы ѣхали и водлѣ первшой науки справовалися: вѣдьже гдѣ покажется въ реистрахъ помѣрчихъ, што будутъ наддатки давали на кгрунты подлые, таковыхъ волокъ знову шнуромъ не пробовати, кгдыжъ то панъ Фалчевскій повѣдилъ, ижъ у всихъ мѣрниковъ есть въ реистрахъ описано, *што на звышъ на которую* волоку дано, и зъ якоѣ причины; а про то таковые реистры маютъ быти даны до скарбу, абы вѣдомость была всякого кгрунту въ земли Жомойтской въ скарбѣ.

14. Есть тежъ воля его королевской милости, абы съ пѣнязей съ гуменъ браныхъ *за збожье быдло до фолварковъ* панове врядники куповали, звлаща коровы, а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали, чимъ тежъ и рольи фолварковъ направоватися могуть; а што такихъ пѣнязей гуменныхъ на быдло выдавати будуть, то на личбѣ маетъ быти пріймовано.

III. Устава на товары, на шинкъ и на ремесленики. Хто едвабными рѣчьми торгуетъ, маетъ дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуетъ, маетъ дати два грошы, а отъ золотаря также два грошы. Хто шинкъ корчму держитъ, тотъ

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Москьовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу вьсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, падобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з *усімі яго слабодамі; дамы не будуюць ўпарадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, па асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

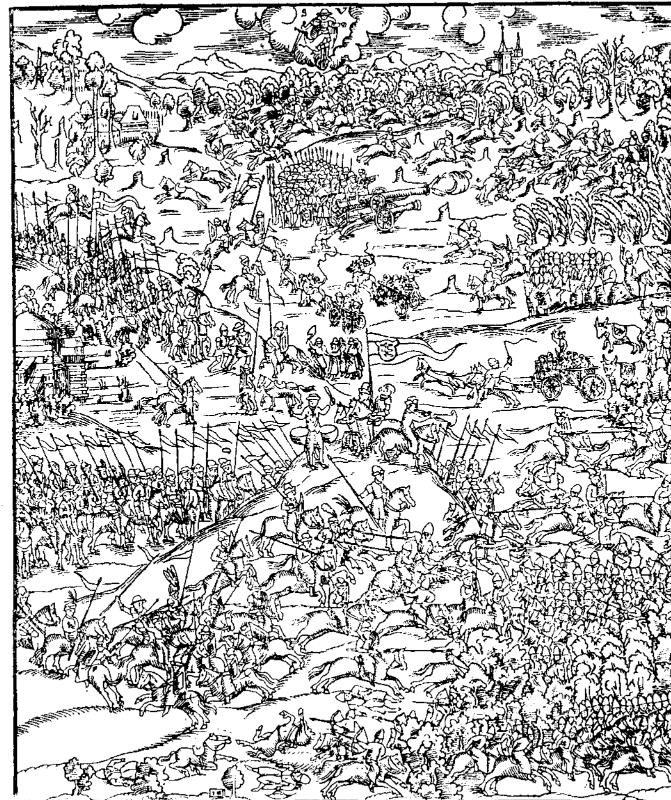

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему посполству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимиръткилуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа двванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туровского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

надгробнай шырыноўскай капліцы, між выкінутымі з яе кнігамі; пераховываўся ў ксяндза І. *Мачульскага ў Гэрманавічах.*

Кніга цікава для мяйсцовай гісторыі. Перад сьпісаньнем цудаў, на 38 лістох, маецца вельмі цёплае апісаньне аб заснаўцы манастыра, які праўдападобна быў і аўторам амаўлянага абраза. У апісаньні гаворыцца аб заснаўцы, што ён быў знатнага нямецкага роду і „хитр бѣ вельми иконному писанию". З гэтага-ж апісаньня відаць, што цяперашняе мястэчка Гэрманавічы калісь мела назову „Старае сяло". Калі быў зьнесены Старасельскі манастыр невядома, але дрэўляная царкоўка стаяла на беразе р. Дзісенкі яшчэ ў канцы XVIII ст., пазьней, паводле традыціі, каля 1830-х г., яна была разабрана. У 1890-х гадох было яшчэ з левай стараны ад перавозу, на левым прытным беразе Дзісенкі, не разаранае „царковішча". Праўдападобна з гэтай крыніцы, са збуранай царквы, ў шырыноўскай палацовай бібліятэцы (ў Старым Дварэ) было больш дзесятка кірылаўскіх кніг і рукапісаў, якія я бачыў у 1907 годзе.

На адваротнай балоне агалоўнага ліста „Сказаньняў" памешчана добрай работы міньятюра, выбражаючая цудоўную ікону Маці Божай. Маці Божа сядзіць на пасадзе, абапал пасаду, роўным радам арханелы ў зброі; дзіця Хрыстос стаіць трымаючыся левай рукой за руку Маці, а правай благаслаўляе. У нізе, ў левым вугле іконы сядзіць на камені мужчына, скланіўшы галаву на руку; ў правым—жанчына ў багатай шаце, са шнурком пэрал на шыі. Каля ступеняў пасаду ляжыць крывавячае сэрца, ў канцы крывавых пацёкаў ад сэрца вырастае сем хваравітых ліліяк.

„СКАЗАНЬЕ О ВЕЛИКОДНИ". Сшыток пісаны крыўскім скарапісмам, датаваны 1538 годам, ў чацьверку, 16 лістоў. Знаходзіўся ў Старадворскай Шырыноўскай бібліятэцы, каля Гэрманавіч, Дзісенскага павету.

У „Сказаньні апавядаецца, што калі Хрыстос уваскрос, то а шостай гадзіне ўзышло сонца і стаяла на ўсходзе на адным мейсцы тры дні, пасьля стаяла тры дні на поўдні і ўрэшце два дні на захадзе; на восьмы дзень яно зайшло. Згэтуль пайшла назова сьвята ўваскрэсеньня Хрыстова „Вялікдзень", якое залецаецца сьвяткаваць цэлы тыдзень да Праводнай Нядзелі, каторая лічыцца восьмым днём „Вялікадня".

„ПОВЕСТЬ О ВИТЯЗЯХ С КНИГЪ СЭРБЪСКИХ, А ЗВЛАЩА О СЛАВНОМЪ РИЦЭРИ ТРИСЧАН(Е), О АНЦАЛОТЕ И О БОВЕ И ИНШИХЪ МНОГИХ ВИТЕЗЕХЪ ДОБРЫ(ХЪ)". Рукапіс XVI ст. бібліатэкі Рачынскіх у Пазнані; повесьць займае ў зборніку 1—127 балон. С кніг сэрбскіх перакладзены толькі дзьве повесьці: аб Трыстане і аб Бове; Анцалот і іншыя рыцары толькі другарадныя героі гэтых повесьцяў. (Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. бб. 77—80).

Зьмест повесьці аб Трыстане ўзяты з вельмі пашыранай у Эўропе сярэднявекавай пагудкі *аб каханьні Трыстана* і Ізольды (Іжота нашай повесьці). Пасьля некалькіх уступных артыкулаў, у якіх апавядаецца аб яго паходжаньні і радні, аўтор пачынае апавядаць „чудные дѣла и доброе витэзъство и цудные рѣчи" гэтага рыцара. Трыстан выступае на турнірах, перамагае сустрэча-

Застаўка з Евангельля XVI ст. Беларускі музэй у Вільні.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

„Мы великии князь Жикгимонтъ даемъ вѣдомо всякому сею нашою грамотою пожаловали есмо. виленскихъ мѣстичовъ. ляховъ и руси што имъ мыта не давати. по всей нашои земли какъ издавна не давали а отпустили есмо имъ вся мыта вѣчно А протож штобы есте на всихъ виленских мѣстичох мыта не имали ани которихъ пошлинъ торговыхъ в луцку въ киеве и по подольской земли оу смоленску и оу берестьи в новѣгородку оу мѣнску в ковне и по иным пак мытомъ по рекамъ и по мостом по ставомъ гдѣ инколи будуть мыта“...

ГРАМАТА В. КН. ЖЫГІМОНТА ГОР. ВІЛЬНІ НА МАЙБОРСКАЕ ПРАВА, 1432 Г. ВЕРАСЬНЯ 27.—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., I, № 4.

„Во имя стое тройцы амин. К вѣчной памети рѣчии. Высокая княжата рада оуставила штобы безрадством и неуставностью межи речеи штося имуть дѣяти потомъ пакостибы не было, оуставили нато твердости, грамота и сведоки, выкладаючи знамье ижбы то было вѣчно. Протожъ мы Жикгимонтъ божіею млстью великии кнзь литовскии, жомоитскии, рускии и иныхъ, вызнаваемъ тою грамотою всѣмъ которым надобно есть, нинешним людем и которыи потом будуть, которыи сю грамоту нашю оузрять или оуслышать чтучи, иже мы хотяче и жадаюче штобы нашому мѣсту вилъни, всим тым што оу нем живуть бытье лѣпшее оучинити тым оурядом, ижбы за нашего часу счастливого правованья, нашими дрьми и помноженьемъ и помочою и твердостью ижбыся люди множили и ширили справедливостью, тому то нашому мѣсту вилъни и всимъ мѣстичомъ што в немъ суть, нынешнимъ и тымъ хто по том будет, право немецкое, што словет матьборское изнову даемъ и даруемъ и записуемъ на нинешние и на вечные часы всимъ мѣстичом виленским нашое вѣры римское и руским, што суть руское вѣры и всему посполству мѣста виленского во всих своих оурядех того права немецкого в члонкох, роздѣлох розумех держати ихъ потомуж, как мѣсто краковское тое истое право немецкое матьборское держати отдаляючи отъ иныхъ правъ, што суть польская, литовская, руская и отдаляючи вси обычаи, которы ижбы тому праву на пакость были, оттыхъ и иныхъ правъ и обычаевъ выймаемъ и ослобожаемъ, тое мѣсто виленское отовсего права и насилья всихъ воевод и судеи земли нашое литовское и отовсих иных оурядников наших. А передними перед воеводами и судьями, а любо передкоторыми из них не надобе имъ никоторых речей ни великих, ни малых: татьбы, роскрывавленья, нападок, мордованья, зажог а члонковъ охоромленья и всѣх какихъ коли иных неподобных проступокъ: о всякая дѣла ненадобе ихъ зазывати передних, ани имъ перед ними отвѣты давати, ани которых винъ ненадобе имъ платити, но о вся дѣла posправлятися имъ передсвоимъ воитом которыи того часу будет, колиж воита хто позовет передъ нас нашою грамотою съ нашою печатью, тогды неиначеи, но ихъ жо правом немецким и маеть отповедити каждому, хто ему вину дасть. Но оу тых то оурядех головных первописанных воитови судити и отсудити, казнити, мстити, на кола бити, стинати, даемъ исcполна оусю моць какъ оу том праве оу немецком матборском во всих своихъ члонкох, розумех, роздѣлехъ по ихъ оуставленью и оуряду держати. А также даемъ изнову первѣй реченому мѣсту на-

шому вагу на которой воскъ вѣсять и иныи рѣчи крамныи и какии иньколи товари имут важити, а такъже постриганя сукон, которыи оу мѣстѣ могут быти чотыры, ятки, суконные, а иныи ктому чотыри подлѣ себе оуставленые, а шинкованья и соложенье вина, меду и пива, што полским языком словет шротарство, съ ихъ пожитки и приходы, тыи то мѣстчане наши первореченные оужиток а полепшене нашего мѣста вилни исполна меть володѣти имають. А такъже хочомъ первореченыи мѣстчане плат корчмныи на каждыи рок нам и хто по нас будет, нашим намѣстникомъ имають платити какъ первеи и здавна тот истыи платъ давали и платили, а на вси тые рѣчи и на сведочство, и на знамя, нашю печать къ тои грамоте есмо подвѣсили, а дан оу троцох въ городе нашом под лѣты ис хва рожства тисяча чотыриста тридцат второго, сентяб. 27. Индик. 15.“

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ Л. ЗАРУБІЧУ 1433 Г.—„Археогр. сб.“ VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА ВЯЛ. КН. СЬВІДРЫГАЙЛЫ ЦІМАФЕЮ БОГУШУ 1438 Г.—„Акты Зап. Росіи“, I, № 37. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА.

Дана ў Вільні 1442 г.—„Собраніе актовъ Круповича“, № 19. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ МЯШЧАНАМ 1440 Г.

—„Собр. др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 6.

„Казимиръ божьею млстью великіи кнзь литовъскии и руськии. Оузъявляемъ тымъ листомъ, которымься пригодить, иже приступаючи вѣрнымъ службамъ нам, презъ мѣщаны виленьскии, всимъ рымъское вѣры и грѣцькое вѣры, што суть в матборскомъ праве, позычили есмо и дали и нинешнимъ тѣжъ позычаемъ и даемъ тое изволенье во всемъ великомъ княженьи въ литовскомъ и оу рускомъ жадного мыта не давати. А подълуг старого обычая отъ нашихъ штожеа были первоосвѣтченые кнзи, дѣда нашого олькгирда нѣколи будущого великимъ княземъ литовъскимъ и освѣченого владислава, короля польского, тогды тежъ великимъ кнземъ будущого, отца нашого, имъ было то позычено и дано навеки. И мы нине имъ вѣчьно даемъ“...

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА ВІЛЕНСКІМ КУПЦОМ 1443 Г.

—„Собр др. грам. и актовъ“, 1843 г., № 8.

„От великого кнзя казимира королевича. намѣстникомъ нашимъ и тивуномъ и бояромъ всимъ. По обе стороны вельи отъ вилни. и до ковна. которыи коли вилневци. поидуть по вельи с торговлею судномъ. и выбы ихъ пропускали. по нашимъ Езомъ. и по боярскимъ. починяйте ворота. куда судомъ ходити. также и берегъ приволили есмо имъ. со всею нашею радою. по обѣю сторонамъ вельи судно тягнути. и въверхъ. и нанизъ. и выбыимъ и берега не боронили. за-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи членкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблíжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, І, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. І, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу подданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицін князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізкэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;також слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-ной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

поткалися, и тамъ колько вязней людей передовыхъ Московскихъ доставши, противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ. Якожъ для посилку отправлено имъ князя Соломерецкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского, и панъ гетманъ дворный зъ иньшими гуфами за ними пошелъ, а его милость панъ гетманъ *навышшій, также зъ иньшими гуфы и съ дѣлы и съ драбы, а при*тягнувши на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ, тамъ обачивши Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися, вси сполечнѣ гуфы росправили. А еще нимъ ихъ милость на тое мѣстцо притягнули, черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязьней колько-надцать поймано. А кгды гуфы росправили, не чинили ихъ милость никоторое переказы, але въ справѣ будучи на мѣстцу стояли, и, зготовившися, зъ росказанья пана гетмана навышшого, панъ гэтманъ дворный подступилъ къ нимъ зъ людомъ и росказалъ учинити потканье пану старостѣ Чечерскому, пану воеводичу Новгородскому, и князю Соломерецкому, и тежъ своему почту: которые яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тылъ подавати, и такъ тежъ гоначи за ними били ихъ, ижъ за ласкою Божьею тое войско на голову поразили, бьючи ихъ и гоначи ажъ черезъ пять миль. Того войска было тысечей двадцать чотыри. А такъ побивши и кошъ увесь войско господарское взяло, которыхъ возовъ было большъ трехъ тысечъ, и здобычу немалую войско его королевское милости взяло: зброй большъ двухъ тысечъ и иншихъ многихъ рѣчей. А надъ тымъ войскомъ были воеводы: въ першомъ полку передовомъ Захарья Плещѣевъ, въ большомъ полку князь Петръ Шуйскій, а въ сторожовомъ полку Иванъ Васильевичъ Шереметевъ, въ четвертомъ панъ Семенъ Васильевичъ Яковлевъ, въ пятомъ полку князь Өедоръ Ивановичъ Татевъ, въ шостомъ князь Иванъ Петровичъ Охлябинъ, въ семомъ Иванъ Очинъ—Плещѣевъ, у восьмомъ Яковъ Өедоровичь Болтинъ. Въ той битвѣ не мало воеводъ и иншихъ людей зацныхъ поймано, то есть: Захарья Ивановича Плещѣева, воеводу передового полку; князя Ивана Петровича Охлябина, воеводу полкового Ивана Нороватого, сына боярского зъ Новагорода Великого; дворянъ князя великого: воина Стомина Рутовского зъ Дорогобужья, Олиөера Васильевича Өедьцова съ Козельска, Богдана Кутузова зо Ржова, Өөонасья Васильевича Чихачова и Ивана Өөонасовича Арцыбашова зо Пскова, Дмитрея Кошкарева, Костянтина Өедорова Филиповича, Василья Олексѣевича зо Пскова, Бошмана Якушкина зъ Вязмы, Соломана Ивановича Дементьева зъ Новагорода, Семена Өедоровича съ Переславля, тысечника стрѣлецкого Семейка Өедоровича Хохолина съ Колодна, тые вси дѣти боярскіе; а слугъ ихъ колько-десятъ, кромъ иныхъ вязьней, которыхъ много по войску. А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближей къ Орши и мѣли положити кошъ въ Соколинѣ, а напередъ отправлено до Орши передовыхъ людей сколько тысечей съ паномъ Филономъ Кмитою, и тамъ же вжо за Оршою, подъ Дубровною, сторожу Московскую, Москву и Татаръ громили, и двухъ мурзъ а десять Москвитиновъ поимали: бо войско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили. Войско тежъ наше Польское съ дѣлы вжо тыми часы *рушилося* съ Борисова до великого войска Литовского, заставивши обозъ у Борисовѣ и вжо до сего часу будуть стягнулися зъ великимъ войскомъ. Пане Боже, дай, абы то было фортуннѣ, и есть надѣя въ ласцѣ Божей, штожъ ся тотъ непріятель

не будетъ тѣшити, а вборзѣ дастъ Богъ, и другая новина щастливая насъ всѣхъ увеселитъ.

Што тежъ зъ сойму Варшавского до его милости пана моего писано, то вашей милости ознаймую: ижъ панове Ляхове дивными а розными протекстами хотѣли, жебы Литву у кабалу записали и у вѣчную неволю собѣ насъ взяли; напервѣй, одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцеляреи допиралися; потомъ, кгды того довести не могли, тогды предься, жебы вси тые станове и врядники Литовскіе писалися „моршалокъ земскій коруны Польскоѣ у великомъ князьствѣ Литовскомъ", потомужъ и иные вси врядники Литовскіе, а король жебы ся писалъ „король Польскій и земль князьства Литовского": чого кгды тежъ довести не могли, тогды предься то намъ отнимають, чого имъ Боже не поможи, абы заразъ въ Польши на великое князство подношенье было, а въ Литвѣ жебы николи на князство подношенье не было. По тому жъ и о соймы, абы соймы вальные черезъ то въ Литвѣ не были, только спольные зъ ними на границахъ: чого панове послове наши, дай пане Боже, абы боронили, якожъ есть и надѣя въ Бозѣ, штожъ и оборонять.

Кгды-мъ того листу до вашей милости дописывалъ, принесена новина до его милости пана моего, ижъ тое войско Московское, которое за Дубровною кошомъ было положилося, послышавши о нашомъ войску до себе тягнучи, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли; а ихъ милость панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню. Пане Боже дай, абы фортуннѣ звытежство было и надъ тымъ воискомъ того незбожного пана. А Польское войско еще въ Борисовѣ обозомъ лежитъ: бо панъ гетманъ нашъ задержалъ ихъ своимъ листомъ у Борисовѣ, абы далѣи не тягнули, ижь теперь не есть потреба, але ожидали бъ иншого листу, гдѣ ся зъ воискомъ Литовскимъ здыймовати маютъ. Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачьте опускати молитвами своими волать до пана Бога, абы рачилъ зъ милосердья своего, того непріятеля покорити подъ ноги господаря нашого милостивого.

Иншого ничого на сесь часъ писати къ вашей милости не маю, одно, вѣрнѣ зычачи нашой милости, пану и добродѣю своему, при добромъ здоровьи всихъ фортунъ, себе и покорные службы свои звыклой ласцѣ вашей милости поручаю. Писанъ у Вильни, року 64, мѣсяца февраля 11 дня.

Еще, по написанью тоѣ цедулы моее, другая потѣшная новина пришла до пана моего, ижъ въ той битвѣ самого Шуйского забито и тѣло его въ рѣцѣ знайдено; а то повѣдилъ подскарбій его, которого поймано отъ нашихъ людей, *ищучи тѣла пана* своего. А Шереметевъ также въ битвѣ будучи древомъ шкодливѣ пробитъ, и скоро пріѣхавши до Полоцка умеръ. А тое войско непріятельское, што подъ Дубровною было, уже ся были перепровадили на сюю сторону Орши и Днѣпра; а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ Шуйского з войскомъ увѣдали, вземши на себе страхъ и покинувши увесь кошъ побѣгли, и яко за три дни у Смоленска стали; а бѣгучи, добра и маетности свои кидали, и тамъ, Оршанцы повѣдають, ижь такоѣ великоѣ добычи и при великой битвѣ Оршаньской не взято. А теперь князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ива-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, призначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовьскои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

лаўным дыяканам, а, пазьней, арыянінам, і перакладзены ім з баўгарскай мовы на „рускую“. Гэта ёсьць апокрыф, напісаны з мэтай пропагаваць арыянства. (A. Jabłonowski, „Akad. Kijowsko-Mohilanska“ 1899, б. 50).

БІБЛІЯ СКАРЫНЫ, ПЕРАПІСАНАЯ ВАСІЛІЕМ ЖУГАЕВІЧАМ З ЯРАСЛАЎЛЯ (ГАЛІЦКАГА) 1568 Г. Пераховуецца ў Петрагр. Публічнай бібл., F. I. 4. У гэтым рукапісе украінская мова перапісчыка (Жугаевіча) дае сябе адчуваць. Правопіс Скарыны перароблены на сярэднябаўгарскі лад: юсы, ръ, лъ і цітлы. Рукапіс можа мець значэньне толькі пры разважаньні аб формах і лексычным складзе крыўскай мовы. Цікава прысвоеньне перапісчыкам ня толькі скарынаўскага перакладу, але за адно і яго доктарскага тытулу, *прыкладам:*

> „протожь я василеи жугаевъ снь зь ярославля В лекарских науках докторь... казал есми списати книгоу стого їова рускым языком. б(г)оу ко чти и людем посполитым къ наоученїю“...

БІБЛІЯ, перапісаная ў 1569 г. у Тарнополі Лукою. Бібл. графаў Красінскіх у Варшаве. Паводле правопісу і значэньню сходна з Бібліяй, перапісанай Жугаевічам.

Апошнія два рукапісы важны тым, што яны захавалі ў пярэпісме тыя кнігі Бібліі Скарыны, якія былі надрукаваны або перакладзены Скарынам, але загублены ў скарынаўскіх арыгіналах.

БІБЛІЙНЫЯ КНІГІ XVI СТАГ. Перах. у Петрагр. Публічн. бібл. Q. I. 6. Кнігі Прытчаў, Прамудрасьць, Песьнь-Песьняў, Экклезіаст і Сірах—сьпісаны з друкаванага выданьня Бібліі Скарыны.

БІБЛІЯ рукапісная з іменем Скарыны і яго прадмовамі. Пераховуецца ў сабраньні Пагодзіна № 86. Як ведама рукапісы Скарыны, а такжа яго друкаваныя кнігі, былі перапісываны тагочаснымі прыхільнікамі духоўнай асьветы.

КНІГІ БІБЛІІ, У ПЕРАКЛАДЗЕ З ЖЫДОЎСКАЙ МОВЫ, ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Петрагр. Публ. бібл. F. I, 2; з бібл. Ф. А. Толстого, I. № 158. Усяго 14 кніг; канчаецца кнігамі царстваў. Мова перакладу вельмі цікавая і чыстая:

> „И рекла ревека до исаака: тоскно мнѣ жи(ть) для дочокъ хеттейски(х), еслиже пойме ияко(в) жену знароду сеи земли жити нехочу. Возвалъ теды *исаакъ иакова, И благо(с)ви(л)* его, *и росказа(л)* ему мовячи: непоймуй жоны знароду хананейского, Але иди и удайся домесопотамѣй си(р)ской, додому ѳаруйлева отца матки твоей, и возми собѣ оттоле жону з дочокъ лавана вуя твоего. А Богъ всемогучи нехай тобѣ блго(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й), а нехай тобѣ даст благо(сл)ство аврамово и насѣню твоему потобѣ, абы(сь) осѣлъ землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему“.

С кнігі Товіт (разьдзел II):

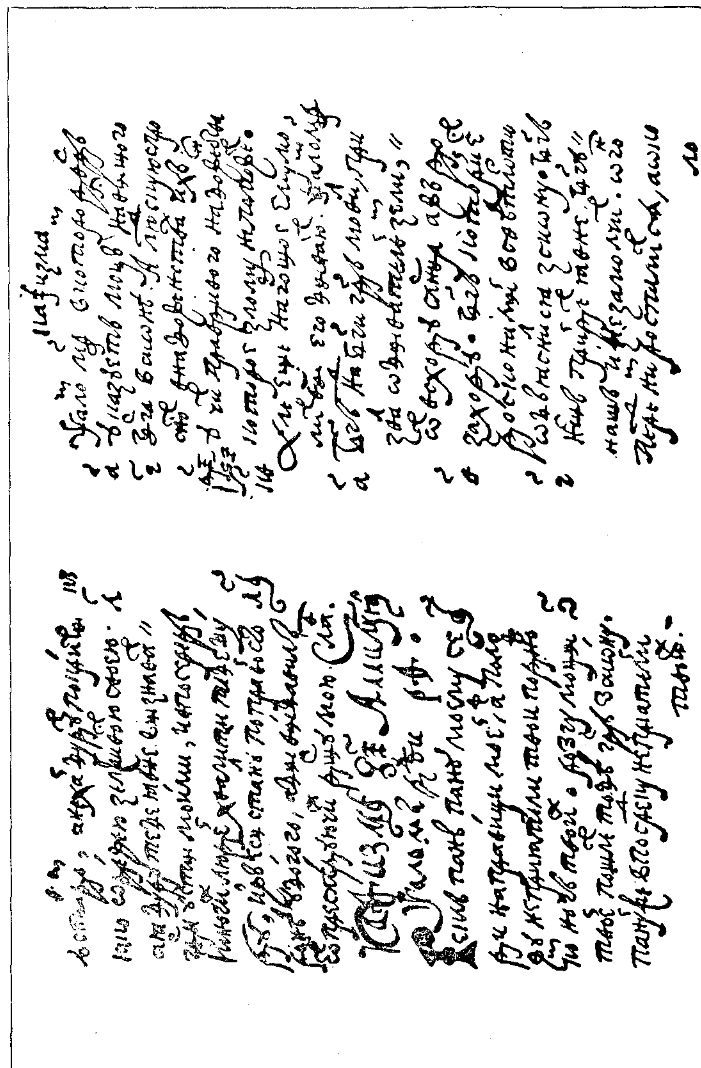

Балонкі крыўскага Псалтыра XVI ст.

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ". Рукапіс Маскоўскай Сынод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасьці ў крыўскай мове. Гэта ёсьць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэньнем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster," і „Ave Maria" па лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры". У зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ". Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэта ёсьць вельмі папулярны „плач Багародзіцы" каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВѢ ИЗ МРТВЫХЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацованы быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦѢСАРЮ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Па зьместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасьці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ". Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцьі-Мінэі", 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ". Рукапіс XV ст. пры „Чэцьі-Мінэі", 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ". Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правапісу—крыўскага паходжаньня. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИНОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ". Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных

або дазнаных імі, а также аб іх відзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасьля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНІЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНІЕ О БОГОРОДИЦѢ". Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„СОБРАНІЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ". Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНЬЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИИСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО". Гэта ёсьць слаўнае ў даўныя часы сярод нашага баярства „сказанье" сьвецкага характару. З численных сьпіскаў Александры адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александры чыстая, з некатарымі царкоўна-славянізмамі.

II. Рукапіс бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькі канец Александры. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правапісі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александры маецца ў скорапісным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя". Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягох, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакція гэтага рукапісу надзвычайна выходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

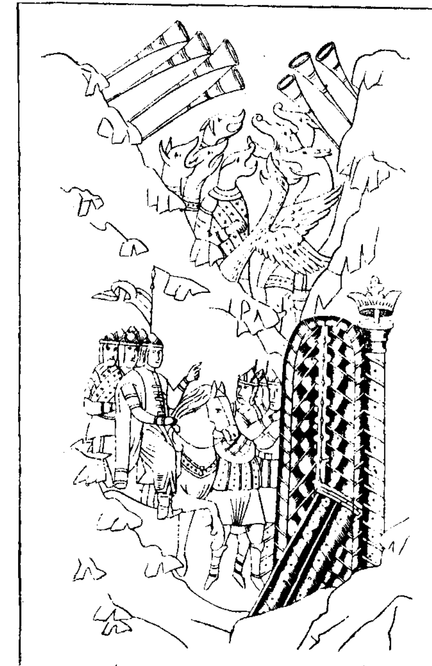

Людзі-зьвяры (з рысункаў да Александрыі).

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkôw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу всточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоpенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkôw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу вьсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Москьовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣърьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великие цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

На лістох 103—112 рад ведамак аб Маскоўшчыне, без паказаньня годаў.
На лістох 112—135 памешчаны „Лѣтописец вѣры закония
жития поганьства и побоженства князей великихъ Рус-
кихъ“, які зьмяшчае скарочанае апавяданьне аб падзеях ад пачатку Русі
да Маскоўскага ўзяцьця ад Тахтамыша.
На лістох 115—176 адрыўкі літоўска-крыўскіх летапісаў датыкаючыя
падзей 1445 году (паходу в. кн. Казіміра на Маскву), прыезду каралевы Боны
ў Літву (1528); далей аддача замуж Ядвігі і сьмерць Жыгімонта, аб Берась-
цейскім саборы 1545 г. і канчаецца рэестрам гармат, здабытых пры ўзяцьці
Смаленска каралём Ўладыславам.
На лістох 176—178, пісаных іншым характарам, памешчана „Зерцало
царствъ, градовъ и странъ, которые знаменіямъ двуна-
десятымъ небеснымъ въ зодіакѣ будущимъ подданы суть“.
10. Сьпісак Рачынскага. Памяшчаецца ў зборніку графа Ра-
чынскага ў Пазнані, пад № 94. Зборнік пісаны ў канцы XVI ст., каля 1580 г.,
летапіс займае лісты 225—291. Гэты сьпісак зьмяшчае шмат ведамак якіх у
другіх сьпісках няма; канчаецца апавяданьнем аб жанідзьбе Жыгімонта-Аў-
густа і сьмерці Жыгімонта старога.
11. Еврэінаўскі сьпісак. Маецца ў зборніку які прыналежыць
Маскоўскаму Галоўнаму Архіву Міністэрства Заграпічных Спраў, № 76 (101),
куды паступіў ён ад П. Еврэінава ў 1814 годзе. На лістох 441—534 памеш-
чана ў гэтым зборніку, пісаным ў канцы XVII ст.: „Книга великого княже-
ства Литовского и Жеицкого“. Да 1454 году сьпісак гэты сходны са сьпіс-
камі Румянцаўскім і Рачынскага, а другая часьць найбольш сходна са сьпіс-
кам Рачынскага, але іншай, паўнейшай рэдакціі.
12. Альшэўскі сьпісак. Маецца ў польскім зборніку, які належыць
бібліятэцы Хамінскага ў дварэ Альшэва, Сьвянцянскага павету. Зборнік гэты
пісаны ў 1550 годзе. Сьпісак нашага летапісу займае ў зборніку 263—334
балоны. Тэкст першай часьці (да 1446 году) ў агульных рысах зыходзіцца з
тэкстам першай часьці Румянцаўскага сьпіску, а такжа са сьпіскамі Рачын-
скага і Еврэінаўскага. Тэкст другой часьці Альшэўскага сьпіску зыходзіцца
з чацьвертай часьцю Румянцаўскага сьпіску і з чацьвертым адрыўкам Пат-
рыаршага сьпіску, але абрываецца на недаконченай аповесьці 1535 году,
дзеля утраты апошніх лістоў. Сьпісак гэты надрукаваны асобнай кніжкай
Пташыцкім, пад агалоўкам: „Kodeks Olszewski Chomińskich. Wielkiego Księstwa
Litewskiego i Żmódzkiego kronika“. (Вільня, 1907 г.)
13. Сьпісак Быхаўца. Гэты сьпісак цяпер затрачаны. Ведамы па
выданьню Нарбута „Pomniki do dziejow litewskich“ (Вільня, 1846). Нарбут апі-
суе яго ў прадмове, кажучы, што ён адносіцца да другой палавіны XVI
або пачатку XVII ст. Сьпісак Быхаўца пісаны крыўскай мовай польскімі літа-
рамі; ў часьці да 6961 году дае тэкст ведамых нам літоўска-крыўскіх лета-
пісаў з многімі і абшырнымі ўстаўкамі з другіх крыніц, між іншым з лета-
пісу сходнага з Іпаціеўскім. Гэты сьпісак у многіх мяйсцох зыходзіцца па-
водле выкладу са старэйшымі сьпіскамі—Супрасльскім, Увараўскім, Акадэ-

мічным, Віленскім. Часьць ад 6961 году і да канца сьпіску, які абрываецца дзеля утраты апошніх лістоў на 7015 годзе, немаль не мае сабе падобных у пазьнейшых сьпісках нашых летапісаў. Сходны са сьпіскам Быхаўца летапіс быў у Стрыйкоўскага, кроніка якога служыць цэннай дапамогай да адбудаваньня папсаваных і прапушчаных мейсц у сьпіску Быхаўца.

14. Сьпісак Дуброўскага. Гэткую назову носіць сьпісак СПБ. Публічн. бібліятэкі XVI ст. (шыфра: F. IV. 238), які выяўляе сабой асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, прадоўжанага да 1539 году. Зьмяшчае тры адрыўкі, маючыя безпасярэдную датычнасьць да літоўска-крыўскіх летапісаў. Першы адрывак знаходзім у самым летапісе пад 1341, 1350 і 1377 годамі, дзе чытаем аб літоўскіх князёх, аб Альгердзе і Ульяніі, аб сьмерці Альгерда і наступіўшых пасьля гэтага ў в. кн. Літоўскім падзеях. Другі адрывак зыходны с першым, але выложаны ў форме зьвязнага апавяданьня, агалоўлены: „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“. Трэцьці адрывак агалоўлены: „Литовскому роду починокъ“, памешчаны ў канцы зборніка. Першы і другі адрыўкі не маюць аналёгічных сабе ў сьпісках нашых летапісаў; трэцьці адрывак—выпіска з „Лѣтописца великихъ князей Литовскихъ“. (Супр., Увараўск., Красінск. і др.).

15. Ростаўскі сьпісак. Гэтак называецца зборнік Маск. Галоўн. Арх. Мін. Загран. спраў, пачатку XVIII ст., № 20/25, які выяўляе сабой тую асобную адмену 4-га Ноўгародзкага летапісу, які маецца ў сьп. Дуброўскага. У канцы зборніка на лістох 882—885 маецца „Родословіе великихъ князей, Литовскаго княжества начало“, а на лістох 875—882 „Литовскому роду починокъ“.

16. Літоўская мэтрыка, III том, т. зв. „Libri legationum“ (перахоўвуецца ў Маск. Гал. Арх. Мін. Загр. спраў), месьціць лацінскі пераклад літоўска-крыўскага летапісу, пад агалоўкам „Origio regis Jagyel et Wytnoldi ducum Lithuanie“. Тэкст гэтага артыкулу адпавядае „Лѣтописцу великихъ князей Литовскихъ“ і пры гэтым бліжэй за ўсё да рэдакціі сьпіску графоў Красінскіх, хоць мае ўстаўкі рожныя ад апошняга і ад другіх летапісаў.

17. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі (F. I. 476), у якой памешчана пасьля „Слова Исаака Сирина“ пахвала Вітаўту (гл. вышэй, пад 1428 г.).

18. Рукапіс Петр. Публічнай Бібліатэкі, Пагодзінскага сабраньня № 1404а, XVI ст., на лістох 692—700 месьціць стацьцю „Родство великихъ князей Литовскихъ“. Тэкст гэтага артыкулу зьяўляецца перараробкай тэксту „Литовскому роду починокъ“ (сьпіскі Дубровінскі і Ростаўскі), пры гэтым пачатак мае на мэце зьвязаць род Гедыміна з родам Валадзімера Сьвятаславіча пры помачы атожсамленьня Віда з Воўкам, што зьяўляецца ўстаўкай выклікaнай артыкулам „Начало государей Литовскихъ“ (зраўняй ніжэй Румянцаўскі сьпісак № 348).

19. Рукапіс Акадэміі Навук № 34. 4. 32, XVII ст. Тут памешчана „Родство великихъ князей Литовскихъ“, саўсім зыходны з Пагодзінскім рукапісам № 1404а.

20. Радаводная кніга Румянцаўскага музэю № 348, XVI ст., зьмяшчае на лістох 14—22 „Начало государей Литовскихъ.“.

въ которомъ имѣньи нашомъ потреба указывала, абы онъ зъ нашого росказанья доглѣдалъ и доѣзджалъ, яко около помѣры, такъ и въ иныхъ рѣчахъ господарьству належачихъ, становячи все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашое господарскоѣ.

II. Тогожъ року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ поправовати нѣкоторые артыкулы, въ той уставѣ вышей описаные, съ причинъ певныхъ, отъ пана Петра Фалчевского поданыхъ, и росказуетъ его милость господарь, абы на всемъ тые артыкулы нижей описаные при уставѣ ревизоры оповѣдали и становили:

1. До артыкула 3-го, о *конюхахъ сѣделныхъ и иньшихъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: конюхи, также и вси слуги дворные садити однымъ селомъ въ кождомъ урядѣ, и такожъ волоки мѣрити въ три поля, и въ среднемъ поли ихъ садити какъ и волостныхъ людей.

2. До артыкула 4-го, о *стрѣлцахъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: стрѣлцы садити межи тяглыхъ людей, пересажаючи иньшими людми, ижбы не посполу сѣдѣли.

3. До артыкула 6-го, о осочникахъ. Росказалъ его милость господарь то доложити: осочники на границы Прускіе перенести съ поля, *гдѣ колько потреба*, двухъ або трехъ, а иньшихъ обирати съ тыхъ, которые тамъ перемѣшкиваютъ альбо осажоны будутъ.

4. До артыкула 7-го, о войтахъ. Росказалъ его милость господарь доложити: войты тяглые абы мѣли на войтовскую службу по двѣ волоки вольныхъ отъ всякихъ потяглей и податковъ. А гдѣ села кгрунтами и поселеньемъ прилегли собѣ, тамъ триста и чотыриста волокъ можетъ одинъ войтъ справовати, звлаща, гдѣ осадные люди, а не тяглые; а большей то въ земли Жомойтской маетъ быти, кгдыжъ роботъ, а ни отвозовъ тамъ не встановлено. А при обиранью на войтовства, войтове и лавники присѣгати маютъ, водлѣ первоѣ уставы.

5. До артыкула 9-го, о мѣстѣхъ. То его королевская милость мѣти хочетъ, абы при большихъ мѣстѣхъ войтомъ по двѣ волоки даваны, а въ меньшихъ, звлаща, гдѣ не на гостинцу, войтомъ по одной волоцѣ давати на ихъ службу войтовскую, отъ платовъ и повинностей вольные, абы тымъ хтившими къ порядку были.

6. До артыкула 13-го, о корчмахъ. Доложити его королевская милость росказати рачилъ: корчмы покутные, князскіе и панскіе, звлаща, гдѣ не на гостинцу, абы были гамованы и забираны отъ уряду его королевской милости, хотяжъ бы и листы его милости господарскіе мѣли: бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей.

7. До артыкула 18-го, около отдаванья сѣна и овсовъ. Рачилъ его королевская милость росказати доложити, абы при отдаваньи овсовъ и сѣнъ не давано большъ, одно яко въ уставѣ описано, а войтъ за квитъ не маетъ большъ дати, только одинъ грошъ служебникови конюшого; а конюшій квитъ до кождоѣ державы одинъ маетъ дати, за который 12 грошей брати ему.

8. До артыкула 24-го, о зароблеңьѣ пашни. По тому его королевская милость заховываетъ, яко вышей описано, ижъ маетъ быти

на кождую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, *на зарobленье пашни*. А къ тому, естли бы врядъ розумѣлъ, ижь тыми людми пашни заробити не можетъ, и будетъ ли того потреба, маетъ толоки збирати на хлѣбъ дворный (на што зъ гумна его королевской милости збожье взяти маетъ), а подданые будуть винны на такіе толоки ити; и кгды ревизоръ пріѣдетъ, обачивши, што слушнѣ врядникъ учинилъ, маетъ въ ревизіи описати, абы то было ему на личбѣ принято.

9. До артыкула 27-го, о млынарѣхъ. Росказалъ его милость господарь доложити, абы млынары зъ волоки, которая имъ будетъ дана на млынарство, по два дни тесельскою роботою служили до замку, альбо до двора, а не по одному дню, яко въ уставѣ выше описано.

10. До артыкула 29-го, о коняхъ. То его королевская милость доложити росказать рачилъ: кони врядникъ кождый у своемъ дозрѣнью маетъ мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы: бо то его королевская милость на врядника, а не на машталера здавати рачитъ; для чого при таковыхъ коняхъ маетъ врядникъ своего служебника слати до господаря.

11. До артыкула 36-го, о ревизорахъ. Поправуючи его королевская милость, рачилъ росказати доложити: ревизоры со всею справою своею маютъ ся зъѣзжати до Вильни, на певный часъ, который имъ будетъ ознайменъ; ижьбы тежъ и панъ Фалчевскій на тотъ часъ вызванъ былъ, и при немъ справу ревизіи своей отдавати и справовати ся повинни въ скарбѣ, або кому то его королевская милость поручити рачитъ, и во всемъ ся съ паномъ Фалчевскимъ порозумѣвати маютъ, абы вездѣ одинако справа волочная шла, по тому яко у него у Кнышинѣ.

12. То тежъ особливо его королевская милость хочетъ мѣти, абы на пустыхъ волокахъ вольно было подданымъ паствити быдло, и жаденъ врядникъ абы не смѣлъ грабити быдла подданыхъ на пустомъ, хотя бы и на сѣножати, кромъ збожья засѣяного на пустовщизнѣ, съ чого бы платъ мѣлъ быти.

13. О ревизорахъ до земли Жомойтскоѣ хочетъ его королевская милость мѣти, абы ѣхали и водлѣ первшой науки справовалися: вѣдьже гдѣ покажется въ реистрахъ помѣрчихъ, што будутъ наддатки давали на кгрунты подлые, таковыхъ волокъ знову шнуромъ не пробовати, кгдыжъ то панъ Фалчевскій повѣдилъ, ижъ у всихъ мѣрниковъ есть въ реистрахъ описано, *што на звышъ на которую волоку* дано, и зъ якоѣ причины; а про то таковые реистры маютъ быти даны до скарбу, абы вѣдомость была всякого кгрунту въ земли Жомойтской въ скарбѣ.

14. Есть тежъ воля его королевской милости, абы съ пѣнязей съ гуменъ браныхъ *за збожье быдло до фолварковъ* панове врядники куповали, звлаща коровы, а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали, чимъ тежъ и рольи фолварковъ направоватися могуть; а што такихъ пѣнязей гуменныхъ на быдло выдавати будуть, то на личбѣ маетъ быти пріймовано.

III. Устава на товары, на шинкъ и на ремесленики. Хто едвабными рѣчьми торгуетъ, маетъ дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуетъ, маетъ дати два грошы, а отъ золотаря также два грошы. Хто шинкъ корчму держитъ, тотъ

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не наўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў богаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у проціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста зланжыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т I.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божію милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Княя-*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

баўгаршчыны не была захавана, кнігі ім друкаваныя разыходзіліся ня толькі ў крыўскіх і украінскіх землях, але вывозіліся і ў Масковію. Да 1579 г. ў друках друкарні дому Мамонічаў фігуруе толькі шрыфт Пятра Мсьціслаўца, ў 1579 годзе разам са шрыфтам Мсьціслаўца паказуецца *шрыфт скарынаўскі*. Праўдападобна бясчынная скарынаўская друкарня была набыта Мамонічамі і злучана з мсьціслаўцавай. Ды і аб дзейнасьці Мсьціслаўца каля гэтага часу ўжо нічога не чуваць, праўдападобна ён у гэтым часе памёр. На мейсца яго выступае ў Вільні новы друкар, Васіль Гарабурда, які працуе, здаецца, ў тэй-жа віленскай друкарні дому Мамонічаў.

ПСАЛТЫР 1576 Г., друк Пятра Мсьціслаўца ў Вільні, ў друкарні дому Мамонічаў; у *ліст*, на 253 *лістох*, набор 16-17 радкоў на балону, з дрэварытам, выабражаючым цара Давіда, дрэварытнымі застаўкамі і пачатнымі літарамі. Перадрук скарынаўскага Псалтыра.

Сопіков („Опытъ Росс. библіографіи", СПБ. 1813 г.), паказуе Псалтыр друку Пятра Мсьціслаўца выданы ў 1575 годзе на 249 лістох, адзінец якога быў у бібліатэцы СПБ. Акадэміі. Трудна дапусьціць каб такі дасьведчаны знавец кнігі памыліўся ў даце, хутчэй трэба думаць, што былі зроблены Мсьціслаўцам два выданьні Псалтыра: ў 1575 і ў 1576 годзе. Аб літарах гэтага Псалтыра Сопіков кажа: „...чыстата одціску і прыгожасьць літар у гэтым выданьні дасканальны. Літары тыя-ж якімі надрукавана ў гэтай жа друкарні Евангельле 1600 году, яны вельмі падобны і да Астрожскіх, *перанесеных пазьней* у Кіяўскую друкарню. Апошняе запраўды пацьвярджаецца друкамі, і, ў свой чарод, паказуе адкуль разыходзілася друкарскае умецтва па ўсходнай славяншчыне. Псалтыр гэты быў многа разоў перадруковываны ў Маскве: ў 1577, 1591, 1603, 1635, 1636, 1637, 1646, 1648, 1649, 1652, 1653, 1654, 1666, 1667, 1669, 1671 ў ліст і 1671 ў 4ку, 1681, 1684, 1686, 1689, 1690, 1695, 1697, 1744, 1749, 1750, 1751, 1754, 1756, 1762. У Вільні: 1593, 1778. У Кутэйні: 1642. У Кіяве: 1658, 1667, 1690, 1715, 1725, 1732, 1763, 1798. У Ноўгарадзе: 1675. У Чарнігаве: 1680, 1750. У Яссах, на славянскай і малдаўскай мовах, 1680. У Львове: 1687. У Унеўскім манастыры: 1692, 1699. У Магілеве: 1710. У Чарнігаве: 1750. (Сопіков).

АПОСТАЛ (1576?), без агалоўнага ліста, друкаваны ў цэлы ліст віленскімі літарамі друкарні Пятра Мсьціслаўца. У *канцы* кнігі памешчаны каралеўскі прывілей звыклай старакрыўскай мовай.

„ЖИТИЕ АКАѲИСТЪ И СЛУЖБА СВЯТОМУ ЧУДОТВОРЦУ НИКОЛАЮ АРХИЕРЕЮ МИРЛИКИИСКОМУ". Въ друкарни Луки Мамонича, Ввилне. 1579 г. ў 4-ку, бал. 72. На адвароце агалоўнага ліста дрэварыт, які выабражае сьв. Мікалая благаслаўляючым, а па-за фігурай сьвятога памешчаны рысунак гораду. У тэксьце некалькі дрэварытных заставак у стылю *скарынаўскіх*.

АДОЗВА БАТОРАГА ДА ВОЙСК 1579 Г. У адозве Баторы спавяшчае сваё войска аб паходзе супроць Масквы. Пісана і друкавана ў

Дрэварыт, выабражаючы евангеліста Іоана, з Евангельля Пятра Мсьціслаўца 1575 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѡѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: наперьвѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося есть воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Ганосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ - Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у верьхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то есть, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую ѳѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему ѳѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимaны были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти · ино тѣхъ великихъ земль гсдри,
безъ всякого ослоушаниа, приходать со
всѣми своими силами на помочь и на его
слоужбоу · есть ли паки тѣхъ великихъ
земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноу
жю немощно было прити, и онъ вся сво
я рати и силы посылаше к немоу на помо
чь и на слоужбоу. Тогда бо баше славныи
гсдрь велики князь александръ, зовомы
и витовтъ · и в велицѣ чти и славѣ
пребываше · также и отечьство его
литовьская земля и в велицѣ чти прѣ
стояше · и всякимъ обильемъ исполна
шеся · также и народна баше много ·
в лѣ ҂ѕ ц҃л҃ѕ · мца авгоуста, д҃і · списа
на бы книга сиа, и въ его хранимомъ гра
дѣ смоленьскоу · повелѣніемъ смире
наго еппа, кнръ герасима · преже бывь
шаго владимерьскаго волыньскыя зе
мли · родом же москвитина, тітова
сына · а коливанова внoука · потомъ же
бжнею блгтию, и великаго князя але
ксандра · зовомаго витовта, волею и хо
тѣниемъ · и блгвниемъ прсвщнна го а
рхиеппа · фотіа митрополита, киевь
скаго и всеа роуси · тотъ же смиреныи
еппъ, кнръ герасимъ владимерьскии
прѣведенъ бы со владимерьскоие еппи

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім способам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицін князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

брацкая складка, сколькі хто можа. За гэты грошы чатыры разы ў тыдзень служба Божа будзе адбывацца перад брацкім аўтаром. Чарнцом і чарніцам кожды тыдзень будуць даваць на страву. Два разы ў год, па шпіталях і па турмах і убогім на вуліцах, будуць раздаваць „ялмужну“.

Акром таго:

„Естлибы теж которыйкольвекъ братъ уписанный съ допущенья Божого спригоды на маетности упалъ тогды таковому съ повинности Хрестиянское зъ скринъки братское водле преможеня братского подпоможенье чинено будетъ. Также и въ хоробе брату уписному убогому яко на ратунокъ здоровъя такъ и на выживенье часу тяжкости его водле преможенья братского дадутъ и вшелякими потребами опатровати будутъ, А кгды теж вже на которого брата уписного убогого панъ Богъ смерть допустити рачитъ, а не былобы маетности его чимъ тела поховать, Тогды братья братства церковного *накладомъ* зъ скринки братское погребъ чинити будутъ водле звычаю хрестиянского яко добрая воля и побожность их будетъ“.

Аб брацкіх школах сказана:

„Вшколе теж братскои детей братии announced уписное и убогихъ сиротъ езыка и писма руского, греческого, латинского и Польского накладомъ братскимъ дармо учити повинни водле постановенья ихъ братского, Также и людей вписме учоныхъ особъ духовныхъ и светскихъ для науки школьное и доспеванья въ справе своей ховати маютъ“...

Аб друкарні сказана:

„... и книги всякие старого и нового закону такъ въ науце *школьной* яко церкви потребные по кгрецку по словацку по руску и по польску друковати поволяемъ“.

ПРАМОВА МЯЛЕШКІ, КАШТЭЛЯНА СМАЛЕНСКАГА, НА СОЙМЕ Ў ВАРШАВЕ Ў 1589 ГОДЗЕ. Першы перадрук гэтай прамовы зроблены Вішнеўскім (Histor. Liter. Polsk“. 1845, т. VIII, бб. 480—484), з арыгіналу пісанага лацінскімі літарамі, ўзятага з бібліятэкі Хрэбтовіча ў Шчорсах. Пасьля гэтага прамова Мялешкі некалькі разоў перадруковывалася, ў расійцаў і палякаў, паводле Вішнеўскага. Мне ўдалося дабыць два одпісы прамовы ў Вільні: 1) с паперамі Турова-Пінскай архібіскупіі, рукапіс XVII ст. пісаны кірыліцай (на адвароце надпіс: Roku 1663 мса july 20 dnia. Mowa kasztelana Smolenskiego Mieleszki miana roku 1589 na Sejmie w Warszawie. Pisałem Michał Bielski Straznik Wojewodztwa Brzeskiego; 2) ад В. Сьвятаполк-Мірскага, пісаны лацінікай, характарам XVIII ст. Абодвы гэты одпісы немаль зыходзяцца с тэкстамі раней друкаванымі, акром нязначных драбніц.

Костомаров (у прадмове да 2 тому „Актовъ“ (так характэрызаваў гэты помнік: „зьмест гэтага помніка служыць гумарыстычным выабражэньнем рускіх (чытай: крывіцкіх) абычаёў пад польскім ўплывам, якія пасьля шмат спрыялі уніі і панаваньню польскага элемэнту ў рускіх (ізноў трэба разумець— крывіцкіх) краёх.

Карскі (Бѣлоруссы, т. III, б. 114) выказуе іншую думку: „Уважнае дасьледаваньне гэтага твору, які мае форму вельмі няўдалай соймавай прамовы, нагадуе, што гэта палітычны памфлет, які зьяўляецца сатырай на абычаі

шляхты Заходнай Русі (і тут „Заходнай Русьсю“ замаскавана зямля Крывічоў), якая прыняла польскую культуру ў XVI ст.“.

Але ў нас маецца дакумант (ніжэй прыведзены ліст Камуніякі да Абуховіча, пад 1655 г.), які сьведчыць што: „коли былъ панъ Мелешка каштэляномъ Смоленскимъ, то я будучи на сойме, на той часъ за имъ зъ кордикомъ стоялъ“, і пры гэтым цытуе некалькі фраз з яго ў падобным стылю, як ніжэйпададзеная прамова Мялешкі. З апошняга відаць, што гэта прамова была запраўды сказана і дайшла да нас праўдападобна ў запісе таго-ж Камуніякі, які слухаў яе „з кордикомъ стоючы“ за п. Мялешкам. Бо, па стылю, прамова Мялешкі і ліст Камуніякі да Абуховіча, калі не аднэй і тэй-жа рукі, то безумоўна аднэй і тэй самай пісьменніцкай школы.

Некатарыя расійскія пісьменьнікі склонны былі лічыць Мялешку мітычнай асобай, аднак праф. Доўнар-Запольскі, на аснове дакумантальных данных, кажа, што Мялешка жывая асоба, паходзіў з аднэй і тэй-жа аколіцы што і Васіль Цяпінскі, а знача з даўнейшага полацкага вояводзтва (гл. Изслѣдованія и Статьи).

На(й)яснейшы м(и)лстивы королю. и на мене ласкавы(е) панове братя. Выеха(в)ши з дому богу ся помоли(л) штоб к ва(м) здоров приеха(л) да и вашу м(л)сть здоровы(х) огледа(л).

Пришло мне з вами радити. а я на таки(х) зьезда(х) николи не быва(л). и з короле(м) его м(и)лостю николи не засѣда(л). толко за князе(и) наши(х) котори(е) королевали и котори(е) воеводами быва(ли) сэнтэнти(й) ты(х) не быва(ло). правы(м) сер(д)це(м) просто говори(ли). политыки не зна(ли). а у ротъ правдо(ю) як соле(ю) въ очи кидыва(ли). Скоро(ж) короли больш немце(в) як на(с) улюби(ли). почали на(ми) шебу(н)ковати. и што стары(е) наши князи собрали то все немцо(м) розда(ли). нашы(е) господари. проч Жикгмо(н)та короля. того нечего и въ люди личити. бо подляше и волынь наш вытр(а)ти(в) ляхо(м) менечися. Але Жикгимо(н)та пер(во)го солод(д)кая паме(ть) его. то(и) немце(в) як собак не люби(л). и ляхо(в) з и(х) хитро(с)тю велми не люби(л). а Ли(т)ву и Русь нашу любите(л)но милова(л). и горя(з)до лепш наши(е) занего мевалися. хоть въ такъ дороги(х) свита(х) не хажива(ли). други(е) безъ но(го)вицъ якъ бе(р)на(р)дыны гуля(ли). а соро(ч)ки ажъ до ко(с)токъ а ша(п)ки ажъ до само(го) поеса наши(ва)ли. Дай боже изно(в)ъ тако(й) годины прииждати и теперъ. Я са(м) коли по домовому вбираюся то ее м(и)лс(ть) пани мстисла(в)ская малжо(н)ка моя натешитися и налядетися не мене не може(ть). На(д)то вже огледимося на все то(е) М(и)л(с)тивы(е) панове и на тую нуж(д)ну немецку(ю) штуку. што наброили. а коли(ж) то у ихъ бывало. у сукня(х) пере(с)тых ходя(т) а гроши без числа маю(т-а што городо(в) и мест держа(ть) то не хыхі. Да он пакъ и замешалися з нами и гаряздо умею(т) все лихо(е) говорити. Короле(м) паномъ и речипо(с)политои якъ ту(ж) было баламутя(ть). А коли сам немчино иде(ть) любо жена его поступае(ть)—черезъ ску(р)ку скрипи(ть) шелести(ть) и дороги(м) пижмо(м) воняе(т). коли(ж) до тебе паничикъ приеде(ть) частуй же е(го) доста(т) ко(м) да еще и жо(н)ку свою подле его посади. а онъ сѣди(ть) якъ бесъ наду(в)шись морокуеть. шапкою де(и) перекри(в)ляе(т) и з жо(н)кою нашептывае(ть) дей и въ доло(н)ку сробеть. Да коли(ж) бы гетако(го) чорта кула-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которочю землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

6. Потреба и до Московского и до Волохъ послати, жебы се на одно зъ нами згодили; а здало бы ми се наслушнѣй до того ужити, до Москвы е. м. отца епископа Володимерского, а до Волохъ отца епископа Львовского.

7. Потреба тежъ поправы нѣкоторыхъ рѣчей въ церквахъ нашихъ, а звлаща около вымысловъ людьскихъ.

8. О закладаньи школъ и наукъ вольныхъ, а звлаща, для цвиченья духовнымъ пильно потреба, же быхмо мѣли учоные презвитеры и казнодѣи добрые: *бо за тымъ, ижъ наукъ нѣтъ, великое грубіянство* въ нашихъ духовныхъ умножилося.

ІЗМАРАГД 1593 Г. Перахов. у Віленскай Публіч. бібл. № 240. На апошняй 690-й балоне маецца крыптанімны запіс, які чытаецца: „Рокъ (15)93... Иван Проскура".

„АПОСТОЛЪ", друк. ў Мамонічаў, у Віліні, 1591 г., in folio 3, 14, 259, 1 і 22 ліст.

Некатарыя пачатныя літары і застаўскі ў стылю скарынаўскіх.

„ПСАЛМЫ ДАВИДА ПРОРОКА И ЦАРЯ. В вильни. З друкарни дому Мамоничовъ. Року 1593". Тэкст і надпісаньні тыя-ж, што ў Хадкевічаўскім, Заблудаўскім Псалтыры 1570 г. Крыўская мова толькі ў пасьвяце і прадмове, сам тэкст царкоўна-баўгарскі с крыўскімі асобнасьцямі ў правопісе і меншымі ў фонэтыцы і морфолёгіі.

ВАРУНКІ КІЯЎСКАГА МІТРАПАЛІТА РАГОЗЫ, НА ЯКІХ МОЖА БЫЦЬ ЗАКЛЮЧАНА УНІЯ З РЫМАМ, 1594 Г. Ў СЬНЕЖНІ. „Акты, отн. къ ист. Зап. Россіи", т. IV. бб. 78—79.

Паручэньне гэтае пісаў Рагоза луцкаму біскупу Міхайле Тэрлецкаму, які ў справе уніі ехаў да польскага гэтмана Замойскага.

„*Злеценье отъ мене архіепископа отцу епископу Луцкому, до* его милости пана гетмана корунного:

Напредъ, для незгоды самихъ нашихъ старшихъ, ихъ милости патріарховъ, хочу зъ иншими нѣкоторыми епископами зверхность въ духовенствѣ его милости святѣйшому папѣ Римскому признати, заховавши въ цалѣ всѣ справы и обряды церкви нашое восточной.

А его милость пана гетмана просити, жебы насъ его королевская милость варовати рачилъ привиліемъ своимъ господарьскимъ, абымъ я митрополитъ на той столицы своей во вшелякой поважѣ и учстивости до живота своего во впокою жилъ.

Мѣстце, яко продкове наши въ радѣ мѣвали, абы-мъ я мѣлъ, и всѣ свободы, яко ихъ милость духовные Рымскіе.

А естли бы вынесены были якіе листы на насъ отъ патріарховъ неблагословенные, абы жадноѣ моцы и мѣстца не мѣли.

Чернцы тежъ зъ Кгрецыи абы большъ въ панствѣ его королевской милости не бывали, и до земли непріятелскоѣ Московскоѣ жебы пропущаны не были.

Нагробны помнік віленскага бурмістра Брагі 1589 г., ў Сьвятатроіцкай царкве ў Вільні.

поткалися, и тамъ колько вязней людей передовыхъ Московскихъ доставши, противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ. Якожъ для посилку отправлено имъ князя Соломерецкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского, и панъ гетманъ дворный зъ иньшими гуфами за ними пошелъ, а его милость панъ гетманъ *навышшій, также зъ иньшими гуфы и съ дѣлы и съ драбы, а притягнувши* на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ, тамъ обачивши Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися, вси сполечнѣ гуфы росправили. А еще нимъ ихъ милость на тое мѣстцо притягнули, черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязьней колько-надцать поймано. А кгды гуфы росправили, не чинили ихъ милость никоторое переказы, але въ справѣ будучи на мѣстцу стояли, и, зготовившися, зъ росказанья пана гетмана навышшого, панъ гэтманъ дворный подступилъ къ нимъ зъ людомъ и росказалъ учинити потканье пану старостѣ Чечерскому, пану воеводичу Новгородскому, и князю Соломерецкому, и тежъ своему почту: которые яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тылъ подавати, и такъ тежъ гоночи за ними били ихъ, ижъ за ласкою Божьею тое войско на голову поразили, бьючи ихъ и гоночи ажъ черезъ пять миль. Того войска было тысечей двадцать чотыри. А такъ побивши и кошъ увесь войско господарское взяло, которыхъ возовъ было большъ трехъ тысечъ, и здобычу немалую войско его королевское милости взяло: зброй большъ двухъ тысечъ и иншихъ многихъ рѣчей. А надъ тымъ войскомъ были воеводы: въ першомъ полку передовомъ Захарья Плещѣевъ, въ большомъ полку князь Петръ Шуйскій, а въ сторожовомъ полку Иванъ Васильевичъ Шереметевъ, въ четвертомъ панъ Семенъ Васильевичъ Яковлевъ, въ пятомъ полку князь Ѳедоръ Ивановичъ Татевъ, въ шостомъ князь Иванъ Петровичъ Охлябинъ, въ семомъ Иванъ Очинъ—Плещѣевъ, у восьмомъ Яковъ Ѳедоровичь Болтинъ. Въ той битвѣ не мало воеводъ и иншихъ людей зацныхъ поймано, то есть: Захарья Ивановича Плещѣева, воеводу передового полку; князя Ивана Петровича Охлябина, воеводу полкового Ивана Нороватого, сына боярского зъ Новагорода Великого; дворянъ князя великого: воина Стомина Рутовского зъ Дорогобужья, Олиѳера Васильевича Ѳедьцова съ Козельска, Богдана Кутузова зо Ржова, Оѳонасья Васильевича Чихачова и Ивана Оѳонасовича Арцыбашова зо Пскова, Дмитрея Кошкарева, Костянтина Ѳедорова Филиповича, Василья Олексѣевича зо Пскова, Бошмана Якушкина зъ Вязмы, Соломана Ивановича Дементьева зъ Новагорода, Семена Ѳедоровича съ Переславля, тысечника стрѣлецкого Семейка Ѳедоровича Хохолина съ Колодна, тые вси дѣти боярскіе; а слугъ ихъ колько-десятъ, кромъ иныхъ вязьней, которыхъ много по войску. А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближей къ Орши и мѣли положити кошъ въ Соколинѣ, а напередъ отправлено до Орши передовыхъ людей сколько тысечей съ паномъ Филономъ Кмитою, и тамъ же вжо за Оршою, подъ Дубровною, сторожу Московскую, Москву и Татаръ громили, и двухъ мурзъ а десять Москвитиновъ поимали: бо войско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили. Войско тежъ наше Польское съ дѣлы вжо тыми часы *рушилося* съ Борисова до великого войска Литовского, заставивши обозъ у Борисовѣ и вжо до сего часу будуть стягнулися зъ великимъ войскомъ. Пане Боже, дай, абы то было фортуннѣ, и есть надѣя въ ласцѣ Божей, штожъ ся тотъ непріятель

не будетъ тѣшити, а вборзѣ дастъ Богъ, и другая новина щастливая насъ всѣхъ увеселитъ.

Што тежъ зъ сойму Варшавского до его милости пана моего писано, то вашей милости ознаймую: ижъ панове Ляхове дивными а розными протекстами хотѣли, жебы Литву у кабалу записали и у вѣчную неволю собѣ насъ взяли; напервѣй, одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцеляреи допиралися; потомъ, кгды того довести не могли, тогды предься, жебы вси тые станове и врядники Литовскіе писалися „моршалокъ земскій коруны Польскоѣ у великомъ князьствѣ Литовскомъ“, потомужъ и иные вси врядники Литовскіе, а король жебы ся писалъ „король Польскій и земль князьства Литовского“: чого кгды тежъ довести не могли, тогды предься то намъ отнимають, чого имъ Боже не поможи, абы заразъ въ Польши на великое князство подношенье было, а въ Литвѣ жебы николи на князство подношенье не было. По тому жъ и о соймы, абы соймы вальные черезъ то въ Литвѣ не были, только спольные зъ ними на границахъ: чого панове послове наши, дай пане Боже, абы боронили, якожъ есть и надѣя въ Бозѣ, штожъ и оборонять.

Кгды-мъ того листу до вашей милости дописывалъ, принесена новина до его милости пана моего, ижъ тое войско Московское, которое за Дубровною кошомъ было положилося, послышавши о нашомъ войску до себе тягнучи, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли; а ихъ милость панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню. Пане Боже дай, абы фортуннѣ звытежство было и надъ тымъ воискомъ того незбожного пана. А Польское войско еще въ Борисовѣ обозомъ лежитъ: бо панъ гетманъ нашъ задержалъ ихъ своимъ листомъ у Борисовѣ, абы далѣи не тягнули, ижъ теперь не есть потреба, але ожидали бъ иншого листу, гдѣ ся зъ воискомъ Литовскимъ здыймовати мають. Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачьте опускати молитвами своими волать до пана Бога, абы рачилъ зъ милосердья своего, того непріятеля покорити подъ ноги господаря нашого милостивого.

Иншого ничого на сесь часъ писати къ вашей милости не маю, одно, вѣрнѣ зычачи нашой милости, пану и добродѣю своему, при добромъ здоровьи всихъ фортунъ, себе и покорные службы свои звыклой ласцѣ вашей милости поручаю. Писанъ у Вильни, року 64, мѣсяца февраля 11 дня.

Еще, по написанью тоѣ цедулы моее, другая потѣшная новина пришла до пана моего, ижъ въ той битвѣ самого Шуйского забито и тѣло его въ рѣцѣ знайдено; а то повѣдилъ подскарбій его, которого поймано отъ нашихъ людей, *ищучи тѣла пана* своего. А Шереметевъ также въ битвѣ будучи древомъ шкодливѣ пробитъ, и скоро пріѣхавши до Полоцка умеръ. А тое войско непріятельское, што подъ Дубровною было, уже ся были перепровадили на сюю сторону Орши и Днѣпра; а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ Шуйского з войскомъ увѣдали, вземши на себе страхъ и покинувши увесь кошъ побѣгли, и яко за три дни у Смоленска стали; а бѣгучи, добра и маетности свои кидали, и тамъ, Оршанцы повѣдають, ижь такоѣ великоѣ добычи и при великой битвѣ Оршаньской не взято. А теперь князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ива-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, кашталяна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореининъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тьѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицѣи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицѣи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореининъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Московски, великии князь Тѣѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовьскои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зbліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореининъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тьѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковаго, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого берутъ, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не пересталъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжономy подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковаго, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого беруть, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не пересталъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkòw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім способам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-ной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы нацыянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэцыі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе нацыянальна „рускай", у процівагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініціятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні нацыянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзячы на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні нацыянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні нацыянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, нацыянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варажых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста зпажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі—аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасьльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божією милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Княя-*

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

> „Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскалямі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых бы̆у рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у проціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне скваўлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх больших гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіею милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зbліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Ісусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пераліччаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсьць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ чоува(л)* альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а *тамо тое почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х)* книга(х) пописане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліятэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцыі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос **у 13** дзень

„подлўг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея ператворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нёбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА АНДРЭЮ ФЕДЗЬКОВІЧУ 1456 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 59. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ЛІСТ МІТРАПАЛІТА ІОНЫ ПОЛАЦКАМУ БІСКУПУ СІМЕОНУ, КАЛЯ 1456 Г.

„...Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ и о всемъ на немъ познавъ, подивилися есмя, что какъ намъ не по доволу братьства твоего къ нашему смиренію и не по изначалству прежнихъ, твоей братыи, Полотьскыхъ Епископовъ, какъ то исперва писывали къ моей братьѣ, прежебывшимъ Митрополитомъ, олинь и донынѣ; а и отъ тебѣ то нынѣ новоначално учинилося и недоумѣнно намъ показася; не вѣмы убо, еже въ глубоку старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забытьемъ божественныхъ и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надьмѣніемъ и гордостью поднимаяся. А вѣмы сыну, что же старину знаешь, и божественному писанію искусенъ еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашь Христосъ Владыка за гордость и ангелъ своихъ не пощадѣ, но и съ небесъ сверже; а намъ достойно есть держати смиреніе, о всемъ исполняти преданная Сьвятыми Отци божественныя заповѣди и съблюдая киждо архіепископъ и епископъ церковную степень, едину по единой, по чину ихъ, какъ то изъ старины предана быша. А посмотри, сыну, самъ разсуди: пригодно ли намъ святому Патріарху писатися „братомъ“, имѣя на собе его рукополаганіе; ни, и не буди то: но онъ, по нашей къ нему великой духовной любви, воленъ, а не долженъ, къ намъ и къ своимъ сыновомъ богомолцомъ писатись, какъ его воля; также и намъ къ вамъ писати, а не мы къ нему, ни вы, наши дѣти, къ намъ, опрочь одиного тщеславія и гордости, а паче безъ ума. А милость Божія на тебѣ. Писанъ Декабря 7“.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. КАЗІМІРА 1457 Г.—Па кодэксу Дзялыньскага выданы ў „Zbiór praw litewskich“..., 28, і ў „Актахъ Зап. Россіи“, I, 73-75; Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Гэты прывілей пацьвярджае ўсе раней дадзеныя, папярэднімі князямі, правы баярам, шляхце і духавенству. Перадрукаваны гэты прывілей у I томе „Актовъ, относ. къ истор. Зап. Россіи“, пад № 61.

Пачынаецца так:

„Мы Казимиръ съ Божіей Милости король Полскии и великій князь Литовскый и Рускый и Жемоитскыи и иныхъ земль, познавше вѣрность уставичную почтивыхъ, достоиныхъ освѣченыхъ, выбраныхъ, мудрыхъ пралатовъ духовныхъ и свецкихъ княжатъ, рыцеровъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ земль великого княжьства Литовского и Руского, Жемоитского, которую ижъ къ намъ и къ нашей парсуне освеченой, какъ жъ то до правого дѣдича и пана прироженого, имѣли и имають, а тако жъ и на потомъ имѣти уставичне и верне мыслятъ якож то через осмотрѣніе наше найдено,—достойне умыслили есмо за такии доброты и ласки дары и иными ласками имъ милостиве отдарить: бо тогды потомъ къ намъ и къ нашимъ службамъ найдены будутъ рыхлѣйшими, коли себе узрять такими ласками утѣшоны“.

Тріодь 1466 году, пісаная ў Горадне „повелѣніемь раба бжіа пана Феодора Воловича“.

11

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, працначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Акадэміей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў І томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы прииманы были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў **1428 г.**

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблíжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімiраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

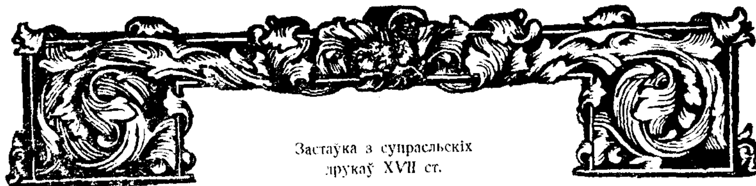
Застаўка з супраcльскіх друкаў XVII ст.

Отв. Суть тые слова Христовы над хлѣбомъ: „пріимитѣ и ядитѣ, се есть тѣло мое“. А над виномъ: „Пійте отъ нея вси, си есть кровъ моя“. Тыхъ абовемъ словъ самъ Спаситель нашъ зажылъ, гды *на тайной вечери* своей хлѣбъ и вино въ правдиво тѣло и въправдивую кровъ перемѣнилъ. Понѣважъ теды тайна тая есть великая, повиненъ такъ священникъ, яко и свѣцкій каждый...

Отв. Совершается тайна сія по словесѣхъ Христовыхъ силою Духа св. реченными: „и сотвори хлѣбъ убо сей честное тѣло Христа твоего, а еже въ чаши сей, честную кровь Христа твоего, преложивъ я Духомъ твоимъ святымъ“. По глаголѣхъ бо сихъ пресуществованіе абіе бываетъ, и премѣняетъ хлѣбъ въ истинное тѣло Христово, а вино въ истинную кровь Христову. Остают толькі віды, яже відятся...

Ужо ў мове арыгіналу 1637 году відаць уплыў польшчыны і царкоўнаславяншчыны, а ў папраўленай са стараны мовы і тэксту выданьні 1716 г. бачым ужо мову „ачышчаную“ і саўсім нічым не падобную на народную. Гэтак, пачынаючы з другой палавіны XVII ст., акром вельмі рэдкіх здарэньняў, былі „папраўлены“ ўсе крыўскія царкоўныя кнігі. Старакрыўская пісьменнасьць захавалася толькі ў ранейшага часу рукапісах і старадруках.

„ОТЪ ПРОТА СВЯТЫЯ ГОРЫ АѲОНСКІЯ И ВСЕГО СОБОРА ИХЪ ЯНУШУ КОРОЛЮ УГОРСКОМУ посланіе второе и отвѣтъ ко вопрошенію его противу ученій Люѳторова учителя ихъ“. У зборніку пачатку XVII ст. Кіява-Міхайлаўскага манастыра № 1656.

Угорскі кароль Януш (з Заполя), бачучы закалоты сярод духоўных, выкліканыя паяўленьнем лютэранства, зьвернуўся, праз свайго канцлера „Лацька“, ў 1534 годзе да прота Афонскай гары, каб той парадзіў як устанавіць згоду сярод духоўных „егда дастъ Богъ, да ся уединимо, да будетъ едина вѣра, едино стадо и единъ пастырь Христосъ“ Лацка просіць даць адповедзі аб чысцы, аб мытарствах, аб пастох, споведзі, літургіі, чэсьці сьвятых і Маці Божай, жанідзьбе духавенства.

Прот Гаўрыэль гаворачы аб блудах лютэран закрануў і разыходжаньні с каталіцтвам і каротка даў адповедзь на ўсе пастаўленыя яму пытаньні, акром жанідзьбы духавенства, бо і праваслаўныя духоўнікі былі жанаты. Прот Гаўрыэль галоўна апіраецца на пісаньнях сьв. айцоў і паданьнях, чаго не

Застаўка з супраcльскіх друкаў XVII ст.

прызнавалі лютэране. Гэта ёсьць першая спроба зьбіваць учэньне лютэранаў са стараны праваслаўных і хоць не вызначаецца лёгічнасьцю разьвіцьця мысьлі, але сваей кароткасьцю і яснасьцю мела ўплыў на ўсе пазьнейшыя полемічныя творы супроць лютэранаў.

„ЕВАНГЕЛІЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ, стараніем и накладомъ е. м. п. Лукаша Мамонича и пана Козмы Мамонича бурмистра виленского. Выдрукована бысть сія книга в месте столечном Виленском **в** лѣто отъ созданія міру 7108, а от воплощенія гда Бга и спса нашего Іс. Ха 1600 мца іюля 16 дня“.

Евангельле гэтае называецца ў бібліографаў „юсавым“, таму што ўжыта ўсюды літара „юс“ замест *у*. Друкавана ў ліст 9+393 лісты. Мова ў тэксьце царкоўна-баўгарская. Каратаеў пад гэтым самым годам падае (292—293) „Четвероевангеліе“ друкаванае ў Вільні.

„ЧАСОСЛОВЕЦЪ“, друк. ў Мамонічаў, ў Вільні, 1601 г., ў 4-ку.

„МОЛИТВЫ ПОВСЕДНЕВНЫЯ“, друк. ў Вільні, 1602 г., ў 8-ку, 20 лістоў+72+144+168 і 25 лістоў.

„О ОБРАЗѢХЪ, о крестѣ, о хвалѣ Божіей і о хвалѣ и молитвѣ Святыхъ и о иныхъ артукулахъ вѣры, единое правдивое церкве Хрістовы“, друк. ў Вільні, 1602, у 12-ку, каля 100 лістоў, 200 балонак. (Ундольскій). Полемічны твор са стараны праваслаўных супроць рэформатаў. Захаваўся гэты твор часьцю друкаваным, часьцю ў рукапісным адзінцы Кіяўск. Дух. Акадэміі.

Гэта адна з найгрунтаўнейшых прац, якія былі пісаны супроць новаверцаў са стараны праваслаўных. Перадрукавана ў „Архивъ Ю. З. Р“. ч. I. т. VIII, бб. 59—123.

Зьмест гэтай кнігі гл. на б. 495, пад агалоўкам „Полемічны трактат супроць рожнаверцаў, канца XVI ст.“ Аб друкаваньні гэтага твору ў Вільні ў 1602 годзе, як вышэйадзначана, пачэрпнута ведамка з Ундольскага.

„ВОПРОСЫ И ОТВѢТЫ ПРАВОСЛАВНОМУ ЗЪ ПАПЕЖНИКОМЪ“. Рукапіс Маск. Сынод. бібліатэкі № 271. У форме дыялёгу даецца адпор каталіком: пытаньні задае каталік, адпавядае праваслаўны. Гутарка ідзе галоўным чынам аб дагматычных разыходжаньнях.

как палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

> „Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу“.

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх“ землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыярхат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай“ народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі“.

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай“, у процiўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай“ справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай“ народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і ворожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранцыі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы“ лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх“ палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля установленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ“ 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым“ у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ“ 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

> Самъ Александръ Божію милостію Король.
> Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребѣ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Княя-*

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ - Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую ѳѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему ѳѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служби божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Москьовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чесьское корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

хощеть. И ис которои земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александрь, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу переклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали искончаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы прииманы были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў **1428 г.**

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Ісусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсьць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ* чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты* оу явны(х) книга(х) написане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліятэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцціі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис природженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлуг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея ператворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нёбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи държащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двoренинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, над агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, надобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца тарговляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. России", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. России", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. России", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

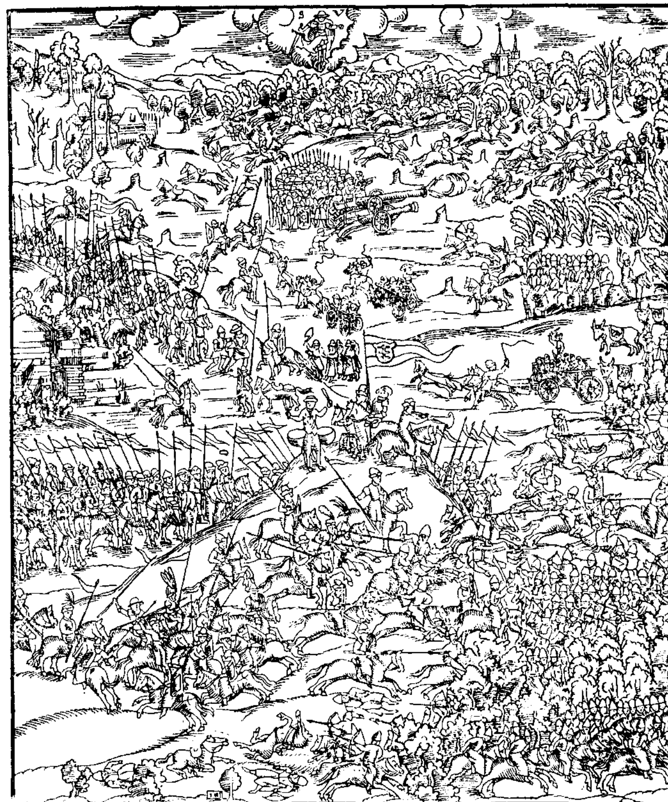

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему поспольству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

„KYNOBION или Изображеніе Ev(г)лского Іноческого общого житія от С(в)тыхъ О(т)цъ во кра(т)цѣ собранно. Працею Іноко(е) общо(го) жи(т): Бра: Церко(в). Ви(л). Пра(в). Гре(ч): На Евю. 1618".

Тут сабраны адрыўкі твораў рожных аўтараў; пры гэтым адны с крыўскімі асобнасьцямі толькі ў правапісме, а другія на чыстай крыўскай мове.

Прыклад мовы. (Карскі, „Бѣл.", т. III, 41).

„Наука Василїа Цесара Кгрецкого, до Сна его Лва. О вѣрѣ.

Початок всего живота, фундаментъ моцный мѣй, вѣру в Хр(с)та чистую..

О смерти.

Становъ велмо(ж)ных невстыдается смерть, але вовсѣ еднако впущае(т) все поядаючые свое зубы. А прето са(м) пере(д) неблаганы(м) ее приходо(м) перенеси скарбъ маетности своее на н(е)бо. Абовѣм жаде(н) с ты(х) которые на свѣте збираю(т) отходячи там з собою не относи(т). Але все зоставивши на зе(м)ли. Наг ты(л)ко суженъ бываетъ о свой живот".

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ, ПРАВИЛЬНѢЕ СѴНТАГМА, *потщаніемъ многогрѣшнаго Мнїха Мелетїа Смотриского... въ Евю".* 1618 г., ў 8-ку, 1+247 лістоў, з гэрбам князёў Агінскіх, рэзаным на дрэве.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ"... *М. Сматрыцкага*, ў Еўі, друк 1619 году, ў 8-ку, 4+248 лістоў.

„ГРАММАТИКИ СЛОВЕНСКИЯ", М. Сматрыцкага, друк. у Вільні, 1619 году, ў 8-ку.

Чацьвертае выданьне гэтай граматыкі было адціснута ў Вільні ў 1629 годзе, пятае ў Маскве ў 1648 годзе (с прадмовай аб карысьці граматыкі і аб патрэбе уменьня яе пры паправе богаслужэбных кніг), шостае ў Маскве ў 1721 годзе. *Па граматыцы Сматрыцкага вучыўся яшчэ Ломаносаў і яго* сучасьнікі.

У 1755 годзе была перадрукава граматыка Сматрыцкага ў Рымніцкай друкарні, коштам Паўла Ненадовіча для сэрбаў і яна там лягла ў аснову сэрбскай кніжнай мовы. Служыла сэрбам да часу рэформы Вука Караджыча (канец XVIII ст.) Гэта граматыка адыграла важную ролю ў глаголіцкай пісьменнасьці палуднёвых славянаў. У Баўгараў, у пераробцы Хрістакі Дупчаніна, паслужыла да зблiжэньня баўгарскай жывой мовы да мовы царкоўнай. Пад уплывам граматыкі Сматрыцкага паўстала *такжа першая украінская граматыка* Івана *Могільніцкага*.

У часе вучыцельства свайго ў віленскай брацкай грэка-лаціна-рускай школе Мелеці Сматрыцкі апрацаваў школьны падручнік ц.-баўгарскай граматыкі, ў якой выясьніў тэорыю ц.-баўгарскай мовы, вытваранай на ўсходнаславянскім *грунце*.

Мы ўжо вышэй згадалі, што ў консэрватыўнай часьці нашага грамадзянства, разам з разьвіцьцем школьніцтва і пісьменніцтва, вытварылася цал-

ком памылковая думка, што мова царквы і богаслужэньня, т. зв. ц.-славянская мова, заведзеная ў нас разам с хрысьціянствам, была сьпярша такжа і мовай *усяго крыўскага народу*. Зраўніваючы мову народную і кніжную прыходзілі да другога памылковага выводу, што мова народная зьяўляецца адзітчэўшай, апрасьцеўшай адменай мовы богаслужэбных кніг. Выходзячы с такіх памылковых асноў, саўсім натуральна зьяўлялася *жаданьне паваpоту* да нібы-то быўшай калісьці стройнасьці народнай мовы. Гэтае заданьне было ўзложана на чысьленна заснованыя, ў другой палавіне XVI ст., рэлігійныя брацкія школы. З гэтай мэтай вучням забаранялі гаварыць паміж сабой „простай" мовай і залецалі гаварыць ім мовамі грэцкай, лацінскай, ц.-баўгарскай і польскай. *У выш згаданых мовах* выкладаліся і ўсе навукі ў школах, якія аткрываліся брацтвамі. У выніку, вучні, замест вярнуцца да даўнай „суптелности" ц.-баўгарскай мовы, якая была ўжо мёртвай, навучаліся барбарскага жаргону, пробкі якога перахавалі нам украінскія камэдіі XVIII ст., ў каторых, вучаныя ў гэткіх школах „спудеи" папісуюцца сваім красамоўствам. Гэты, абаперты на памылковых вывадах рух быў у істоце рэакціяй і рэакціяй падвойна шкоднай; бо з аднэй стараны затамовываў разьвіцьце жывой, народнай мовы, з другой—затамовуючы народную мову і ўводзячы ў курс сваіх навук жывую *польскую мову, пашыраў* полёнізацію. Бо лацінскую і грэцкую мову грунтоўна навучаліся рэдкія адзінкі, як роўна і нежывой ц.-баўгарскай мовы, а польскую навучаліся пагалоўна ўсе вучні, якія і ў пазьнейшым сваім жыцьці, кіруючыся поглядамі, зашчэпленымі ў іх душу конфэсіянальнай школай, унікаючы мовы „простай", паслуговываліся крыху *лацінай* і грэкай, а найбольш жывой польшчынай. Пры такім палажэньні спраў брацкія грэка-лаціна-рускія школы ў справе полёнізацыі нашага грамадзянства адыйгралі не апошнюю ролю.

Што датыча граматыкі Сматрыцкага, то *яна*, цікуючы мэту вярнуць „простую" мову да нібы-то колішняй стройнасьці, прынясла неаблічальныя шкоды для крыўскай пісьменнасьці. Пабудаваная на ц.-баўгаршчыне, ператтворанай пад уплывам жывых моў: крыўскай, украінскай і маскоўскай, граматыка Сматрыцкага ставіла мэтай вытварэньне адзінага правапісма, адзіных *граматычных* форм і слоўніцтва для ўсей „русі", (г. зн. славян праваслаўнай веры) ад Карпат да Архангельска. Напісаная з вялікім талентам і ведай яна пад свой уплыў захапіла ўсё праваслаўнае славянства. Пад уплывам гэтай унівэрсальнай граматыкі жывая *крыўская* мова *пачынае* уступаць мейсца ў пісьменнасьці, другой палавіны XVII і XVIII ст., „вучонай" баўгарска-крыўска-украінска-маскоўскай кніжнай тарабаршчыне. Дата выхаду ў сьвет граматыкі Сматрыцкага гэта паваротны стоўб да упадку на шляху гісторыі нашай пісьменнасьці, адзін з найважнейшых фактараў, якія спрычыніліся да занепаду нашай народнасьці і яе незалежна-дзяржаўнага істнаваньня.

„О ВѢРѢ ЕДИНОЙ, СВЯТОЙ, СОБОРНОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ 1619?"

Мітрапаліт Еўгені (Словарь 1,21) кажа, што гэта кніга „напісана беларускім інакам Азарам і надрукавана у Магілеве ў 1624 г." На кнізе аднак

няма ні году ні мейсца яе выданьня. У 37 раздзеле „Палінодзіі“ Захары Капысьценскі кажа: „чытай о томъ въ книгѣ Азарія л. 246, году 1619 выданую“. Архібіск. Філарэт (Ист. Р. Ц. IV, бал. 95) безпадстаўна кажа, што ў кнізе гэтай друк кіяўскі. Зраўніваючы друкі рожных тагочасных друкарань з друкам гэтай кнігі, трэба згодзіцца з мітр. Еўгенім, што то друк Магілеўскі.

„ЕВАНГЕЛІЕ, албо казанья на недѣли презъ рокъ, и на праздники нарочитыхъ святыхъ угодниковъ Божіихъ, составленое трудолюбіемъ Іеромонаха Кирилла Транквиліона“. Друкавана ў Магілеве ў 1619 годзе, ў ліст.

Прыклад мовы:

„Человѣколюбивый Христосъ Богъ нашъ, хотяй насадити благочестіе и ісмиренномудріе въ человѣцѣхъ, и искоренити отъ ихъ грьдыню тщеславе. Сего ради, подъ именемъ Фарисея и Мытаря назнаменовалъ два чины человѣковъ, праведныхъ и грѣшныхъ: Фарисеи нарицахуся праведными, Мытаревеже грѣшными.

Но мнимыи праведници въ Жидовскомъ родѣ, оныи надутыи мѣхи грьдынею, Фарисее, звыкли были хвалитися своихъ добродѣтелей предъ народомъ, змногого моленія и пощенія, и отъ творенія милостынѣ, и отъ десятинъ: грѣшныхъ же укорати оныи преднейшеи были, яко и сей Фарисей, съ укорызнами осуждаетъ смиренного Мытаря, сам же гордынею и высокого разуменія о себѣ превзятъ“.

Евангельле гэтае было перадрукавана ў 1619 годзе ў Рахманаве; пазьней у перакладзе на славянскую мову ў Маскве ў 1629, 1642, 1652 г.г.; у Вільні ў 1651 годзе; у Унеўскім манастыры ў 1682 годзе; і ізноў у Маскве ў 1687, 1697, 1748 і многа разоў пазьней.

„ВЕРТОГРАД Д(У)ШЕВНЫЙ. Сиречъ, Собраніе и сочиненіе Молитвъ исповѣдателныхъ, и благодарственныхъ, блаженныя памяти, Їнокомъ Фікарею С(вя)тогорцемъ. Тисненіемъ же Тυпографскимъ нынѣ первіе напечатася в Тυпографію Монастыра Общежителнаго Братскаго Віленскаго, при Цркви Сошествія престого и животворящаго Дха. Лѣта от Созданія мира, 7128 (спамылка, трэба 7178), а от воплоти Рожества Га Бга и Спаса ншго Іс. Ха 1620“. У 4-ку, 2+140 лістоў. Кніга асабліва цікава дрэварытамі, якія перадаюць стыль старакрыўскай іконапісі. Прадмову да гэтай кнігі напісаў Лявон Карповіч; на другой балоне чытаем:

„Смиренный Архимандрит Леонтій Карповичъ, къ правовѣрному читателю“.

Прадмова пачынаецца з літары К, на асноведзі якой выбражаны віленскі Сьвятадухаўскі манастыр. Канчаецца прадмова гэтак:

„Книжица сія Бгодухновенная и душеполезная (яже пращею на мысленнаго Голіаѳа, и небесныхъ на земли оутѣхъ и оупражненій орудіем и хранилищем именоватися может) косно и медленно от Типографія нашея произыйде“...

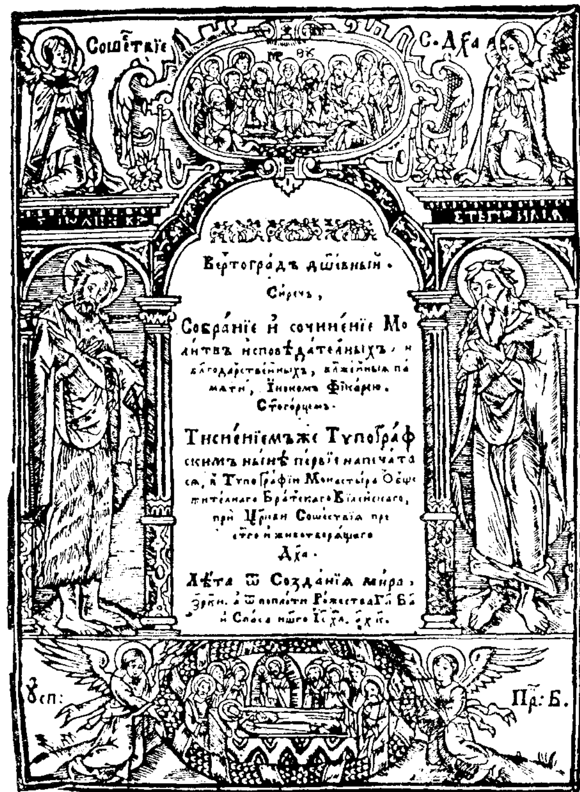
Вертоградъ дшевный.
Сиречъ,
Собраніе и сочиненіе Молитвъ исповѣдателныхъ, и
благодарственныхъ, блаженныя памяти, Їнокомъ Фікарею.
Стогорцемъ.
Тисненіемъже Тυпографскимъ нынѣ первіе напечатася, в Тυпографіи Монастыра Общежителнаго Братскаго Віленскаго,
при Црквн Сошествія престго и животворящаго
Дха.
Лѣта от Созданія мира,

Вертоград душэўны, пісаны Фікарым Сьвятагорцам, друкаваны ў Вільні ў 1620 г.

Фікары Сьвятагорац, голасны полеміст канца XVI і пачатку XVII ст. са стараны праваслаўных, творы якога немаль усе няслушна прыпісуюць яго сучасьніку і аднадумцу Івану з Вішні. Пісаньні Сьвятагорца носяць ярка аскетычны і рэакційны характар. Ен бачыў адзіны спосаб ратунку ў змаганьні з новаверствам і каталіцтвам ў консэрватызме і адкіданьні ўсіх здабыткаў заходна-эўропэйскай культуры. Уплыў гэтага аскеты адбіўся на Лявоне Карповічу і Мелецім Сматрыцкім, якія сьпіхнулі нашае адраджэньне XVI ст. на шлях павароту да царкоўнай-баўгаршчыны. Сьвятагорац пісаў:

„Книги церковные всѣ и уставы словенскимъ языкомъ друкуйте; сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволъ толикую зависть имаетъ на словенскій языкъ, же ледво живъ отъ гнѣву... А то для того діяволъ на словенскій языкъ борбу тую маетъ, занеже есть плоднѣйшій одъ всихъ языковъ и Богу любезнѣйшій... Тако да знайте, як словенскій языкъ предъ Богомъ честнѣйшій есть и отъ еллинскаго и латынскаго—же се не басни суть".

Гледзячы на сьвет з аскетычнай стараны, Сьвятагорац і яго паплечнікі клапаціліся не аб тое, каб прабудзіць у „рускім" народзе сьвядомасьць, але толькі каб захаваць яго ў праваслаўнай прававернасьці. Заступалі яны крыўскую мову ў пісьменнасьці і ў школах, пры ўсіх іншых мяркаваньнях, з вялікай дозай наіўнай веры, што запраўды гэта яны робяць на злосьць чорту і каб дагадзіць Богу, для якога бытцам „любезнѣйшій язык", гэта царкоўнаславянскі.

„Вертоград" Сьвятагорца друкаваўся па яго сьмерці, відаць, у некалькі гадоў, што можна мяркаваць са слоў Карповіча ў прадмове: „косно и медленно" была ўрэшце кніга надрукавана.

Да твораў Фікарага Сьвятагорца трэба палічыць:

1. „Извѣщеніе краткое о латинскихъ прелестѣхъ".

„Извѣщеніе" складаецца з раду стацеяк, апошняя з якіх „О еретикохъ".

2. Обличеніе діавола миродержца".

„ВЫКЛАДЪ НА ОТЧЕ НАШЪ; переложено съ Греческого на Рускій языкъ Архимандритомъ Леонтіемъ Карповичемъ". Друкавана ў Вільні, ў 1620 г., 4-ка.

„КАЗАНЪЕ На честный Погребъ пречестного и превелебного Мужа Г(с)дна и отца: Г(с)дна отца Леонтія Карповича. Архимандрита Виленского: Презъ Мелетія Смотриского... отправованое: в Вилни. Року... 1620.

Тэма казаньня выражана ў наступных словах:

„Иншїй еднак, Пр(с): Хр(с): тут теперъ намъ естъ жаль и плачъ над жаль и плачъ еv(г)лской оутѣхи и радости: иншїй мовлю поневажъ з иншей причины выниклый найдуетъся. Жалю плача еv(г)лской оутѣхи и радости причина грѣхъ: а сего теперешнего нашего жалю и плача причина и матерїя, представленїе от насъ пречестного мужа, оучителя нашего Г(с)дна и отца".

Казаньне выражае шчырае пачуцьцё жалю с прычыны сьмерці такога вызначнага чалавека, як Л. Карповіч, каторы многа зрабіў для падтрыманьня праваслаўя ў Вільні і нават пацярпеўшага за веру; праслыўшага сваей добрасьцю і справядлівым жыцьцём.

Гэткая была агульная апінія аб Карповічу: „айцом і сьвятым мужам" называе Карповіча і Апанас Філіповіч у сваім „Дыярыушы" („Русск. Истор. библ.", IV, 89).

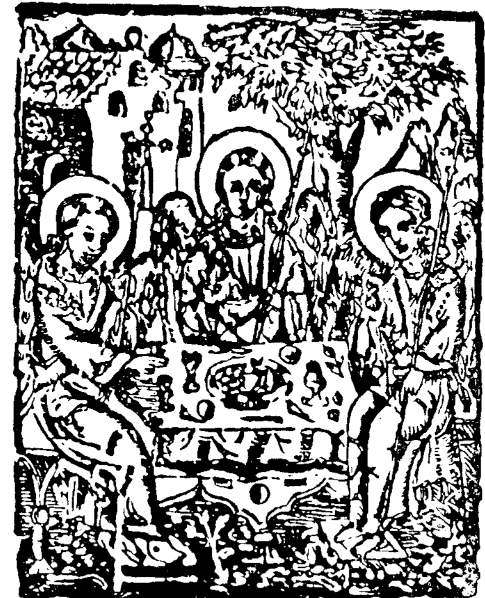
Сьвятая Тройца, на асноведзі віленскай Сьвятатроецкай царквы; дрэварыт Сьвятатроецкай брацкай друкарні.

ЛЯМЕНТЪ У СВѢТА ОУБОГИХЪ, На жалосное преставленїе Святобливого: а в обои Добродѣтели богатого Мужа, въ Бзѣ Велебного Г(с)дна отца Леонтїа Карповича, Архїмандрїта общїа обители, при Црква сошествїя Стго Дха, Братства црковного Віленского Прав: Греч: в Вїлнѣ, в Друкарни Братской. Лѣта 1620". У 4-ку, 27 лістоў або 54 балоны друку.

„РЕГУЛЫ ІОСАФАТА Архіепіспа Полоцкого списаны для презвитеровъ". (Ў сабраньні архіеп. Паўла Доброхотова Рас. Акад. Наук, ў зборніку „Процессъ канонизаціи Іоасафата Кунцевича"). Рэгулы зьмяшчаюць навукі для парохаў:

„Найпреднейшая ест повинность ведати кождому священникови то все што се тут описаломъ и умети дати справу такъ о семи таинахъ стыхъ яко и о всѣх тых околичностяхъ, которые се тут выписали. Священницы мают прикладомъ живота своего побожности людей учити, бо жывот побожны священнически ест казанемъ потужным людем простым, мают се споведати каждыи духовникови своему од Архиепископа назначоному яко найчастей".

Ніжэй, на лісьце 198 сказана:

„Вси презвитеры мают се добре научыти катехизмиков нашых в кратци написаныхъ которые имъ даны будуть от нас и детей своихъ тогож научати мають парафиянъ, з чого на кождомъ соборе будуть пытаные, если ихъ добре умеють“...

Цікава увага аб ужываньні „рускаго“ языка (г. зн. народнай крыўскай мовы):

„Кгды тежъ чытают Евангелїе албо якую молитву в голос, або ектенїи, не мают выкладат(ь) словенских словъ по руску, але такъ читати яко написано, учителное зас Евангелїе або житїе стых читаючи людем, могут выкладати“.

„КАТЕХИЗМЪ одъ слуги божого Іосафата сочетаный“. Дайшоў у пярэпісме с 1700 г. (Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III, б. 143). Аўтор гэтага катэхізму Іозафат Кунцэвіч. Катэхізм зложаны с пытаньняў і адповядзяў:

Вопрос. Што ест быти хрстиянином.

Отвѣт. Ест быти крещоным во(й)мя отца и Сына и Стого Дха вѣрити и вызнавати закон Исс Хса“.

Іозафат Кунцэвіч (1580+1623) радзіўся ў Валадзімеры Валынскім, хрышчоны быў імем Іван. Бацька яго Гаўрыэль належаў да шавецкага цэху. Падвучыўшыся дома крыху граматы малады Кунцэвіч паступіў да аднаго віленскага купца вучыцца купецкага умецтва. Будучы ў Вільні, Кунцэвіч, у Сьвятатроецкай царкве чытаў і пяяў на клірасе і пабожнасьцю зьвярнуў на сябе увагу мітрапаліта Поцея, які, пасьля далучэньня да уніі, прыняў яго ў манастыр. Будучы паслушнікам Кунцэвіч паступіў у віленскую езуіцкую акадэмію. Кончыўшы ў 1604 годзе навукі ў акадэміі Кунцэвіч пастрыгся ў манахі пад імем Іозафата. У 1609 г. Кунцэвіч быў ужо іераманахам і напісаў кнігу па польску пад агалоўкам „Obrona wiary“. Будучы пераконаным і фанатычным староннікам царкоўнай еднасьці Кунцэвіч прапаведываў унію на вуліцах, на пляцох, у царквох і прыватных дамох і пры гэтым с такім запалам і пераконаньем, што ў кароткі час прыяднаў да уніі блізка палавіну віленскіх праваслаўных, за што празвалі яго „рускім душахватам“. Па нейкім часе дастае ён назначэньне на архімандрыта Жыровіцкага манастыра, а пасьля сьмерці Поцея, наступнік апошняга, Вельямін Руцкі, перадаў яму сваю Сьвятатроецкую архімандрыю ў Вільні. У 1617 годзе Кунцэвіч быў пасьвячоны на ступень біскупа і назначаны сьпярша вікарным біскупам у Полацку, а па сьмерці Гэдэона Брольніцкага, стаўся архібіскупам полацкім.

Стануўшы на чале полацкай архібіскупіі Кунцэвіч выстараўся ў караля, ў 1619 годзе, грамату на ўзалежненьне ад яго ўсіх праваслаўных царквей і манастыроў у Полацку, Вітабску, Магілеве і Оршы з іх кругаколіцамі. Ад падлеглых сьвятароў ён патрэбаваў пераходу ў унію. Апорных пазбаўляў духоўных ступеняў і саджаў у вязьніцы а цэркві запячатываў. Сьпярша яго гвалтоўная дзейнасьць праведзена была ў полацкім ваяводзтве, а ў 1622 годзе ён выехаў у аб'езд сваей архібіскупіі ў другія гарады, каб і там гэтым самым спосабам завясьці унію. Дзякуючы яго прымусоваму спосабу заводжаньня

уніі, паднялася апазыція, на якую ён адпавядаў рэпрэсіямі. Палажэньне асабліва завострылася ад 1620 году калі канстантынопальскі патрыарх Тэафан, вяртаючыся ў 1620 годзе з Масквы праз Кіяў, пасьвяціў на біскупскія катэдры, занятыя уніяцкімі біскупамі, праваслаўных біскупаў і між іншым на полацкага праваслаўнага біскупа Мелеція Сматрыцкага (3 марца 1621 г.). Сматрыцкі прыехаў у Вітабск і ўпісаўшы на ратушы пасьвятную патрыаршую грамату, апавесьціў у царкве пазбаўленьне Кунцэвіча духоўнага стану і адлучыў ад царквы. Граматы аб адлучэньні ад царквы Кунцэвіча і пазбаўленьні яго духоўнага стану былі разасланы ва ўсе гарады полацкай архібіскупіі, для публічнага чытаньня. Кароль выдаў грамату каб злавіць Сматрыцкага і аддаць пад суд, але апошні пераязджаючы з мейсца на мейсца хаваўся і кіраваў змаганьнем пры помачы разсыланых ім лістоў.

У 1623 годзе Кунцэвіч паехаў у Вітабск, галоўны цэнтр праваслаўнай прапаганды, і тут пачаў рэпрэсіямі прымушаць жыхароў да прыняцьця уніі. У выніку раз'агітаваныя і раздражненыя праваслаўныя жыхары Вітабска зрабілі змову на жыцьцё Кунцэвіча. Зручнасьць здарылася 12 лістапада ў нядзелю раніцай. Прычынай быў закалот паміж праваслаўнымі і уніяцкімі сьвятарамі, які выліўся ў народны кровапралітны бунт, у вініку якога быў забіты Кунцэвіч ударам бярдыша па галаве. Цела яго с прывязаным камянем было ўкінута ў Дзьвіну. У 1624 годзе папеж Урбан VIII, далучыў Іозафата Кунцэвіча ў лік сьвятых мучанікаў каталіцкай царквы.

ГІСТОРЫЯ БЫТАНСКАГА МАНАСТЫРА. Гісторыю гэтага манастыра сьпісываў пінскі уніяцкі біскуп Сыльвэстар Котлубай у 1620 годзе. Рукапіс не захаваўся; ведамка пачэрпнута з Вішнеўскага („Histor. Pol. lit.“, т. VIII).

ДЫЯРЫУШ САМУЭЛЯ МАСКЕВІЧА. Адрывак рукапісу, пісанага крыўскай скарапісьсю, знаходзіцца ў архіве Турава-Пінскай архібіскупіі (сабраньне В. Ластоўскага).

Проба мовы:

„А положенье замку и мѣста Смоленского такое ест: мѣжы замкомъ а мѣстом рѣка Днѣпро оплываеть, зажъ ест на одной сторонѣ замокъ, на другой мѣсто. Ест одна гора замковая сустромна велми ку Днѣпрови, рововъ велми много маючая и глыбокихъ; горъ на ей седмь, ономъ зъ одное до другое переходы были бы утрудливые естли бы не мосты. Мѣсто аж до Днѣпра у ровнѣйшому мѣйстцу осажено нижли замокъ, але у гразкому а болотистому, а протожъ гора удается далей, яко и въ замку. Муръ замковый широкій на тры сажни, а высокій на три копье; бакшт около его такъ у квадрате яко и круглыхъ тридцать осмъ, а бакшта отъ бакшты положена ест на сажни двасто. Округъ муру замкового звыжъ мили въ собѣ маетъ.

При шанцахъ, подле муру, мурованая церковъ светого Михайлы Арханьела, на которой за оного тырана (мова аб Іване Грозным) былъ, оповедають, верхъ золоты и въ великое шанобливости, цудами

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоpенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка чеcка подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѡѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицїи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицїи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

оглавленіи), возвращенный трудолюбіемъ общежителей Богоспасаемой обители Сошествія Св. животвор. Духа, **въ Вильнѣ, року 1621** мѣс. декабря дня 20. У 16-ку, 16 і 528 ліст.

У канцы кнігі памешчаны на 80 лістох

„Собранныя и пригодныя проповѣди".

„ПСАЛТИРЬ", друк. ў Вільні, 1621 г., у 8-ку.

„ПОЛЪУСТАВЪ, или требникъ въ пользу всѣмъ православнымъ. Трудолюбіемъ иноковъ св. общежительныя обители сошествія прсв. и животв. Духа, поновленъ въ Вилнѣ року 1622".

Гэта ёсьць першы друкаваны „Полууставъ". У прадмове тлумачыцца назначэньне „Полуустава" і часьцю яго гісторыя:

„Чимъ естъ и як бы потребнымъ былъ уставъ церковный, чительнику ласкавый, ачъ кольвекъ каждому церковному докучникови (докучникови, мовимо, а не гостеви, ижъ хотячому вѣдати, што въ нимъ естъ, не концемъ палца, але всею душею въ повседневномъ и уставичномъ навѣжаню ей присвоиватися и пріучиватися потреба), для тыхъ еднакъ которыи не часто въ церкве бываютъ, а особливо для подорожныхъ. Не всимъ абовимъ цѣлый уставъ пре(зъ) скупость его зъ друку мѣти, а пре(зъ) великость его зъ собою возити зыйдетъся. Найпотребнейшыи церковныи справы зъ него выбравши въ снопокъ книжки малой славной памяти пану Василеви Малюшинскому за поводомъ духовныхъ, а коштомъ святобливой памяти его милости Константина Константиновича княжати Острозскаго собрати и полъуставомъ назвати удалося. Которыхъ ижъ южъ пре(зъ) давность часу въ скарбѣ княжатъ ихъ зезволилося росказати. Которого, яко въ часъ праве потребный, а кождого стану кондыцыи и заволаня человѣкови велце пожитечного отъ потребы въ потребу справленого, требникомъ мірскихъ людей тытулуемъ и всимъ, яко всимъ обще и каждому зъ особно потребный, залѣцаемъ. Потребнымъ абовѣмъ естъ господарови и челядникови дома, ремесникови на вартатѣ, крамареви при крамѣ, купцу и пелгримови во дорозѣ, жолнерови въ тягненію и на войнѣ, жеглярови на водѣ, мнихови въ целли, а священникови дома и въ церкви. И всимъ згола на каждый день и часъ и всюды для розныхъ становъ въ той книзѣ найдуючыхся святыхъ и имъ належачыхъ тропаровъ и кондаковъ; много бовѣмъ зъ жолнеровъ мучениками, а немало зъ купцовъ и мытниковъ святыми стали"...

Пасьля такога зручнага падыходу наступае прапанова купіць кнігу і вясьці сябе па хрысьціянску.

„УСТАВЪ ЦЕРКОВНЫЙ", Вільня, 1622 г., in folio. (Ундольскій).

„ВѢРШѢ НА ЖАЛОСТНЫЙ ПОГРЕБЪ ЗАЦНОГО РЫЦЕРА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА, сагаидачного гетмана Войска Его К. Млти запорозского. Зложоный презъ инока Касіана Саковича Ректора школъ Кіевскихъ, в брацтвѣ. Мовленые от его спудеовъ на Погребѣ того Цного Рыцера в Кіевѣ, в Недѣлю Проводную. Року Бжого 1622".

Саковіч сын праваслаўнага сьвятара з Галічыны (з аколіц Равы). Радзіўся каля 1580 г. Асьвету атрымаў у Астрожскай школе. Скончыўшы школу быў нейкі час дзяком у уніяцкай царкве ў Перамышлі, скуль перабраўся ў Кіяў і тут пастрыгся ў праваслаўныя манахі. Ад 1620 году да 1624 быў рэктарам кіяўскай школы Богаяўленскага брацтва. Пад канец жыцьця перайшоў у каталіцтва.

На пераходзе ад XVI да XVII ст. Кіяў не адыгрываў ніякай ролі ў культурным жыцьці т. зв. „Русі" (Крывіі і Украіны). Пасьля зьнішчаньня гораду крымскім ханам Мэнглі Гірэям і падзелу здабычы са Сьв. Сафіі с паўночным яго саюзьнікам Масквой, Кіяў сьвяціў „Русі" адзіна толькі сваей старой славай. Культурным жыцьцём усей „Русі" кіравалі Вільня і Львоў, а галоўна Вільня. У Кіяве не пражывалі ні біскупы ні мітрапаліты: сталай сялібай кіяўскіх мітрапалітаў былі Вільня і Навагорадак. Пячэрская Лаўра, якая мела абшырныя землі, была адзіна аб'ектам пажадлівасьці для кандыдатаў на яе архімандрыю; яе архімандрыты, занятыя абаронай ад захвату уніятамі і каталікамі лаўрскіх маетнасьцяў, не клапаціліся нават каб прыстойна утрымаць разваліны сьв. Сафіі. Багатая лаўра ў канцы XVI ст. ня мела ні друкарні, ні школы, ні бібліатэкі, ні нават прытулку для паломнікаў. У той час, калі па ўсіх значнейшых крыўска-літоўскіх гарадох (Берасьці, Пінску, Менску, Полацку, Магілеве, Вітабску, Оршы, Вільні) ішла кіпучая праца ў брацтвах і брацкіх школах, у Кіяве да 1615 году не было яшчэ брацкай арганізацыі. Адраджэньню соннага Кіява быў дадзены пачын з Вільні: на брацкіх нарадах віленскага Сьвятадухаўскага брацтва, дзе пастаноўлена было паставіць архімандрытам Кіява-Пячэрскай лаўры Елісея Плецянецкага, (1599—1624), асьвечанага і глыбока ідэйнага чалавека. Гэты апошні галоўна і прычыніўся да адраджэньня Кіява. На помач Плецянецкаму, ў яго старэньнях аб школе, прыйшоў у помач віленскі архімандрыт, Лявон Карповіч, які намовіў належаўшую да віленскага Сьвятадухаўскага брацтва пабожную старонніцу старога благачэсьця, Гальшку з Гулевічаў Лозко, жану мозырскага маршалка Сьцяпана Лозкі, запісаць абшырны, належаўшы ей у Кіяве (на Падолі) пляц з будынкамі, на школу і прытулак для „пельгрымоў". Адначасна з запісам, але незалежна ад яго, сарганізавана было ў Кіяве, ў тым-жа 1615 годзе, першае Богаяўленскае брацтва, якое ў 1620 г. атрымала ад праязджаўшага з Масквы патрыарха Тэафана стаўрапігію, пацьверджаную каралём толькі ў 1629 г. Вэрсіі аб ранейшым існаваньні брацтва ў Кіяве (ад 1589 г.) памылковы, грунтоўна давёў гэта такі знавец гісторыі Кіява як С. Голубевъ (Истор. Кіевск. акад., т. I, бб. 1—12; 165—166).

Дзякуючы фундацыі Гальшкі Лозко і працы Богаяўленскага брацтва была адкрыта першая ў Кіяве школа, як сказана ў патрыяршай грамаце 1620 г. „еллино-словенского и латино-польского писма". Рэктарам гэтай школы і быў Касьян Саковіч, аўтор вышэйазначаных „Вершаў".

Адраджэньне Кіява цесна зьвязана з другім фактарам ў жыцьці „Русі“ (Крывіі і Украіны). Гэтым другім фактарам было выступленьне на гістарычную арэну казацтва.

Пасьля татарскага пагрому і зруйнаваньня Кіява, жыхарства ня толькі гарадоў, але і правінціі прыдняпроўскай украіны разьбеглася. Край абязлюдзеў і апусьцеў. Кіяўскія стэпы былі заняты качуючымі ў пустых „Дзікіх палёх“ татарамі. У XIV ст. Кіяўшчына і Падольшчына была яшчэ пад уладай падольскіх ханаў, якіх назначала сюды Залатая Арда. У 1362 годзе в. кн. Альгерд выгнаў татараў і далучыў Кіяўскую зямлю да в. кн. Літоўскага. З гэтага часу пачынае кіяўскае падняпроўе памалу засяляцца пераважна выхадцамі с крыўскіх зямель, а галоўна з верхняга Дняпра, і парэччаў Бярэзіны і Прыпяці. Былі гэта беглыя сяляне, якія ўцякалі ад усё крэпшай, ад пачаткаў XVI ст., прыгоннай залежнасьці. Часьць гэтых уцекачоў сялілася на дняпроўскіх астравох і па берагох Дняпра, на поўдзень, за дняпроўскімі парогамі, дзе іх не магла ўжо дасягнуць рука дзяржаўнай адміністрацыі. Галоўным цэнтрам гэтай каланізацыі быў востраў Хорціца, за парогамі, дзеля чаго яны і называліся „Запарожцамі“. Жывучы, т. сказаць у нэўтральным паясе, паміж двумя вайсковымі абозамі, гэты нашы перасяленцы дзень і ноч павінны былі быць на гатове да абароны, згэтуль пагалоўна ўсе яны станавілі свайго роду трэці, праміжлеглы, паміж татарамі і Літвой, вайсковы абоз, зложаны з бяздомнай галыцьбы. У пачатку XVI ст. запарожская галыцьба пачынае сябе называць ужо казакамі, г. зн. назовам, якім празываны былі вайсковыя каланісты, што сяліліся ад густа залюдненага Валыня і менш залюдненага Падольля ў старану „Дзікіх палёў“. Апошнія рэкрутаваліся пераважна з украінскага сялянства і будучы пад апекай дзяржавы, жылі асела і даволі дастатна па сваіх хутарох. Пад канец першай чверці XVI ст. першыя (нашы выхадцы) носяць назову казакаў „галутвеных“, а другія (украінскія сяляне) „дамавітых“. Галутвенікі жылі не асобнымі семьямі, а дружынамі па некалькі дзесяткаў чалавек разам. Пры тым жанкі, пад страхам кары сьмерцю, не дапушчаліся ў гэткія агульныя сялібы, званыя куранямі. Акром адзеньня і аружжа ў курэня ўсё было агульнае. Ўлада прыналежала агульнаму вечу, званаму Радай. Рада выбірала старшага, званага кашавым, або атаманам, які карыстаўся неабмежаванай уладай. Толькі пасьля зьмены яго другім ён даваў справаздачу Радзе, якая ў здарэньні правіны са стараны атамана, засуджала яго на адсячэньне галавы. Спосабам да жыцьця гэтай голай вольніцы служылі напады на татараў і дзеля гэтага апошняга ўлада в. кн. Літоўскага іх не чапала. У 40-х годах XVI ст. в. кн. Літоўскае назначыла ім старасту Астапа Дашковіча. Першы зьвярнуў увагу на запарожскіх казакаў, як на вайсковую сілу, Сьцяпан Баторы, які, выбранаму казацкай Радай атаману Хведару Багданку, паслаў булаву, пячаць, харугаў з выабражэньнем свайго каралеўскага гэрбу і на пісьме пацьверджаньне выбараў; але пры гэтым загадаў сьпісаць казакаў у рэестры. Сьпісана было 6.000 казакаў, якія зваліся „рэестровымі; ім назначана была пэнсія са скарбу рэчыпасполітай—па кажуху і па чырвонцу ў год, за што ўзложана на іх пагранічная служба. Словам, Баторы стараўся лагоднымі спосабамі апанаваць вольнае казацтва, але па яго сьмерці, не так асьцярожна пачала браць іх пад сваю кантролю ўлада рэчыпасполітай, гэта выклікала вялікае нездаволеньне сярод казакаў, якія прывыклі пачуваць сябе вольнымі ад кантролі якой бы то ні было ўлады.

С казацкага нездаволеньня папробавалі скарыстаць павадыры праваслаўных у змаганьні супроць уніі. Першым казацкім гэтманам, які павярнуў казацтва на абарону праваслаўя быў Касінскі, які родам быў с крыўскага Палесься. Ен казацкую сілу зьвяртае ўжо супроць рэчыпасполітай з ярка рэлігійнымі клічамі. Пасланае супроць яго першае войска было разьбіта. Ен узяў Белу-Цэркву, Кіяў і другія гарады. Тады супроць Касінскага выступіў сам гэтман Канстантын Астрожскі, бітва кончылася нічым. Чародным казацкім гэтманам быў Лабада. Лабада і сучасны яму Налівайка далей вялі справу Касінскага. У 1595 годзе Налівайка Гедрайць, Кміта і др. надыймаюць паўстаньне ў Меншчыне, Магілеўшчыне і Вітабшчыне. Іх соцыяльныя і рэлігійныя клічы прыеднуюць ім сялянскія массы, якія, пасьля разьбіцьця Налівайкі, уцякаюць у Запарожжа. У 1606 годзе казакі выбіраюць сабе гэтманам Канашэвіча Сагайдачнага, гэты апошні злучыў нізавых казакаў з дамавітымі пад сваей уладай і атрымаў пацьверджаньне на гэта рэчыпаспалітай. Пад уладай Канашэвіча было ўжо 50.000 збройнага люду. Маючы такую сілу на пагатове і ўсеагульны спогад праваслаўных, якія жылі ў рэчыпасполітай, Канашэвіч трымаў сябе даволі незалежна ў стасунку да дзяржаўнай улады.

Маюцца ясныя гістарычныя довады, што каля двадцатых гадоў XVII ст. адбываліся нарады паміж прадстаўнікамі віленскага Сьвятадухаўскага брацтва і казакамі—не пазбаўленыя трывог за будучыну,—але якія кончыліся распачлівай пастановай крыўскай стараны, ўверыць казацкаму аружжу абарону герархіі, навукі і брацтваў. (гл. М. Кояловичъ „О разселеніи племенъ Западнаго края Россіи“, Масква, 1863).

З гэтага часу ўсе лепшыя сілы крывічоў праваслаўных высылаюцца на Украіну ў помач казакам і ў Кіяў для арганізаваньня там брацтваў, друкарань,—школ і г. п.; перасылаюцца ад нас туды і вайсковыя сілы. З гэтага часу інтэлектуальнай і моральнай помаччу і ў цеснай сувязі з вісілкамі украінскага народу, пачынае расьці і крэпнуць Кіяў фізычна і культурна. Асабліва ўзрасло значэньне Кіява пасьля 1620 году, калі, праездам з Масквы, іерузалімскі патрыярх Тэафан, высьвяціў шэсьць праваслаўных біскупаў і між імі мітрапаліта Іова Барэцкага. Да гэтага часу ва ўсей рэчыпасполітай быў толькі адзін праваслаўны біскуп у Львове, цяпер-жа утварылася цэлая праваслаўная герархія с кіяўскім мітрапалітам на чале, павагу якога падтрымлівала вайсковая казацкая сіла. Кіяў стаўся сталіцай праваслаўя. Гэты падзеі паднялі энэргію сярод праваслаўных і крэпка зьвязалі праваслаўе с казацтвам, а ўсю „Заходную Русь“ (Крывію і Украіну) с Кіявам. Кіяў становіцца на чале змаганьня „Русі“ за свае правы, якія аднак памылкова утожсамлюе с праваслаўным веравызнаньнем. Да палавіны XVII ст. старакрыўская мова была мовай „рускай“ пісьменнасьці—на абшары ад Смаленска да Львова—ў помніках, пісаных і друкаваных у гэтай „русскай“ мове на Украіне,

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

заплаты слушноѣ не вчинивши, того маетъ князь гетманъ пойманьемъ карати; а хто бы кого лупилъ того обѣсити. Тежъ хто корда добудетъ на кого, ино рука втять, а кто кого ранитъ, ино шыя втять. Хто поѣдетъ впередъ, въ пицованье, безъ вѣдома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата. А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ, або на немъ ѣздилъ, а потомъ въ кого его познають: тогды маетъ коня лицомъ вернути, а навязки только заплатити тому чій конь, чого онъ стоялъ. Тежъ естлибы хто которую рѣчь знашолъ, а въ себе держалъ, а князю гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймуть: а будетъ вышей полукопья, ино того на шыбеницу. А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдеретъ пчолы, ино заплатити полкопы, а вины князю полкопы жъ грошей; а лезивъ бы съ собою не брали, то маетъ выволано быти, а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маетъ вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи. Тежъ въ корчмита зъ войска высвѣтчити, а виною князь гетманъ казнитъ подлѣ заслуги. А хто бы зъ войска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу. Приказуемъ, абы есте князя Костянтина Ивановича Острозского, гетмана нашого, во всемъ были послушни: бо есмо казали ему послушныхъ чествовати, а упорныхъ и непослушныхъ карати, не мнѣй какъ мы сами панъ господаръ, подлѣ его заслуги. Тежъ, естли князь гетманъ въ которой колвекъ рѣчи послалъ бы дворянина нашого, або земянина, або своего слугу, а хто бы его зсоромотилъ, або збилъ: и естли будетъ человѣкъ добрый знаменитый, того слѣбомъ звязавши до насъ послати, а хто бы ровный былъ, того тамъ скарати, чого заслужилъ. Сторожа маетъ чергою быти, а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а князь гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ другій разъ: тогды маетъ у того негодного коня вземши дати подъ годного. Также у войщѣ (у войску) никто не маетъ смѣти шинковати, не доложившися гетмана, под страченьемъ питья оного. Тежъ, естли бы хто кгвалтомъ отнималъ товары, або стацѣи, которые бы везены до войска, на живность войску, тотъ маетъ смертью каранъ быти. Также, хто бы хоромы, будованье рушалъ, казилъ, жогъ, въ ланцугъ маетъ всажонъ быти, а тому, чіѣ будуть, шкода платити. Тежъ, естли бы чій слуга збожье попасъ, государъ того слуги маетъ тое збожье поплатити, а слуга тотъ маетъ кіемъ каранъ быти. Сталося въ Новѣгородцѣ, на соймѣ, мѣсяца Іюня в 5 день, индикта 11.—При томъ были: воевода Троцкій панъ Миколай Миколаевичъ; гетманъ, староста Луцкій, маршалокъ Волынскоѣ земли князь Костянтинъ Ивановичъ Острозскій; панъ Троцкій, староста Жомоитскій панъ Станиславъ Яновичъ; маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ; подчашій панъ Олбрахтъ Мартиновичъ Кгаштолтъ; маршалокъ, намѣстникъ Волковыскій панъ Янъ Яновичъ Заберезенскій".

„ЧЛОНКИ, КОТОРЫЕ МАЕТЪ СУДИТИ СТАРОСТА ВЪ ЗЕМЛИ ДОРОГИЦКОЙ"—*каралеўскі наказ старасьце Дарагіцкай зямлі аб судовых справах, якія ён мае права разьбіраць. 1511 г. Чэрвеня 2 дня.* —„Акты, относящіеся къ истор. Зап. Рос.", т. II, Спб., 1848 г.

„Староста Дорогицкій не маетъ ничого на Замку судити, нижьли только тые чотыри члонки, которые маетъ въ привилью выпысаны:

Мітрапаліт Язэп Солтан.

Apologja peregrinacjej do krajòw wschodnich Meliciusza Smotrickiego R. P. 1623 i 1624 obchodzonej przez fałszywą bracią słownie i na pismie spotwarzonej do przezacnego narodu ruskiego obojego stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana. A. 1628 Aug. die 25 w monasterze Dermaniu (Львоў).

Акром пісаньняў рэлігійна-палемічных Смятрыцкі ў 1621-1623 годзе пільна працаваў над апрацаваньнем катэхізму для праваслаўных. Ен хацеў апрацаваць, падобна сваей граматыцы, такі катэхізм, які-бы аб'яднаў усе разыходжаньні ў разуменьні праваслаўя ў крывічоў, украінцаў і маскалёў. Для гэтай мэты ён пастанавіў найперш выясьніць сабе ўсе абрадовыя разыходжаньні і спрэчныя догматычныя пункты. Дзеля таго-ж, што ў яго часы ішла рэформацыя старога ўсходнаславянскага „благачэсьця“, якое ў выніку нясло зрэформаваную царкву, далёкую ад старасьвецкай царквы, якая была ў Масковшчыне, і ня менш далёкую ад старога тыпу крыўскай і украінскай царквы. Гэты царкоўна-рэформацкі рух выклікаў у Маскові падзел на старaабрадцаў і праваслаўных; першыя імкнуліся захаваць старыну ў абраднасьці і догматах, другія, падтрымліваныя царскай уладай, навязывалі згары перабудаванае па новаму праваслаўе. Гэты праваслаўны рэформацкі рух адбываўся і ў нас і гэтак сама ўнёс падзел на „благочестивыхъ“ і праваслаўных, але не с такой вастратой, як у Маскові. Староннікі старога „благачэсьця“, падобна маскоўскім стараабрадцам, не прыхільна і падозрыва адносіліся да „паправы“ царкоўных кніг і больш былі склонны трымацца „простай“ мовы. „Благачэсны“ рух ня меў у нас сваіх яркіх прадстаўнікоў і пропагатараў, трымаўся ён на некалькіх консэрватыўна настроеных магнатах, ды на нізшым духавенстве. Пагадзіць гэты спрэчкі і задаўся Смятрыцкі ў сваім катэхізме.

Апрацаваўшы катэхізм, Смятрыцкі разумеў, што ён можа даць пажаданы вынік толькі тады, калі атрымае санкцію найвышэйшай царкоўнай улады. І вось, у пачатку 1624 году выязджае Смятрыцкі на Усход, на Афонскую гару, якая славілася сваімі манастырамі, і да Канстантынопальскага і Ерузалімскага патрыархаў. Акром пацьверджаньня катэхізму, выяхаць с краю прымушала Смятрыцкага яшчэ абвінавачаньне яго Вельямінам Язэпам Руцкім, што ён, як Полацкі праваслаўны архібіскуп, быў галоўнай прычынай сьмерці Іозафата Кунцэвіча, якога забілі праваслаўныя ў Вітабску. Перад выездам рэформатары старога „благачэсьця“ далі даручэньне Смятрыцкаму, ад імені кіяўскага мітрапаліта Іова, выстарацца ў патрыярха агранічэньня ў правох царкоўных брацтв, а галоўна скасаваньня стаўропігій, г. зн. манастыроў, якія, не падлягаючы мясцовай царкоўнай зьверхнасьці, залежалі беспасярэдна ад патрыарха. У старой нашай царкоўнай арганізацыі, кіравалі царкоўнымі справамі сходы духоўных і сьвецкіх, якія абіралі кандыдатаў як на ніжэйшыя, так і на вышэйшыя духоўныя урады і зьяўляліся юрыдычным гаспадаром царквей і манастыроў сваіх кругаколіц. Рэформацкія павевы наадварот хацелі герерхічна-абсолютыстычнага кіравецтва царквой.

Акром гэтых афіцыяльных мэт і даручэньняў Смятрыцкі ехаў да Усходных патрыархаў і на Афон с плянам новагорадзкага сабору, аб утварэньні

на крыўскіх і украінскіх землях асобнага патрыархату: на саборы ў Навагародку, паміж уніяцкімі біскупамі была выяўлена склоннасьць утварыць, дзеля супакоеньня забураньняў, „рускі“ патрыархат незалежны ні ад Рыму, ні ад Канстантынополя, калі-бы на гэта прысталі праваслаўныя. З гэтай мэтай, у пачатку 1624 г. было выслана пасольства ад сабору да кіяўскага праваслаўнага мітрапаліта і апошні не афіцыяльна даручыў Смятрыцкаму скланіць Канстантынопальскага патрыарха, каб той даў на гэта сваю згоду і благаслаўленьне.

Місія Смятрыцкага, асабліва ў гэтай апошняй часьці, саўсім не ўдалася, а ўсходнае праваслаўе зразіла яго.

Аб'ехаўшы Ўсход, як пазьней казаў Смятрыцкі, з мэтай

„каб даведацца ці тая самая ў нас вера, каторая была і ў бацькоў нашых, якую мы прынялі ад іх па божай волі і дасталі ў спадку нашы прадзеды, даведацца, ці мы сягоньня пьем тую самую духоўную ваду, якую пілі нашы прашчуры, заснаўцы і будаўнікі рускай царквы, даведацца, ці яна выплывае з Евангельскіх крыніц, ці прыемна смакам, ці здарова як раней“.

І ён сьцьвердзіў, што катэхізм, напісаны самім канстантынопальскім патрыархам Лукарысам, які Смятрыцкі выпрасіў у патрыарха да прачытаньня, повен протэстанцкіх гэрэзій. Размовы і бліжэйшае знаёмства с праваслаўнымі на Усходзе горка расчаравалі Смятрыцкага: скрозь грубасьць, цемната, упадак веры і маральнасьці, заражэньне гэрэзіямі ня толькі сьвецкіх, але і герархаў.

Падарожа Смятрыцкага ў Палестыну была богамольнага характару. Тут, на чужыне, пачуў ён і зразумеў, што рэлігійны інтэрнацыянал ня выдзьвігне „рускага“ народу з яго упадку, што разьдзел на сэкты губіць народ, і ён, верны свайму памылковаму пагляду, што бытцам калісь у мінуўшчыне істнаваў адзіны „рускі“ народ, маліўся:

„каб разьдзелены рускі народ ізноў злучыўся“.

У 1626 годзе вярнуўся Смятрыцкі с Палестыны праз Канстантынопаль у Кіяў. Тут яго чакалі новыя расчараваньні. Ігумен дубенскіх манастыроў, які чуў аб праектах утварэньня патрыархату, Касьян Саковіч, пусьціў вестку, што Смятрыцкі выехаў на Усход з мысьлямі варажымі праваслаўю. І калі Смятрыцкі ўехаў у Кіяў, то, паводле акрэсьленьня Кірыла Лукарыса, „зайздросныя і няўдзячныя людзі мала не расьпялі яго“. Тут напалі на яго падбураныя людзі с такой злосьцю, што апынуўся кругом паняволеным. Нездаволеньне яшчэ больш узрасло, калі даведаліся аб тым, што Смятрыцкі прывёз ад Канстантынопальскага патрыарха граматы, якія касавалі стаўропігіяльныя правы манастыроў і брацтваў. На Смятрыцкага падняліся архімандрыты стаўропігіяльных манастыроў і верхаводы брацтваў. Пасыпаліся уроеныя і непраўдзівыя закіды і анонімныя пісаньні на Смятрыцкага і архібіскупа Іова Барэцкага.

Пры гэтых варунках вяртаць у віленскі Сьвятадухаўскі манастыр не ставала ў Смятрыцкага адвагі. Выганяны з манастыроў і царквей, ён ледзь дастаў прыпынак у Міжыгорскім манастыры. Апынуўшыся ў гэткіх варун-

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Луську (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четьверътни, в Луцьку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городьку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменьцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицїи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицїи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ“. Рукапіс Маскоўскай Сынод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасьці ў крыўскай мове. Гэта ёсьць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэньнем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster,“ і „Ave Maria“ па лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры“. У зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ“. Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэта ёсьць вельмі папулярны „плач Багародзіцы“ каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВѢ ИЗ МРТВЫХЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацованы быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦѢСАРЮ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Па зьместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасьці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ“. Рукапіс XV ст. пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правапісу—крыўскага паходжаньня. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИНОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных

або дазнаных імі, а також аб іх вiдзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасьля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНІЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНІЕ О БОГОРОДИЦѢ“. Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„СОБРАНІЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ“. Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНЬЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИИСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО“. Гэта ёсьць слаўнае ў даўныя часы сярод нашага баярства „сказанье“ сьвецкага характару. З численных сьпіскаў Александрыі адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александрыі чыстая, з некатарымі царкоўна-славянізмамі.

II. Рукапіс бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькі канец Александрыі. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правопісі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александрыі маецца ў скорапісным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя“. Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягох, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакція гэтага рукапісу надзвычайна выходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

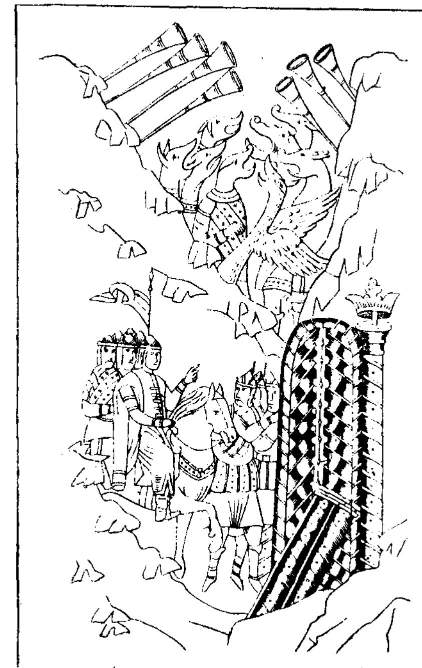

Людзі-зьвяры (з рысункаў да Александрыі).

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимеровего Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: пана Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыправажон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, который гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и також з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким спосoбом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрваденое против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои годинe в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

засъ до Перскихъ границъ досѣгаетъ. Тая теды темностю балвохвалскою пре(д) тымъ была огорнена, и барзо грубыми обычаями заражена, и в спросных злостяхъ ся найдовала.... на то(т)же час и с(в)тѣйшый Өома одинъ з двана(д)цати Хр(с)товыхъ Ап(с)ло(в) до Индїи, для проповѣди збаве(н)нои наоуки посланы былъ. за помочью теды Божіею и за потверженемъ науки през послѣдуючїи знаки, поганск(х) забобоно(в) темно(ст) отгна(н)на естъ и они от балвохвалскихъ офѣръ и службы будучи вызволени до правои вѣры себе прилучили".

Марнасьць сьвету гэтага і неразумнасьць тых, якія цэняць прыемнасьці дачаснага жыцьця, забываючы на вечнае, аўтор малюе чытачом алегорычнай прыповесьцю гэткага зьместу:

„Тыхъ которые злосливому и окрутному пану служать и которые отъ доброго и ласкавого зъ великого шаленьства отдаливши се, рѣчей дочасныхъ прагнуть и над ними сохнуть и о прышлыхъ намнѣй не мыслять, лечь въ тѣлесныхъ роскошахъ уставичне зоставають, а душамъ своимъ голодомъ гинути и незличоными злобами стиснеными быти допускають, чоловѣкови отъ срокгого единорожца утѣкаючому подобныхъ быти розумѣю, который голосу его и страшного рыканія не могучи стѣрпети, моцне, абы не былъ отъ него пожертый, утѣкалъ: а съ прудкостію бѣгучи, въ великій нѣякій ровъ впалъ и летячи за дерево нѣякое руками ся ухопилъ и оного ся моцно держалъ, на стопню нѣякомъ оперши ся, розумѣючи за тымъ, же вевпокои зосталъ и вшелякого небеспеченства ушелъ. Глянувшы теды обачилъ двѣ мыши, одну бѣлую, а другую чорную, дерева оного, за которое ся ухопилъ, корень уставичне подгрызаючые и праве до конца оное подтинаючые. А за тымъ, позрѣвши въ глубокій ровъ, страшного смока обачылъ на самомъ везрѣнью огнемъ дышачого и срокго на него поглядаючого и страшною пащенкою полкнути пракгнучого. И знову на стопень тотъ, на которомъ ноги ся опѣралъ, взглянувши, обачылъ чотырехъ аспидовъ головами со стѣны вываникаючіе: къ горѣ засъ позрѣвши мало штось мѣду зъ галузовъ дерева оного каплючого обачылъ. Прото о небеспеченствахъ тыхъ, которыми зъ всихъ сторонъ былъ огорненый и стисненый, понѣхавши мыслити —то естъ, якъ его з верху единорожецъ велце срожачыся шукалъ пожрети: на долѣ засъ окрутный смокъ полкнути его прагнулъ: и якъ дерево тое, которого ся держалъ, прудко вжо мѣло быти подгрызеное: ноги засъ якъ на слизкомъ и не певномъ ступени держалися— тыхъ, мовлю, такъ великихъ небеспеченствъ запомнѣвши, на малой оного меду солодкости коштованю себѣ забавилъ.

Тое подобенство естъ о тыхъ, которые роскошами дочасного жывота ошукиваютъ ся. Однорожецъ кшталтомъ естъ смерти, которая завше рожай людскій преслѣдуеть и поимати кусит ся. Ровъ засъ свѣтъ естъ, который вшелякихъ злостѣй и смертелныхъ сѣтей естъ полный. Дерево тое, за которое ся унявши, руками держимо и которое двѣ мыши уставичне подгрызають, кождого чоловѣка жывота естъ часъ, который ся дневными и ночными годинами скорочаеть и уменшаеть и помалу до посѣканія приходить. Чотыры засъ аспиды, людского тѣла съ чотырехъ и непевныхъ елементовъ зложене значать, которые кгды ся въ своемъ порадку не заховають, и помѣшають, тѣлесное зложене розвалет ся. До того огнистый онъ и окрутный смокъ, страшное пекелное черево призначаеть, которое тыхъ приняти прагнеть, которые дочасные роскоши над прышлые добра

прекладають. Меду засъ кропля стекаючая, свѣта того утѣху и солодкость значыть, которую онъ прыетѣлей своихъ ошукиваючи тымъ о спасеніи своемъ помышляти, намнѣй не допускаетъ".

Акром гэтай прыповесьці ў тэксьце маюцца і іншыя, ня менш цікавыя прыповесьці, ў якіх выбражаецца марнасьць усяго земскага чалавечага жыцьця. Акром пропаганды пустэльніцтва і жаданьня аўтора даць сваім чытачом павучаючае чытаньне, аўтор нашай перапрацоўкі цікуе яшчэ і полемічную мэту: ён выступае супроць Пятра Скаргі, які: „выдавши польскимъ языкомъ житія святыхъ" напісаў, што ў Дамаскіна сказана, што Дух сьвяты пахозіць і ад Сына (Карскій, „Бѣлоруссы", т. III, б. 47).

У 1681 годзе гэта кніга была перакладзена на маскоўскі дыялект і надрукавана ў Маскве.

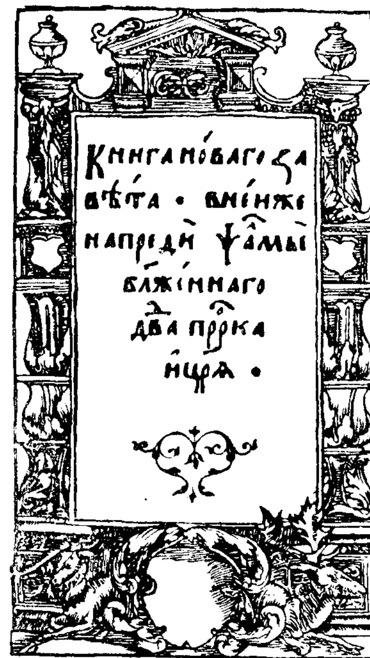
Агалоўная балона „Новага завету" 1623 г. Сьвятадухаўскай друкарні ў Вільні.

„ПОЛУУСТАВЪ", Друкаваны ў Еўі 1637 годзе, ў 12-ку, 8+553 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ", друк. у Спір. Собаля, ў Магілеве, 1637 г., ў 4-ку, 2+167+37 лістоў. (Ундольскій).

„ДІАРІУШЪ албо списокъ дѣевъ правдивыхъ, въ справѣ помноженя и объясненя вѣры православное голошеный".

Дыярыуш гэты напісаў Атанас Філіповіч; пачынаецца ад 1637 году і абыймае кароткае апісаньне падарожы яго ў Маскву для збору ахвяр на Купяцкі манастыр (у Горадзеншчыне) і падае апісаньне яго захадаў у Варшаве перад соймам і каралём супроць „вечна праклятай уніі".

Філіповіч паходзіў з горадзеншчыны. Скончыўшы навукі быў урадоўцам у гэтмана Сапегі, а пазьней вучыцелям нейкага (самазванца). Каля 1632 году, пастрыгся ў манахі і паступіў у Купяцкі манастыр. Згэтуль, у 1640 годзе, быў назначаны ігуменам Берасьцейскага сімеонаў-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ПСАЛТЫР. Еўе, 1638 году, ў 8-ку, 11+256 лістоў. Друкаваны гэты Псалтыр у двох мовах: ц.-славянскай і польскай (готыцкімі літарамі) Выкананы быў для княгіні Друцкай-Сакалінскай.

Славянскі тэкст Псалтыра зьяўляецца перадрукам Фіолеўскага, друкаванага ў Кракаве ў 1491—93 г.

Перадрукі Фіолеўскага Псалтыра былі даканаты ў 1599 г. ў Астразе, ў 1626, 1628, 1635, 1642, 1650, 1652 і 1657 гг. у Маскве, ў 1638 і 1642 у Еўі, ў 1643 у Кіяве. Ад 1658 году ў Масковіі друкуецца ўжо гэты Псалтыр с папраўкамі Нікана.

„СЛУЖЕБНИКЪ", Еўе, 1638 г., ў 8-ку, 2+166+296 і 12 лістоў. (Ундольскій).

„ТЕСТАМЕНТЪ ЦАРА ГРЕЧЕСКОГО ВАСИЛІЯ". Друк Сьпірыдона Собаля ў Магілеве 1638 г., ў 12-ку, 92 лісты. Пераклад з грэцкага. Крыўскі тэкст гэтага выданьня другі раз быў друкаваны ў кнізе „Лѣкарство на оспалый умыслъ чоловѣчій". У 1680 годзе, ў перакладзе на ц.-славянскую мову, са стара-крыўскай перадрукавана ў Маскве, ў 8-ку, і тагож, 1680 г. ў Кіяве.

„ДЫШКУРСЪ ЖЫДОВИНА ЗЪ СКОМОРОХОМЪ". Одпіс гэтай цікавай сатыры атрыманы мной ў 1912 годзе, ад вучыцеля полацкага кадэцкага корпусу, аматара старасьвеччыны І. І. Іванова, які перапісаў яго ў Полацку з рукапісу першай палавіны XVII ст.

Зьмест сатыры такі: Вынікла спрэчка паміж жыдамі і хрысьціянамі аб тым, чыя лепшая вера. Пастаноўлена было зрабіць публічны „дышкурс" на які хрысьціяне павінны паслаць свайго прадстаўніка, а жыды свайго. Хто каго перадыспутуе ў тую веру і павінны ўсе перайсьці. Манахі паслалі на гэту дыскусію скамароха, а жыды свайго вучонага:

„А мелъ же той жидовинъ бороду барздо велику и голову лысу, И стал, он жидовски философъ, здаля и выставилъ одинъ палецъ до скомороха на знакъ же одинъ есть панъ Богъ въ небе. Бачечи тое помыслилъ собе скоморошецъ, же жидовинъ, ему, скомороху, хочеть око выбодати, то онъ прудко показалъ два пальцы, думаючы собѣ: што, коли, ты жидовине, поважишсе на мое одно око, то я тобе обое твое очы выколю. И так обадва они зошлися разом. И зробилъ жидовски(й) философ знак же udараеть скомороха поуху, мовечы: Слухай хрысьтиянски философе: В вашой вѣре пишуть: а коли тя хто ударить по поличку, подставъ ему и другии поличокъ. И мовилъ ему скоморохъ: В нашей вере пишут также: яко вамъ чинять люди, тако чынѣте и вы имъ. И ударилъ скоморохъ жидовина поуху. И рече скомороху жидовинъ. Отгадай ты философе загадку: курыца од яйца походить ти пакъ яйцо одъ курыцы. А скоморохъ той знялъ з жыдовина шапъку и ударилъ его долонею по лысине мовячы: отгадай ты философе жыдовскии зъ яковое причины такъ крѣпко треснуло теперъ, отъ руки моея ти пакъ отъ головы твоей. И мовить жидо-

Сярэбраная рэпусаваная аправа да Евангельля, віленскай работы XVII ст. Беларускі музэй у Вільні.

Іисусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

П р о б к а м о в ы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме* о моем сыноу *миломъ* чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты* оу явны(х) книга(х)описане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліятэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцыі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

П р о б к а м о в ы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже* оусегда *у кажной* з(е)*мли индеи* и в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлуг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а ноcя(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея пертворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

П р ы к л а д м о в ы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нѣбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимеровото Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, который гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрваденое против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу встоючные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkòw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, также ж где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чесьское корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Влаского языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

кать и у блазны постригти, але покуль онъ того докажеть, самъ кепомъ останеть. Надувся въ сенате як петух галагуцки, а правды не пытай все баламутня. З гурбою держить такъ, такъ, такъ, а коли мовишь: тое не такъ,—и пискнути не хочеть. Не боялся короля Жыкгимонта и всихъ сенаторовъ, ани вмелъ болей только часовникъ й псалтыръ перечитати, по многихъ книгахъ зблудился. Теперечны розумъ, якъ коза по лесѣ, а на правду святую ни од кого здорового нѣтъ, одно баламутня, и сами погибнуть и насъ погубять. Кождень Мости Пане уживать будеть. Як цюнецъ мой былъ зъ сынами въ местечку Полонной зъ курми на торгу, чув одъ когось и мнѣ звестно, што ляхи на Вашмости велми позакручивали хвосты, одноб только соймъ дойшолъ, бо ены хочуть Вашмости объ тое турбовати не кепско, дай то Боже штоб тое дармо не минуло. И то ли правда чыли не, показувають на Вашмости якобы Вашмость у дванадесять пехоты зьѣхал на одзыскане Смоленска. Даремно то Вашмости старане: маючи четырнадсотъ пехоты до обороны Смоленска, людей зацных и добрыхъ при живности и гарматѣ, да не хотел боронити, а теперъ только маючи дванадесять пѣхоты греблю у маетности Полонной, сыпати позваляють, а (не) Смоленска назад одзыскивають. Ой, пане, годи вы такъ як слижа у Неман упустить, не завтра тое вже будеть. Люди и тое кажуть доводне во всихъ штурмахъ Вашмости только одного ткача забито и то не велми знаменитаго, хтось поведилъ якобы Вашмости воеводство Краковское Король Его Милость въ нагараду Смоленска маеть дати, бояться Ляхи вельми штобы Твоя Милость Венгром оных не продалъ. Нешто, пане, ото родомъ дому дееться: дедъ Твоей Милости коли Енераломъ былъ у Мозыри, то слылъ, што за малые гроши неправду продавал. Пан отецъ Вашей Милости судею будучи Мозырскимъ, за моей памети, у кого больш взялъ, того хороше осудилъ. Коли небощикъ зъ того свету уступилъ Мозыране вельми рады были, а колибъ Вашмость досюль за правдою ходилъ, тоб и Бог помагалъ. Додуши то мне дивно што Вашмости триста подводъ подъ одну постѣль Москва дала, тобъ то не постель была так велми тяжкая, хиба кождая перина обернулася въ чирвоные золотые. Сякъ такъ нагородывся Вашмости упудъ московскій. Колиб геткую кучу гною далъ вывезти изъ Смоленска Хмельницкому до Чегрына и тоб не безъ шкоды было. Пане, у мене той бредни есть не мало, одныхъ перинъ девять, кромъ дробныхъ подушокъ, и то одна кобыла возить, где той бредни потреба. Мел бымъ и болей што до Вашмости писать, зленовався дуже и стать не могу. Да не гнѣвайся Господару, а хтож кого остережеть, коли не милы свой давны другъ.

Данъ с Тулан дня 6 Юнія 1655 году".

Па свайму зьядліваму стылю, па жывой, народнай мове, гэты ліст зьяўляецца надзвычайна цікавым помнікам нашай старой пісьменнасьці. Ен аткрывае нам як рэагавала наша грамадзянства ў тыя часы на здачу Смаленска Маскве. Абуховіча запраўды вінавацілі, што ён за подкуп маскоўскі здаў Смаленск. Прамова Мялешкі і ліст Комунякі, гэта абрыўкі, якія дайшлі да нас, з абшырнай палітычнай пісьменнасьці XVII ст.

БОГАГЛАСЬНІК. Рукапіс 1660 г., пераховываўся ў старасхове полацкага Богаяўленскага манастыра; ў аднэй кнізе зьмяшчаліся ноты, ў другой тэксты вершаваных песень, пісаных старакрыўскай мовай.

У нашым краю царкоўныя песьні, ў народнай мове, вельмі рана ўвайшлі ў звычай; аб зборніках гэткіх рэлігійных песень сустрачаюцца ведамкі з XV ст., ў XVII ст. былі ўжо друкаваныя Богагласьнікі. Расійскае праваслаўнае духавенства чамусьці лічыла Богагласьнікі спэціяльнай азнакай уніяцтва, а дзеля гэтага яра іх прасьледавала і вынішчала. Праф. Карскі кажа, што з вялікага ліку друкаваных Богагласьнікаў не захавалася ніводнага экзэмпляра, а з ацалеўшых, найстарэйшы паходзіць з 1805 г., ды і той на ц.-славянскай мове.

„КАТЕХИЗИСЪ или краткое изученіе Христіанское въ пользу и спасеніе юнакомъ, равно же и старымъ ненаученымъ, въ трехъ бесѣдахъ написанный, и въ богосп. градѣ Могилевѣ Бѣлорусскомъ второе напечатанъ, въ лѣто отъ Р. Х. 1661", у 8-ку (Ундольскій).

МІНЕЯ МЕСЯЧНАЯ (сакавік) 1667 г. (Віленскай Публічнай бібл. № 160). Напісана ў Супрасьлі інакам Леонтіем. (Карскій, „Бѣлоруссы", т. I).

„ІРМАЛОГІЙ" нотны XVII стаг. (Віленскай Публіч. бібл. № 119). Напісаны „року (1662)... у Витебску". (Карскій, „Бѣлоруссы", т. I).

ЕВАНГЕЛІЕ ЖУХАВІЦКАЕ 1668 ГОДУ. Рукапіс у ліст, пісанае выразным полууставам, пераховуецца ў Беларускім музэю ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. У канцы Евангельля ад Мацея маецца прыпіска чырвонымі літарамі гэткага зьместу:

„О(т)цы стыи и братїя прочитаючии тую стую книгу Еѵ(г)лїе омылъки ра(ч)те пи(л)но прошу направити. где положиле(м) ъ за ь або ь за ъ, так теж ї за й а й за ї й тым подобные омы(л)ки молю попра(в)те, бо не аггльская грѣшная рука писала, вночи бо(л)шей писале(м) нижели вде(н) для недостатку часу, а о мне грѣ(ш)не(м) г(с)ду Богу м(о)лѣся, грѣшны(й) лука пре(з)бите(р) жухови(ц)ки 1668 априль 13 д."

На тым-жа лісьце ў нізе і на адваротнай балоне—надпіс па польску.

Począłem tę księgę pisać Marca 5⁰ wprzod na takim papierze iakim mògł mieć, gdyż mię do tego wielka potrzeba ciągnęła ponieważ wtey Cerkwi Żuchowickiey oprócz treodi ćwietney więcey ksiąg żadnych nie było, musiałem pisać, Apostoł, Szestodniewnik, Trefołoy, y to powiększey części te pomienione księgi pisałem przyłuczywie wnocy, lewą ręką świecąc a prawą pisząc, to iest w lewey ręce trzymając łuczywo, a w prawey pioro, y to wten czas gdym miał na papier z zarobku grosz iaki żebym go miał zaco kupić, dobrodzieia żadnego nie maiąc ktory by mię wtym wspomogł samem mocno starania przykładał swemi rękoma zarabiaiąc, iaki taki ważyłem koszt nate księgi, napisawszy Apostoł, Szestodniewnik, trefołoy, wypisałem i tę księgę Swientą ewangelią, niechże się to wszystko dzieie na cześć i na Chwałę Bogu w troycy S. iedynemu y naswientszey Pannie Maryey, y wszystkim swientym Amen. a ktoby te pomienione księgi ważyłsię iakim kolwiek sposobem oddalić otey Swientey Cerkwi Żuchowickiey y na swoy pożytek obrocić abo według swey

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужатѣ емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

8. При томъ господарь его милость, со всими паны радами своими, на томъ же вальномъ великомъ соймѣ, установилъ платъ на *всихъ подданыхъ великого князьства, яко на своихъ господарскихъ* людей тяглыхъ и путныхъ, такъ тежъ и на духовныхъ и свѣтскихъ, князьскихъ и панскихъ, для заплаты служебнымъ и для выкупленья замковъ и дворовъ его милости; къ чомужъ зволили господарю его милости вси панове рады его милости, духовныи и свѣтскіи, *платъ* дати со всихъ людей своихъ, съ тяглыхъ и съ путныхъ и съ данниковъ, и зъ волокъ Подляшскихъ, пущаючи ровно, яко тяглого чоловѣка, такъ тежъ слугу путного и данника одного, и волоку одну съ тяглою службою за—одно; и яко повинни зъ таковыхъ осьми служебъ, зъ данниковъ и зъ волокъ выправляти и ставити къ службѣ земской коня, такъ тежъ зъ того коня маютъ дати плату полторы копы грошей, то есть, съ кождоѣ службы людей 11 грошей и полтретя пѣнязя.

9. А хто бы не мѣлъ людей своихъ осьми служебъ, а мѣлъ бы ихъ шесть або пять, або мнѣй, тежъ бы и одного чоловѣка у службѣ мѣлъ: тогды повиненъ зъ кождоѣ службы дати 11 грошей и полтретя пѣнязя, колько служебъ будетъ мѣти.

10. А хто з шляхты людей своихъ не будетъ мѣти ни одного чоловѣка, тотъ того плату не повиненъ дати ничого.

11. А господарь его милость со всихъ своихъ людей, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, тотъ платъ потомужъ маетъ казати выбирати, зъ кождоѣ службы по 11 грошей и по полтретя пѣнязя.

12. Такъ тежъ и вси духовныи Римского закону и Греческого, со всихъ людей своихъ, тяглыхъ и путныхъ и данныхъ, изъ волокъ Подляшскихъ, зъ осьми служебъ, также повинни полторы копы грошей дати, яко и свѣтскіи, т. е. съ каждоѣ службы 11 грошей и полтретя пѣнязя[1]).

13. А тыи пѣнязи вси, подъ тымъ способомъ, яко вышей выписано, маютъ выбираны быти. Кождый князь и паны духовныи и свѣтскіи со всихъ людей своихъ тотъ платъ вышей мененый маютъ казати сполна выбирати, водлугъ попису реистровъ, отъ господаря его милости даныхъ; и тыи пѣнязи выбравши, справедливе маютъ до скарбу господарского дати на рокъ положоный, по семъ святѣ прыйдучомъ по Велицѣ дни у дву недѣляхъ, а теперь жо маютъ всей земли тотъ платъ объявити, и листы по всимъ землямъ, по повѣтомъ и хоружимъ маютъ розосланы быти.

14. При которомъ же тамъ плату земскомъ, господарь его милость особливе, не въ обычай серебщизнѣ, а ни ордынщинъ, але къ помочи посполитоѣ рѣчи земскоѣ, рачилъ положити платъ на вси мѣста свои господарскіи, и на вси тыи люди князьскіи и панскіи духовныхъ и свѣтскихъ, которыи въ мѣстѣхъ его милости господарскихъ мѣшкаютъ: *то кождый чоловѣкъ повиненъ тотъ платъ дати* безъ кождоѣ вымовы.

[1]) У Літоўскай Мэтрыцы дададзена: „Такъ тежъ што ся дотычетъ мѣстъ князьскихъ и панскихъ и всее шляхты, и мѣстъ неволочныхъ, и тежъ бояръ ихъ и слугъ дворныхъ, которые домки свои маютъ, и ктому огородниковъ: яко отъ тоѣ службы земскоѣ, такъ тежъ и отъ тыхъ платовъ нынѣшнихъ, съ того почту, тяглыхъ людей выписаныхъ выймуемъ, кромѣ тыхъ мѣстъ Подляшскихъ, въ которыхъ будуть мѣщане волоки свои мѣти; съ таковыхъ мѣстъ, зъ волокъ, повинни службу земскую панове ихъ заступовати, и тотъ платъ нашъ выдати. А што ся дотычетъ мѣщанъ, которыи волокъ не маютъ, а на огародѣхъ и на малыхъ землицахъ сѣдятъ: съ тыхъ службы, а никоторого плату быти не маетъ".

15. А особно на всю жидову положены, которыи суть во всемъ великомъ князьстве, нѣкоторыи суммы, которые тежъ въ иншомъ мѣстѣ описаны суть.

16, Зъ которыхъ же пѣнязей, яко... [2]) такъ и зъ мѣстскихъ, напервѣй служебнымъ за службы ихъ маетъ быти плачоно полчетверты тысячи копъ грошей готовыми пѣнезьми.

17. А о другую полчетверты тысячи копъ грошей тымъ же служебнымъ, жедали господаря его милости *вси панове* рады ихъ милость, абы казалъ его милость имъ тую сумму сукны дати зъ коморъ своихъ господарскихъ; а досталь тыхъ пѣнязей плату земского господарю его милости: маетъ ихъ обернути къ выкупленью заставъ, замковъ, мѣстъ *и дворовъ* своихъ господарскихъ.

18. А чого не достанетъ суммы пѣнязей на окупленье заставъ, ино панове рада ихъ милости, духовныи и свѣтскіи, вси зволили и прирекли: платъ повторнѣ на то со всихъ людей своихъ дати прыйдучоѣ осени, о святомъ Мартинѣ, зъ чого бы ся мѣлъ остатокъ заставъ имѣній его милости выкупити, а за сукны служебнымъ, готовыми пѣнязьми до скарбу его милости отложити.

19. Господарь король его милость, и панове, и вся земля зволили: не въ который обычай, одно на выкупленье тыхъ замковъ и мѣстъ и дворовъ, со всее земли, также и зъ мѣстъ, яко на людей королевскихъ, тако и на бискуплихъ, и на митропольихъ и на владычныхъ, и на князьскихъ и на панскихъ, и на всихъ, хто—кольвекъ будетъ въ мѣстѣхъ королевскихъ, въ славныхъ и иныхъ, кромѣ мѣстъ князьскихъ и панскихъ, платъ вчинити:

Зъ мѣста Виленского всего, хто-кольвекъ въ немъ есть, маютъ ся зложити и дати къ той же потребѣ 1500 копъ грошей; зъ Троковъ, кромѣ жидовъ, 10 копъ грошей; зъ Ковна 300 копъ, съ фольварковъ и съ людей духовныхъ *мѣстскихъ*; зъ *Городна*, кромѣ жидовъ, со всихъ кто въ немъ есть, 180 копъ грошей; зъ Одельска а зъ Кринокъ 15 копъ грошей; зъ Бѣльска со всихъ 100 копъ грошей; зъ Суража 20 копъ грошей; зъ Брянска 10 копъ грошей; зъ Клещелязей 10 копъ *грошей*; зъ Нарвы 5 копъ грошей; зъ Мидейчичъ 10 копъ грошей; зъ Дорогичина 100 копъ грошей; зъ Мельника 20 копъ грошей; зъ Лосичъ 15 копъ грошей; зъ Берестья 150 копъ грошей; зъ Володимера 20 копъ грошей; зъ Луцка 30 копъ грошей; зъ *Кобрына* 10 копъ грошей; зъ Пинска 50 копъ грошей; зъ Клецка 10 копъ грошей; зъ Каменца 100 копъ грошей; зъ Слонима 20 копъ грошей; зъ Парчова 10 копъ грошей; зъ Волковыйска 20 копъ грошей; зъ Новгородка на всихъ 50 копъ грошей; зъ Лиды 10 копъ грошей; зъ Василишокъ 5 копъ грошей; зъ Радуни 5 копъ грошей; зъ Ейшишокъ 5 копъ грошей; зъ Каневы а зъ Дубичъ 5 копъ грошей; зъ Довги 5 копъ грошей; зъ Мhowever Меречи 15 копъ грошей; зъ Пунь 10 копъ грошей; зъ Жижморъ 5 копъ грошей; зъ Высокого Двора 5 копъ грошей; зъ Кернова 5 копъ грошей; зъ Мойшакгола 5 копъ грошей; зъ Вилькомира 5 копъ грошей; зъ *Оникштъ* 10 *копъ* грошей; зъ Утены 5 копъ грошей; зъ Ушполь а Купишокъ 10 копъ грошей; изъ Велены 10 копъ грошей; изъ Вилькеи 5 копъ грошей; зъ Ойракголы 10 копъ грошей; зъ Ошмены 5 копъ грошей; зъ Крева 10 копъ грошей; зъ Менска 50 *копъ грошей*; зъ Могилева 100 копъ грошей; зъ Витебска 10 копъ грошей; зъ Полоцка 5 копъ грошей; зъ Сожи 3 копы грошей; зъ Мостовъ 3 копы грошей.

[2]) Ў арыгінале адно ці два словы сьцерты.

Rusticus. Budzie vsio ieszcze aley palunkowy,
Ot nahatawau iemu, ieszcze piercu padaycie
Żmieniu dobruju, a tuta w aley nasypaycie.
Pierayszło iak pa maśle pieraz horło vsie.

Чорт яшчэ жаліцца на боль.

Rusticus. Pałkni tolko hetey mocnyie pigułki,
Wyareć twaie wsięki z horła skułki.

Daemon. Iak mi na żołądku dobrze polepszało,
Ale przecie co to na nos moy muchi wpędziło,
Że moy nos kąsaią.

Rusticus. Ot heto zielo toio,
Szto wystraszyć iz nosa vsio tabie lichoio.

Чорт кажа, што мухі яшчэ трывожаць яго нос.

Rusticus. Nos nadabie z nimi ustrelić, kalib borzdo wyszli.

Daemon. Coż czynić, choć bez nosa, tylko że much niemasz.

Жаліцца на шуменьне ў галаве—пяюць сьвяшчкі—на што патрэбна апэрацыя.

Rusticus. Hetaho tabie radzić nie padymuiusia,
Adno tolko na hetom troszaczka znaiusia,
Swierdłam łob prakrucici, zaraz pauciekaiuć
Swierszki, niedabradzieia swoyho minie paznaiuć.

Daemon. Stoy, stoy, nie czyń dziury: dosi że postrzelona,
Nie chcę mieć głowy, by była dziurawiona.

Rusticus. Ia wżo tabie tut boley nie chaczu służyc,
Zaklicz sabie żyda, toy tabie paradzić.

Прыходзіць жыд і знаходзіць у чорта мэлянхолію, якую раіць лечыць іншым спосабам. Сялянін пахваляе гэны плян і канчае сваю прамову увагамі маральнага *характару:*

Rusticus. Ot hetak bies cieszycca, kali boha znieważaiuć
A ludzi hresznyie taho nie uważaiuć,
A nabarziey hreszniki katoryie hrechami,
Czynia(ć) złoio vsiohdy roznymi czasami.
Choczecież, kalib iz nas tak czort nie smieiausia,
Nikolį na świet da nas y nie pakazausia,
Pakidaycież hreszyci a boha mali(e)cie,
Niechay nas tut karaieć, a nie na tym świecie.

Трэба прызнаць, што спроба аўтора даць сьмешную інтэрмэдзію саўсім не ўдалася. Чорт лішне дурны і хворы, способы лячэньня не дасьційныя, а маральныя вывады не вяжуцца с папярэдняй сцэнай.

„РОЗМОВА ЦАРЯ ДАВЫДА З ЦАРЕМЪ ВОЛОТОМЪ ВОЛОТОВИЧЕМ“.

Паводле рукапісу XVII ст., які прыналежаў дыякану полацкай аднаверчаскай царквы.

„Одного часу зъехалисе на гору сынайскую 42 царове, а преднейши з помежи нихъ былъ царъ Волотъ Волотовичъ, а другии царъ былъ Давыдъ пророкъ Іесеовичъ. И вси тые царове приехали на нараду помежи собою. И помолившисе мовилъ до тыхъ царей Волотъ

Волотовичъ: мовте, а повѣдайте мнѣ, хоробрые царове, што кому ночи той снилосе а видѣлосе, повѣдайтѣ а не утайтѣ. И вси тыи царове молчали. И мовитъ цар Волот. А мне виделосе што зъ усточное стороны всходило солнце красное, и освѣтило сторону полудневую и выростало древо *райское, серебреные дерева кореніе, а вѣтки* золотые; а под древомъ тымъ вилкъ ричелъ велми а срожилсе. Хто мнѣ тый сонъ розъгадаетъ, а правду повѣдаетъ. И вси царове молчали. Единъ отъ нихъ мовилъ царъ Давыд пророкъ. Господару ты наш, преднѣйшы цар Волотъ Волотовичъ, той твой сонъ я отгадаю. А што зъ стороны тое восточное всходитъ солнце красное и освѣтитъ всю землю полудневную, то на сей горе будеть мѣсто красное. А што у древа кореніе золотые, а вѣтки серебреные, то родитсе у мене сынъ, а у тебе дочка Волха Волотовна и поберутсе они межи собою, и будетъ Соломонъ царствомъ твоимъ справовати. А *вилкъ ричачи,* то слава великая пойдетъ отъ племени его. И подяковалъ цар Волот Волотовичъ прыстойне цара Давыда пророка, што доброе слово рекл ему. И мовитъ цар Давыд, а ты мне преднейши царъ Волотъ Волотовичъ скажи про тое, чего деля у насъ солнце свѣтитсе и чому солнце сіяетъ и чому зора занимается і на чомъ у насъ небо ходить, на чомъ земля стоить. И рек цар Волотъ Волотовичъ цару Давыду. Солнце светитсе отъ очей пана Бога, а сияетъ солнце отъ шат Божыхъ, а зора занимаетсе отъ солнца красного, а небо ходитъ на воздусехъ, а земла стоитъ на трехъ велерыбехъ великихъ. А ты мне цар Давид порокъ скажи. Яки городъ всимъ городомъ мати, а якая церковъ всимъ церквамъ мати, а якая голова всимъ головамъ мати, а якое древо всимъ древамъ мати, а якая трава всимъ травамъ мати, яки камень всимъ каменемъ мати, яки птахъ всимъ птахомъ мати, яки звѣръ всимъ звѣромъ мати, якое езеро всим езеромъ мати, якая гора всимъ горамъ мати, якое море всимъ морямъ мати. И мовитъ царь Давыдъ пророкъ: всимъ городомъ мати святы градъ Іерусалимъ, а церквамъ мати светая София Премудрость божія. што въ той церкви стоитъ гробъ Христывы, тому церковъ тая церквамъ всимъ мати, а рѣкам всимъ мати Ердан рѣка тому што выплывае Ердань зъ

Пачатныя літары Супрасльскай друкарні.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, надобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; *дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

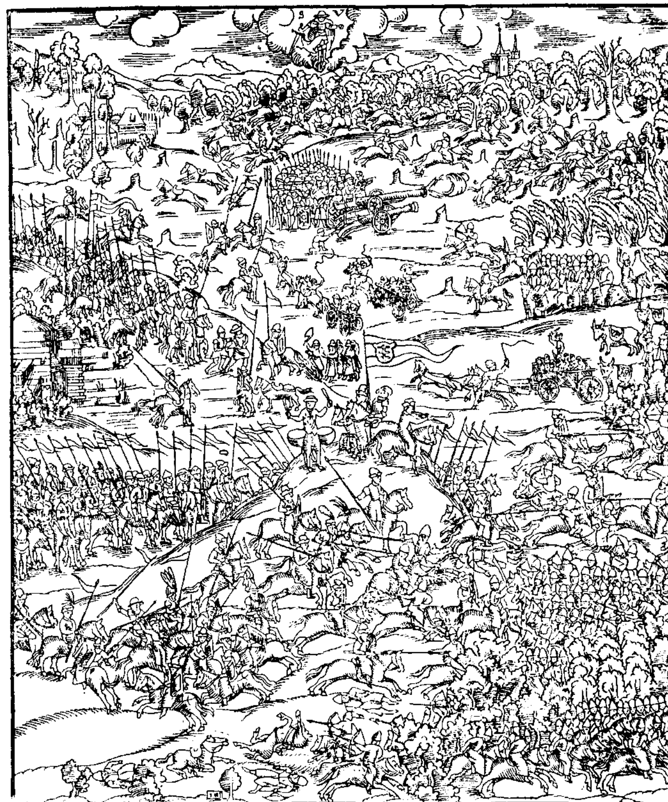

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему посполъству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѐрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

шкоды не было. Прото ку вѣкуистой речи памяти, Мы Александр зъ ласки Божее король Польскии... чинимъ знаменито".

Часам аўтор акту падкрэсьляе ня толькі зьменнасьць чалавечай памяці і рэчаў на гэтым сьвеце, але праводзіць і іншыя думкі:

„Во имя Божее, Аминь. Гдыжъ цнотами и годностю всякий съ середнего раду вступаетъ на вышній ступень, на которомъ же ставши потвержается вѣрностю ку своему пану и сталостю розуму во всякихъ речехъ, порученыхъ ему. А прото ку вѣкуистои тое то речи памяти Мы король"... і т. д.

Закранутая тут, як бытцам мімаходам, каралеўская ласка, якой доля абдарыла шчасьліўца, ў іншых здарэньнях яшчэ больш падкрэсьляецца, прыкладам:

„Во имя Всемилостивого Бога, аминь. Ку вѣкуистои тои речи памети. Гды жъ речи, отъ княжатъ под часомъ даные, звычайностю листовъ для нѣкоторое достойное прычины бываютъ потвержены, жебы панская добровольность была досвѣтчена и на вѣчность доказана памятю листовъ и явностю выпису на знаемасть и лѣпшее увѣрение потомъ будучимъ. А прото Мы... зъ ласки Божее король":

Усё гэта гаворыцца пры нагодзе абдараваньня шляхціца зямлёй, каб мець яго і „на потомъ охотнѣйшого и пилнѣйшого къ служба мъ".

Гэты ўступы і штучныя спосабы выкладу паказуюць на большую ці меншую адукацію пісара—аўтора дакуманту. Вялікія цэнтры, як Вільня, мелі людзей больш асьвечаных, але дакуманты, якія ўходзяць у склад Мэтрыкі, пісаліся па ўсіх краінах каторыя ўходзілі ў склад вял. кн. Літоўскага. Гэта лёгка заўважыць, бо ў канцы дакуманту найчасьцей азначаецца мейсца і час яго напісаньня. І тут мы бачым, што апрача Вільні, Трок, Менска, Полацка, Смаленска, Горадні, Пінска і украінных гарадоў—Чарнегава, Кіява, Луцка, шмат актаў пісалася ў меншых мястэчках, як—Слонім, Берасьце, Новае Места, Дрогічын, Мельнік, Біршты, Абольцы, Араны і г. п. І не гледзя на тое, дзе каторы дакумант быў пісаны, мова ва ўсіх дакумантах адна і тая-ж самая. Зразумела, што ў далёкіх ад цэнтру землях і ў малых мястэчках, адукаваных і падгатаваных людзей да гэтай дзейнасьці было менш, а асобы, мала адукаваныя часам уносілі провінціоналізмы і граматычныя спамылкі. Але гэткія паадзіночныя здарэньні ня мелі ўплыву на характар мовы, які заўсёды зьяўляецца крыўскім (беларускім), што добра відаць з дакумантаў пісаных на далёкіх „украйнах", як у Кіяве, Падольшчыне, Луцку і інш.

Сталічны пісар умеў вылажыць думкі свае ясна, паступова і добрай мовай. Возьмем для прыкладу акт з Мэтрыкі, пісаны ў Кракаве, каралеўскім пісарам, у 1531 годзе. Гэта ёсьць „прывілей пану Яну Юрьевичу Глѣбовичу на воеводзтво Полоцкое".

„Во имя Божъе станься. Ижъ всякіи вчинки цнотливым, которые зъ обычаевъ людскихъ походять и бывають въ заховалостѣхъ ихъ дѣланы, которыи жъ на знаемость звычаю винного часы своими явне ся черезъ досвѣдченье оказують и верне, а стале доконують, годно естъ абы слушне тежъ вчинности своее пожывали и были бы

ознаймены и на писмѣхъ выложеныи и потвержоныи для вѣдомости потомъ прошлое людское, абы часу посполитого съ памети не сходило. Про то мы, Жигимонтъ, зъ Божъее милости король польскій в. к. Литовскій, Рускій, Прускій, Жомойтскій, Мазовецкій и иныхъ, чинимъ явно тымъ то нашимъ листомъ, што жъ узнавши есмо вѣрныи, высокии, зацныи ку предкомъ нашимъ заслуги, предковъ воеводы Витебского, маршалка нашого пана Яновых Юрьевича Глѣбовича и самога пана Яна воеводы Витебского немнѣй также великихъ послугъ, которыи онъ намъ пану Речи Посполитой Земской стале а правдиве, самъ себе и накладовъ своихъ не лютуючы сказывалъ и чинилъ и втраты знаменитыи прыймовалъ, яко жъ и на томъ замку нашомъ Витебскомъ мѣшкаючы послуги свои вѣрне къ намъ заховывалъ; дѣ жъ мы хотячы на противку того нѣкоторое досытьвчиненье ласки нашое ему вдѣлати и вышнимъ а почтеннымъ мѣсцомъ его роду осмотрѣти, зачымъ бы онъ напотомъ охотнѣйшый и послушнѣйшый ку службам нашымъ былъ, кгды ся увидить таковою ласкою отъ насъ быти потѣшонъ, за причыною королевое нашое ее милости великоѐ княгини Боны, пожаловали есмо его, дали ему замокъ Полтескъ отъ насъ держати со всими дворы нашыми зъ волостми, и зъ селы и со всими тыми доходы и пожытки, которыи кольвекъ тому воеводству зъ предковъ его першыхъ воеводъ Полоцкихъ здавна прыслухало".

„И маеть вже панъ Янъ Глѣбовичъ... и намъ и сыну нашому королю его милости молодому и великому князю Жыггимонту вѣрно а справедливе служити, и никоторого обтяженья подданымъ нашымъ тамошнимъ не маеть ся къ нимъ заховывати водлѣ правъ и волностей ихъ".

Пісаў гэту грамату „маршалокъ и писаръ господарскій—державца Слонимскій—и дорсунишскій, панъ Иванъ Горностай". С чаго відаць, што урад пісара, „господарского" належаў да высокіх годнасьцяў у в. кн. Літоўскім.

Няма ніякай магчымасьці ў кароткім нарысе затрымлівацца над зьместам актаў Мэтрыкі в. кн. Літоўскага дзеля страшэннай массы дакумантаў яе і рознаякасьці іх зьместу. Нават перадрукаваная частка дакумантаў лішне абшырна для гэтага. Таму мы затрымаемся яшчэ на некалькіх толькі цікавейшых прыкладах з гэтых дакумантаў.

Немалую гістарычную цікавасьць мае дакумант, які датыча вядомага маскоўскага ўцякача кн. Курбскага:

„Оповеданье старосты Кревского, князя Анъдрея Михаиловича Курпъскаго, на немъцовъ гельманьскихъ о побранье грошей и многихъ речей при немъ будучыхъ, коли вышолъ зъ Москвы".

„Шо перво сего оповедалъ и жаловалъ королю его милости староста Кревъскій, князь Анъдрей Михаиловичъ Курпъскій, ижъ едучи ему зъ Дерпту на имя его королевъское милости до здешнего панъства его милости господаръского, кгды деи до замъку его королевъское милости Иөлянтского Гельму, просечи до Вольмеру о проводника, заехалъ, ино, дей, немцы тамошние гельманские его поимали и взяли, дей, у него золотыхъ черленыхъ трыста, ланъцухъ золотый, въ которомъ, дей, было золотыхъ такежъ трыста, обручыкъ золотый важилъ золотыхъ трыдцать, дукатовъ трыдцать, перстень золотый, въ немъ золотыхъ десять, съ каменемъ шаөеромъ, на кото-

ромъ былъ вырытъ гербъ его, таляровъ пятьсотъ, бахматъ серый, за которого дано двадцать пять рублевъ, секерку булатную чагонданское роботы, дано за нее рублевъ дванадцать, а з двухъ, дей, седелъ злотоглавъ ободрали, и, тые, дей, речи вси отъ него побравшы, его до другого замку его королевъское милости Иөлянтского жъ Армусу, отвезли; а староста, дей тамошнии Армускии останокъ маетности его, што се еще было пры немъ зостало въ него побралъ, то есть: пенезей рублевъ московскихъ сорокъ и чотыри, конь турецкии, за которого дано трыдцать рублевъ, узды черкаские две, дано за нихъ рубль грошей, шапки лисьи две, за которые дано тры рубли грошей, секерки служебничыхъ две, дано занихъ рубль грошей, дванадцать сумокъ служебныхъ зъ речми дробными, и, то, дей, все въ него уземшы, до третего замъку Лиөлянтского, Буртникъ, до везенья его отослалъ. Ино его королевъская милость, за жалобою князя Курпъского, коморника его колевъское милости Михайла Нарбута на онъчасъ зъ листы, манъдаты его королевъское милости въ той речи выписаными до тыхъ немъцовъ послати рачилъ, который, оттоль приехавши, поведалъ, ижъ, кгды онъ съ тыми манъдаты его милости господаръскими писаными — одинъ до немъцы гельманьские, а другии до нѣмъца агермъского до Рыги прыехалъ, тамъ, дей, оные манъдаты княжати его милости Курляньскому отдалъ, а княжа, дей Курляньское, оные манъдаты у него оземшы, листъ свой до его королевъское милости въ той речи отписалъ, а потомъ господаръ его милость зась его до княжати Курляньского зъ другими манъдаты въ той же речи писаными по тые жъ немъцы послати рачилъ; а онъ так же, дей, оные мандаты княжати Курляньскому жъ на замъку Рызскомъ же во властные руки его подалъ; а княже, дей, Курляньское тым же обычаемъ зъ замъку Лемъзеля около того черезъ него жъ до господаря его милости писалъ; пры томъ же, дей, отписе послалъ до его королевъское милости ланъцух золотый въ которомъ сто пяцьдесятъ и два огнивы, а сорокъ золотыхъ черленыхъ, тые манъдаты по тыхъ нѣмъцовъ, по которыхъ писаны, послати, дей, обецалъ. Которое сознанье того коморника его королевъское милости до книгъ канъцлереи его милости сподарское записано, съ которыхъ князю Анъдрею Курпъскому выписъ сесь данъ есть. Писанъ у Кнышыне.

Цікава схарактэрызаваны тут стасунак улады в. кн. Літоўскага да маскоўскіх эмігрантаў і тлумачэньне прычын, якія выклікалі гэту эміграцыю з Масковіі. Гэтых эмігрантаў, а іх было ня мала, прыймалі вельмі гасьцінна, асабліва знатных, як Курбскі. Як ведама, Курбскага адразу абдарылі стараствам крэўскім, а пасьля далі горад Ковель з замкам і акалічнымі скарбовымі землямі, і, вось у якой форме выкладаецца каралеўскі прывілей на гэту маетнасьць, дараваную Курбскаму ў 1567 гадзе.

„Жикгимонтъ Августъ и проч. Чынимъ явно симъ листомъ нашимъ всимъ посполите нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ, што многіе станы разныхъ народовъ, а наболшъ народъ хрестіянскій съ подданства князя московского утисненый и уближенья вольностей шляхетскихъ которыхъ подъ панованьемъ его, пана своего, для вставичныхъ долеглостей вытерпѣти не могутъ, подъ зверхность и панованье нашо горнучи до службъ нашихъ господарскихъ ся утекають, яко князь Андрей Михайловичъ Курпскій, будучи во оной земли зъ

дому своего старожитного, а слышачи и достаточную вѣдомость маючи о щодробливости ласки нашое господарское, которую есмо ко всимъ подданымъ панствъ нашихъ ховати звыкли, оставивши вси имѣнья и маетность свою, которую въ земли в. кн. Московского мѣлъ, и опустивши службы его, до которихъ вызванъ былъ, зъ волею и вѣдомостью нашого господарского и за кглейты нашими ку службамъ въ подданство нашо господарское пріѣхалъ и нам ся господару поддалъ; а будучи добре, цнотливе и верне, и мужне намъ господару и речипосполитой служилъ: прото мы, господаръ, хотячи ему за имѣнья и маетности его, которыхъ онъ для ласки нашое господарское въ земли московской отъехалъ, нагороженье вчинити и послуги его, которыя намъ, господару, и рѣчи посполитой оказалъ, ласкою нашою господарскою вызнати и объяснити и впредъ охотнѣйшимъ его ку службамъ нашимъ господарскимъ и потребамъ речипосполитой панства нашого князьства Литовского вдѣлати, первѣй сего дали есмо ему зъ ласки нашое господарское замокъ нашъ Ковель, въ земли Волынской лежачый зъ дворы фольварками зъ мѣсты, з мѣстечками“ і г. д.

Разам з гэтым Курбскі і ўся яго сямья былі абдараваны ўсімі правамі нараўне з мясцовым баярствам.

Пададзеныя тут прыклады паказуюць на аграмадную навуковую цэннасьць Мэтрыкі в. кн. Л.: тут і гісторык, і этнограф, і соціолёг, і філёлаг, і нават пісьменнік знойдуць шмат ня выкарыстаных матэр'ялаў і фактаў для высьсьненьня, так яшчэ мала дасьледаванай нашай гісторыі і пісьменнасьці.

Пры гэтым засьцерагаем, што прыведзеныя тут выпіскі пачэрпнуты з расійскіх перадрукаў Мэтрыкі, ў каторых не перададзена старая пісоўня. Расійцы, баючыся сэпэратызму, друкавалі гэтыя дакуманты, падпраўляючы мову паводле граматыкі Грота, хоць, аднак, словы рэдка замянялі. У гэтай кнізе чытач аднак знойдзе перадрукі зробленыя літара ў літару,—да гэткіх належаць:

1. Грамата в. кн. Вітаўта Ільі Вячкевічу 1407 г.
2. Ліст ад в. кн. Казіміра Лукашу Тарашковічу 1488 г.
3. Грамата в. кн. Александра Федьку Грыгаровічу 1492 г.
4. Сьведчаньне падданых жараслаўскіх, канца XV ст. (да 1502 г.)
5. Устава караля Жыгімонта I Мозырскай валасьці 1510 г.
6. Форма пісарскай прысягі 1522 г.
7. Рахунак кар. Жыгімонта с п. Янушам Касьцевічам 1522 г.
8. Запіс аб грабяжох і гвалтах кобрынскіх падданых ад дзяржаўцы Касьцевіча 1524 г.
9. Ліст кар. Жыгімонта I старцам і ўсім мужам валасьці Магілеўскай 1525 г.

Праглядаючы Мэтрыкі в. кн. Літоўскага, заўважаецца гэткая эволюція ў мове. Ужо найдаўнейшыя акты не маглі выразіць падзей з жывога жыцьця слоўнікам богаслужэбных ц.-славянскіх кніг і ўносілі ў свой тэкст тэхнічныя і другія словы з жывой крыўскай мовы, перарабляючы іх у пісоўні на ц.-славянскі лад. У меру разьвіцьця дзяржаўнасьці павялічалася патрэбнасьць выпуску з урадовых канцэлярый што раз большага ліку урадовых дакумантаў, у якія, з кожным годам, ўсё больш і больш уходзіла народных слоў. Ужо ў дакументах XV ст. мы бачым толькі асьвячоныя традыціяй царкоўна-

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г. —„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ меньскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

„КАК СЯ МША ЧТЕТЬ РИМСКИМ ОБЫЧАЕМЪ МА(Т)ЦЕ БЖІЕЙ“. Рукапіс Маскоўскай Сынод. бібл., № 558. Твор гэты належыць да каталіцкай пісьменнасьці ў крыўскай мове. Гэта ёсьць імша ў чэсьць Маці Божай з тлумачэньнем, што мае гаварыць сьвятар і прыслужнік да імшы. У канцы дададзена:

„то(л)ко тые слова писаны, што капла(н) гласом говорить на мши, што в таемници говори(т) того не(т).

ЛАЦІНСКІЯ МАЛІТВЫ. „Pater noster,“ і „Ave Maria“ па лацінску, але кірылаўскімі літарамі і ў перакладзе вэрсэтамі, а такжа „Сымвол веры“. У зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі № 558. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„О ПЛАЧИ МАТКИ О СЫНУ“. Рукапіс XV стаг. ў зборніку Маск. Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэта ёсьць вельмі папулярны „плач Багародзіцы“ каталіцкай рэдакціі.

„О ОУСТАНИ КРИСТУСОВѢ ИЗ МРТВЫХЪ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367, б. 407. Падобна папярэднім рукапісам і гэты апошні апрацованы быў для ўжытку каталіком.

„ПОСЛАНЬЯ ТИВЕРЕЮ ЦѢСАРЮ“. Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Па зьместу належыць да апокрыфічнай пісьменнасьці папулярнай на Захадзе сярод каталікоў.

„МУЧЕНІЯ СВ. ГЕОРГІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіцца пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 г. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СЛОВО НА УСПЕНІЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ“. Рукапіс XV ст. пры „Чэцьі-Мінэі“, 1489 году. Твор гэты належыць да апокрыфічнай літэратуры. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. III.

„СИМЕОНА НОВАГО ТВОРЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., знаходзіўся ў Віленскай Публ. бібл., № 72. Паводле правапісу—крыўскага паходжаньня. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„КИРИЛЛА ІЕРУСАЛИМСКАГО ОГЛАСИТЕЛЬНЫЯ И ТАИНОВОДСТВЕННЫЯ ПОУЧЕНІЯ“. Рукапіс XV ст., Віленскай Публ. бібл., № 70. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАТЭРЫКІ АЗБУЧНЫ І ІЕРУЗАЛІМСКІ. Рукапіс XV ст., Віленскай Пуб. бібл., № 85. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Патэрыкамі называюцца зборнікі жыцьцёпісаў сьвятых. У іх апавядаецца аб высілках, паложаных хрысьціянскімі сьвятымі, аб цудах, выказаных або дазнаных імі, а такжа аб іх відзежах, пабачаньня якіх яны заслужылі, і, ўрэшце,—проста цікавыя легенды і апавяданьні. Патэрыкі чыталіся зазвычай у царквох пасьля богаслужэньня і ў манастырох за сталом.

„ПОВЧЕНІЕ НА РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО И СКАЗАНІЕ О БОГОРОДИЦѢ“. Рукапіс XV стаг., сабраньня гр. Уварава, № 309.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„СОБРАНІЕ СЛОВЪ ПОУЧИТЕЛЬНЫХЪ“. Рукапіс XV стаг., у Румянцаўскім музэю, № 406.—Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АЛЕКСАНДРЫЯ. „СКАЗАНЬЕ КОЛИ ПРИШО(Л) АЛЕКСА(Н)ДРЪ НА ИНДИИСКА(ГО) Ц(А)РЯ ПОРА И ПОРАЗИЛЪ ЕГО“. Гэта ёсьць слаўнае ў даўныя часы сярод нашага баярства „сказанье“ сьвецкага характару. З чысленных сьпіскаў Александрыі адзначым пяць.

I. Рукапіс канца XV ст. (Публ. бібл. Q. XVII. № 257). Мова гэтага адрыўку Александрыі чыстая, з некатарымі царкоўна-славянізмамі.

II. Рукапіс бібліатэкі Красінскіх у Варшаве, № 408, XVI ст. завірае ў сабе толькіканец Александрыі. Мова сьпіску ўжо царк.-слав. з крыўскімі асобнасьцямі ў словаскладзе і правапісі.

III. Поўны тэкст крыўскай Александрыі маецца ў скорапісным зборніку XVII ст. (Публ. бібл. F. XVII, № 5), ў якім знаходзіцца і „Троя“. Мова гэтага зборніка прыгожая і даволі чыстая. Украінізмы толькі на белягох, больш позным характарам.

IV. Александрыя XVII ст. ў рукапісе М. Публ. бібл., № 2405. Рэдакція гэтага рукапісу надзвычайна выходзіцца з тэй, якая ў рукапісе Публ. бібл. (F. XVII, № 5).

Людзі-зьвяры (з рысункаў да Александрыі).

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоернинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиції князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиції князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, который же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клаudѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, который же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего нававышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, который же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, который ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ - Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, наперваи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую ѳѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юрьборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему ѳѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, который мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юрьборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

> „Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...
>
> „...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

> „Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

> „... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

> „Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

> „... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не наўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым насылаў безустанную падмогу з усей заходняй Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскаламі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у проціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні істнавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) куш-

нерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго істнавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініціятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранціі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечаная ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіію милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkòw, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить засся ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицін князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные велики цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, р. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімірарскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицïи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицïи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицïи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

хощеть. И ис котории земли, которымъ гсдремъ веляше къ собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земль гсдри безъ всякого ослушания приходять со всѣми своими силами на помочь и на его службоу. Есть ли паки тѣхъ великих земль которомоу гсдрю, нѣ за коую ноужю немощно было прити, и онъ вся своя рати и силы посылаше к немоу на помочь и на службоу. Тогда бо бяше славныи гсдрь велики князь Александръ, зовомыи Витовтъ в велицѣй чти и славѣ пребываше, такоже и отечьство его, Литовьская земля в велицѣи чти предстояше и всякимъ обильемъ исполняшеся, тако и народна бяше много".

УГОДЧАЯ ГРАМАТА РАЗАНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ФЕДАРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, соб. Акад. Наук", № 25.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПРОНСКАГА КНЯЗЯ ІВАНА ВАЛАДЗІМІРАВІЧА З В. КН. ВІТАЎТАМ 1430 Г.—„Акты, собр. Академіей Наук", № 26.

ВІСЬЛІЦКІ СТАТУТ XV СТ. Рукапіс пераховуецца ў Румянцаўскім музэі ў Маскве; перадрукаваны ў I томе „Актовъ относящ. къ Истор. Зап. Россіи" СПБ. 1846, пад № 2. Гэты статут выданы быў польскім каралём Казімірам III, ў 1347 годзе лацінскай мовай. З лацінскага арыгіналу пераклад на крыўскую мову зроблены, думаюць, у пачатках XV ст., не пазьней 1423 году.

У прадмове да статуту між іншым гаворыцца:

„... мы Казимиръ король польскии, с паны Рады коруны Польское, уложили есмо тыи права. Ач подлугъ часовъ розныхъ обычаи и учинки чоловѣчи измѣнны... А про то ж мы Казимиръ Божіею милостью король польскии, изъ воли Божией и зъ рады пановъ нашихъ узнали есмо, ижъ подлугъ часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно, але подлугъ розума головного и подлугъ пріятельства, а въ томъ жалобы не бывали исконьчаны: про то жъ богу ко хвалѣ и его пречистой матери, а къ ужитку нашимъ подданымъ, штобъ учинить конецъ жалобамъ, выдаваемы и уставляемы права, которые жъ вси у нашей земли маютъ судить и подъ виною держать".

Гэты статут абавязываў усіх тым, што:

„Коли жъ вси уставленые законъ и право чинять порядок всимъ рѣчемъ, то хочемъ, што бы тые права, што есми уставили на великомъ сойме у Вислицы приимани были".

Артыкулы статуту разьмешчаны без выразнай сыстэмы. Пры гэтым іншыя з іх вылажаны ў форме прыкладаў:

„Миколаи жаловалъ на Матѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу, а коли же ему зася вернулъ, и тотъ конь хромалъ; а реклъ тотъ Матѣй, ижъ ховалъ его, як же и своего властного, а не вѣдалъ тоѣ ему хромоты. Тогды мы сказуемъ: Матѣеви того коня 2 недѣли ховать, а будетъ здоровъ за тыи 2 недѣли, ино добро, а не будетъ здоровъ имѣеть ся пріятельски розправить" (арт. 65).

быти · ино тѣхъ великихъ земль гсдри,
безъ всякогош ослоушанния · приходять со
всѣми своими силами на помочь и на его
слоужбоу · есть ли паки тѣхъ великих
земль которомоу гсдрю · нѣ за коую ноу
жю немощно было прити, и онъ вся своѧ
рати и силы посылаше к немоу на помо
чь и на слоужбоу · тогда бо бяше славныи
гсдрь велики кнѧзь александръ, зовомы
и витовтъ · в велицѣ чти и славѣ
прѣбываше · такоже и отечьство его
литовьскаѧ земля в велицѣ чти прѣ
стояше · и всякимъ обильемъ исполна
шеся · такоже и народна бяше много ·
в лѣт ҂ѕ ц҃л҃ѕ · м҃ца августа, д҃і · списа
на бы книга сиѧ, въ богохранимомъ гра
дѣ смоленьскоу · повелѣниемъ смирен
наго еп҃па, кнѧзѧ герасима · прежебывь
шаго владимерьскаго волыньскыѧ зе
мли · родом же москвитина, попова
сына · а коломна вноука · потомъ же
бж҃ею блгтию, и великаго кнѧзѧ але
ксандра · зовомаго витовта, и волею и хо
тѣнием · и благословением прѣщ҃наго а
рхиеп҃па · фотиа митрополита, киевь
скаго и всеѧ роуси · тот же смиреныи
еп҃пъ, кнѧзь герасимъ владимерьскии
прѣведенъ бы сотъ владимерьскоие еп҃пи

Балона „Слова Исаака Сирына" пісанага „волею и хотѣниемъ" в. кн. Вітаўта ў Смаленску, ў 1428 г.

Антымiс з выабражэньнем палажэньня ў гроб Хрыста (дрэварыт XVIII ст.).

такі. Калі селяніну абрыдла працаваць, ён пачынае жаліцца на сваё палажэньне і наракаць на першага чалавека, Адама, які зьеўшы забароннага яблыка загубіў усё чалавечае племя. Зьяўляецца чорт і раіць не наракаць на Адама, таму, што ён і сам не ўстаяў-бы супроць спакусы, каб пакаштаваць забароннага яблыка. Чорт прапануе селяніну зрабіць на сабе самім спробу: памаўчаць акрэсьлены час. Калі селянін ня вытрывае ў маўчаньні, то чорт возьме яго душу. Селянін згаджаецца, але ня можа вытрываць у маўчаньні і праігрывае заклад.

Галоўная чынная асоба тут Дзёмка. Ен вызначаецца тымі-ж уласнасьцямі, што і другія сялянскія тыпы, сустрачаныя ў школьных інтэрмэдзіях: ён глупаваты, гаворыць многа лішняга, любіць выпіць, але хітры і сабе на розуме. Чорт тут такжа хітры і не бяз гумару, ён можа ўсё зрабіць, асабліва калі прадаць яму душу; але разам з гэтым зьяўляецца пэрсонай павучаючай: яго вуснамі аўтор высказуе сваю мараль. Побач с прастадушным прастаком селянінам, чорт прадстаўляе іншую грамадзкую клясу, больш высокага кругазору і гаворыць па польску.

Твор гэты напісаны паводле асноў псэўдо-класычных драм і зьяўляецца пераходам ад праставатых інтэрмэдзій да запраўдных драматычных твораў.

I Акт, I ая сцэна.

Chłop. Och jak nieszczaśliwojo życio mojo! Chadžu ja chadžu pieraz całuteńki dzień, aż nohi aniemieli, ruk nie czuwać ad pracy i tapara, horsz jeszczo ad capa; małaczu ad samych kurej, aż mało szto nie da paudnia jakby sam adzin: prauda, szto i żonka pamahała, da sztoż jeje za rabota, wiedama żanockaja sprawa, ciuknieć kolka razy capom, aż zaraz jeje licho i biereć, to siadzieć, to łażeć, to kolki padapruć, tolki czort łoński jeje dusić, a potym jeszcze z homanom i klećboju poydzieć. Prapadzi jeno, nieszczaśliwojo życio naszojo, bo usio jak harawać, tak harawać musim.. Kap to Adam pierszy nasz aciec nie zahraszyu, tak by i my hetak nie pracawalib... A ja i szeleha pry duszy nie maju, da Duszysz nie maju! a Pan adnak na toie nie hledzić, da usio kryczyć: zapłaci, skurwy Syn! zapłaci, wużawa krou-mużyk! Aha tu, aha tu na ciebie! Adam, Adam, jak ty nas pahubiu...

2-я сцэна.

Zyd. Niu, na ciebie ciorny hod, chadzil ja, chadzil za taboju, bul dwoycy u twajoy chacie, az ledwo tut ja ciebie znasou; kali ty mnie addasi za harełku?

Chłop. Prapadzi ty, nie maju hdzie ad ciebje padzietca, addam, licho nie woźmieć.

Сцэна з жыдам канчаецца ўзаемным зьневажаньнем, але пераможцам, дзякуючы сваей хітрасьці, выходзіць селянін. Жыд адыходзіць са словамі:

Zyd. Budź zdarou, dziakuju, sto z dusoju mienie puściu.

Chłop. (Астаўшыся адзін): Kap to jon niezahraszyu, to by żyd praklaty, śmierdziuch astatni, mnie w woczy za harełku nie lez by. A jab u Raju szto dzień pa pautarab garca z kwartaju i pławinkaju wypiwauby, i usiob sabie spiewau... Adam, Adam! na licho tabie było słuchać żeńszczyny, było tabie jeje wieroukaju, wieroukaju ottak, jak ja swaju czasta święczu..

У *камэдзіі многа народных прыказак і фігуральных сказаў,* прыкладам:

Szeleha pry duszy nie maju.—Nie leź ty mnie w oczy. Kryczy, kab tobie rażon u horło ulez, kab tabie skulli horło raztaczyli. A ciabie czy Czort tam pahonić. A ciapier bolsz kłopotu, niż pićcia. Kab da jeje licho nie prystupiło. Mała szto krouiu nie pacieiu. Kap ty skroż ziemli paszou. Ciebieb licho uzieło. Kap jeho czort uziau, adpuści Boża hrecha. Tak by ja nikoli taho nie uczyniu, prapadzi jeno. Ia nie wycierplu, kali tabie u mordu dam. A zakład chadzi sa mnoju. Ciep'er i rady sabie dać nie mahu. Biez twaje kazki ja heto wiedaju. Ion i z rodem swaim niedaždzieć. Aż u złość ustupiu. Chwaroba tych błaznow na maju hoławu pryniesło. Licho wiedajeć szto jeny rabili. Nie boysie, czort nie waźmie —zapłaczu. Usie chitryje, jak sabaki. Niechaj jeny pracham payduć. Nie daczekajesz ty z rodem twaim. Czy czort jemu skażeć. Iak ziemla mauczauby. Da hałubeńka ty moy, da kukułaczka ty moy, zieziuleczka nienahladnaja, da ty majo ni siojo, ni tojo, da daruyże hetot varoczek. Czort jeho dziary. Choćby sabie y na haławie chadzilib. U strachu woczy wialiki. Dwa razy aszukausia, tak treci raz y na zimnuju wadu dmuchać treba. Heto nie żarty z hetakim paniczom mieć sprawu.

Моцна каралася также выводжаньне падданага люду:

„А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю".

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи", II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты", № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.", № 87. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи", II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты", № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты", № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ".—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.", № 106. „Русско-лив. акты", № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.", VII. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ"—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ".—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи", I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ".—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи", I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.", VI. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ" 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

„при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина".

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

„Казимиръ божъю милостью.

Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и боярОмъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ човек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

Спаскай царквы, 3) Керноўская або Віленская—ў старану Лукішак, 4) Троцкая, дзе цяпер Троцкая вуліца, і 5) Замковая, якая вяла ў ніжні замак, або Крывы горад.

Аб Вільні пачатку XVI ст. знаходзім вельмі цікавае апісаньне ў кнізе, выданай у Базэлі на лацінскай мове, пад агалоўкам „De gentium moribus" Joannis Boemi, Basileae, 1538. У стацьці „Аб Літве і жыцьці літвіноў" (Lit. III cap. VII p. 81) сказана:

„У Літве гарады рэдкі, сёлы ня людныя; дросных зьвяроў многа, яна багата мёдам і воскам; народ ня ўжывае грошы; віно пье вельмі рэдка; трымае многа статку і дзеля гэтага ў яго ў вялікім ужытку малочная страва. Мова гэтага народу славянская, надобная да польскай. Гэта славянская мова, вельмі пашырана і ёю гавораць многія народы, з якіх некатарыя рымскага закону, як то: Палякі, Далматы, Кроаты і Корніольцы, а другія закону грэцкага, як прыкл.: Баўгары, Мараўцы, і Басьнякі; з іх некатарыя прыслухаюць брэдням Гуса, але многа ёсьць і манахійцаў, нават ёсьць і такія, каторыя яшчэ астаюцца паганамі і чцяць балванаў; апошніх маецца многа і ў Літве.

У Літве галоўны горад Вільня, які абшарам роўны Кракаву, разам з усімі яго слабодамі; *дамы не будуюць ўпорадзь, але так, як у вёсцы, паміж* гародаў і садоў. У Вільні дзьве сільныя крэпасьці, адна на гарэ (горад) а другая ў нізе (места). У прадмесьцях жывуць татары, на асобна назначаных ім мяйсцох, яны абрабляюць зямлю па-нашаму і такжа займаюцца таргоўляй. Татары гавораць сваёй мовай і вызнаюць веру Магамэта".

Вільня з XV ст. была асяродкам крыўскага культурнага жыцьця, а асабліва ў XVI ст. разьвіваецца і расьце тут крыўская пісьменнасьць і друкарства.

„ЛИСТЪ МЫТНИКУ ЛУЦКОМУ ШАМАКУ НА МЫТО КІЕВСКОЕ", выданы вял. кн. Жыгімонтам Казіміравічам ў 1506 г.—„Акты, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 1.

„ПРИВИЛЕЙ МѢЩАНОМЪ КІЕВСКИМЪ, ВЫЗВОЛЯЮЧИИ ИХЪ ОТЪ ДАВАНЬЯ МЫТА ПО ВСЕМУ ВЕЛИКОМУ КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ И ОТЪ ПОДНИМАНЬЯ ПОСЛОВЪ И ГОНЦОВЪ СТАЦЫЕЮ И ПОДВОДАМИ, ВѢЧНЫМИ ЧАСЫ", 1506 ГОДУ. Надрукаваны ў „Актахъ, относ. къ истор. Зап. Россіи", т. II, б. 2 і 3.

„ЛИСТЪ ОТЪ ЦАРА ТАТАРСКОГО МЕНДЛИ-КГИРЕЯ ДО ПАНОВЪ РАДЪ В. КН. ЛИТОВСКОГО", 1506—1507 ГОДУ. Надрукаваны ў II томе, бал. 4, „Акты, относящ. къ истор. Зап. Россіи", СПБ. 1848.

Пачатак ліста:

Починаю, Господи, у твое имя. Великоѣ Орды великого цара Мендли-Кгиреево слово, правое руки и лѣвоѣ великого улуса темникомъ и тысячникомъ и сотникомъ и десятникомъ, вланомъ, кня-

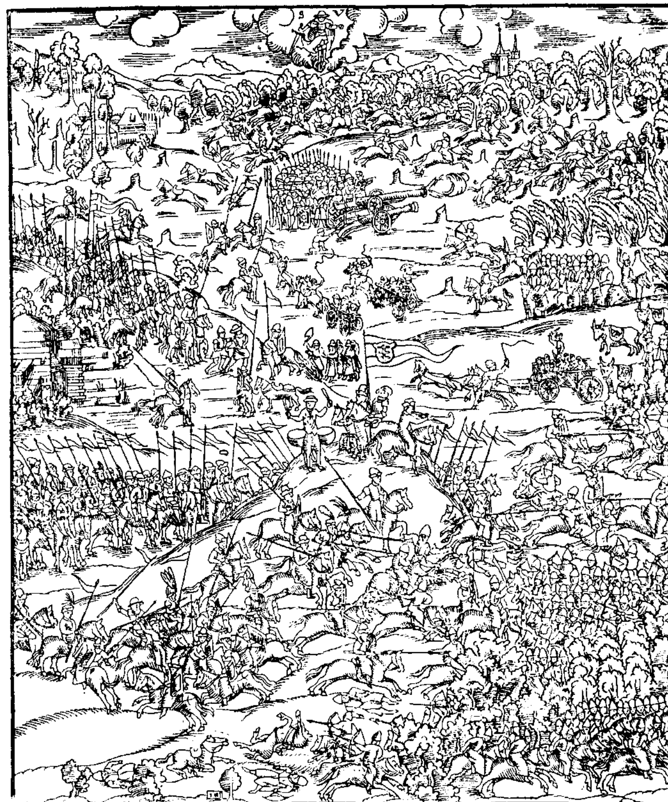

Крыўскае і Літоўскае войскі адбіваюць татарскі напад, рыс. з „Кронікі" М. Бельскага.

земъ... и всему посполъству. Даемъ вамъ вѣдати, штожъ великии цары дяды наши и великии царъ Ачъжи-Кгиреи, отецъ нашъ, коли ихъ потны кони были, до великого князя Витовта, до Литовское земли въ гостиное поѣхали, великую ласку и честь видали; и за то... пожаловали Кіевомъ въ головахъ, и многія мѣста дали"...

У XIV і пачатках XV ст. Літоўска-Крыўскай дзяржаве прыходзілася змагацца галоўным чынам з немцамі. Пад Грунвальдам сілы Прускага ордэну былі зломлены. Казімір давяршыў разгром Прусіі і ўзалежніў яе ад сябе. Мейсца галоўных ворагаў Літоўска-Крыўскай дзяржавы заступілі ў палавіне

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимерового Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи в полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, которыи гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим князем Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрвавеное против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимиръткилуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Ѳедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туровского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Ѳедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Ѳедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

„СТРАСТИ ХРИСТОВЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1795 г., ў 4-ку, 4+186 лістоў. (Ундольскій).

„ДОРОѲЕЯ СВЯЩЕННОИНОКА ЦВѢТНИКЪ“, друк. ў Горадні, 1795 г., ў 4-ку, 482 +1 ліст. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Вільні, 1796 г., ў 4-ку, 340 +52 лісты. (Ундольскій).

„ПСАЛТИРЬ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 4-ку, 33+362 лісты. (Ундольскій).

„СВЯТЦЫ“, друк. ў Супрасьлі, 1796 г., ў 16-ку, 231+1 ліст. (Ундольскій).

„СОНЪ БОГОРОДИЦЫ“, выданы Раманавым большчым па пяцёх сьпісках XVIII—XIX ст. Гэты-ж сон ведамы ў форме духоўнага народнага верша.

Мэдаль адбіты царыцай Кацярынай II на памяць далучэньня крыўскіх зямель да Масковіі.

Багародзіца заснула ў горадзе Бэтлееме і бачыла страшны сон, у якім выбражаны былі мукі Хрыста (як у Эвангельлі). Да Богамаці падыйшоў Хрыстос, яна разбудзілася і расказала яму сон. Хрыстос ёй адказаў, што гэта ўсё запраўды збудзецца. Пасьля ўжо апавядаецца аб рукапісу сна што хто яе пераховуе захаваны будзе ад усякіх непрыемнасьцяў і ў будучым атрымае царства нябеснае.

Ужо ў XVI ст. гэты сон курсаваў па нашым краю. Навейшыя сьпіскі, публікаваныя Раманавым, паперакручываны малаграматнымі псаломшчыкамі і манахамі на вялікарускі лад, старэйшыя-ж яго сьпіскі (XVIII ст.) носяць на сабе сьляды рук стараверскіх сэктантаў. Чыста беларуска-крыўскія рэдакцыі гэтых сьпіскаў або загінулі, або яшчэ не адкрыты. Твор гэты адносіцца да апокрыфічнай літэратуры.

„ЗЛАТОУСТЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў ліст, 8+334 лісты (у гэтым годзе ў Вільні было выдана некалькі Златаустаў, рожніўшыхся адзін ад другога толькі не вялікімі друкарскімі асобнасьцямі).—(Ундольскій).

„ПРОЛОГЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў чатырох кн., у ліст. (Ундольскій).

„КАНОННИКЪ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 4-ку, 4+479 лістоў. (Ундольскій).

„БУКВАРЬ“, друк. ў Вільні, 1798 г., ў 8-ку, 32 лісты. (Ундольскій).

„АКАѲИСТЫ“, друк. ў Магілеве, 1798 г., ў 4-ку. (Ундольскій).

„ПОУЧЕНІЯ СВ. ІОАННА ЗЛАТОУСТАГО“, друк. ў Горадні, ў 1798 г., ў ліст., Віш н., т. VIII, бал. 436).

„НИКОЛАЯ ЧУД. ЖИТІЕ“, друк. ў Вільні, 1800 г., ў 4-ку, 4+208 лістоў. (Ундольскій).

ЭНЭІДА НАВЫВАРАТ. „Энэіда навыварат“, напісана, ў канцы XVIII або ў пачатку XIX стагодзьдзя.

Аўтор паэмы невядомы. Некатарыя прыпісваюць яе Ровінскаму са Смаленшчыны, другія Манькоўскаму з Вітабшчыны.

„Энэіда“ паэма рымскага пісьменніка Віргілія. Аднак выводзячы падобна Віргілію, грэцкіх і рымскіх багоў, наш аўтор надае ім сялянскае аблічча і ў сваёй паэме дае характарыстыку сялянскага быту.

Паэма пры напісаньні не друкавалася. Як вельмі цікавы твор, яна перапісывалася рожнымі асобамі і гэткім парадкам пашыралася па ўсей Крывіі. Аднак, дзякуючы гэтаму, ў паэму трапіла многа ўставак і пазьнейшых пераробак. Паэма напісана ўсходна-крыўскаю моваю.

Да нас цалкам паэма не дайшла; маецца толькі пачатак яе, а рэшта загубілася.

Жыў-быў Энэй, дзяцюк хупавы[1]),
Хлапец наўвошта украсіў;[2])
Хоць пан, але удаўсь ласкавы,
Даступен, весел, неграбіў.[3])
Ды грэкі вуйму[4]) нарабілі:
Як ляда,[5]) Трою ўсю спалілі.
Кашэль ён згробшы науцёк,
І, швыдка[6]) зробіўшы чаўнок,
Траянцамі яго набіў
Ды ў мора з імі ён паплыў.
Але Юнона была злая,—
Адродзьдзя панскага ліхая!—
Шукала ўсё яго згубіць.
На дно у пекла пасадзіць:
Затое, бачыш, ня ўзьлюбіла,
Яго Вэнэра што радзіла.
Юнона воблак адапхнула
Ды з неба на мара[7]) зірнула—
Плывець на чаўнаку Энэй!
„Ах, ты няпруціна[8]) зладзей!
Вось я цябе скручу, пад ляпу,
Ражном у мора, як сабаку!“...
Панёву[9]) швыдка нахапіла,
Кашэль сачнямі[10]) налажыла,

[1]) Энэргічны, жывы. [2]) прыгожы. [3]) грэбаваць=пагарджаць, знача ня горды, уважлівы. [4]) ўйма=множства. [5]) лядо выкарчаваная і выпаленая зямля. [6]) хутка, борзда. [7]) мора. [8]) някруціна=рэкрут. [9]) жаночая вопратка зложаная з двох полак, род фартуха. [10]) блін печаны на макавым або канапельным малацэ (соку).

Ў калёсы села, пакацілась,
Якраз ў Эоля апынілась.
Ўвайшла ў сьвятліцу, села ў кут.
„Здаровы ўсе! Эоль ці тут"?
Эоль сядзеў тады ля печкі,—
Мязгу[11]) скабліў на перапечкі[12])
Ды лапці лыкам падплятаў.
Ен тут аборы падабраў,
Заткнуў за пояс кацатыг,[13])
Скаціўся с печы ў адзін міг.
„Здарова, сваціейка Юнона,
Даўно цябе я ня відаў".
І тры ёй зробіўшы паклоны,
Мякотнага[14]) на стол падаў.
Яна мякотнага паела,
Уцёршысь так яму запела:
„Ці ведаеш маё ты гора?
Энэй з траянцамі плывець;
Сьпіхні яго ты, сват, у мора,—
Няхай, паганец, воду п'ець!
Мяркую, чуў: Энэй—то зводнік,
Буянец, злодзей, канаводнік.
Траянцы также ўсе латрыгі,
Ўсе абібокі і ярыгі.[15])
Іх трэба ўсіх са сьвету зьвесьць!
Калі, сват, зробіш тую чэсьць,
То я дзявухну украсіву,
Салодкую, як з мёдам сьліву,
Табе за тое прывяду".
Эоль расшупіў[16]) тое дзела.—
Ў яго ўжо сьлюнка пацякла!
Любіў ён цешыць грэшна цела,
Дзявухна па нутру была.
Заскробся, барадой затрос,
Разгладзіў вусы, падцёр нос.
Зажыў у ноздру табаку,
Зачхаўся ўвесь, замармытаў
Ды рэч Юноне ён таку
З паклонам, віш ты, адказаў:
„Ах, вохці мне, мая Юнона!
Ніводнага-ж нет ветру дома!
Што буду робіць я цяпер?
Барэй з пахмельля, як вапер,
Ляжыць ў сьвятліцы на казёнцы[17])
А Норд учора зьехаў к жонцы,
Зэфір з дзяўчатамі заграўся.
А Эоль у батракі наняўся,
Як хочаш тут сабе гадай,
Але дзявухну даставай!
А я ўсё зроблю, грамадзею[18])
Са ўсіх глуздоў[19]) іх сьцебану,
З траянцаў выцісну алею,
На дно у мора заганю!
Твайго-ж пабольша ліхадзея,
Некрута,... Энэя
Я так папру яго вятрамі,
Аж булькаць будзе пузырамі,
Як сторч у вір ўсіх галавой
Намесьнік[20]) сьцягнець за сабой!"
І вось Эоль, галень[21]) схапіўшы,
На паншчыну склікаць пачаў,
І ўсе ён ветры распушчаў,
Бурліць ім мора наказаў.
Калі хто відзеў, як Бакціха[22])
Нямецка піва задаець,
Яке яно падымець ліха,
Запеніцца ды розна прэць,—
От так і мора заравела,
Бублілась, пенілась, шумела.
Энэй спалохаўся, ўсхадзіўся,
Матуз ад портак аж зваліўся,
Са страху й нюні распусьціў
Ды як у трасцы ён завыў.
Траянцы ўсе казлы задралі,
Са ўсіх чаўноў яны гукалі,
Ў балоце быдта Лісавэй[23]),
Ачухаўшысь, ўскрычаў Энэй:
„О, цар-царэвіч тат[24]) Няптун!
Ня буду прад табой брахці.
Зьмілуйся, мора ты зьміры,
Картузнай[25]) я прышлю цяртухі,[26])
Сударскай[27]) моцнае сівухі,
А грошы сам з машны бяры!"
Нэптун на грошы меў ахвоту,
Гарэлку добра ён сьцябаў.
Пачуў, што будзе за работу,
На ветраў строга закрычаў:
„А вон, нячысты някруціны!
З якей фантазіі вы тут?!
Глядзі, скаштуеце дубіны
І ноздры вам ражком утруць!"
Вось досыць ветрам тут дзякацца[28])
З Нэптунам знали які жарт.
Дамоўкі сталі убірацца,

[11]) мязга, ніжні слой дрэўнай кары, якую дамешывалі да печыва. [12]) тое, што мы цяпер называем „булачкі". [13]) падплётка, касьцяное шыла. [14]) даслоўна „мяккога"; але пад гэтай назовай разумеецца піражнае. [15]) буяны. [16]) развaжыў, абдумаў [17]) перафазоўка назовы мэблю „козэтка". [18]) эпітэт Зэўса, знача „дзеючага гром", грамавіку. [19]) са ўсёх мазгоў. [20]) мова аб Нептуне, богу мора [21]) галень, кій, мова аб палцы „крывулі" якой перасылаючы з хаты ў хату апавяшчалі на прыгон. [22]) Бакціха, жана бога пьянства Бакха. [23]) Лесавік. [24]) тата. [25]) пачковай, вышэйшы гатунак. [26]) нюхальнай табакі. [27]) гасударскай. [28]) зьдзекавацца.

Як ад кутуза Банапарт.
Тут раптам неба спагадзелась.
Усплыла сонейка, зьясьнелась,
Энэй, уцёкшы так ад бед,
Састрапаць загадаў абед.
Траянцы ўзялісь за ядзэньне,
Як з поля панскія харты.
Была ў іх з затаўкай[29]) крупеня,[30])
Кулагу[31]) пхалі ў жываты;
Была ў іх гушча[32]) і драчона[33])
І парасяціна смажона.
Пілі гарэлку не каўшом—
Цягнулі ў волю ўсе набгом.[34])
Усячыны панасьцябалісь
Ды на палацях спаць пакладісь.
Вянэра с кірмашу павярнулась.
(У Ушэсьці[35]) відзіш ты, была),
Ды аб Энэянку дачулась,
Юнона як яго спрагла[36]).
Андрак[37]) з насоўкай апранула,
З падплётам ўзьдзела кавярзьні[38]),
Анучкі рабыя абула,
Як бытцам войта селязьні;
Твар сыраваткаю абмыла,
Кужэльны ўзьдзела балахон,
Папранік[39]) ў хустачку ўлажыла,—
Пайшла да Зэўса на паклон.
А Зэўс тады сядзеў у клеці,—
Гарэлку з мёдам там сьцябаў.
Бяз сораму, як малы дзеці,
З падоньня пальцам калупаў.
Прышла Вэнэра і завыла,
Саплямі змазала ўсё рыла
Ды так зазюкала[40]) яна:
„А чым перад табою, бацька,
Мой абмішуліўся[41]) дзіцяцька?
Зюкні, яка яго віна?
Ня ўвідзяць Рыму яго вокі,
Калі Юнону ня уймеш!
Зьядуць па ростанях сарокі,
Сатрэць яна яго ў кулеш[42])."
Тут Зэўс, гарэлачку дапіўшы,
Ражком ў халяву пастучаў,
Цяртухі моцнае зажыўшы,
Таку гаворку распачаў;
„Дапрэць Энэянка да Рыму
І будзе тама ён царом.
Палепшы Чыжаўскіх[43]) харом
Паставіць каменны палаты.
Паны-ж ня будуць там багаты;
Свае чапы[44]) ён завядзець,
І ўсё на одкуп пабярэць.
Цяпер завернець к Карпагені,
(Ў Дзідоны, відзіш, талака),
Папрэць у волю ён смажэні,
Ад'есца з добрага быка,
Папарыцца ён там у лазьні,
Падпусьціць хвігля[45]) самай пані,
Закруціць моцна галаву,—
На любжу[46]) прывядзець ўдаву.
Ідзі, дачухна, ня турбуйся!
Ды скорамам, глядзі, ня жуйся!
Ні з кім саромна не клянісь
І ў Сташкоў Ніобе пакланісь!"
Вэнэра тут яму прысела,
Хранцуз пан Шэнак як вучыў,
Пайшла, вясельную запела:
Зэвэс ёй вельмі дагадзіў.
Энэй, пачухаўся, паскробся,
На ногі лапці падвязаў,
З палацяў да кута дагробся,
Да плыць падкорніку[47]) казаў.
Плыў, плыў аж ў ваччу зазеля-
нелась,
І мора горш ад талакна прыелась,—
Ен ведзьмай на яго гладзеў.
А там пачаў ужо зьдзікацца
Ды так ні к чому стаў злавацца,
Што я й пісаць тут не пасьмеў.
Казаў, што лепш-бы на пагосьце
Схаўтурылі яго там косьці.
Дарэмна з Троі пакруціўся
Ды валачобнічаць пусьціўся.
Ен з гора піпку запаліў,
Ў балону[48]) голаву спусьціў.
Аж зірк у мора—і сказіўся![49])
Запеў „ізбранную" заксьціўся:
„Глядзеце, братцы, вунь сяло!"
Тут ўсіх за сэрца узяло.
Якраз на бераг прывалілі,
За плот чаўнок свой прыкруцілі,
Па шклянцы выпілі сівухі,
Паелі нашча саладухі,
Камоў[50]) з сьмятанай і глазухі.[51])

[29]) с салам. [30]) крупнік. [31]) каша з соладу. [32]) каша с пансаку і гароху [33]) каша з дзертых ячных круп. [34]) нахіляючы вядро [35]) назова сьвята Шосьнік. [36]) сьпякла. [37]) андарак, сподняя спадніца, ням. „unterrock". [38]) лапці. [39]) пернік. [40]) інтымна загаварыла. [41]) правініўся. [42]) страва с цёртага, таўчонага мяса с тукам, пірог з мясам. [43]) палац кн. Пацёмкіна. [44]) „чапы" дзежы, чаны ў якіх ставяць затор на гарэлку. [45]) штуку, жарт. [46]) любоў, паблудная любоў. [47]) памочніку капітана, які кіруе кармой. [48]) ў люку. [49]) зазлаваў, ашалеў. [50]) клёцак. [51]) торагу са сьмятанай.

въ которомъ имѣньи нашомъ потреба указывала, абы онъ зъ нашого росказанья доглѣдалъ и доѣзджалъ, яко около помѣры, такъ и въ иныхъ рѣчахъ господарьству належачихъ, становячи все то къ пожитку скарбному, подлѣ воли нашое господарскоѣ.

II. Тогожъ року 1557, мѣсяца Октября 20 дня, господарь король его милость и великій князь Жикгимонтъ Августъ рачилъ *поправовати нѣкоторые* артыкулы, въ той уставѣ вышей описаные, съ причинъ певныхъ, отъ пана Петра Фалчевского поданыхъ, и росказуетъ его милость господарь, абы на всемъ тые артыкулы нижей описаные при уставѣ ревизоры оповѣдали и становили:

1. До артыкула 3-го, о *конюхахъ сѣделныхъ и иньшихъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: конюхи, также и вси слуги дворные садити однымъ селомъ въ кождомъ урядѣ, и такожъ волоки мѣрити въ три поля, и въ среднемъ поли ихъ садити какъ и волостныхъ людей.

2. До артыкула 4-го, о *стрѣлцахъ*. То его королевская милость рачилъ росказати доложити: стрѣлцы садити межи тяглыхъ людей, пересажаючи иньшими людми, ижбы не посполу сѣдѣли.

3. До артыкула 6-го, о осочникахъ. Росказалъ его милость господарь то доложити: осочники на границы Прускіе перенести съ поля, *гдѣ колько потреба*, двухъ або трехъ, а иньшихъ обирати съ тыхъ, которые тамъ перемѣшкиваютъ альбо осажоны будутъ.

4. До артыкула 7-го, о войтахъ. Росказалъ его милость господарь доложити: войты тяглые абы мѣли на войтовскую службу по двѣ волоки вольныхъ отъ всякихъ потяглей и податковъ. А гдѣ села кгрунтами и поселеньемъ прилегли собѣ, тамъ триста и чотыриста волокъ можетъ одинъ войтъ справовати, звлаща, гдѣ осадные люди, а не тяглые; а большей то въ земли Жомойтской маетъ быти, кгдыжъ роботъ, а ни отвозовъ тамъ не встановлено. А при обиранью на войтовства, войтове и лавники присѣгати мають, водлѣ первоѣ уставы.

5. До артыкула 9-го, о мѣстѣхъ. То его королевская милость мѣти хочетъ, абы при большихъ мѣстѣхъ войтомъ по двѣ волоки даваны, а въ меньшихъ, звлаща, гдѣ не на гостинцу, войтомъ по одной волоцѣ давати на ихъ службу войтовскую, отъ платовъ и повинностей вольные, абы тымъ хтившими къ порядку были.

6. До артыкула 13-го, о корчмахъ. Доложити его королевская милость росказати рачилъ: корчмы покутные, князскіе и панскіе, звлаща, гдѣ не на гостинцу, абы были гамованы и забираны отъ уряду его королевской милости, хотяжъ бы и листы его милости господарскіе мѣли: бо таковыми покутными корчмами не одно шкода его милости господарю, але и рѣчи посполитой, дорогость въ живности и знищенье убогихъ людей.

7. До артыкула 18-го, около отдаванья сѣна и овсовъ. Рачилъ его королевская милость росказати доложити, абы при отдаваньи овсовъ и сѣнъ не давано большъ, одно яко въ уставѣ описано, а войтъ за квитъ не маетъ большъ дати, только одинъ грошъ служебникови конюшого; а конюшій квитъ до кождоѣ державы одинъ маетъ дати, за который 12 грошей брати ему.

8. До артыкула 24-го, о заробленьѣ пашни. По тому его королевская милость заховываетъ, яко вышей описано, ижъ маетъ быти

на кождую волоку фолварковую зоставлено по семи волокъ осѣлыхъ, съ волы и съ клячами, *на заробленье пашни*. А къ тому, естли бы врядъ розумѣлъ, ижь тыми людми пашни заробити не можетъ, и будетъ ли того потреба, маетъ толоки збирати на хлѣбъ дворный (на што зъ гумна его королевской милости збожье взяти маетъ), а подданые будуть винны на такіе толоки ити; и кгды ревизоръ пріѣдетъ, обачивши, што слушнѣ врядникъ учинилъ, маетъ въ ревизіи описати, абы то было ему на личбѣ принято.

9. До артыкула 27-го, о млынарѣхъ. Росказалъ его милость господарь доложити, абы млынары зъ волоки, которая имъ будетъ дана на млынарство, по два дни тесельскою роботою служили до замку, альбо до двора, а не по одному дню, яко въ уставѣ выше описано.

10. До артыкула 29-го, о коняхъ. То его королевская милость доложити росказать рачилъ: кони врядникъ кождый у своемъ дозрѣнью маетъ мѣти, и самъ отповѣдати, естли злѣ будутъ хованы: бо то его королевская милость на врядника, а не на машталера здавати рачитъ; для чого при таковыхъ коняхъ маетъ врядникъ своего служебника слати до господаря.

11. До артыкула 36-го, о ревизорахъ. Поправуючи его королевская милость, рачилъ росказати доложити: ревизоры со всею справою своею мають ся зъѣзжати до Вильни, на певный часъ, который имъ будетъ ознайменъ; ижьбы тежъ и панъ Фалчевскій на тотъ часъ вызванъ былъ, и при немъ справу ревизіи своей отдавати и справовати ся повинни въ скарбѣ, або кому то его королевская милость поручити рачитъ, и во всемъ ся съ паномъ Фалчевскимъ порозумѣвати мають, абы вездѣ одинако справа волочная шла, по тому яко у него у Кнышинѣ.

12. То тежъ особливо его королевская милость хочетъ мѣти, абы на пустыхъ волокахъ вольно было подданымъ паствити быдло, и жаденъ врядникъ абы не смѣлъ грабити быдла подданыхъ на пустомъ, хотя бы и на сѣножати, кромъ збожья засѣяного на пустовщизнѣ, съ чого бы платъ мѣлъ быти.

13. О ревизорахъ до земли Жомойтскоѣ хочетъ его королевская милость мѣти, абы ѣхали и водлѣ первшой науки справовалися: вѣдьже гдѣ покажется въ реистрахъ помѣрчихъ, што будутъ наддатки давали на кгрунты подлые, таковыхъ волокъ знову шнуромъ не пробовати, кгдыжъ то панъ Фалчевскій повѣдилъ, ижъ у всихъ мѣрниковъ есть въ реистрахъ описано, *што на звышъ на которую волоку* дано, и зъ якоѣ причины; а про то таковые реистры мають быти даны до скарбу, абы вѣдомость была всякого кгрунту въ земли Жомойтской въ скарбѣ.

14. Есть тежъ воля его королевской милости, абы съ пѣнязей съ гуменъ браныхъ *за збожье быдло до фолварковъ* панове врядники куповали, звлаща коровы, а съ того пожитокъ до скарбу его королевской милости примножали, чимъ тежъ и рольи фолварковъ направоватися могуть; а што такихъ пѣнязей гуменныхъ на быдло выдавати будуть, то на личбѣ маетъ быти пріймовано.

III. Устава на товары, на шинкъ и на ремесленики. Хто едвабными рѣчьми торгуетъ, маетъ дати чотыри грошы, а хто только сукны и иными крамными товары торгуетъ, маетъ дати два грошы, а отъ золотаря также два грошы. Хто шинкъ корчму держитъ, тотъ

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовьскои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоper. дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу вьсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ · Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у верьхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему оѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соимѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тфѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

лаўным дыяканам, а, пазьней, арыянінам, і перакладзены ім з баўгарскай мовы на „рускую“. Гэта ёсьць апокрыф, напісаны з мэтай пропагаваць арыянства. (A. Jabłonowski, „Akad. Kijowsko-Mohilanska“ 1899, б. 50).

БІБЛІЯ СКАРЫНЫ, ПЕРАПІСАНАЯ ВАСІЛІЕМ ЖУГАЕВІЧАМ З ЯРАСЛАЎЛЯ (ГАЛІЦКАГА) 1568 Г. Пераховуецца ў Петрагр. Публічнай бібл., F. I. 4. У гэтым рукапісе украінская мова перапісчыка (Жугаевіча) дае сябе адчуваць. Правопіс Скарыны перароблены на сярэднябаўгарскі лад: юсы, ръ, лъ і цітлы. Рукапіс можа мець значэньне толькі пры разважаньні аб формах і лексычным складзе крыўскай мовы. Цікава прысвоеньне перапісчыкам ня толькі скарынаўскага перакладу, але за адно і яго доктарскага тытулу, прыкладам:

> „протожь я василеи жугаевъ снь зь ярославля В лекарских науках докторь... казал есми списати книгоу стого їова рускым языком. б(г)оу ко чти и людем посполитым къ наоученїю“...

БІБЛІЯ, перапісаная ў 1569 г. у Тарнополі Лукою. Бібл. графаў Красінскіх у Варшаве. Паводле правопісу і значэньню сходна з Бібліяй, перапісанай Жугаевічам.

Апошнія два рукапісы важны тым, што яны захавалі ў пярэпісме тыя кнігі Бібліі Скарыны, якія былі надрукаваны або перакладзены Скарынам, але загублены ў скарынаўскіх арыгіналах.

БІБЛІЙНЫЯ КНІГІ XVI СТАГ. Перах. у Петрагр. Публічн. бібл. Q. I. 6. Кнігі Прытчаў, Прамудрасьць, Песьнь-Песьняў, Экклезіаст і Сірах— сьпісаны з друкаванага выданьня Бібліі Скарыны.

БІБЛІЯ рукапісная з іменем Скарыны і яго прадмовамі. Пераховуецца ў сабраньні Пагодзіна № 86. Як ведама рукапісы Скарыны, а такжа яго друкаваныя кнігі, былі перапісываны тагочаснымі прыхільнікамі духоўнай асьветы.

КНІГІ БІБЛІІ, У ПЕРАКЛАДЗЕ З ЖЫДОЎСКАЙ МОВЫ, ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Петрагр. Публ. бібл. F. I, 2; з бібл. Ф. А. Толстога, I. № 158. Усяго 14 кніг; канчаецца кнігамі царстваў. Мова перакладу вельмі цікавая і чыстая:

> „И рекла ревека до исаака: тоскно мнѣ жи(ть) для дочокъ хеттейски(х), еслиже пойме ияко(в) жену знароду сеи земли жити нехочу. Возвалъ теды исаакъ иакова, И *благо(с)ви(л)* его, и *росказа(л)* ему мовячи: непоймуй жоны знароду хананейского, Але иди и удайся домесопотамѣй си(р)ской, додому ѳаруйлева отца матки твоей, и возми собѣ оттоле жону з дочокъ лавана вуя твоего. А Богъ всемогучи нехай тобѣ блго(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й), а нехай тобѣ даст благо(сл)ство аврамово и насѣню твоему потобѣ, абы(сь) осѣлъ землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему“.

С кнігі Товіт (разьдзел II):

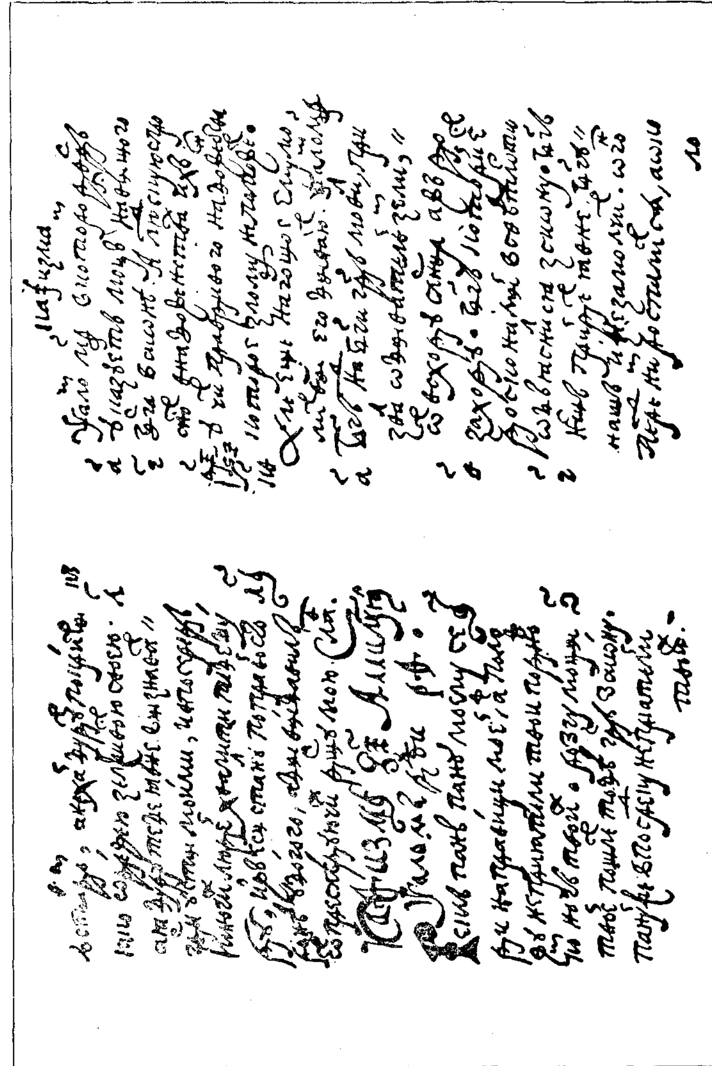

Балонкі крыўскага Псалтыра XVI ст.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицїи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицїи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицїи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣѳрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велицiи князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

> „А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“.—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

> „при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

> „Казимиръ божъю милостью.
>
> Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-ной дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служьбе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожде слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: наперврѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служобе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, пазначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ках палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Засьведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы націянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў багаслоўі дыдаскамі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і паднясьці сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе націянальна „рускай", у праціўвагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні існавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго існавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні націянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні націянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні націянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, націянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і воражых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад давяршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранцыі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т I.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіею милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь праверъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліятэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицiи князи, гсдри Молдовськои земли по Влаcкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велицiи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам ІІІ. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и,такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковогo, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого берутъ, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не пересталъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежитъ, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ проробковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковго, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого берутъ, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не перестал и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброводьнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдають отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ПОВѢДАНІЕ. „...на заочное повѣданіе не вѣрити". (Привилей мѣщаномъ Витебскимъ, 1503 г., бал. 252).

ПОВѢТЕ. „...абы ему дал в Новогородском повѣте мѣстцо на пущы подле реки Немна". (Лѣтописецъ, бал. 209). Слова „павет", знача—сьцяг, харугаў; азначала такжа вайскова-адміністратыўную адзінку, г. зн. пэўную кругаколіцу, якая выступае на вайну пад адным „паветам", ці харугвю.

ПОГАДАВШИ. „...и съ всимъ посполъством погадавши (=падумаўшы), урядили есмо такъ". (Судоўнік караля Казіміра Ягайлавіча 1468 г., бал. 163).

ПОГАНЕ. „Бѣху же нѣции погане отъ нихъ, иже вступиху абых се поклонили въ день славен". (Адрывак Супр. Евангельля X—XI ст., бал. 16). „Мы не хотѣчи быти участниками грѣху такъ великого и неволи поганьской". (Саборная грамата Рагозы, 1596 г., бал. 466).

ПОГИБЕЛЬ. „...а овцы тежъ яко прироженья кревкого будучы, неразмыслне, але ослѣпъ, яко дурные творечы, не за пастырми, анижли за волками, на свою погибель бѣгутъ". (Уния альбо выкладъ... 1595 г., бал. 455).

ПОГОНЮ. „...панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню". (Ліст аб разьбіцьці Маскоўскага войска, 1564 г., бал. 393).

ПОГОТОВЮ. „А естли которому народу встыд правъ своихъ не умети, поготовю намъ, которие не обчимъ якимъ езыкомъ але своимъ власнымъ права списаные маемъ". (Статут 1588 г., бал. 441).

ПОГРЕБАЛЪ. „...пригодилося единого дне. ижъ товиѳъ погребалъ тѣла мертвы(х) и оутроудился велми". (Библія XVI ст., бал. 307). „...зъ скринки братское погребъ чинити будутъ водле звычаю хрестиянского". (Прывілей Сьвятатроецкаму брацтву 1588 г., бал. 446).

ПОГЫНЕТЬ. „...а что погынеть того товара,... всимъ Волочаномъ платити". (Сьпіскі Смаленскай умовы 1229 г., бал. 71).

ПОДАТОКЪ. „А который чоловѣкъ не можетъ податокъ заплатити". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 347). „...не господарю его милости, але на потребу земскую даете, и того податку, на потребу рѣчи посполитоѣ ухваленого, яко его милость до скарбу своего господарского привлащати не звыкъ, такъ тежъ и отпускати не можетъ". (Уставы в. кн. Літоўскаму 1559 г., бал. 381).

ПОДВЯЗАЛИСЯ. „...и притомъ подвязалися (=абавязаліся) сами платити цынши и осады со всякими повинностями". (Устава на волоки, 1557 г., б. 363).

ПОДДАЛИСЯ. „И князь Нарымонтъ поидетъ на них, и они не противечыся поддалися и поклонилися ему". (Лѣтописецъ, бал. 208).

ПОДДАТИСЯ. „И князь великии Скирмонтъ под тое поддатися не **хотѣлъ** (Лѣтописецъ, бал. 204).

ПОДЛЕ. „...абы ему далъ в Новогородском повѣте мѣстцо на пущы подле реки Немна". (Лѣтописецъ, бал. 209). „И оберет собѣ великии князь Швинъторгъ мѣстцо на пущы велми хорошо подле (=каля) реки Вельи". (Лѣтописецъ, бал. 206). „...и положил се по(д)ле (=каля) стены и заснул, а ластовка з гнѣ(з)да упустила гной на очи его". (Кнігі Бібліі XVI ст., б. 398). „...которые артыкулы вписаные у дому братскомъ они ховаютъ и подле (=паводле) нихъ се справуютъ". (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 323).

ПОДЛЕГАЛИ. „...туюжъ зверхность столицы Римской Петра святого часъ не малый знали и ей подлегали" (=прыслухалі). (Саборная грамата мітр. Рагозы 1596 г., бал. 466).

ПОДЛУГЪ. „...ижъ подлугъ (=паводле) часовъ старыхъ въ земли нашей жалобы на судѣхъ не бывали сужены единостайно". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 152).

ПОДНЯЛСЯ. „Поднялся працы тое съ Божіею помощію межи иными книгами выложилъ и сію книгу Есѳирь". (Библія Ф. Скорины, бал. 288).

ПОДОБЕНСТВО. „...еже есть на образ и на подобенство превѣчного Бога створеныхъ"... (Библія Ф. Скорины, бал. 295).

ПОДЦКОВАЛЪ. „Идикъ жаловалъ на Фалка, ижъ его подцковалъ собакою своею". (Вісьліцкі статут XV ст., бал. 154).

ПОЖЕДАИ. „Не пожедаи жены ближнего, ни имѣнія или рѣчи его". (Библія Ф. Скорины, бал. 284). „...о отчизна наша милая и пожаданая; о доме утѣхи". (Казаньне двое XVII ст., бал. 516).

ПОЖИТКУ. „...двѣ части на насъ и къ пожитку (рас.: „польза") нашому зоставуемъ, а третяя часть жыта державцамъ нашимъ, къ ихъ живности и пожитку". (Устава дворовъ, 1529 г., бал. 312). „...а иные слушные поплатки, къ пожитку нашому и земскому". (Привилей земли Полоцкой, 1511 г., бал. 277). „...они не маютъ того къ своему пожитку (рас.: „польза") обернути, але то маетъ быти обернено на оправу мѣста Полоцкого". (Потверженье мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 270). „...со всими пожитками, съ которыхъ кгрунтовъ нынѣ и потомъ будучіе потомкове жадное пошлины намъ князю и державцомъ нашимъ давати не маютъ". (Грамата князя Луквёна Альгердавіча, 1393 г., бал. 124). „...з реками и с криницами, с потоки, ставы и со всими пожитки". (Грамата в. кн. Вітаўта 1407 г., бал. 142). „...бо завжды лѣпѣй а пожиточнѣй будетъ потомкомъ вашое милости, коли тое панство вашое милости отчизное будетъ подъ особнымъ тытуломъ и правомъ отъ коруны Польскоѣ". (Пасольства рады в. кн. Літоўскага 1526 г., бал. 311).

ПОЗВЫ. „Позвы (рас.: „повѣстки") жадные и дѣцькіе отъ пановъ воеводъ, также и въ земли Жомойтской отъ старосты абы не были даваны на подданыхъ нашихъ". (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

ПОЗВЕРХОВНЫМЪ. „...нехай же знакомъ якимъ певнымъ, позверховнымъ (рас.: „внешним") прагненіе тое свое въ притомности вашой освѣтчать". (Наказ ад Новагарадзкага Сабору, 1624 г., бал. 539).

ПОЗВОЛЕНЬЯ. „...мовятъ, же-мъ не бывши у короля его милости и не взявши позволенья, на сынодъ Берестейскій ѣхалъ и владыковъ скинулъ". (Справа отца Никифора, 1597 г., бал. 475).

ПОЗДОРОВИЛА. „...матухна милостивая, тое льстивости июдашовы не ведаючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве". (Мука Господа нашого Ісуса Хрыста, XV ст., бал. 180).

ПОЗЫСКАТИ. „Але хочете ихъ позыскати (рас.: „пріобрести") до вѣры нашей повшехной римской и до единости ведлугъ собору флорентского привести". (Здане Щасного Герборта XVII ст., бал. 514).

ПОЗЫЧАЮТЬ. „А такожъ о жидѣхъ, ижъ позычають (рас.: „одолжают") такимъ дѣтемъ, при отцѣ и матери, то позычаніе и згинуло". (Вісьліцкі стаут XV ст., бал. 155). „Миколаи жаловалъ на Митѣя, ижъ ему, яко приятелю коня позычилъ здорового на дорогу". (там-жа, бал. 152).

ПОИМЕТЪ. „...князь же великии Нарымонт пойметъ (=возьме) жону у Ифлянтского". (Лѣтописецъ, бал. 208).

Ісусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліатэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць полемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Полемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. І. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ чоува(л)* альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х)* книга(х) пописане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцціі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. І., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятьсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлўг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда"*.

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея ператворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нѣбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двореninъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимиръткиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои“. И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Ѳедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе“), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туров-

ского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Ѳедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Ѳедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ“. И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізканьне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицiи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

поткалися, и тамъ колько вязней людей передовыхъ Московскихъ доставши, противку пановъ гетмановъ послали просячи о посилокъ. Якожъ для посилку отправлено имъ князя Соломерецкого и пана Миколая Сопѣгу, воеводича Новгородского, и панъ гетманъ дворный зъ иньшими гуфами за ними пошелъ, а его милость панъ гетманъ *навышшій, также зъ иньшими гуфы и съ дѣлы и съ драбы, а притягнувши* на поле не малое подъ село при рѣцѣ Улѣ, тамъ обачивши Московскіе гуфы застановилися, и, сождавшися, вси сполечнѣ гуфы росправили. А еще нимъ ихъ милость на тое мѣстцо притягнули, черезъ тыхъ людей передовыхъ колько-десять Москвичъ убито и вязьней колько-надцать поймано. А кгды гуфы росправили, не чинили ихъ милость никотороѣ переказы, але въ справѣ будучи на мѣстцу стояли, и, зготовившися, зъ росказанья пана гетмана навышшого, панъ гэтманъ дворный подступилъ къ нимъ зъ людомъ и росказалъ учинити потканье пану старостѣ Чечерскому, пану воеводичу Новгородскому, и князю Соломерецкому, и тежъ своему почту: которые яко ся зъ ними поткали, заразомъ ихъ сперли, ажъ потомъ почали тылъ подавати, и такъ тежъ гоняча за ними били ихъ, ижъ за ласкою Божьею тое войско на голову поразили, бьючи ихъ и гоняча ажъ черезъ пять миль. Того войска было тысечей двадцать чотыри. А такъ побивши и кошъ увесь войско господарское взяло, которыхъ возовъ было большъ трехъ тысечъ, и здобычу немалую войско его королевскоѣ милости взяло: зброй большъ двухъ тысечъ и иншихъ многихъ рѣчей. А надъ тымъ войскомъ были воеводы: въ першомъ полку передовомъ Захарья Плещѣевъ, въ большомъ полку князь *Петръ Шуйскій*, а въ сторожовомъ полку Иванъ Васильевичъ Шереметевъ, въ четвертомъ панъ Семенъ Васильевичъ Яковлевъ, въ пятомъ полку князь Ѳедоръ Ивановичъ Татевъ, въ шостомъ князь Иванъ Петровичъ Охлябинъ, въ семомъ Иванъ Очинъ—Плещѣевъ, у восьмомъ Яковъ Ѳедоровичь Болтинъ. Въ той битвѣ не мало воеводъ и иншихъ людей зацныхъ поймано, то есть: Захарья Ивановича Плещѣева, воеводу передового полку; князя Ивана Петровича Охлябина, воеводу полкового Ивана Нороватого, сына боярского зъ Новагорода Великого; дворянъ князя великого: воина Стомина Рутовского зъ Дорогобужья, Олиѳера Васильевича Ѳедьцова съ Козельска, Богдана Кутузова зо Ржова, Оѳонасья Васильевича Чихачова и Ивана Оѳонасовича Арцыбашова зо Пскова, Дмитрея Кошкарева, Костянтина Ѳедорова Филиповича, Василья Олексѣевича зо Пскова, Бошмана Якушкина зъ Вязмы, Соломана Ивановича Дементьева зъ Новагорода, Семена Ѳедоровича съ Переславля, тысечника стрѣлецкого Семейка Ѳедоровича Хохолина съ Колодна, тые вси дѣти боярскіе; а слугъ ихъ колько-десятъ, кромъ иныхъ вязьней, которыхъ много по войску. А скоро по той битвѣ, ихъ милость панове гетманове зо всимъ войскомъ рушилися ближей къ Орши и мѣли положити кошъ въ Соколинѣ, а напередъ отправлено до Орши передовыхъ людей сколько тысечей съ паномъ Филономъ Кмитою, и тамъ же вжо за Оршою, подъ Дубровною, сторожу Московскую, Москву и Татаръ громили, и двухъ мурзъ а десять Москвитиновъ поимали: бо войско Московское великое кошомъ положилося за Дубровною у мили. Войско тежъ наше Польское съ дѣлы вжо тыми часы *рушилося* съ Борисова до великого войска Литовского, заставивши обозъ у Борисовѣ и вжо до сего часу будуть стягнулися зъ великимъ войскомъ. Пане Боже, дай, абы то было фортуннѣ, и есть надѣя въ ласцѣ Божей, штожъ ся тотъ непріятель

не будетъ тѣшити, а вборзѣ дастъ Богъ, и другая новина щастливая насъ всѣхъ увеселитъ.

Што тежъ зъ сойму Варшавского до его милости пана моего писано, то вашей милости ознаймую: ижъ панове Ляхове дивными а розными протекстами хотѣли, жебы Литву у кабалу записали и у вѣчную неволю собѣ насъ взяли; напервѣй, одноѣ ляски, одноѣ печати, одного скарбу, одноѣ канцеляреи допиралися; потомъ, кгды того довести не могли, тогды предься, жебы вси тые станове и врядники Литовскіе писалися „моршалокъ земскій коруны Польскоѣ у великомъ князьствѣ Литовскомъ“, потомужъ и иные вси врядники Литовскіе, а король жебы ся писалъ „король Польскій и землъ князьства Литовского“: чого кгды тежъ довести не могли, тогды предься то намъ отнимають, чого имъ Боже не поможи, абы заразъ въ Польши на великое князство подношенье было, а въ Литвѣ жебы николи на князство подношенье не было. По тому жъ и о соймы, абы соймы вальные черезъ то въ Литвѣ не были, только спольные зъ ними на границахъ: чого панове послове наши, дай пане Боже, абы боронили, якожъ есть и надѣя въ Бозѣ, штожъ и оборонять.

Кгды-мъ того листу до вашей милости дописывалъ, принесена новина до его милости пана моего, ижъ тое войско Московское, которое за Дубровною кошомъ было положилося, послышавши о нашомъ войску до себе тягнучи, повтекали, возы и сани порубали, и тегиню покинувши и сами на вьюки складшися въ скокъ побѣгли до своее земли; а ихъ милость панове гетманы, великій и дворный, со всимъ войскомъ Литовскимъ пустилися за ними въ погоню. Пане Боже дай, абы фортуннѣ звытежство было и надъ тымъ воискомъ того незбожного пана. А Польское войско еще въ Борисовѣ обозомъ лежитъ: бо панъ гетманъ нашъ задержалъ ихъ своимъ листомъ у Борисовѣ, абы далѣи не тягнули, ижь теперь не есть потреба, але ожидали бъ иншого листу, гдѣ ся зъ воискомъ Литовскимъ здыймовати маютъ. Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачьте опускати молитвами своими волать до пана Бога, абы рачилъ зъ милосердья своего, того непріятеля покорити подъ ноги господаря нашого милостивого.

Иншого ничого на сесь часъ писати къ вашей милости не маю, одно, вѣрнѣ зычачи нашой милости, пану и добродѣю своему, при добромъ здоровьи всихъ фортунъ, себе и покорные службы свои звыклой ласцѣ вашей милости поручаю. Писанъ у Вильни, року 64, мѣсяца февраля 11 дня.

Еще, по написаню тоѣ цедулы моее, другая потѣшная новина пришла до пана моего, ижъ въ той битвѣ самого Шуйского забито и тѣло его въ рѣцѣ знайдено; а то повѣдилъ подскарбій его, которого поймано отъ нашихъ людей, ищучи тѣла пана своего. А Шереметевъ также въ битвѣ будучи древомъ шкодливѣ пробитъ, и скоро пріѣхавши до Полоцка умеръ. А тое войско непріятельское, што подъ Дубровною было, уже ся были перепровадили на сюю сторону Орши и Днѣпра; а скоро о воиску господаря нашого и тежъ о поражцѣ Шуйского з войскомъ увѣдали, вземши на себе страхъ и покинувши увесь кошъ побѣгли, и яко за три дни у Смоленска стали; а бѣгучи, добра и маетности свои кидали, и тамъ, Оршанцы повѣдають, ижь такоѣ великоѣ добычи и при великой битвѣ Оршаньской не взято. А теперь князь великій послалъ былъ дворянина своего Петра Ива-

РАТАЕВѢ. „Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ (рас.: „пахары“) кикахуть; нъ часто врани граяхуть, трупія себѣ дѣляче“. (Слова аб палку Игара XII ст., бал. 49). „Паробковъ 5 ратоевъ, жонак 10, робят малых 8, сумою дворное челяди 23. (Археограф. Сборн., т. VII. Вільня, 1870 г., бал. 15).

РАТЫ. „...обечнѣ въ мѣстѣ перемѣшкиваючіе, платячи то на раты уставленые“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РАЧИЛИ. „...абысте ваши княжацские мл(с)ти, зацного стану княжата, а передънеишихъ вожовъ сынове, всимъ иншимъ съ себе добрыи взоръ а прикладъ давати рачили“ (рас.: „соблаговолили“). (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „...рачте ж ваша милость тую працу отъ мене вдячне приняти“. (Статут 1588 г., бал. 441). „...рачъте ваши княжацские мл(с)ти дотуль зъ ласкою за вдячнѣ примовати, покуль Панъ Богъ до чого большого допомочи будетъ рачилъ“. (Катихисисъ 1562 г., бал. 385). „Ваша милость вѣдаючи о томъ, не рачьте опускати молитвами своими“... (Ліст 1564 г., бал. 393).

РЕВНО. „...везли от вавилонѣи до алекса(н)дрѣи и ревно (рас.: „трогательно“) плакали“. (Александрыя, бал. 186).

РЕГУЛЫ. „...есть и иные многіе регулы (рас.: „правила“) в сей науке“. (Аритметика или щисленія. Рук. XVII ст., б. 584).

РЕЕСТРУ. „...если бы который братъ ихъ вписный хотѣлъ зъ того братства ихъ у иншое братство пойсти, тогды се маетъ старостомъ и братіи оповѣдати и выписъ зъ реестру ихъ взяти“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325). „...и писати въ реистръ, которого дня и часу ихъ пріймутъ“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 354).

РЕКОМОГО. „Пана Станислава Яновича, рекомого (=званага) Кезкгайла“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356).

РЕМЕСЛЕНИКИ. „Ремесленики всякого ремесла маютъ быти на одной вольной волоцѣ ставленой отъ ревизора“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...а которые бы съ нихъ хотѣли купецтвомъ або ремесломъ которымъ ся обыходити, тые маютъ зъ мѣщаны нашими серебщизну и ордынщину платити“. (Привилей 1511 г., бал. 277). „Людъ посполитый, простый, ремесный, который, покинувшы ремесло свое (дратву ножницы и шыло) а привлащивши собе врадъ пастырскій, писмомъ Божымъ ширмуютъ, ницуютъ, выворачаютъ“. (Уния... 1595 г., бал. 455). „...ремесленики мѣста Полоцкого: золотари, кушнеры, кравци, сѣдляры, рымари, ковали, слесары, шевци, сыромятники, кожемяки, гончары, пивовары, тесли, мурали, дряголи, столяры, то есть, скрынники и всякого ремесла люди, также и скоморохи вси тые вышеиписаныи люди маютъ того ихъ права Майтборского во всякихъ рѣчахъ послушни быти“. (Потвержсньс мѣщаномъ Полоцкимъ на право Майдеборское, 1510 г., бал. 270). „...тесли, ковали, слѣсары, колодѣи, бондары, рыболове, кграбары, и тыхъ ремесленниковъ не маетъ урядъ до домовъ своихъ посылати, а ни роботами своими забавляти“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...ремесьники... кравцы, кушнеры, шевцы, ковали, слесары, столяры, бондары, колесьники, стельмахи, рымары, сыромятники, дуботолки, сѣдляры, гончары, токары, шкляры, пекары, и кождого ремесла хто-кольве уживати будетъ и обходитися ремесломъ, въ мѣстѣ сѣдѣчи, маетъ зъ ремесла таковогo дати одинъ грошъ“... (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

РЕЧАХЪ. „...во всихъ речахъ (рас.: „предметах“) и артикулехъ въ немъ описаныхъ, въ моцы зоставуючы, потвержаемъ имъ симъ нашимъ листомъ“. (Статут кушнерскага брацтва, 1538 г., бал. 325).

РОБОТУ. „...штожъ имъ повины уводить и кажеть имъ къ своимъ дворомъ на роботу ходити, а они не робливали“. (Запіс XVI ст., бал. 310). „...крамы свои роскладаютъ и продаютъ, а иншіи ремесленики въ дни святыи робятъ“. (Кругакольная грамата, 1548 г., бал. 379

РОВНИНЫ. „...ровнины великие и дубровы роскошные“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОДИЧАМЪ. „Такежъ обѣцюемъ и слюбуемъ ижъ въ земляхъ тыхъ нашыхъ великого князьства земль, городовъ, мѣстъ, а либо которыхъ-кольвекъ дѣдичствъ у володѣніе и въ дерьжаніе, а либо нѣкоторыи вряды, а любо чьти не имамъ дать жадному чужоземцу, але только родичамъ (=уражэнцам) тыхъ земль нашыхъ предреченыхъ великого князьства Литовского“. (Прывілей в. кн. Казіміра, 1457 г., бал. 162). „...только Литве, Руси, Жмуди, родичомъ старожитнымъ и уроженцомъ великого Князьства Литовского“. (Статут 1588 г., бал. 436).

РОДНОЕ. „Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая каѳолическая породила, бѣгаютъ, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

РОЗИНУЛА. „Оуста розинула велми велика иже ся так здаше, бы могла пожрети девя(ть) тысящь одиньцов моуж“. (Книга о Таоудале рыцеры XVI ст., бал. 378).

РОЗМАИТЫХ. „...и розмаитых (=рожнаякіх) объѳитостей наполнено“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОЗМОВЛЯЮЧИ. „...а ото указался: Моисей, Ілія, розмовляючи зъ нимъ“. (Зборнік XVII ст., бал. 567). „Мѣй одно розмову зъ геретыкомъ о папежу“. (Уния... 1595 г., бал. 455).

РОЗНЕМОГЪСЯ. „И прышедшы до Новагородка, разнемогъся и вмер без плоду“. (Лѣтописецъ, бал. 206). „И не малыи час жывучы рознеможется жона князя Домонътова. (Лѣтописецъ, бал. 208).

РОЗОЗНАНЬЕ. „...ижбы знакъ и певное розознанье (рас.: „отличіе“) было христіянина отъ жида“. (Статут 1566 г., бал. 395).

РОЗОРВАНЬЯ. „...и не хотѣчи имъ росколу и розорванья въ церкви святоѣ“. (Саборная грамата 1596 г., бал. 466). Разарваньне, адназначна рас. слову „раскол“.

РОЗСУДКУ. „...але тежъ и для лѣпшого имъ розсудку, (=развагі; рас.: „разсужденія“), надто и для ихъ самихъ цвиченья въ томъ не леда учономъ езыку словенскомъ“. (Новы Завѣт 1570 г., бал. 411). „...муситъ въ томъ братствѣ кождому права достояти, и розсудку (=суду) ихъ братского послушенъ быти“. (Статут кушнерскага брацтва 1538 г., бал. 324).

РОЗШЫРАТИ. „...почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую“. (Лѣтописецъ, бал. 201).

РОКЪ. „...хто на рокъ (рас.: „срок“), положеный и мѣстцо намѣненое на войну не выѣдетъ, тотъ маетъ господару его милости вины заплатити сто рублевъ грошей“. (Устава сойму Виленского, 1507 г., бал. 263). „И змовившы рокъ (=рас. „срокъ“) вдѣлали которого дня наехати на Вилню и засѣсти город“. (Лѣтописецъ, бал. 214). „А которые осѣлости и людей не маютъ, тогды вземши листъ отъ уряду, къ справѣ рокъ (рас.: „срок“) положити“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 356). „...на тыежъ роки (рас.: „сроки“) повинны врядники господарскіе отсылати тые пѣнязи до скарбу его королевской милости“. (Устава на волоки, 1557 г., бал. 360).

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимеровогo Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Ѳрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Прускимъ и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, которыи гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими рostался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его похованo ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрваеное против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, которыи естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о квгалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служобе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Ческое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Збліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицім князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиции князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиции князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

бы тежъ который урядникъ личбы на часъ назначоный не пильновалъ, хотя пѣнези въ скарбъ отдавши, ино постерегаючи своевольноѣ недбалости, ижъ великое затрудненье въ скарбѣ дѣется, коли рокъ въ рокъ личбами входить: для того, по выистью менованого часу личбѣ того повѣту, въ которымъ оный врядъ лежить, маетъ подскарбій, также за вѣдомостью и листомъ нашимъ, въ имѣнье недбалого вослати и увязати ся за всю сумму зъ уряду его до скарбу належачую, и такъ долго держати тое имѣнье и пожитки зъ него до скарбу чинити, олижъ личбу вчинитъ и справитъ ся всего зъ уряду своего. А то чинити и всылати въ таковыи имѣнья, не продолживаючи часу, але бордзо послѣ року и часу менованого; а кгды увязанье дойдетъ, оный недбалый не можетъ личбу чинити, олижъ вси иныи личбы того року доконаются, тогды вжо его слухати въ личбѣ будуть, и, што зъ личбы при немъ найдется, заплативши, имѣнье возметъ. Вѣдьже, хто бы зъ якой пригоды, згубы альбо згорѣнья реистровъ, або смерти или хоробы служебника, который платы отбиралъ, альбо самъ врядникъ умретъ и жона або дѣти зостанутъ, и за иными кгвалтовными пригодами, не могъ пѣнязей первѣй дня назначоного въ скарбъ дати, альбо личбу чинити: таковый кождый предься маетъ стати на часъ назначоный, альбо черезъ листъ оповѣдати пригоду подскарбію, также змерлого жона, або дѣти; а подскарбій порозумѣвши причинѣ именованой, и естли будетъ слушна, маетъ ознаймити и зложити ему часъ къ отдаванью пѣнязей, альбо къ личбѣ, не даючи увязанья, а того вже часу не отмѣшкати, подъ обовязкомъ вверху помѣненымъ.

36. О ревизорехъ, мѣрникахъ и о помѣрѣ волочной, и о селидбахъ подданыхъ. Ревизоры маютъ быти прысяглые, люди добрые, сумнѣнья побожного, осѣлые, а не голоты, въ помѣрѣ волочной и въ господарьствѣ добрѣ умѣлые, абы умѣли всего достаточнѣ и справедливо вывѣдати и указати пожитокъ нашъ врядови, въ чомъ ся можетъ причинити. Тежъ ревизоръ маетъ доглядати и съ пильностью довѣдыватися, абы нихто зъ шляхты и подданыхъ нашихъ въ пущахъ, на властныхъ грунтѣхъ нашихъ пробобковъ не чинили и никакъ къ собѣ не привлащали, и оповѣдати намъ того недбалого врядника, въ чыемъ бы ся то урядѣ дѣяло. Тежъ ревизоры маютъ доглядати, абы отъ мѣрниковъ селидбы назначиваны были въ третьемъ середнемъ поли; а гдѣ бы мѣрникъ того не вчинилъ, тогды самъ ревизоръ маетъ назначити селидбы, а врядъ маетъ съ пильностью примусити подданыхъ селитися на мѣстцахъ назначоныхъ, чого тотъ же ревизоръ маетъ доглядати, и всихъ справъ господарства врядового, естли слушнѣ а раднѣ справуються; а нерадного и таковаго, который бы ся не водлѣ уставы и росказанья нашого справовалъ, маетъ ревизоръ, подъ тоюжъ присягою, которою обовязанъ, винного не закрывати, але намъ оповѣдати и довести того на него, а мы учинимъ съ тымъ, што ся слушного намъ повидитъ. Ревизоръ, гдѣ бы въ ревизѣи его помѣра еще не дошла, або непорадная была, маетъ мѣти до кождого двора одного слугу мѣрника, черезъ которыхъ помѣру справовати будетъ; а плату такому слузѣ на годъ по десяти копъ грошей зъ скарбу нашого; а отъ помѣры знову, альбо перемѣренья брати маютъ по десяти грошей съ кождоѣ волоки, а гдѣ бы только ихъ поправляли, 2 грошы отъ волоки. А таковые мѣрники естли бы ся неслушнѣ справовали и лѣниво для своего пожитку мѣрили, за то ревизоръ самъ маетъ отповѣдати. Естли бы тежъ до

колька дворовъ нашихъ потреба мѣрниковъ была, ино одного уставити и дати три волоки ему вольныхъ ото всихъ повинностей, къ тому войтовство одно, а то учинити за нашимъ вѣдомомъ. А не иный хто обирати маетъ таковыхъ мѣрниковъ, одно ревизоръ. А гдѣ помѣра пойдетъ, маютъ мѣрити всякій кгрунтъ, купленый и заставный, кгдыжъ кметъ и вся его маетность наша есть; а писати кгрунтъ, яко велики волоки вдолжъ и поперекъ и на которыхъ мѣстцахъ, и, естли бы съ причины лихого грунту наддатки чинили, то маютъ при томъ же описывати. А гдѣ могутъ быти волоки прогоняные, ино тамъ мѣрити въ три поля, въ кождое поле 11 моркговъ, то есть, у волоку 33 моркги зъ наддаткомъ; а не могутъ ли быти прогоняные волоки съ причинъ розныхъ, ино моркговати. А гдѣ безъ земянскихъ кгрунтовъ не выпростуються, таковые земли беручи, нашими кгрунты маютъ отдавати, гдѣ бы земяномъ споручь къ ихъ имѣньямъ, и ровно, якимъ кгрунтомъ возмутъ и колько, такимъ и также много отдати; а гдѣ бы ся ровный кгрунтъ на отмѣну не трафилъ, ино за волоку кгрунту преднего среднимъ кгрунтомъ полторы волоки дати, а за волоку среднего кгрунту подлымъ двѣ дати, какъ ся то учинитъ, а за волоку кгрунту преднего дати подлого кгрунту три волоки. А гдѣ наддатокъ подлымъ, болотливымъ, або песковатымъ кгрунтомъ прійдетъ въ отмѣну давати, и то даемъ на пильное уваженье уряду нашого, и ревизора и мѣрниковъ, абы намъ и тому, у кого беруть, шкода не была; для чого отмѣна абы не была давана безъ уряду. Але хто бы таковоѣ отмѣны, за упоромъ, пріймовати не хотѣлъ, маютъ зостановити таковую отмѣну, уписавши до книгъ тогожъ уряду нашого, а врядъ маетъ напоминати его о бранье отмѣны; на чомъ естли бы не престалъ и, намъ не обжаловавши, упорнѣ стѣны волокамъ и границы казилъ, и въ оный кгрунтъ въ помѣру взятый вступовался: того врядъ нашъ маетъ моцно боронити, альбо правомъ кгвалту на таковомъ поискивати. Ревизоръ и мѣрники маютъ и на то бачность мѣти, абы къ прылеглымъ замкомъ и дворомъ села и всякіе кгрунты наши прилучали, яко къ которому двору ближей и споручъ, а вѣдьже такъ, ижбы ся можности и широкости тыхъ врядовъ таковымъ перемѣненьемъ въ подданыхъ и въ кгрунтѣхъ не зменшивало. Тыежъ ревизоры и мѣрники маютъ ся довѣдывати, посполу зъ урядомъ, отъ войтовъ и отъ лавниковъ и подданыхъ, о землахъ и всякихъ кгрунтѣхъ нашихъ затаеныхъ, або отъ кого-кольве забраныхъ, и то намъ господарю доносити и оповѣдати, водлѣ присяги и повинности своее.

37. О урядникахъ и ихъ намѣстникахъ. Вси урядники наши сами особами своими маютъ быти на врядѣхъ своихъ, въ часъ пріѣханья ревизора, кромъ пановъ радъ нашихъ, альбо тыхъ, которые поселствы и иньшими послугами нашими альбо потребами рѣчи посполитоѣ обовязаны: вѣдьже таковые врядникомъ, альбо намѣстникомъ своимъ росказати повинни, абы всякое послушенство въ нашихъ пожиткахъ къ ревизоромъ и посланцомъ нашимъ мѣли, обо всемъ вѣдомость имъ давали, и въ чомъ бы ся якая шкода намъ, альбо кривда подданымъ дѣяла, абы врядникъ або намѣстникъ на врядѣ во всемъ передъ ревизоромъ отказывалъ. А врядники и намѣстники маютъ быти люди добрые, вѣры годные. А естли бы нашъ врядникъ съ своимъ намѣстникомъ, або зъ слугою, за прошеньемъ отъ войта або подданого, справедливости укривжоному подданому не учинилъ: ино, хотя бъ того слуги не было, повиненъ самъ панъ передъ ревизоромъ о

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣерьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблізкэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімираўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszkow, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соуци держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку служебе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тоѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такожe слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державщоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимерового Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: пана Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Олькуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, который гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим князем Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрваненое против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, который естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, которыи ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

заплаты слушноѣ не вчинивши, того маетъ князь гетманъ поиманьемъ карати; а хто бы кого лупилъ того обѣсити. Тежъ хто корда добудетъ на кого, ино рука втять, а кто кого ранитъ, ино шыя втять. Хто поѣдетъ впередъ, въ пищованье, безъ вѣдома гетманского, того въ ланцугъ, а у кого што взялъ, тому заплата. А хто бы найденого коня держалъ въ себе черезъ день а назавтрее, не оповѣдивши гетману, а запрягалъ его у возъ, або на немъ ѣздилъ, а потомъ въ кого его познають: тогды маетъ коня лицомъ вернути, а навязки только заплатити тому чій конь, чого онъ стоялъ. Тежъ естлибы хто которую рѣчь знашолъ, а въ себе держалъ, а князю гетману не оповѣдилъ, а потомъ у кого лицомъ выймуть: а будетъ вышей полукопья, ино того на шыбеницу. А хто со пчолами дерево посѣчетъ, того тежъ на шыбеницу; а хто выдеретъ пчолы, ино заплатити полкопы, а вины князю полкопы жъ грошей; а лезивъ бы съ собою не брали, то маетъ выволано быти, а послѣ выволанья у кого найдуть лезиво, тотъ маетъ вины заплатити рубль грошей, а лезиво зсѣчи. Тежъ въ корчмита зъ войска высвѣтчити, а виною князь гетманъ казнитъ подлѣ заслуги. А хто бы зъ войска втекъ до дому, а въ томъ его поимають, тогды того на шыбеницу. Приказуемъ, абы есте князя Костянтина Ивановича Острозского, гетмана нашого, во всемъ были послушни: бо есмо казали ему послушныхъ чествовати, а упорныхъ и непослушныхъ карати, не мнѣй какъ мы сами панъ господаръ, подлѣ его заслуги. Тежъ, естли князь гетманъ въ которой колвекъ рѣчи послалъ бы дворянина нашого, або земянина, або своего слугу, а хто бы его зсоромотилъ, або збилъ: и естли будетъ человѣкъ добрый знаменитый, того слѣбомъ звязавши до насъ послати, а хто бы ровный былъ, того тамъ скарати, чого заслужилъ. Сторожа маетъ чергою быти, а естли бы пригодилася черга негодного на сторожу, а князь гетманъ хотѣлъ бы послати годного на сторожу въ другій разъ: тогды маетъ у того негодного коня вземши дати подъ годного. Также у войщѣ (у войску) никто не маетъ смѣти шинковати, не доложившися гетмана, под страченьемъ питья оного. Тежъ, естли бы хто кгвалтомъ отнималъ товары, або стацѣи, которые бы везены до войска, на живность войску, тотъ маетъ смертью каранъ быти. Также, хто бы хоромы, будованье рушалъ, казилъ, жогъ, въ ланцугъ маетъ всажонъ быти, а тому, чіѣ будуть, шкода платити. Тежъ, естли бы чій слуга збожье попасъ, государъ того слуги маетъ тое збожье поплатити, а слуга тотъ маетъ кіемъ каранъ быти. Сталося въ Новѣгородцѣ, на соймѣ, мѣсяца Іюня в 5 день, индикта 11.—При томъ были: воевода Троцкій панъ Миколай Миколаевичъ; гетманъ, староста Луцкій, маршалокъ Волынскоѣ земли князь Костянтинъ Ивановичъ Острозскій; панъ Троцкій, староста Жомоитскій панъ Станиславъ Яновичъ; маршалокъ панъ Станиславъ Петровичъ; подчашій панъ Олбрахтъ Мартиновичъ Кгаштолтъ; маршалокъ, намѣстникъ Волковыскій панъ Янъ Яновичъ Заберезенскій“.

„ЧЛОНКИ, КОТОРЫЕ МАЕТЪ СУДИТИ СТАРОСТА ВЪ ЗЕМЛИ ДОРОГИЦКОЙ“—каралеўскі наказ старасьце Дарагіцкай зямлі аб судовых *справах, якія ён мае права разьбіраць*. 1511 г. Чэрвеня 2 дня. —„Акты, относящіеся къ истор. Зап. Рос.“, т. II, Спб., 1848 г.

„Староста Дорогицкій не маетъ ничого на Замку судити, нижьли только тые чотыри члонки, которые маетъ въ привилью выпысаны:

Мітрапаліт Язэп Солтан.

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.

I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ - Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, напервеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему оѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умереть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

его воиско зрадне поразили, иж самого хорого ледве до Полски отпровадили. А княз великии Литовскии Александро Казимерович з Литвою на тот час под Браславлемъ был, бо также королю Альбрахту на помоч шол.

Того ж року Бож нарож 1492 Александра сына короля Казимерового Литва на князство Литовское господарем собѣ взяли.

А четвертыи сынъ короля Казимера, Казимер, первеи отца своего короля Казимера у Вилни, умеръ лѣта Бож нарож 1483, и похован естъ у Вилни в костеле светого Станислава.

Пятыи сынъ короля Казимеров Жыкгимонт остал княжатем Опавскимъ и Кглокговскимъ лѣта Бож нарож 1500.

А шостыи сын короля Казимеров Өрыдэрык былъ бискупом Краковскимъ и кардыналомъ.

Лѣта Бож нарож 1500 великии князь Московскии воевал Рускую землю. И княз великии Литовскии Александро послал воиско свое Литовское. И зехалося воиско Литовское з Московским на Ведрошы и учынили межы собою бои и сечу великую. И побила Москва Литву, и многих жывых поимали, то ест тых панов поимано: папа Грыгоря Остиковича воеводу Троцкого, князя Костянтина Ивановича Острозского и иных людеи добрых не мало.

Того ж лѣта князь Московскии забрал вси замки Сиверские и всю Сивер, у головах замки Бранескъ, Стародубъ, Новгород Сиверскии, Трубеческъ, Чернигов, Путивль и иныхъ по Сиверы замковъ всихъ шестьдесят.

Лѣта Бож нарож 1501 умер в Торуню король Польскии Янъ Ольбрахтъ, был королемъ Польским лѣт осмъ и месецэи осмъ, вѣку своего року 40 и месецъ 1.

Того ж року 1501 по смерти короля Польского Ольбрахта Казимеровича взяли собѣ Поляцы на королевство великого князя Литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем Полским и великим князем Литовскимъ, Рускимъ, Пруским и Жомоитскимъ, был велми ласкавъ на подданых своих щодробливе их всяким даткомъ и дары опатруючы, за которым обранемъ Александра на королевство Польское зъедночене ся стало коруне Польскои з великим князством Литовским.

Лѣта Бож нарож 1505 король Александро был на соиме в Берести с паны радами коруны Польское и великого князства Литовского. И был в тот часъ король гнѣвен на панов Литовских за даньем справы и намовою Михаила Глинского. И не смѣли панове Литовские до короля до замку ходити, боечыся карности. Аж панове Лядзъкие гнѣвъ королевъскии перепросили, звлаща Ян з Ласка канцлѣр корунныи. А веджэ у Заберезинского за тым гнѣвомъ воеводъство Троцкое взято и дано Миколаю Радивилу подчашому великого князства Литовского. А потомъ панове Литовские справуючыся вѣрност подданства своего явными знаки оказовали, а на Михаила Глинского того доводили, ижъ он самъ подступок господару своему учынити и тое панство великое князство Литовское осести хотѣлъ.

Того ж року 1505 Татарове Перекопские зъ царем своим Мэндыкгиромъ

землю Литовскую и Рускую воевали и великую шкоду в тых панствахъ уделали, людеи сто тисечеи з полон взяли

Лѣта Бож нарож 1506 король Александро росхорѣлся иж его повѣтрэе рушыло, в которои хоробе нѣякиись Балинскии от Ольkуша славныи лѣкар в коруне Польскои был прыпроважон до Вилни и там жэ королю лѣкарства чынечы, горшъ здорове его псовалъ, яко нѣкоторые розумели, иж то чынил з направы Михаила Глинского. И в тот часъ Татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы, противку Татар отправилъ воиско Литовское, а надъ ними гэтманом Станислава Кишку, который гэтман Кишка вельми ся росхорѣл, иж для хоробы своее и на коню ехати не могъ. И поручывшы врадъ свои гэтманскии Михаилу Глинскому, все воиско Литовское противку Татар выправил. А Татарове у Клецка кошом стояли, и там же подъ Клецкомъ над Цэпрою была битва Литве с Татары у Спасов пост. И помог Бог Литве, иж Татаров на голову побили, а иншые, которые втекали, много их в рецэ потонуло.

И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы вѣдомост о томъ король иж Татаров побили велми ся радовал и также з доброю паметью с тым свѣтом и з слугами своими ростался того року, вышеи помененого 1506, мѣлъ вѣку своего лѣт 45, пановал на королевстве Польскомъ лѣт 4 мсцэи 8, а на князстве Литовском пановалъ лѣт 14 мсцы 2. Тѣло его поховано ест у Вилни в костеле святого Станислава в капълицы подле брата его королевича Казимера.

Того ж року 1506 обрали собѣ Литва великим князем Литовским княже Опавское и Кглокговское Жыкгимонта Казимеровича, которого потом року 1507 месеца генвара и Поляцы собе королем взяли. И был Жыкгимонт королемъ Польским и великим княземъ Литовскимъ, Руским и Жомоитскимъ.

Бискупъ Виленскии Табор умеръ в лѣт Бож нарож 1507.

Княз Костентин Иванович Острозскии з везэня з Москвы прыбег до Литвы в лѣт Бож нарож 1508.

Того ж году в Литве княз Михаило Глинскии Заберезинского забил таким способом, иж видел Глинскии, же был от всих опущон, с тое неласки королевское маючы сэрцэ скрвавеное против Янови Заберезинскому, розумеючы то зъ его прычыны быти. Скоро король выехал з Литвы на сэимъ до Петрыкова, зосталъ в Литве угледевшы свои час, зъехал на Яна Заберезинского, маршалъка великого, до двора его, который естъ через рэку от мѣста Городна концу мосту, о першои године в ноч взял его з ложа у однои кошули и казал стяти Турчыну своему слузе, голову его через мѣсто Городно на древцу нести казал, потом у озеро в колку милях укинено. Розумѣл тому Глинскии, иж порушыл короля и паны Литовские, прыятели небожчыковы, против собѣ,—збирал прыятели: одны кревные, другие—за пенези, так з Руси яко з Литвы, звлаща—брата Василя Глинского, который ему подал замки королевские, и свое люди к тому за пѣнези прынявшы, умыслилъ моцю ко-

как палажыла вялікія заслугі, бо прычынілася да разбуджаньня дрэмлючых сіл у нашым народзе, як у грамадзкім жыцьці, так і ў пісьменнасьці. Зась-ведчыў гэта адзін з выдатнейшых абаронцаў праваслаў'я, Лаўрын Дрэвінскі, ў соймавай прамове 1620 году:

„Каб ня было сталася адступленьне некатарых з нашага духавенства ад свайго ў веры пастыра, каб выйшоўшыя з нас не паўсталі супроць нас, то такія навукі, школы, і так дастойныя і вучоныя людзі ня выйшлі-бы з нашага народу".

Змаганьне з уніяй падняло ўвесь праваслаўны ўсход, ад Канстантынопаля да Масквы, бяз рожніцы нацыянальнасьці, бо на „рускіх" землях в. кн. Літоўскага і Польшчы, важыліся лёсы цэлага ўсходнага абрадку. Як загрожанаму небасьпекай рэформацыі каталіцтву ў Польшчы, Рым пасылаў безустанную падмогу з усей заходнай Эўропы, так і канстантынопальскі патрыархат пасылаў з Грэціі, Сэрбіі, Баўгарыі, Малдавіі і Масковіі падмогу і сваіх экзархоў, надаваў стаўропігіі брацтвам і пасілкаўваў школы навытаранымі ў богаслоўі дыдасканамі. Словам, на крыўскіх і украінскіх землях кіпела змаганьне ня толькі нашых між сабой консэрватараў і лібэралаў, але папраўдзе на жыцьцё і сьмерць ішла бітва Канстантынопаля з сьмяротнымі ворагамі праваслаў'я—рэформацыяй і Рымам. Абарона праваслаў'я ад рэформатаў і уніятаў у пачатках не была абаронай загрожанай „рускай" народнасьці, бо праціўнікі ва ўсіх трох абозах лічылі сябе роўна добрымі „русінамі".

Калі характэрызаваць погляды нашых праваслаўных, уніятаў і рэформатаў канца XVI ст., то галоўнай пабудкай у дзейнасьці першых быў рэлігійны консэрватызм, у дзейнасьці другіх, уніятаў, было жаданьне, пры помачы замены Канстантынопальскай зьверхнасьці на рымскую, зрэфармаваць і падняць сваю царкву, але пры гэтым утрымаць яе нацыянальна „рускай", у процівагу царкве каталіцкай—польскай; мэты рэформацкіх кругоў ва ўнутраннай грызьні рожных сэкт,—ад лютэранаў, кальвіністаў і да арыянаў,—былі хутка загублены.

Унія, выступіўшы сьпярша пад знакам адраджэньня царквы і свае народнасьці, дзякуючы лішне сквайлівай апецы над уніяцтвам каталікоў, чым далей, тым больш выпушчала ніці кіравецтва „рускай" справай на карысьць праваслаў'я, якое ўрэшце, што раз часьцей, пачынае выступаць у ролі адзінага праўдзівага прадстаўніцтва „рускай" народнасьці.

Галоўнай апорай праваслаўя ўнутры краю, ў крыўскіх і украінскіх землях, сталіся шырокія народныя масы, як гарадзкога, так і вясковага жыхарства,—адзінай сфэры, не захопленай эўропэйскім лібэралізмам. Усё, што было жывога ў гэтых сфэрах, было мобілізавана ў брацтвы, павадырства над каторымі ўзялі ў свае рукі духоўнікі і грамадзяне з вышэйшых станаў, якія яшчэ ўтрымаліся пры старой веры. Асаблівую увагу праваслаўныя брацтвы ў першы чарод зьвярнулі на устройства школ і друкарань. У другой палавіне XVI ст. ў Вільні існавала ўжо пяць брацтваў: 1) панскае, якое складалася з магнатаў, бурмістраў і радцаў, 2) купецкае, 3) кажамяцкае, 4) кушнерскае і 5) роскае (на прадмесьці Роса). У Менску было сем брацтваў, акром таго існавалі брацтвы немаль ва ўсіх большых гарадох.

Пры сільнейшых брацтвах, пад іх апекай, былі пазакладаны школы, ў якіх вучылі грэцкай, лацінскай і кірылаўскай граматнасьці, згэтуль звыклая іх назова: грэка-лаціна-рускія школы. Гэткія школы, пад канец XVI ст. былі адкрыты ў Вільні, Менску, Магілеве, Оршы, Берасьці, Пінску, Бельску, Полацку, Вітабску і Слуцку.

Ініцыятыва закладаньня брацтваў і школ выходзіла з Вільні ня толькі на крыўскія, але і на украінскія землі.

Пры гэткім скрыжаваньні рожнародных ідэй і ўплываў працякала нашае грамадзкае жыцьцё XVI ст., жыцьцё, ў аснове якога ізноў такі ня было яснай самаістай, палітычнай мысьлі, ні нацыянальнага імя, і дзеля гэтага, не гледзя на значны ўздойм культуры, які мы можам прасьлядзіць па пісаных помніках, ён не даў нам ні палітычнага, ні нацыянальнага адраджэньня. Нашае змаганьне XVI і XVII ст. абаснавала і адрадзіла праваслаўе, змоцніла Маскву, выклікала да жыцьця казацтва, але не дало крыўскаму народу ні нацыянальнага веравызнаньня, ні дзяржаўнай ідэалёгіі, ні, нават, нацыянальнага імя. Палітычна наш край і народ фігуруюць усюды як *Літва, па веравызнаньню-ж* разьбіваецца на некалькі абозаў, безканечна зацятых і варожых сабе: праваслаўных, уніятаў, каталікоў і рожнаверцаў.

Гэты ўнутраны распад даваршаў узрастаючы ўціск шляхтай селянства, асабліва пасьля 1573 году, калі стотысячны сойм, сабраўшыся ў Варшаве і урочыста злажыўшы сабе наўзаем прысягу ад імені трох народаў—Польшчы, Літвы і Русі— аб рэлігійнай толеранцыі і роўнасьці, вынес пастанову аб патомным, пераходзячым з бацькі на сына, падданстве селян. Да нездаволенага селянскага элемэнту пачала далучацца беззямельная і малазямельная шляхта, прыгнечанае ніжэйшае духавенства ды ўсякія іншыя нездаволеныя элемэнты. З гэтых элемэнтаў паўстаюць сьпярша „копы" лесаўчыкоў, г. зн., —людзей, якія крыліся па лясох і адтуль вялі ўнутранную вайну, а пазьней, здушаныя ўнутры краю, утварылі сабе прыпынак ў „дзікіх палёх" палуднёвай часьці спустошанай татарамі Украіны, дзе выступаюць ужо пад імем казацтва. Прасьледаваньне праваслаўя, пасьля устаноўленьня уніі, прымусіла апошняе зьвярнуцца да казацкай вольніцы, пабуджаючы яе стануць ў абароне веры, што ў свой чарод узмоцніла казацтва і ўчыніла яго грамадзка будуючай сілай.

ЗБОРНІК „ДЗЕСЯТАГЛАЎ" 1502—1507 Г. Невядома дзе знайходзіцца. Напісаны „Матфеем Десятым" у Вільні і Супрасльскім манастыры. Зьмяшчае ў сабе біблійныя і богаслужэбныя кнігі.—Карскій, „Бѣлоруссы", т І.

„ПРИВИЛЕЙ ВСИМЪ БОЯРОМЪ И МѢЩАНОМЪ ВИТЕБСКИМЪ" 1503 Г. ЛІПЕНЯ 16.

Самъ Александръ Божіею милостію Король.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ, або чтучи его услышитъ, нынѣшнимъ и потомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того вѣдати: *были намъ чоломъ вси Кня-*

тую кривду ему отказывати и съ права всказаное нагородити, а собѣ на томъ слузѣ шкоды доходити; а который бы врядникъ о такую кривду не отповѣдалъ, альбо нагорожати кривды и шкоды подданымъ не хотѣлъ: то маетъ ревизоръ намъ господарю, а въ небытности насъ, подскарбію ознаймити, не зъѣзджаючи зъ оного вряду, и возметъ науку, яко ся въ томъ заховати.

38. О доходахъ на урядъ и о лежьнехъ. Во всихъ замкахъ и дворѣхъ нашихъ, гдѣ земли на волоки вже розмѣрены, даемъ зъ ласки нашое господарскоѣ на врядъ нашъ: платъ весь съ десятоѣ волоки; кромъ овса и сѣна третій снопъ зъ гуменъ нашихъ всякого збожья; торговое и помѣрное все, и за лопатки пѣнязми дня торгового; десятая рыба при спущанью ставовъ; вина, коли который подданый на роботу не выйдетъ, грошъ 1 за день, а за другій день барана; записного отъ волоки пѣнезей 14, а гдѣ на насъ овесъ отбираютъ, ино отъ бочки по пѣнезю; вижованья грошъ, отъ присяги 2 грошы, пересуду отъ копы грошей 3, дѣцкованье и помилное слугамъ; куница за дѣвкою и вдовою, коли до другоѣ волости замужъ идетъ, грошей 12; поколодного грошъ, зъ нивъ нашихъ третій грошъ, за скаженье межы 12 грошей. Нижьли врядъ нашъ за вины подданыхъ, заруки, и ни за што иное, лежьневъ въ домы, а ни тежъ по коледы великодные, и пожитки вымышленые, и о скаженье межъ, въѣзджати, а ни всылати на суды не маетъ, чого ревизоръ пильнѣ стеречи и боронити повиненъ.

39. О судеревныхъ лѣсѣхъ и пущахъ, и о бобровыхъ гонѣхъ, и о бортехъ, сѣножатехъ и оступѣхъ, и о лѣсѣхъ размѣреныхъ. Есть нѣкоторые лѣсы, пущы и дубровы наши до которыхъ зъ стародавна шляхта и подданые ихъ уступы и входы маютъ, восполокъ съ подданными нашими; о таковыхъ пущахъ и лѣсѣхъ вси врядники наши и ихъ намѣстники маютъ ревизоромъ вѣдомость чинити, и сполнѣ а пильнѣ ся о томъ довѣдывати: хто, за якою справедливостью и яко много служобъ людей входы свои маютъ; и, вывѣдавши певнѣ, яко много того кгрунту маютъ, о томъ справу давати намъ: водлѣ которое вѣдомости, по великости и малости кгрунту нашого, комисаровъ зослати маемъ. А поколь комисары наши на то выѣдутъ, маетъ урядъ подданымъ росказати, уживати тыхъ кгрунтовъ по первому, абы съ держанья не были выпущоны, а пожитокъ до скарбу съ того множити: вѣдь же, гдѣ бы споръ шолъ о рѣчь ровную, меньшую, альбо мало болшую, нижьли о волоку, тогды таковые рѣчи можетъ врядъ съ ревизоромъ альбо съ помѣрчимъ кончати и становити, не ждучи зосланья комисаровъ отъ насъ, абы ся для такъ ровноѣ рѣчи въ замкненью помѣры волокъ омѣшканье не сдѣяло; а врядъ, яко повиненъ, съ пильностью маетъ дозрѣти, ижбыхмо шкоды въ справедливости кгрунту нашого не мѣли. А лѣсы на волоки размѣреные, гдѣ годно, на пашню людми осажати и вольности маетъ давати урядъ на пять, альбо на шесть лѣтъ, ажъ и до десяти, и то маетъ быти тамъ гдѣ чорные лѣсы и тяжкіе къ выробленью; и то даемъ на баченье врядовое, а ревизоръ, пріѣхавши, вольность тую уважитъ и цыншъ постановитъ, по высѣденью воли платити, водлѣ уставы. Вѣдьже таковые лѣсы, гдѣ бы на пашню згодитися не могли, помѣряючи, не маютъ прогоняти и прорубывати волокъ, одно въ-около обмѣривши и границы положивши пописати довгость и широкость шнуровъ, и колько волокъ и моркговъ, яко ся вымѣритъ, и змор-

кговавши на реистры пописати; а вѣдьже отъ таковоѣ помѣры меньши брати, то есть, отъ десяти моркговъ грошъ 1.

А гдѣ сѣножати въ пущахъ нашихъ суть, ино врядъ и лѣсничій маютъ давати вѣдомость ревизору, а ревизоръ маетъ, гдѣ бы потреба была, до двора нашого таковые сѣножати привернути, альбо межи подданыхъ на платѣ роздати; а подданые на косьбу вси, колько ихъ поймутъ, однымъ разомъ маютъ ходити, оповѣдавшися лѣсничому. А ручницы, пса, рогатины и ничого, чимъ бы звѣря забилъ, не брати ему зъ собою. А гдѣ бы межи пущою болота и лѣсы, кгрунту на пашню годного меньши трехъ волокъ было, тамъ людей не садити, для злодѣйства и прокрадыванья мытъ, але на платы роздавати. А въ оступѣхъ и ловѣхъ нашихъ проробковъ и сѣножатей никому не мѣти, водлѣ уставы.

Ловы и оступы въ пущахъ нашихъ ревизоры съ лѣсничими и тежъ съ осочники, почавши отъ Бѣловежъ ажъ до Ковна, порядкомъ слушнымъ росправити и расписати казати маютъ на разные часы, для волнѣйшого перебыванья и вѣдомости о звѣру, и яко много до которого оступу людей потреба, и о далекости, оступовъ, маютъ съ пильностью межи собою то постановивши въ реистръ вписати и на врядѣ зоставити, або за вѣдомостью потребы певноѣ личбы людей, зъ далекихъ волостей ихъ не гнано, кгдыжъ и безъ того обойтися можно. А подданые наши тяглые и осадные кождый зъ волокъ своихъ повинни будуть до оступовъ нашихъ пѣшо ходити и зъ возами ѣздити, а поколь въ ловѣхъ нашихъ мѣшкати будутъ, потоль на иньшие роботы ходити неповинни: але хлопята и старые абы въ ловы не ходили. Къ тому тежъ врядъ безъ вѣдомости листу и росказанья нашого, подданыхъ въ ловы выгоняти не маетъ, подъ ласкою нашою.

Бортное дерево наше все абы врядъ въ своей вѣдомости мѣлъ, чого ревизорове доглядати маютъ. Дани тежъ медовые водлѣ старыхъ звычаевъ ити маютъ съ пущъ, а зъ ульевъ домовыхъ и зъ бортей на волокахъ жаденъ съ подданыхъ плату давати неповиненъ. А за борть шляхецкую, которая бы ся подданому у волоцѣ достала, такъ съ пчолами яко пустая, маетъ быти заплата водлѣ статуту, то есть, за борть пустую 15 грошей, со пчолами 30 грошей; а хто бы заплаты приняти не хотѣлъ, тому вольно борть свою зо пня спустити и взяти.

А во всихъ нашихъ и обчихъ пущахъ, гдѣ передъ тымъ подданые наши бобры на насъ, гонили, и теперь по первому гонити маютъ; а гдѣ бы ся въ рѣкахъ и въ озерахъ нашихъ ново бобры показали, и тамъ ловити маютъ, а за працу ихъ брати имъ бобра пятого, альбо почеревье отъ кождого бобра. А гдѣ подданые въ пущахъ нашихъ лазни для входовъ маютъ, при таковыхъ лазняхъ абы конечно быдла и собакъ не ховали, чого имъ врядникъ и лѣсничій боронити маютъ.

Вольность подданые до пущи нашое, хотя жъ и головноѣ, вѣдьже не глубоко маютъ мѣти, по дрова, по хворостъ на гороженьѣ, по дерево на будованье, по лыка на свою только потребу, а не на продажу; а гдѣ для оступовъ закажутъ имъ, ино поколь заграничатъ ревизорове, того уживати, и то такъ, абы на одномъ мѣстцу брали. А робятамъ малымъ и невѣстамъ губъ, овощу лѣсного всякого, ягодъ, и хмѣлю во всихъ пущахъ нашихъ не боронити. А на своихъ волокахъ подданнымъ вольно забити волка, лисицу, рыся, росомаху,

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на доброволь-нои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казімераўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицій князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми місторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велицій князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиції князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на котороую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Полацак езуітаў была сярэдняя „нямецкая“ школа.

У Полацку, паводле мэтрычных кніг, якія перахоўваліся ў лютэранскай кірсе ў Вітабску, відаць, што нейкія „нямецкія“ школы існавалі ў сярэдзіне XVI ст. Магчыма, што „нямецкімі“ слылі тут тыя самыя грэка-лаціна-рускія школы, але не выключана, што ў гэтых гарадох, якія мелі сталыя стасункі з Рыгай і нямецкімі гарадамі, існавалі школы, ў якіх выкладалася нямецкая мова, патрэбная для тарговых стасункаў полацкім і вітабскім купцом.

У Слуцку. Слуцкая школа належыць да найцікавейшых школ, якія існавалі ў нас у XVI ст. Адкрыта яна была разам са школай Астрожскай. Аб Слуцкай і Астрожскай школах Поссэвін у 1581 годзе пісаў папежу: „некатарыя князі, як князь Астрожскі, Слуцкі, маюць свае школы, ў якіх сыціцца іх гэрэзія“ (*Арх. Філарет.* „Ист. Русск. Церкви“, т. III, б. 51). *Ярошэвіч* („Obraz Litwy“) так піша аб гэтай школе: „у другой палавіне XVI ст. існавала вышэйшая дысыдэнцкая школа ў Слуцку і сярэднія ў Несьвіжы, Навагорадку, Заславе, а ніжэйшыя пры кождым дысыдэнцкім зборы“.

II. Школы, арганізаваныя рэформатамі.

У Берасьці, кальвінская школа, заснаваная Мікалаям Радзівілам Чорным каля 1560 году, тыпу гімназіі; гэтагаж тыпу рэформацкія школы былі:

У Несьвіжы, ў Семятычах у Вільні і ў Слуцку.

У рэформацкіх школах галоўную увагу зьвярталі на філёлёгічныя навукі. Выкладалі навукі па лацінску, акром краёвага права і рэлігіі. Краёвае права выкладалася са статутаў і прывілеяў, само-сабой у крыўскай мове, а для выкладу рэлігіі рэформаты ўвялі польскую мову.

III. Школы арганізаваныя каталікамі, галоўна езуітамі.

Акадэміі езуіцкія:

у Вільні (заложаная ў 1579 г).

у Полацку, заложаная ў 1581 г.

Гімназіі: Ў Берасьці, Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Вітабску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Слуцку, Оршы, Мозыры, Ілукшце, Новагорадку, Паставах.

Пэрыод III ад 1650 г. да канца XVIII ст.

У культурна-асьветным жыцьці нашага краю ў гэтым пэрыодзе сталіся вялікія перамены. Крыўская мова памалу была выціснута са школ і заступлена лацінай, ц. славяншчынай і польскай мовай. Дысыдэнцкія (рэформацкія) школы зьніклі або ператварыліся ў каталіцкія, акром рэформацкай вышэйшай школы ў Слуцку. Аб грэка-лаціна-рускіх школах у гэтым пэрыодзе не чуваць, цэнтр праваслаўнай асьветы перанесены быў у Кіяў. Немаль уся краёвая асьвета апынулася ў руках каталіцкага духавенства у Езуітаў, Піяраў і Васільянаў.

Акадэміі ў гэтым пэрыодзе былі чатыры: У Вільні, Полацку, Вітабску і Жыровіцах (уніяцкая).

Гімназіі езуіцкія:

у Полацку, Пінску, Вільне, Несьвіжы, Менску, Двінску (Неўгіне), Слоніме, Горадне, Мэрэчы, Слуцку,

Оршы, Мозыры, Ілукшце, Новагорадку, Паставах.

Гімназіі Піярскія:

У Шчучыне, Лідзе, Вільні, Вітабску, Дубравіцы, Дрогічыне.

Васільянскія школы: У Жыровіцах, Супрасьлі, Бялынічах, Полацку, Пінску, Менску.

Пасьля школьнай рэформы 1788 г. былі школы:

Горадня—акадэмія, Вільня—акадэмія, Вішнева – акадэмія, Паставы —акадэмія, Беласток—акадэмія, Ваўкавыск—акадэмія, Мэрэч—дамініканская школа, Ліда—піярская, Шчучын—піярская, Новагарадак—акад., Менск—акад., Несьвіж—акад., Слуцак—акад., Бабруйск—акад., Мозыр—акад., Халапенічы--акад., Лужкі —піярская школа, Бэразвеч—васільянская, Берасьце—акад., Пінск—акад., Белая—акад., Любешоў—піярская школа, Дубравіца — піярск., Жыровіцы—васільянск.

Акром гэтых вышэйшых і сярэдніх школ былі заведзены пры кождай парохіі і кождым манастыры пачатковыя школы.

ВЫКАЗ СТАРАКРЫЎСКАЙ (БЕЛАРУСКАЙ) ПІСЬМЕННАСЬЦІ ПАВОДЛЕ ЗЬМЕСТУ.

I. Сьвятое Пісьмо.

Некатарыя кнігі Біблії ў перакладзе на ц.-слав. мову меліся ў нас ужо ў X—XI стагодзьдзях, але рукапісы павывожаны с краю і дагэтуль яшчэ ня выдзелены з маскоўскай пісьменнасьці, якая іх сабе загарнула.

Ісусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліятэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

П р о б к а м о в ы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да маріа матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ* чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х)* книга(х) пописане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцціі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

П р о б к а м о в ы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлўг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а ноcя(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея пeратворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

П р ы к л а д м о в ы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нёбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

Повченіе на Рождество Христово и сказаніе о Богородицѣ. Рукап. XV ст., б. 183.

Собраніе словъ поучительныхъ. Рук. XV ст., б. 183.

Поученія избранна. Рук. XVI ст., б. 329.

Слово похвальное на рождество Прчтыя Бца. Рук. XVI ст., б. 330.

Списанье чудомъ иконы Пресвятыя Богородицы иже въ Старосельское обители. Рук. XVI ст., б. 371.

Діалогъ, или самодруга розмова. Рук. 1585 г., б. 431.

Ключъ царства Небесного. Друк 1587 г., б. 432.

Ізмарагд. Рук. 1593 г., б. 450.

Рукапісы кн. Курбскага XVI ст., б. 479.

Ісаака Сірына і Дорофея Аввы. Рук. XVI ст., б. 492.

Кніга Сімеона Метафраста. Рукап. XVI ст., б. 492.

Слово по(хва)лное великому и пречюдному арх(ан)г(е)лу Михаілу. Рук. XVI ст., б. 492.

Лествіца Іоанна Лествічніка і твареньні Аввы Дорофея. Рук. канца XVI ст., б. 492.

Лествіца Іоанна Лествічніка. Рук. кіяўскі XVI ст., б. 492.

Зборнік слоў і навук Іоанна Златавустага. Рук. XVI ст., б. 493.

Сьв. Васілія вялікага аб постніцтве. Рукапіс XVI ст., б. 493.

Адрывак с твораў Грыгора Сынаіта. Рук. XVI стаг., б. 493.

Всѣ(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м). Рук. XVI ст., б. 494.

Поученіе все(м) правосла(в)ны(м) хр(и)стіано(м) д(у)шеполезно и стра-х(у) полъно. Рук. XVI ст., б. 494.

Розмышлянія на недѣли цѣлого року и на свята. Рук. XVI ст., б. 495.

Лекарство на оспалый умыслъ человѣчій. Друк 1607 г., б. 505.

Діоптра, альбо зерцало и выраженіе живота людскаго на семъ свѣтѣ. Друк 1612 г., б. 513.

Казанье двое. Л. Карповіча. Друк XVII ст., б. 514.

„Kynobion". Сабраньне твораў айцоў царквы. Друк XVII ст., б. 524

Вертоград д(у)шевный. Друк 1620 г., б. 526.

Выкладъ на отче нашъ. Друк 1620 г., б. 528.

Казанье на честный Погребъ Леонтія Карповіча... Друк 1620 г., б. 528.

Ляментъ у свѣта оубогихъ, на жалосное преставленіе Святобливого: Леонтія Карповича. Друк 1620 г., б. 529.

Сьвятога Іоана Златавустага бясёды на пасьланьне да Рымлянаў. Рук. 1620 г., б. 532.

Омилія, или бесѣда на годовую память Кіевопечерского Архимандрита Елисея Плетенецкого. Друк 1625 г., б. 540.

Духовныи бесѣды Макарія пустельника о досконалствѣ хрістіанъ православныхъ... Року Друк 1627 г., б. 541.

Діалогъ, албо розмова человѣка хорого, о добромъ зъистю з того свѣта. Друк 1629 г., б. 546.

Казанье на сосланье св. Духа. Рук. XVII ст., б. 553.

Гисторія албо правдивое выписаніе ст. Іоанна Дамаскина. Друк 1637 г., б. 553.

Тестаментъ цара греческого Василія. Друк 1838 г., б. 558.

Брашно духовное. Друк 1639 г., б. 560.

Діоптра. Друк віленскі 1642 г., б. 562.

Діоптра. Друк евейскі 1642 г., б. 562.

Перло многоцѣнное. Друк 1646 г., б. 563.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого. Друк 1651 г., б. 567.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ семъ человѣческого. Друк 1654 г., б. 574.

Слово о непоказаньюся сестрѣ и матери. Рук. XVI ст., б. 586.

Слово на пасху. Рук. XVIII ст., б. 586.

Наука противъ грѣховъ велми естъ потребна. Рук. XVII ст., б. 586.

Діоптра, или зерцало живота во мірѣ сем человеческого. Друк 1698 г., б. 607.

Небо новое. Друк. 1698 г., б. 608.

Перло многоцѣнное. Друк 1699 г., б. 608.

Вопросы еллинороссійскіи отвѣтами св. отецъ отъ книгъ церковныхъ. Друк 1715 г., б. 612.

Апологія во утоленіе печали. Друк 1716 г., б. 612.

Вѣнецъ Христовъ съ проповѣдей недѣльныхъ. Друк 1735 г., б. 617.

Увѣщеніе Георгія Конисскаго, епископа Бѣлорусского. Друк 1757 г., б. 619.

Собраніе поучительныхъ словъ. Друк 1761 г., б. 620.

Ефрема Сирина поучит. слова. Друк 1764 г., б. 620.

Дороѳея Аввы поученія. Друк 1767 г., б. 620.

Ефремъ Сиринъ. Друк 1768 г., б. 620.

Дороѳея Аввы поученія. Друк. 1768 г., б. 620.

Ефрема Сирина поучит. слова и Аввы Дорофея. Друк 1780 г., б. 623.

Альфа і омега. Друк 1786 г., б. 624.

Кирилла архіепископа іерусалимского, поучительныя слова. Друк. 1786 г., б. 624.

Ефрема Сирина и Аввы Дорофея *поученія. Друк 1786 г., б. 624.*

Христіанское благочестіе. Друк 1788 г., б. 629.

Альфа и омега. Друк 1788 г., б. 629.

Ефрема Сирина и Аввы Дороѳея поученія. Друк 1788 г., б. 630.

О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.

Книга, содерж. въ себѣ, како подобаетъ инокомъ и христіаномъ жити, и о обхожденіи вселѣтнаго круга. Друк 1789 г., б. 630.

О житіи христіанскомъ. Друк 1789 г., б. 630.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1490 г., б. 631.

Отъ завѣщаній божеств. апостол. Друк 1790 г., б. 631.

Книга Кириллова. Друк 1781 г., б. 633.

Златоустъ. Друк 1792 г., б. 633.

Цвѣтникъ. Друк 1791 г., б. 633.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1792 г., б. 633.

Уставъ о христіанскомъ житіи. Друк 1794 г., б. 634.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1794 г., б. 634.

Дороѳея священноинока цвѣтникъ. Друк 1795 г., б. 636.

Поученія св. Іоанна Златоустаго. Друк 1798 г., б. 637.

Златоустъ. Друк 1798 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся, нараўне с праваслаўнымі, ўсімі творамі айцоў царквы і рэлігійна-навучаючай пісьменнасьцю, акром кніг догматычна-палемічнага характару.

РЫМА-КАТАЛІКІ рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці на крыўскай мове саўсім ня вытватрылі: яны карысталі тэкстамі лацінскімі і польскімі. Усё-ж такі да рыма-каталіцкай пісьменнасьці трэба палічыць кнігу Тумаша з Аквіну:

О послѣдованію Іисусу Христу. Друк. 1681 г., б. 579.

ПРОТЭСТАНТЫ такжа рэлігійна-навучаючай пісьменнасьці ў крыўскай мове ня вытварылі, хоць пачатак гэтай пісьменнасьці быў паложаны С. Будным, які напісаў:

О оправдании грѣшного человѣка предъ Богомъ. Друк друг. пал. XVI ст., б. 387.

О хрищеньи и вечери Сына Божого. Друк XVI ст., б. 387.

III. Агіографічная пісьменнасьць.

Пісьменнасьць аб сьвятых (агіографічная) паявілася ў нас вельмі рана. Супрасльскі рукапіс (канца X ці пачатку XI ст.), зьмяшчае ў сабе адрывак Чэцьі-Мінэі; ёсьць падставы лічыць, што ў XI ст. у нас меліся Мінэі на ўсе 12 месяцаў. Агіографічная пісьменнасьць належала да найбольш залецанай і пажаданай пісьменнасьці ў старасьвеччыну.

Супрасльскі рукапіс X—XI ст. Зьмяшчае ў сабе між іншым 24 жыцьцёпісы сьвятых, б. 16.

Месячная мінэя. Рукапіс 1096 г., перапісчыка Домкі, б. 20.

Минея мѣсячная. Рукапіс 1487 г., Солтанаўскі, б. 165.

Четья. Рукапіс 1489 г., паповіча Бярозкі з Новагорадка, б. 166.

Адрыўкі Жыровіцкай чэцьі-мінэі. Рукапіс XV ст., б. 179.

Минея служебная. Рукапіс слуцкі 1539 г., б. 329.

Мінея месячная. Супрасльскі рукапіс 1667 г., б. 577.

Минея общая. Друк ў Супраслі 1695 г., б. 580.

Мінэі-чэцьі. Рукапіс XVI ст. віленскі, б. 491.

Минея-четья. Рук. віленскі XVII ст., б. 586.

Прологъ. Рукапіс Солтанаўскі 1496 г., б. 178.

Пролог, месяцы Верасень—Люты. Рукапіс Іоакімца 1512 г., б. 278.

Пролог, месяцы верасень-люты. Рукапіс віленскі XVI ст., б. 491.

Прологъ. Рук. Румянц. муз. XVII ст., б. 564.

Прологъ. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Прологъ. Друк віленскі 1798 г., б. 637.

Патэрыкі азбучны і Іерузалімскі. Рукапіс віленскі XV ст., б. 182.

Патэрикъ. Рукапіс віленскі XVII ст., б. 585.

Патерикъ азбучный. Друк Супрасльскі 1791 г., б. 633.

Патерикъ скитскій. Друк супрасльскі 1791 г., б. 633.

Книга житій стыхъ. Друк Магілеўскі 1702 г., б. 609.

Жыцьцепіс Барыса і Глеба. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Кодрата мученика. Рукапіс XI ст., б. 21.

Житіе Феклы первомученицы. Рукапіс XI ст., б. 21.

Слово о Мартынѣ мнисѣ. Рукапіс XII ст., б. 25.

Жыцьцёпіс сьв. Еўфрасіні кн. Полацкай, б. 30.

Жыцьцёпіс Аўраамія Смаленскага. Рук. XIII ст., б. 61.

М(у)ч(е)ніе стых новоявлены(х) мчнкъ родо(м) Литвы Іоанна, Антонія і Еустаѳіа. Рукапіс, б. 116.

Житие акаѳистъ и служба святому чудотворцу Николаю архиерею Мирликиискому. Друк віленскі 1579 г., б. 420.

Жыцьцёпіс Аляксея чалавека божага. Рукапіс XVI ст., б. 491.

Страданіе і по(д)визи с(вя)тго Ап(ст)ла і еv(г)листа Ма(т)ѳѣя. Рук. XVI стаг., б. 493.

Страданїе . . с(вя)тго Ѳилипа. Рук. XVI ст., б. 493.

По(х)вала сла(в)ному п(ро)році Ільи огнен(аг)о восхож(д)енїя. Рукап. XVI стаг., б. 493.

Історія о отцѣхъ соловецкихъ. Друк супрасльскі 1788 і тое-ж друкавана ў 1789 г., б. 630.

Николая чуд. житіе. Друк віленскі 1800 г., б. 637.

КАТАЛІКІ СЛАВЯНСКАГА АБРАДКУ (УНІЯТЫ) карысталіся ўсей славянскай агіографічнай пісьменнасьцю нараўне с праваслаўнымі, але адзін зборнік безпярэчна належыць уніяцкай апрацоўцы, гэта:

Зборнік жыцьцёпісаў сьвятых. Рукапіс Кунцэвічаўскі XVII ст., б. 491.

РЫМА-КАТОЛІКІ мелі пераклады жыцьцёпісаў сьвятых сваей асобнай рэдакціі. Да гэткіх належаць:

Житіе св. Алексія человѣка Божія. Рукапіс XV ст., б. 181.

Жыцьцёпісы святых. Пятра Скаргі, рукапіс XVI ст., б. 486.

IV. Літургічная, малебная і хваласьпеўная пісьменнасьць.

Літургічныя кнігі пашыраліся разам с хрысьціянствам ад канца X ст., аднак старэйшыя рукапісы не дахаваліся. Кнігі гэты без перамен, або з малымі пераменамі перапісываліся і перадруковываліся ў царкоўна-баўгарскай мове, якая лічылася літургічнай у праваслаўных і уніятаў.

Служэбнік або літургаріон. Друк Мамонічаўскі 1583 г., б. 430.

Служебникъ. Друк Мамонічаўскі 1607 г., б. 505.

Служебникъ. Друк магілеўскі 1616 г., б. 520.

Служебникъ. Сапежынскі. Друк 1617 г., б. 520.

Уставъ бжественныя литургія. Служэбнік віленскі, брацкі, друк 1617 г., б. 521.

Служебникъ. Друк віленскі 1634 г., б. 553.

Служебникъ. Друк віленскі 1638 г., б. 557.

Служебникъ. Друк евейскі 1638 г., б. 558.

Служебникъ. Друк віленскі 1640 г., б. 560.

Служебникъ. Друк віленскі Сьвятадухаўскі, б. 560.

Служебникъ. Друк віленскі 1692 г., б. 580.

Служба въ великую субботу и въ свѣтлую седмицу. Друк горадзенскі 1786 г., б. 624.

Россійскимъ всѣмъ сьв. службы. Друк горадзенскі, 1786 г., б. 624.

Служба и повѣсть о иконѣ тихвинскія Богор. Друк віленскі 1785 г., б. 624.

Россійскимъ чудотв. Служба и похвала. Друк супрасльскі 1786 г., б. 628.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зближэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасьльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, прызначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тєѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

лаўным дыяканам, а, пазьней, арыянінам, і перакладзены ім з баўгарскай мовы на „рускую". Гэта ёсьць апокрыф, напісаны з мэтай прапагаваць арыянства. (A. Jabłonowski, „Akad. Kijowsko-Mohilanska" 1899, б. 50).

БІБЛІЯ СКАРЫНЫ, ПЕРАПІСАНАЯ ВАСІЛІЕМ ЖУГАЕВІЧАМ З ЯРАСЛАЎЛЯ (ГАЛІЦКАГА) 1568 Г. Пераховуецца ў Петрагр. Публічнай бібл., F. I. 4. У гэтым рукапісе украінская мова перапісчыка (Жугаевіча) дае сябе адчуваць. Правопіс Скарыны пераролены на сярэднябаўгарскі лад: юсы, ръ, лъ і цітлы. Рукапіс можа мець значэньне толькі пры развужаньні аб формах і лексычным складзе крыўскай мовы. Цікава прысвоеньне перапісчыкам ня толькі скарынаўскага перакладу, але за адно і яго доктарскага тытулу, прыкладам:

> „протожь я василеи жугаевъ снь зь ярославля В лекарских науках докторь... казал есми списати книгоу стого їова рускым языком. б(г)оу ко чти и людем посполитым къ наоученїю"...

БІБЛІЯ, перапісаная ў 1569 г. у Тарнаполі Лукою. Бібл. графаў Красінскіх у Варшаве. Паводле правопісу і значэньню сходна з Бібліяй, перапісанай Жугаевічам.

Апошнія два рукапісы важны тым, што яны захавалі ў пярэпісме тыя кнігі Бібліі Скарыны, якія былі надрукаваны або перакладзены Скарынам, але загублены ў скарынаўскіх арыгіналах.

БІБЛІЙНЫЯ КНІГІ XVI СТАГ. Перах. у Петрагр. Публічн. бібл. Q. I. 6. Кнігі Прытчаў, Прамудрасьць, Песьнь-Песьняў, Экклезіаст і Сірах— сьпісаны з друкаванага выданьня Бібліі Скарыны.

БІБЛІЯ рукапісная з іменем Скарыны і яго прадмовамі. Пераховуецца ў сабраньні Пагодзіна № 86. Як ведама рукапісы Скарыны, а такжа яго друкаваныя кнігі, былі перапісываны тагочаснымі прыхільнікамі духоўнай асьветы.

КНІГІ БІБЛІІ, У ПЕРАКЛАДЗЕ З ЖЫДОЎСКАЙ МОВЫ, ПАЛОВЫ XVI СТАГ. Петрагр. Публ. бібл. F. I, 2; з бібл. Ф. А. Толстого, I. № 158. Усяго 14 кніг; канчаецца кнігамі царстваў. Мова перакладу вельмі цікавая і чыстая:

> „И рекла ревека до исаака: тоскно мнѣ жи(ть) для дочокъ хеттейски(х), есликe поймe ияко(в) жену знароду сеи земли жити нехочу. Возвалъ теды исаакъ накова, И благо(с)ви(л) его, и росказа(л) ему мовячи: непоймуй жоны знароду хананейского, Але иди и удайся домесопотамѣй си(р)ской, додому өаруйлева отца матки твоей, и возми собѣ оттоле жону з дочокъ лавана вуя твоего. А Богъ всемогучи нехай тобѣ блго(с)вит, и нехай тя ро(з)роди(т) и ро(з)множи(т), абы(с) бы(л) намно(ж)ство люди(й), а нехай тобѣ даст благо(сл)ство аврамово и насѣню твоему потобѣ, абы(сь) осѣлъ землю мешканья твоего, которое обѣцалъ дѣдови твоему".

С кнігі Товіт (разьдзел II):

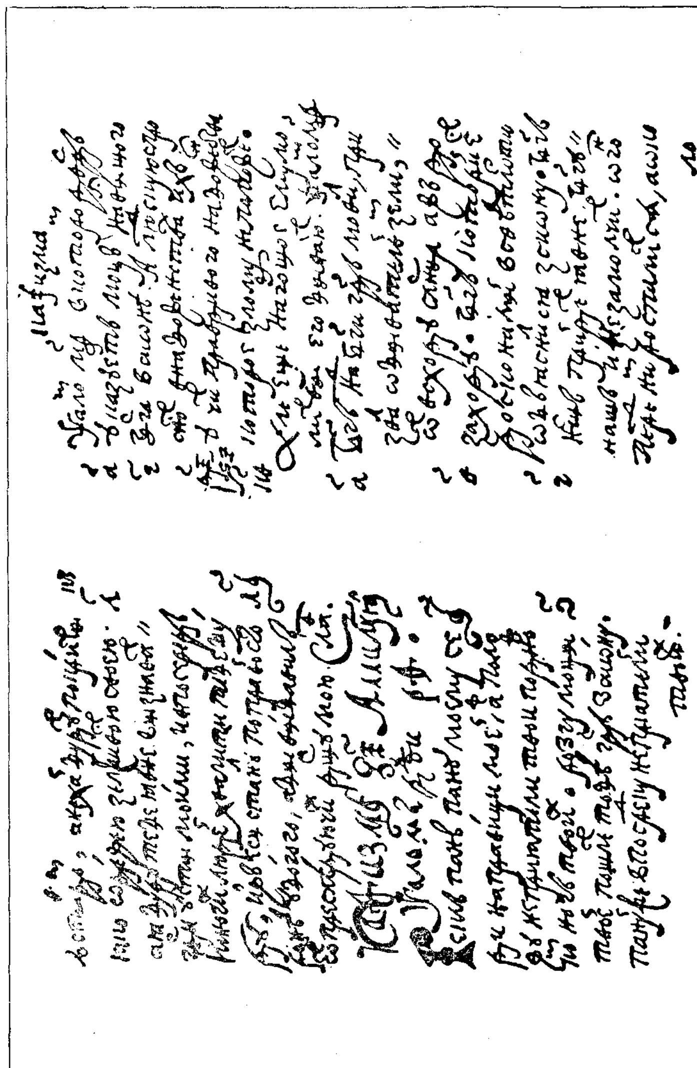

Балонкі крыўскага Псалтыра XVI ст.

М. Грушевський, „Історія України-Руси“ VI ч. II.
I. Jakubowski, „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską“. У гэтай працы п. Якубоўскі спыняецца над легендай аб рымскім паходжаньні літоўскай шляхты і лічыць легенду штучным вытворам XV ст., якая была выклікана жаданьнем знайсьці Літве гэрбы і продкаў, не уступаючых годнасьцю Палякам.

ЛѢТОПИСЕЦЪ ВЕЛИКОГО КНЗСТВА ЛИТОВЪСКОГ. И ЖОМОИТЪСКОГО.

(Паводле сьпіску графа Рачынскага, перадрук з XVII т. „Полн. Собр. Русск. лѣтописей“. СПБ. 1907).

Сталося естъ воплощене сына Божого от Духа святого з благословенное девицы чыстое Марѣи от початку сотвореня свѣта лѣта пяттисечного пятьсотного двадцать шостого. Одного часу панство Рымское было под цэсаром Августом, которыи же не толко одному Рыму, ино и всему свѣту пановал, яко ж вышэй писано, иж часу цэсарства Августова сынъ Божыи воплотился, а часу Тивирѣя, цэсара второго по Августе на кресте волную муку прынял для збавеня и откупенья роду человѣческого, за которого ж Тивирѣе вси рѣчи и пророчэства пополнившы, по встани з мертвых вступилъ на небо и сѣлъ на правицы в Бога отца, отколе ж дня судного мает прыити судити жывых и мертвых и отдати кождому водле заслуги его.

По смерти Тивирѣя цэсара был цэсарэмъ Гаиосъ, а по Гаиосе—Клавдѣи, а по Клавдѣи царствовалъ сынъ его Нерон, которыи же Нерон былъ панъ окрутныи а невъставичныи, иж властную матку свою и доктора своего навышшого Сэнэку бэз кождое прычыны ку смерти прыправил и колко раз казалъ место Рымское запаливать, а ни для чого иншого, толко для того, иж бы ся тому дивовал а потѣху мѣлъ; а княжатомъ и паном Рымскимъ, шляхте и всему посполству крывды и втиски великие чынилъ, для чого ж всякии подданыи его для великого окрутенства и невставичности его не был нихто пэвэн а ни бэзпечонъ не толко имѣнеи албо скарбовъ, але и здоровя своего, а так многие, опускаючы имѣнья и скарбы свое, втекалися до розмаитых земель (ў рукап. „земль“), наслядуючы справедливого упокою.

Где жъ одно княжа Рымское именем Палемонъ, которыи же цару Нерону был кревныи, забрался зъ жоною, и з дѣтми своими, и с поддаными, и скарбы своими, с которым жо княжатем пят сот шляхты, также зъ жонамі и з дѣтмі и з многими силами, и взявши зъ собою одного остронома, которыи ся знал по звѣздах, и пошли у кораблех моремъ по заходу солнъца, хотечи собѣ знаити на земли мѣстце слушное, гдѣ бы ся мели поселити а мешкати с покоем. А с тыми шляхты чотыры рожаи навышшые имены именем: с Китаврус—Довспрунъкгъ, а с Колюмновъ—Прешпор, а з Руси—Ульянус, а з Рожъ - Екъторъ. А такъ оные люди не малыи часъ по мору ходили, и прышли Межиземского мора, и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море окиян, и морем окияномъ дошли до реки устья, где Немон

упадываеть у море окиян, и потом пошли рекою Немном у верхъ олиж у море Малое, которое называется море Немновое, а для тое прычыны тое море Немъновое называется, ижъ в тое море Немонъ упадываеть дванадцатма устьи, а кождое зоветься особным именем, межы которыми ж устьи одно зовется Кгилья. И пошли тым устьем у веръхъ и дошли цэлого Немна, гдѣ вже он сам увесь ув одномъ мѣстцу течеть, и верхъ Немна дошли до реки Дубисы, яко ж вшедъшы в тую реку Дубису и нашли над нею горы высокие и *на оных горахъ* (курсыў дададзены па Румянц. сьпіску) ровнины великие и дубровы роскошные и розмаитых объѳитостей наполнено у звѣрех розного рожаю, то естъ, наперьеи туров, зубрев, лосеи, оленеи, сарнъ, рысей, куниц, лисиц, бѣлокъ, горностаев и иных розмаитых рожаевъ, и тэж у рекахъ великую оѳитость рыбъ непосполитых, ижъ не толко тые рыбы, которые ся в тых реках плодять, але множство рыб розмаитых а дивных прыходят з мора за тою прычыною, иж недалеко устье Немновое, гдѣ Немонъ у море впадываеть. Над которыми ж реками—над Дубісою, и над Немномъ, и над Юрою—там ся поселили и почали розможыватися и оное мешкане ихъ над тыми реками вельми ся имъ подобало. И назвали тую Землю Жомоить.

О княжати Палемоне и о трех сынох его.

Княз Палемон вродилъ трехъ сынов: старшыи Боркъ, а другии Кунасъ, а третии Спэра (ў Рум. сьп. „Истра“). Старшыи же сын Боркъ вчынил городъ на рецэ Юре. И зложоно имя того княжати посполъ з рекою: имя рецэ Юра, а княжати—Боркъ, и назвал тот замок Юръборкъ. А середнии сынъ Кунасъ прышол на устье реки Невяжы, гдѣ она впадываеть у Немонъ, и тут учынилъ городъ и назвалъ его именем своим Куносов город. А третии сын Спэра пошолъ далеи у пущу ко всходу слонца и, перешедъшы реку Невяжу и реку Святую и третюю реку Шырвинту, знашолъ озеро луками и розмаитымъ деревомъ украшено, где ж злюбившы и над тымъ озером поселилъся. И тое озеро именемъ своим назвал Спэра, и пановалъ многие лѣта, и былъ вельми ласкавъ подданым своим. И потом умер бэс плоду. И подданые его, милуючы его, и подле Рымского обычаю вчынили собѣ балъвана и назвали его Спэра на паметь его.

И потомъ оные люди, мешкаючы около него, и почали ему ѳеѳеры чынити и за Бога его мѣти, и потом, коли тот балванъ сказилъся, и они тое озеро и мѣстцо хвалили и мѣли за Бога. И по немъ межы собою господара не мели и мешкали без пана.

По малых же часех умреть брат его, которыи мешкалъ на Юрборъку, не маючы детеи. И братъ его Куносъ озмет и тую часть, брата своего Борка и город Юръборкъ, и в тои части его будет пановати. И оное княже Кунос мѣлъ двух сынов: одного Кернуса, а другого Кгинбунта. И пануючы ему в земли Жомоитскои почалъся множыти и розшырати и выходити на реку Велю в землю Завельскую. И перешодъшы реку Святую вышеи, и нашолъ мѣсто вельми хороше. И сподобалося ему тое мѣстцо вельмі, тогды он там поселилъ сына своего Кернуса. И назвалося тое местцо по Кернусе—Керново.

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych“ 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло“...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить“.

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи“ I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy“ (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова“, каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава“... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше“.

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ“.

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии“...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце“ Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя“, а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовьтъ“. Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст.“ СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велицім князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и, такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на цара Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо цара Тимиръгиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Өедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туров-

ского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Өедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Өедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

помоч. Литва, Нѣмцы, и Ляхове, и Татарове и с ним было князеи пятдесятъ, и была сила ратных вельми великая, и пошли на царя Тимиртиклуя Татарского и похвалилися на орду. Витовтъ реклъ: „подемо пустошечи землю Татарскую и забиимо царя Тимирътиклуя, и осадим царя Токтомыша на царстве его, а Тактамыш мене посадить на всеи земли Рускои". И мовившы то и пошли Татар воевати. А в томъ часе поспѣеть Тимиртиклуи цар з многими силами Татарскими и стрѣтилися с княземъ Витовтом на поли на рецэ на Ворсклѣ. И была им битва великая лѣт 6907 мсца августа дванадцатого дня. И долго вельми билися, и побили Татарове Витовтово воиско, и князь великии Витовт побежыт у малои дружыне. И цар Тимиртиклуи поидет под Киев и стоял под Киевомъ тры дни. И Кияне дали за себе окуп тры тисечы рублев Литовскихъ. И Тимиртиклуи Татарскую орду роспустилъ по великому князству Литовскому воевати олижъ до Великаго Луцка. И много лиха учынили великои земи и Литовскои и опят пошли у свою землю. А которыхъ побито князеи Литовских имена: князь Андрѣи Олькгирдович Полоцкии, а братъ его князь Дъмитреи Браньскии, князь Иван Дъмитрэевичъ, княз Андреи пасынокъ его, князь Іванъ Борысовичъ Киевскии, княз Глѣбъ Светославович Смоленскии, князь Глѣбъ Корятовичъ, а брат его князь Семен, князь Михаило Подъберезскии, а брат его князь Дъмитреи, князь Ѳедор Патрыкѣевичъ Бѣльскии, а пан Спытко Краковскии.

Того ж году князь Юреи Светославович а князь Ольгъ Резанскии прышли къ Смоленску. И была в тот часъ замятня великая: инъшые хотели взяти гсдремъ Витовта, а другие хотѣчи взяти князя Юря отчыча. Тогды Юреи змовилъся зъ Смолняны, и Смолняне не могли терпети великое налоги, и з Ляхов прыняли собѣ отчыча князя Юря и город ему отворыли. И князь Роман Бранскии в тот часъ былъ тут. Тогды велѣл был Витовтъ того Романа убити и намѣстника своего послал къ Смоленску. И они намѣстника Витовтова поимали, а бояр Смоленскихъ и Друцкихъ, которые не хотели мѣти отчыча князя Юря, тыхъ всихъ постинали в лѣт 6909(=1401). И князь великии Витовт тое ж осени прыходил къ Смоленску на князя Юря, и стоялъ много под Смоленскомъ, и не взял города, пошолъ опят у свою землю, вземшы перемире. А в тот часъ была у Смоленску великая замятня, и много людеи посекли, которые спрыяли Витолту, и мор былъ великии на люди.

Того ж году (ў Рум. сьпіску дададзена „мсца іюня) воевали Татарове около Киева и манастыръ Печеръскии собрали и выжгли, месеца июня.

Того ж году в Новегородѣ былъ мор силенъ велми и на Москве, и в Лавзе (па сьпіску Красінск. „Ладозе"), и в Порхове, и во Пъскове, и в Торжку, и в Тверы, и в Дъмитрове и по всимъ Руским волостям.

Того ж году на Благовѣщэне у понедѣлок на страстнои недѣли было знамя великое: якобы ув обедъ веремя звѣзды ся явили, як бы в ночы, и солнъцэ потемнѣло, и страхъ былъ великии на земли Рускои.

Того ж лѣта Москва згорѣла и Смоленскъ. А княз великии Витовт собрал вси владыки Литовское земли: Полоцкого, Черниговъского, Туровского, Луцкого, Володимеръского. И тым владыкам поставил у великомъ князстве Литовском митрополита на имя Грыгоря з Болгарское земли.

О князи Дашку Ѳедоровичу коли Кремянецъ взялъ

В лѣто 6926 (=1418) князь Дашко Ѳедорович взял Кремянец у великии четвергъ. И князь великии Витовт самъ не ехалъ и пошлет наперед себе двух панов своих Дъмитрея а Данилья, рекучы: „передаитеся ему служыти, а коли я прыеду къ городу, и вы узвод отпустите на мостъ". И они от Витовта прыехали и звѣрылися им, и воевода их любовно прынял. А того нихто не зналъ а ни вѣрыли, што они прыехали города добывати и засѣсти.

И Дашко тогды в ночы прыехалъ, а з нимъ только десеть чоловѣков люду зброиного. И на тых мѣст узводъ отсекли и на мосту его положыли. И въехавшы Дашко с товарышы своими Кондрата воеводу вбили и жолнеровъ королевских побили, и князя Швитрыгаила выпустили зъ железъ, бо седѣлъ на Кременцу деветь лѣт. И оттоле Швитрыгаило собравшыся с прыказанемъ Витовтовым шедъшы Угорскую землю спустошыл и городовъ много побрал: и Луческъ Великии взял и Волынскихъ князеи и бояръ, пять сот конеи взял и до Витовта прывелъ.

В лѣто 6912 (=1404) прыходил княз Витовт, а с нимъ княз Семен, княз Швитрыгаило со всеею силою своею къ Смоленску. И стояли под городомъ тры месецы и пошли проч у свою землю, не взявшы города Смоленска.

В лѣто 6912, а от Божого нароженя 1404 году князь великии Витовт с Корыбутом а з Лукгвенем и з Швитрыгаилом Олькгирдовичы и со всею силою прыиде къ Смоленску. И князь Юреи затворылся в городе со всими Смолняны. И княз великии Витовт стоялъ всю весну а города не взялъ, а волостям много зла вчынившы и пошол у свою землю. А потом князь Юреи Светославович Смоленскии поехал ко князю Василью Московскому не въ мнозе дружыне, а княгиню свою и бояр зоставил в городе и прыказалъ имъ себе ждати на тры роки. А самъ прыехавшы на Москву, просил князя великого Василья, абы ему помоч дал. И княз Василеи обецался ему на помоч людеи своих послати и самого князя Юря задеръжал в себе на тые роки, норовечы тестю своему великому князю Витовту.

И коли он был на Москве, в тот час Витовт собравшы силу многую и прыиде къ Смоленску. И Смолняне, князя Юря не дождавшы на роки и не могучы терпети от голоду, городъ Смоленскъ подали Витовту. Тогды было последнее взятье Смоленску от Витовта в Петров пост двадцать шостого дня июня в четвергъ. Взял Витовт город Смоленско и все Смоленское княжене и оставил у Смоленску свои намѣстники и Ляхом дал держати.

В лѣто 6936 (=1428) ходил князь великии Витовт къ Новугороду Великому со всимъ воиском и много зла вчынил, а города не взявшы и опятъ пошолъ до Литвы.

Похвала о великомъ князи Витовте.

Княз великии Витовт держалъ князство Литовское и Руское и иные многие земли. И будучы ему у Великом Луцку и хотѣлъ былъ на себе кору-

„Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотрить, альбо чтучи его вслышить, кому потреб того будеть ведати. Бил намъ чоломъ писар нашъ Ѳедко Григоревичъ и просил нас в Полоцку десяти человековъ на имя Полянъ, что служили къ двору нашему къ Черсвяцкому. Ино мы, впаметавши его верную службу, и тыхъ людей Полянъ и зъ ихъ землями пашными и бортными, и зъ сеножатьми, и с озеры, и з даню грошовою, и медовою, и со всими входы и приходы, как нам служили, ему дали вечно, и его жоне и ихъ детемъ и потомъ будучимъ ихъ щадкомъ. Воленъ он отдати, и продати, и къ церкви записати, и къ своему вжиточному обернути. А на твердость того казали есмо и печать нашу привесити к сему нашому листу. Псан въ Троцех, в лет 7001 мца, дек. 12 день, индик. 11“.

ГРАМАТА ПЕТРАША ФОМІНІЧА ЛЮБІЧА 1492 Г. „У ВИЛНИ“. Monumenta d. in Ostrog. Archiwum S., I, 99. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА В. КНЯЗЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. „В МЕНСКУ“. Monum. d. in Ostr. Archiwum S., I, 100. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙ ЖАМОЙДЗКІ АД КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 Г. З Літоўскае мэтрыкі. Дзялыньскі, 67. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙ В. КН. І КАРАЛЯ АЛЕКСАНДРА 1492 ГОДУ. У склад гэтай граматы ў першай палавіне ўходзіць цалком прывілей в. кн. Казіміра 1457 г., а ў другой палавіне яна зьяўляецца саўсім самаістым правадаўчым актам, абмежуючым уладу гаспадара. Рада в. кн. Літоўскага, якая складалася з ленных князёў і намесьнікаў аддзельных зямель, даўно дабівалася магчымасьці ўзяць дзяржаўнае кіравецтва ў свае рукі. Пры канцы XV стагодзьдзя яна дабілася свае мэты. В. кн. Александр гэтым прывілеям перадаў правадаўчую, адміністратыўную, судовую, грашовую, замежных спраў і вайсковую чыннасьці ў рукі „Рады Господарскои“. Гэткім чынам вялікае князьства Літоўскае з гэтага часу становіцца арыстакратычнай рэспублікай. Вялікі князь стаўся звычайным старшынёй Рады Гаспадарскай і ня меў права рабіць ніякіх выступленьняў без яе згоды. Гэты прывілей слушна можа быць названы „magna charta libertatum“.

ПСАЛТЫР. Бібл. Кіява—Пячэрскай лаўры, № 4. Рукапіс напісаны ў Вітабску, што можна бачыць з гэткага запісу:

„В лѣт .... списана бысь сия кніга рукою многогрѣшного раба божия ортемья дяка рекомая псалтирь толкованая. а списана быс въ градѣ витебьску“.

Пісана 1492 г. Мае шмат крыўскіх азнак у мове, між іншым,—выдатнае аканьне.

Балона летапісу Абрамкі, пісанага ў Смаленску, не пазьней 1492 г.

Моцна каралася такжа выводжаньне падданага люду:

> „А которій будеть люди выводити, а любо челядь невольную, а ухватять съ лицомъ, того на шибеницю“.

Паводле агульнага свайго характару гэты судоўнік падобен да статуту в. кн. Ягайлы 1423 г. і да Вісьліцкага статуту 1438 году, але шмат меншы, артыкулы ў ім не панумараваны і грашовыя штрафы маюць тут меншае значэньне, бо гэты статут разглядае галоўным чынам крымінальныя справы, тады як першыя два тоўпяць у сабе цывільнае права.

ПРАВА ПРАДАЖНАЕ АД МІХАЙЛЫ ЯНОВІЧА ПАНУ ЯКУБУ КАРЫБАНОВІЧУ НА ВАЛОЖЫН 1470 Г.—„Акты Южн. и Зап. Россіи“, II, № 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І НАМЕСЬНІКА ПОЛАЦКАГА АЛЕХНАВА РЫЖСКАМУ БУРМІСТРУ 1470 Г.—„Русско-ливонскіе акты“, № 259, бал. 225—226. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА В. КН. КАЗІМІРА З НОЎГАРАДАМ 1470—1471 Г.—„Акты, собран. Акад. Н.“, № 87. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

АКТ РАЗМЯЖАВАНЬНЯ ЗЯМЕЛЬ ПАМІЖ УЛАДАНЬНЯМІ БІСКУПА І КАНОНІКАЎ ВІЛЕНСКІХ 1474 Г.—„Акты Южной и Зап. Россіи“, II, № 75. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ ГОР. РЫЗЕ 1475 Г.—„Русско-лив. акты“, № 263, бал. 271. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА АД БАЯРАЎ І МЯШЧАНАЎ ПОЛАЦКІХ, У РЫЗЕ, 1476 Г.—„Русско-лив. акты“, № 264, бал. 232. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ЯНА КУЧУКА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г., „У ТРОЦЕХ“.—Monumenta ducum in Ostog. Archiwum S., I, 73. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА ІВАШКА ІЛІНІЧА ВАСЬЦЫ ЛЮБІЧУ 1477 Г. „У ТРОЦЕХ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 74. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА ПАЛАЧАН З РЫГАЙ 1478 Г. —„Акты, собр. Акад. Н.“, № 106. „Русско-лив. акты“, № 265, бал. 233—235. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА АЛЕКСАНДРА ХАДКЕВІЧА 1480 Г.—„Археогр. Сбор.“, VII. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КАЗІМІРА ЯГАЙЛАВІЧА МАРЦІНУ ГАШТАЎТОВІЧУ 1481 Г. „У ВИЛНИ“—Архіў Чартарыскіх. Archiwum S., I, 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАЙЛЫ ВАСІЛЬЕВІЧА ЗБАРАСКАГА 1462 Г. „ОУ ВИЛНИ“.—У Інстытуце Ассалінскіх у Львове. Archiwum S., I, № 79. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

УГОДЧАЯ ГРАМАТА КАРАЛЯ КАЗІМІРА С КНЯЗЯМІ ВАРАТЫНСКІМІ, АДАЕЎСКІМІ І ІНШ. 1473 Г.— „Акты Зап. Россіи“, I, № 80. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ГРАМАТА КН. МІХАЙЛЫ І КАНСТАНТЫНА ІВАНАВІЧАЎ АСТРОЖСКІХ 1486 Г. „У ВИЛНИ“.—Monum. duc. in Ostr. Archiwum S., I, 84. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПАСОЛЬСТВА В. КН. КАЗІМІРА ДА ВЯЛ. КН. МАСКОЎСКАГА ІОАННА ВАСІЛЬЕВІЧА 1486 Г.—„Акты Зап. Россіи“, I, № 88. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

ПРЫВІЛЕЙНАЯ ГРАМАТА КН. СОФІІ ЗУБРАВІЦКАЙ І МАРІЯННЫ ТРАБСКАЙ 1486 Г.—„Археогр. Сбор.“, VI. Карскій, „Бѣлоруссы“, т. I.

„МИНЕЯ МѢСЯЧНАЯ“ 1487 Г., знаходзілася ў Віленскай Публ. бібл. № 161. У канцы рукапісу (183 кар.) прыпіска:

> „при державѣ короля польскаго Казимира, великаго князя литовскаго. А повелѣніемъ и желаніемъ пана Солтана, короля его млости маршалка литовьскаго... Рукою многогрѣшнаго и гроубаго діака Сенка родом Смолнянина“.

ЛІСТ БЯЗМЫТНЫ КАР. КАЗІМІРА МЕНСКАМУ МЯШЧАНІНУ ЛУКАШУ ТЕРАШКОВІЧУ. У ВІЛЬНІ, 4 САКАВІКА 1488 ГОДУ.

> „Казимиръ божъю милостью.
>
> Княземъ нашимъ, и паномъ, и наместникомъ, и тивуномъ, и бояромъ, и мытникомъ, и всимъ заказникомъ. Тотъ нашъ чоловек мещанинъ менъскій Лука Терешковичъ торгуеть нашимъ дубасомъ бобруйскимъ Троицкое половины, а нашими пенязьми, а отъ того намъ прибытокъ дает. И вы бы отъ нашого дубаса и отъ его комяг мыта не брали бы есте: в Лусъку (Глуску), въ Погосте, в Чарторыску, у Куликовичохъ, въ Четъверътни, в Луцъку, у Вострозе, въ Степани, въ Дубровицы, въ Городъку, у Турове, у Паустьи, въ Пинъску, въ Берестьи, в Дорогичине, въ Каменъцы, в Слониме, въ Ковне, в Нове-

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зблiжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣють судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имають судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ. У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" І., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской двоҏенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ где и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г. Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. І.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г. Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжіа Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи державшоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тофѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и;такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣх и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

ıсусе Христе рабъ Твоихъ во царствіи Твоемъ". Пасьля гэтага ідзе пералічаньне імён, а ўнізе—родъ князя Андрэя Сангушковіча. Пераховываўся ў Віленскай Публ. бібліатэцы.

„КНИГА ЗОВОМАЯ ПРИТОЧНИКЪ". Рукапіс XV ст. ў зборніку Кіява—Міхайлаўскага манастыра, № 1655. Пісаў гэту кнігу: „Васка пісар пана Миколаа Радивиловича въ лето 6991 (=1483). Гэта ёсць палемічны твор супроць жыдоў, г. зн.,—сэкты жыдоўствуючых. Палемічная літэратура супроць жыдоў пачала ў нас паяўляцца, калі пайшлі ў ход між інтэлігенціяй кнігі, перакладзеныя з жыдоўскай мовы. Як сама сэкта жыдоўствуючых, так і літэратура іхняя і аб іх паявіліся ў нас шмат раней, чым у Маскоўшчыне і Вялікім Ноўгарадзе.

„МУКА ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРЫСТА". Рукапіс XV ст. Пераховуецца ў Петрагр. Пуб. бібл. (б. Q. I. № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III.

Некатарыя дасьледчыкі дабачалі ў гэтым рукапісе Нікадэмава Евангельле, але бліжэйшы разгляд прымушае вывад такі лічыць непраўдзівым. Толькі ў другой часьці, пачынаючы з 16 балонкі, даволі нескладная палавіна гэтага рукапісу прыпамінае рожныя повесьці Нікадэмавага Евангельля. Перапрацоўка гэта зроблена з лацінскай мовы, але дагэтуль лацінскага арыгіналу яшчэ не адкрылі. Вельмі магчыма, што гэта ёсьць самаістая крыўская пераробка якога-колечы Pasio Christi.

Пробка мовы (Карскій, „Бѣл"., III, 63).

„... тогды юда сторговавши. и пѣнязи от жидовъ оузявши. присягнувши. иже то што обецал пополнити ме(л). пришо(л) вечере(м) до бетании албо до виѳаніи. милостивомоу го(спд)у ис(су) со своею милою маткою и съ апосто(л)ми своими та(м) боудоущи(м). да марія матухна милостивая. тое льстивости июдашовы не ведоючи. поздоровила его вел(ь)ми ласкаве. привитала его рекоучи. о милый приятелоу *што еси (там) въ ероусолиме о моем сыноу миломъ* чоува(л) альбо слыша(л). июда отповеда(л) все добро дѣетсе найми(лей)ша госпожо".

Повесьць канчаецца апавяданьнем аб Язэпе Арыматэйскім і увагай:

„... про то(ж) нине братья наймилейша тое чтение. которое чоули есте никоде(м) писмо(м) жидовски(м) пописа(л) а потом по исходячи(х) лете(х) многи(х) пришо(л) до іор(с)лима цесарь великій теодосию(с) а тамо тое *почитаніе нашо(л) на ратоуши пилата старосты оу явны(х)* книга(х) написане. а тако чере(с) того цесаря коу нашому познанію пришли"...

„О ОМУЧЕНІИ ПАНА НАШЕ(ГО) ЕСУ(СА) КРИСТА". Рукапіс XV ст. ў зборніку Маскоўскай Сынодальнай бібліатэкі, № 367. Гэтае апавяданьне такой-жа рэдакцыі, як і ў павыжшым Петраградзкім зборніку № 391.

ПОВЕСЬЦЬ АБ ТРОХ КАРАЛЁХ. Рукапіс XV ст. (Публ. б., Q. I., № 391). Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Знаходзіцца ў адным зборніку з повесьцю аб Муцы Хрыстовай. Арыгінал гэтай повесьці вядомы: гэта твор на лацінскай мове кармэліты Johannes von Hildesheim (+1375 г.): Liber de gestis ac trina beatissimorum trium regum translatione etc., некалькі разоў друкаванае. Лацінская легенда зьявілася і ў нашым перакладзе, а лепей—перапрацоўцы, бо ў арыгінале няма апісаньня аб абычаях рожных народаў (Ноубіане, Солдане, Яковите, Мароните, Компоты, Исмы, Марромины, Николайте, Мандополи). Але тым ня меней відаць, што перадкладчык карыстаўся лацінскім арыгіналам. Гэтак у нашым рукапісе часта сустрачаецца „и те(м)", чым выказуецца лацінскае item и (те(м) Сырїа и те(м) Армїане і г. п.). Тэкст гэтай повесьці ўзьнік безумоўна ў каталіцкім асяродку.

Повесьць аб трох каралёх цікава з літэратурнага боку, дзякуючы ўстаўленым у яе рожным апокрыфам і сьвецкім сярэднявечным повесьцям.

Пробка мовы:

...да оуси люди которыи родятсе там оу тыхъ земляхъ. от которы(х) с(в)тый фома моучонъ бы(л) ис прироженїа держать лица албо виденїе на зраст песій какъ оу псовъ толко не мохнаты. и таке родяться. а до *нинейшого дня иже оусегда у кажной з(е)мли индеи и* в островехъ родятсе и ростоу(т)".

Аб зьнешнім выглядзе Божага дзіцяці і Маці Божай сказана: Хрыстос у 13 дзень

„подлўг своего вѣкоу бы(л) маленко сытыи а оубогий оу пелен(ь)ки (аж) до плечеи оу ясле(х) на сѣне лежа(л) оувитый. а м(а)рїа матка его яко те(ж) в ыны(х) книгахъ и прикладехъ есть написано. *была оу парсоуне телиста а маленко смеда*".

Аб грэцкай веры так апавядаецца ў нашай повесьці:

„...попове грецке соу(т) жонаты. а нося(т) долге волосы да не вѣря(т) штобы стыи дхъ от отца и сна походи(л). але толко от отца. теж не вѣря(т) штобы чистец бы(л)... да коли мшу держати хотя(т) тогды вырежуть с кислого хлеба гостію албо оплат(ок) на чотыри оуглы на по(свя)щеніе да тую гостію кладу(т) на блюдечко золотое"...

„ЖИТІЕ СВ. АЛЕКСІЯ ЧЕЛОВѢКА БОЖІЯ", рукапіс XV ст. Петрагр. Публ. бібл., № 391. Карскій, „Бѣлоруссы", т. III. Крыўская вэрсія жыцьцёпісу Аляксея ператворана з лацінскага арыгіналу Legenda Aurea Jacob de Voragine. Легенда гэта празначана для каталікоў і апрацавана каталіком, які не знаў царкоўна-славянскіх вэрсій легенды: ў тэксце саўсім няма царкоўна-славянізмаў.

Прыклад мовы (Карскій, „Бѣл." III, 46):

„... Матка то(ж) тое оуслышавши какбы л(ь)вица дероучи себе также здрапавши на собе роубие альбо хоусты. волосы распоустивши оу нёбо очи по(д)носила. а коли пере(д) велики(м) людо(м) с(вя)того тела дои(д)ти не могла и она закликала рекоучи. даите ми приступити абы(х) оувидѣла с(ы)на моего абы(х) оувидѣла потешеніе д(у)ше моее. который ссалъ гроуди мое аколи пришла до тела на ложи на него кликала рекоучи. беда мне с(ы)ноу мой свѣчо очью мои(х) чому еси так оучини(л)"...

пісаны ў лацінскай мове, якую, зрэшта, рэдка хто разумеў. Зьбліжэньне Літвы і Польшчы выклікала сярод палякаў жаданьне мець статуты ў зразумелай мове. Дзеля таго, што пісьменнасьці польскай не было, то пераклады з лацінскага робяць на мову крыўскую, мову, якая была ў дзяржаўным ужытку у в. кн. Літоўскім. Гэты пераклад Вартскага статуту, як слушна лічыць чэскі вучоны Ірэчак („Svod zakonuv slovanskych" 1880, p. IX, 69), зроблены быў не для Літвы, а для Кароны.

Прыклады мовы:

„Головныи паны земль нашихъ на великыхъ соймѣхъ... сѣдаютъ отъ насъ на судѣхъ, предъ которымижъ то паны жалобы великыи дѣдичныи бывали жаловани, а ихъ сказаніе бывало правдиво, какъ бы предъ нашею обличьностью то ся дѣяло"...

„...Мы уставляемъ, которыи члонкы имѣютъ судить старосты: напервѣй судить о усилство женское, другое о розбои на добровольнои дорозѣ, третее о пожогу, четвертое о кгвалты домовыи; а въ иньшихъ жалобѣхъ не имаютъ судить".

СТАТУТ В. КН. ЯГАЙЛЫ 1423 ГОДУ.

У некатарых часьцях надрукаваны ў „Актахъ Зап. Россіи" I., № 27.

Гэты статут па свайму характару мала чым рожніцца ад Вісьліцкага статуту (гл. ніжэй, пад 1438 годам). Дахаваўся ён у вельмі няпоўных сьпісках. Двадцать першых артыкулаў датычаць сямейнага і спадковага права і зьяўляюцца дапаўненьнем а часьцю пацьверджаньнем права, выданага кар. польскім Казімірам III. Стыль і мова немаль тая самая, што і ў Казіміраўскім, або Вісьліцкім статуце 1347 г.

Арыгінал знаходзіўся ў рукапісным зборніку, які пераховываўся да 1827 году ў Супрасльскім манастыры. З гэтага зборніка Даніловіч выдаў „Latopisiec Litwy" (у Вільні, 1827 г.).

Апрацаваны статут стараньнем „Ванька Кирдеевича зъ Квасилова", каштэляна холмскага.

„Ванько Кирдеевичъ, панъ земли холмской дворенинъ а рицерь удатныи, изъ рады пана короля Володислава"... „...о то былъ сталъ абы тыто книги правъ польскихъ изъ латины были въ часку ричь и въ тыхто сторонахъ на дальней земли рускіи выложены; онъ о тыи то книги праведныи статочне стоялъ, абы ему могли изъ чески изъ латины выложены быть, не бо латины чести невмевше, але литеру руску добре чтяше".

З прадмовы відаць, што быў ня толькі лацінскі арыгінал, але і чэскі пераклад гэтага статуту, зроблены для пана Кірдеевіча, перад перакладам яго на крыўскую мову. Карыстаючыся лацінскім і чэскім тэкстамі, перакладчык лічыў патрэбным сказаць некалькі слоў аб Чэхах:

„... далеко суть отъ себе тыи то земли, Чехи а Русь... суть Чехове люди на западе слонца, на горахъ, а люди довцепны; мало отъ руского языка оттаргнены... а Русь есть люди близки ричи свы языка ческа подъ усходемъ слонцемъ".

Пробка мовы:

„Кды жака забиють, такежъ кде и ксенза алибо жака посвецоного, былъ бы раненъ а не забитъ, тоготь мяста костелъ алибо церковь правемъ суть положоны во посвятныхъ обходехъ, а прото въ немъ служба божия неима быти о бозе так длуго, ажъ тенъ злосникъ ксензю бискупу поданъ будетъ; а естлижбы тенъ злосникъ не могъ улапанъ быти, тогда тить седлаци имаю присячь, ижъ его влапити не могли, ани таки причины давали, абы втеклъ; тогда бискуп има костелъ разгрешить зася ку службе божии"...

Мова прыведзенага статуту перапоўнена полёнізмамі і нават чэхізмамі. Магчыма, што гэта рабілася ўмысна, бо як вышэйпрыведзены Вартскі, так і гэты, Вісьліцкі статут, празначаўся не для Літвы, а для Кароны, дык можа перакладчык стараўся такім спосабам зрабіць яго больш зразумелым для чытачоў-палякаў.

ГРАМАТА В. КН. ВІТАЎТА КНЯГІНІ АННЕ 1428 Г.

Пісана „в новегородце" Monumenta ducum in Ostrog. Archiwum Sanguszków, I, 29. Карскій, „Бѣлоруссы", т. I.

Княгіня Анна—жана в. кн. Вітаўта, дачка Смаленскага князя Сьвятаслава.

СЛОВА ІСААКА СІРЫНА 1428 Г.

Пісана гэта кніга на паперы, ў Смаленску, „рукою раба Бжія Тімофѣя", а „волею и хотѣніемъ великого князя Александра, зовомого Витовътъ". Рукапіс знаходзіцца ў Петраградзкай Публ. бібліатэцы, F. I, 476. Соболевскій, „Палеограф. снимки XII-XVIII ст." СПБ. 1901.

У канцы кнігі прыпісаны цікавы панэгірык в. кн. Вітаўту.

„... преписана бысть книга сия на вторую книгоу, при великом князи Александрѣ, зовома Витовтъ. Тогда бо емоу многа лѣтъ соущи держащоу великое княженье Литовское, и Роуськое и иная великая княженья, спроста рещи вся Роуськая земля. Тогда бяхоу крѣпко слоужахоу емоу велиціи князи: великии князь Моськовски, великии князь Тѳѣрьски, велики князь Рязаньски, великии Новъгородъ, великии Пьсковъ и спроста рещи весь Роуськии язык. Честь и дары подавахоу емоу и; такоже слоужахоу емоу въсточные великии цри Татарьскии, тако же и Немецькии, великии князи слоужахоу емоу, со всѣми грады своими и съ землями, тѣ же Немецькии князи по Немецькомоу языкоу зовоми мисторове. Еще же и иніи велиции князи слоужать емоу: гсдрь Молдавьскои земли, тако же и Бесарабьскои земли, тѣ же велиціи князи, гсдри Молдовськои земли по Власкомоу языкоу зовоми воеводы. Тако же и Чеськое корольство слоужаше емоу. Тѣ же велиціи князи всѣхъ земль тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книзе сей, великоу честь и дары подавахоу славномоу господарю, великомоу князю Александроу, зовомоу Витовтоу, тако же и велики дары и дани приношахоу емоу, не токмо на всяко лѣто но и по вся дни. А отъ тѣхъ великихъ земль которомоу осподарю повелеваше к собѣ быти, они безъ всякого ослушания прихожахоу к немоу с своихъ земль есть пакъ хочеть поити на которою землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати

Дзялынскі. „Zbior praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563". Poznań 1841.

Дзялынскі. „Zródłopisma do dziejow *unii* Lubelskiej", cz. III. Poznań, 1858.

Добрянскій Ф. „Описаніе рукописей Виленской Публичной Библіотеки церковно-славянскихъ и русскихъ". Вильна, 1882.

Довнаръ-Запольскій. „Исторія Кривичской и Дреговичской земель". Кіевъ, 1891.

Довнаръ-Запольскій. „М. Тяпинскій переводчикъ евангелія на бѣлорусское нарѣчіе". СПБ., 1899 г.

Древности. „Труды Имп. Моск. Арх. Общ." т. 21. Вып. I, М., 1906 г., бб. 77— 88+Табл. XII—XX.

Евгеній, еп. Астраханскій. „Творенія св. Кирилла". Кіевъ, 1888.

Живописная Россія подъ редакціей Семенова. СПБ., 1882 г.

Житецкій. „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія". Кіевъ, 1876.

Записки Сѣв.-Зап. Отд. Имп. Русск. Геогр. О-ва, кн. 3, 1912 г.

Земкевіч Р. „Значэньне Ф. Скарыны ў беларускай культуры". Гл.: „Вольная Беларусь", № 13, 1917 г.

Ильинскій Ѳ. „Большой катихизисъ Лаврентія Зызанія". (Труды Археогр. Ком.) 1898 г.

„Историко-статистическое описаніе Туровской епархіи, составленное ректоромъ Минской духовной семинаріи, архимандритомъ Николаемъ". СПБ. 1864.

Истринъ В. М. „Александрія русскихъ хронографовъ". Москва, 1893 г.

Iocher. „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce", t. II, Wilno, 1842 г.

Jabłonowski A. „Siabrowstwo jako jedna z form rodowego posiadania ziemi w krainach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej". Pisma, t I. Warszawa, 1910.

Jabłonowski Al. „Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacyi zachodniej na Rusi". Kraków, 1899—1900.

Jakubowski I. „Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed Unią Lubelską".

Jaroszewicz I. „Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII". Cz. I—III, Wilno, 1844-1845.

Калайдовичъ. „Памятники Россійской словесности XII вѣка". Москва, 1821.

Kamieniecki Witold. „Geneza państwa litewskiego". Warszawa, 1916.

Карамзинъ. „Исторія государства россійскаго". СПБ., 1892 г.

Карпинскій М. „Западно-русская Четья 1489 года съ приложеніемъ житія Бориса и Глѣба". (Русск. Филолог. Вѣстн. XXI).

Карскій. „Два памятника Западно-Русскаго *нарѣчія*". (*Журн. Мин.* Нар. Просв., 1893 г., августъ).

Карскій Е. Ѳ. „Два древнѣйшихъ русскихъ документа Главнаго архива Царства Польскаго въ Варшавѣ". (Древности, Труды Археограф. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ., т. I, вып. 3, 1889 г.).

Карскій Е. Ѳ. „Бѣлоруссы. Введеніе къ изученію языка и народной словесности". Вильна, 1904.

Напьерскій К. Э. „Грамоты, касающіеся до сношеній Сѣверо-западной Россіи съ Ригою и Ганзейскими городами въ XII, XIII і XIV в." СПБ., 1857.

Narbutt T. „Dzieje narodu litewskiego". Tomy I—IX. Wilno, 1835—1841.

Niemcewicz J. U. „Ciekawa mowa Iwana Mieleszki, kasztelana smolenskiego, na sejmie w Warszawie, za króla Zygmónta III miana r. 1589. (Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce)". Warszawa, 1822.

Никольскій Н. „О литературныхъ трудахъ митрополита Климента Смолятича, писателя XII в." СПБ., 1892.

Никольскій Н. „Проложное житіе Кирилла Туровского по списку XIV—XV в."

Новоструевъ. „Слово св. Іпполита объ Антихристѣ". Москва, 1868 г.

Оболенскій. „Книга посольская Метрики Великого Княжства Литовского". Москва, 1843.

Огіенко, „Друкарска трійця". „Літопіс". 1924 г., Бэрлін.

„Ondyna Druskienickich zródeł". 1844 г.

Осинскій А. „Мелетій Смотрицкій, Архіепископъ Полоцкій". Кіевъ, 1912 г.

„О словѣ, приписываемомъ Аврамію". (Изв. Акад. Наукъ, VIII і IX).

Паевскій Л. „Наши провинціональные архивы и ихъ значеніе для Запад. Русск. Края". Гродна, 1894 г.

„Памятники полемической литературы въ западной Руси", кн. II, СПБ., 1882 г.

Пархоменко В. „Начало христіанства на Руси". Полтава, 1913.

Пекарскій П. „Наука и литература въ Россіи въ царствованіе Петра Великаго". СПБ., 1862 г., т. II.

Первольфъ І. „Славяне, ихъ взаимныя отношенія и связь". Варшава, 1886—1893.

Перетцъ В. „Повѣсть о трехъ короляхъ-волхвахъ въ западно-русскомъ спискѣ XV в." СПБ., 1903 г.

Перетцъ В. Н. „Матеріалы къ исторіи апокрифа и легенды". Ч. I, СПБ., 1899 г. ч. II, СПБ., 1900 г.

Петровскій Н. „Къ хронологіи проповѣдей Григорія Цамблака (Рус. Филолог. Вѣст. 50).

Пічэта І. „Гісторыя Беларусі", ч. I, Москва, 1924 г.

Плиссъ В. „Симонъ Будный и его сектантская и литературная дѣятельность въ Литвѣ и Западной Руси (Христ. Чт. 1914 г. IX).

„Полное Собраніе Русскихъ лѣтописей". Т. IV і XVII. СПБ.

Поповъ А. „Историко литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ (XI—XV в.)". Москва, 1875.

Поповъ А. „Обзоръ хронографовъ русской редакціи" (Вып. II. М. 1896 г.)

Потебня А. „Мысль и языкъ" Харьковъ, 1892 г.

„Православный Собесѣдникъ", 1858, ч. 3, 1861, ч. II.

Пташыцкі. „Kodeks Olszewski Chominskich. Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódzkiego kronika". Вільня, 1917 г.

Пыпинъ А. „Исторія русской-этнографіи. Бѣлоруссія". СПБ., 1891.

Пыпинъ А. Н. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ". СПБ., 1857 г.

Пыпинъ и Спасовичъ. „Исторія славянскихъ литературъ". I—II. СПБ., 1889.

Радченко К. „Этюды по богомильству". (Изборникъ кіевскій, 1904).

Романовъ. „Бѣлорусскій Сборникъ".

Рудневъ Н. „Разсужденіе о ересяхъ и расколахъ, бывшихъ въ русской церкви со времени Владиміра Великаго до Іоанна Грознаго". Москва, 1838 г.

Рѣзановъ В. „Слово о полку Игоревѣ и поэзія скальдовъ" (Жур. Мин. Нар. Просв. н. с. 15).

Сапуновъ А. „Рѣка Западная Двина. Историко-географическій обзоръ". Витебскъ, 1893.

Сапуновъ А. „Архивъ Полоцкой Духовной консисторіи" (Труды Арх. ком. Моск. Археолог. О-ва" т. I —II 1898, 1900 г).

Сапуновъ А. „Витебская старина", т. I; т. V, ч. I-я. Матеріалы для исторіи полоцкой епархіи". Витебскъ.

Сахаровъ И. „Хронологическая роспись русской библіографіи съ 1491 до 1700 г." СПБ., 1842.

Сахаровъ. „Сказанія Русского Народа", т. II, СПБ., 1849 г.

Сахаровъ „Образцы древней писменности".

„Сборникъ постановленій по министерству народнаго просвѣщенія", т. I.

„Сборникъ Документовъ, уясняющихъ Отн. Лат.-Польск. Пропаганды", вып. 2. Вільня, 1867 г.

Свентицки I. „Палеографическо-грамматическое описаніе пергаментнаго Лавришевскаго Евангелія, начала XIV ст." Изд. отд. Русск. яз. и слов. Импер. Акад. Наукъ, 1913 г., XVII, кн. I.

Сементовскій А. М. „Бѣлорусскія древности" СПБ., 1890.

Соболевскій. А. И. „Переводная литература Московской Руси XIV—XVII в." СПБ., 1903 г.

Соболевскій А. I. „Древній Церковнославянскій язык. Фонетика". Москва, 1891.

Соболевскій. „Палеографическіе снимки XII—XVII ст." СПБ., 1901 г.

Соболевскій. „Смоленско-Полоцкій договор". (Р. Ф. В. XV).

„Собраніе древнихъ грамотъ и актовъ". Вильна, 1843.

Сопиковъ. „Опытъ Россійской Библіографіи". СПБ., 1813 г.

Сопиковъ. „Каталогъ книгъ гражданской печати".

Сперанскій М. Н. „Славянскія апокрифическія евангелія". Москва, 1895.

Сперанскій М. „Исторія древней русской литератури". Москва, 1914.

Срезневскій И. „Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по писменнымъ памятникамъ". СПБ., 1890—1909.

Срезневскій I. „Славяно-русская палеографія". СПБ., 1848.

Stadnicki K. „Bracia Władysława Jagiełły". Lwów, 1867.

Stebelski Ign. „Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywoty św. panien i matek Eufrozyny, Parascewii zakonnic i hegumienij pod ustawą ś. o. Bazylego Wiel. w monasterze ś Spasa za Połockiem żyjących. Wilno, 1781.

Stryjkowski. „Histor. Sarm. Europ." I—II, выданьне 1846 г.

Сцѣпуро Д. „Виленское сьв. Духовское братство въ XVII и XVIII ст." (Труды Кіевск. Акад. 1898, IX XI; 1899, IV, VI, VIII—IX).

Сычевская А. И. „Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст." (Русск. Филолог. Вѣстн. LXII).

С. Сѣверяновъ. „Супрасльская рукопись", I. СПБ., 1904.

Тупиковъ Н. „Страсти Христовы въ западно-русскомъ спискѣ XV вѣка". СПБ. 1901.

Турчиновичъ Ѳ. „Обзоръ Исторіи Бѣлоруссіи съ древнихъ временъ". С.П.Б. 1857.

Ундольскій. „Іосифъ Тризна, редакторъ Патерика Печерского" (Чт. въ Общ. Моск. Ун. I 1845—1846).

Ундольскій. „Очеркъ Славяно-Русской библіографіи". Москва, 1871 г.

Филаретъ. „Исторія Русской церкви". Черниговъ, 1862 г.

Czacki T. „O litewskich i polskich prawach". Warszawa, 1800—1801.

Шахматовъ А. А. „Сказаніе о призваніи Варяговъ". СПБ., 1904.

Шахматовъ. А. А. „Повѣсть временныхъ лѣтъ", т. I, СПБ., 1916.

Шахматовъ А. А. „Замѣтки къ древнѣйшей исторіи русской церковной жизни". (Научн. Истор. Журналъ, 1914, № 4).

Шахматовъ „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій". (Ж. М. Н. П. ч. СССХХII, 1899 г.)

Шахматовъ А. „О Супрасльскомъ спискѣ западно-русской лѣтописи". (Лѣт. занят. Археогр. Ком. XIII).

Шевыревъ. „Исторія Русской Словесности", ч. III, 1858 г.

Szukiewicz Wandalin. „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. Wil." Kraków, 1914.

Янчук. „Нарысы па гісторыі беларускай літэратуры", Менск, 1922 г.

Янчукъ Н. „Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ". (Изв. Отд. рус. яз. и сл. Имп. Акад. Наукъ. XII, 1).

Яцимирскій А. „Григорій Цамвлакъ". СПБ., 1904.

ВАЖНЕЙШЫЯ ПАПРАЎКІ ДРУКУ.

Балона	Рад зьверху	надрукавана	папраўіць
2	4	Туравам і Дрогічынам	Туравам і Дрогічынам над Бугам.
6	36	Кіева	Кіява
11	31	баўграскай	баўгарскай
30	20	устрое	устрос
32	21	дванадцать	дванадцаць
44	28	Рукасны	Рукапісны
80	28	Histor. form. Europ.	Histor. sarm. Europ.
84	агаловак	князя Валадзімера	князя Мсьціслава
121	„	Кэстутавіча	Кестутавіча
129	29	Ларышаўскаму	Лаўрышаўскаму
164	13	Алехнавы	Алехны
193	26	Wytnoldi	Wytholdi
208	8	окрушенства	окрутенства
315	23	над росказанье	на росказанье
319	23	папскихъ	панскихъ
324	13	яко упорчивою	яко упорчивого
325	44	исихъ речехъ	всихъ речехъ
326	13	двыш менованыя	звыш менованыя
357	28	третьего снона	третьего снопа
383	16	1862	1562
408	16	мейсцѣ	мейсцы
411	3	умѣстностью	умѣетностью
412	11	ако загинула	яко загинула
415	13	не око	на око

Балона	Рад зьверху	надрукавана	папраўіць
416	32	небаспеьчны	небасьпечны
424	3	Петрѣ Гучнивомъ	Петрѣ Гугнивомъ
493	8	постніцте	постніцтве
507	26	ближніе	ближшіе
577	15	Ирмалогій	Ирмологій
585	17	Скарынчанкам	Скрынчанкам
607	22	Gente Ruthenu	Gente Ruthenus
634	19	Каталіцкі уніяцкі катэхізм	Каталіцкі (уніяцкі?) катэхізм
640	ссылка 59)	„малянік“ бохан хлеба вялічынёй з жарнавы камень; ніжні камень у жорнах—„подны“, „поднік“; верхні—„мялявы“, „мялянік“. Запяканае малозіва—„мялязьвік“.	

ЗЬМЕСТ.